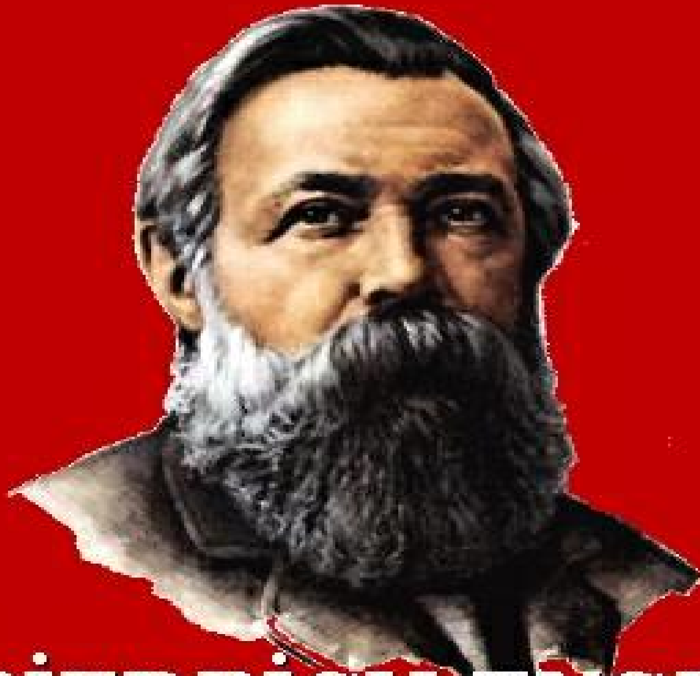

FRİEDRİCH ENGELS

ANTİ-DÜHRİNG

İKİNCİ BASKI

ANTİ-DÜHRİNG
BAY EUGEN DÜHRİNG BİLİMİ ALTÜST EDİYOR

FRİEDRİCH ENGELS

Hernn Eugen Dühring Umwälzung der Wiessenschaft, Anti-Dühring, (*Anti-Dühring, Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyo*r), Eylül 1876-Haziran 1878 tarihlerinde yazıldı. İlk kez 3 Ocak 1877 - 7 Temmuz 1878'de *Vorwärts*'da yayınlandı. [Türkçe baskı, Sol Yayınları, Ekim 1995, Üçüncü Baskı (Birinci Baskı: Mart 1975, İkinci Baskı: Mart 1977)]

Eriş Yayınları tarafından düzenlenmiştir. 2012.

İÇİNDEKİLER

ÜÇ BASKININ ÖNSÖZLERİ

I

Aşağıdaki çalışma herhangi bir “iç dürtü”nün ürünü değildir. Tersine.

Bundan üç yıl önce bay Dühring, sosyalizmin yandaşı ve aynı zamanda düzelticisi olarak birdenbire yüzyılına meydan okuduğu zaman, Almanya’daki dostlar, o sıralarda sosyal-demokrat parti merkez organı olan *Volksstaat*’ta bu yeni sosyalist teorinin eleştirici incelemesini yapmam için beni birçok kez zorladılar. Onlar bu işin, eğer henüz çok genç olan ve kesin olarak daha kısa bir süre önce birleşmiş bulunan partide, mezhepçilik anlayışına yeni bölünme ve karışıklık çıkarma fırsatları verilmek istenmiyorsa, kesenkes gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Almanya’daki dostlar, Almanya’daki koşulları benden daha iyi değerlendirecek bir durumda bulunuyorlardı; buna göre, onlara inanmam gerekiyordu. Ayrıca sosyalist-basının bir kısmının, bu yeni-dönmeyi gerçi [sayfa 43] yalnızca iyi niyetine yönelen bir sıcaklıkla karşıladığı belli olmuştu; ama aynı zamanda, bu gazetelerde bay Dühring’in sözü geçen iyi niyetine karşı beslenen saygı sonucu, onun öğretisini ve üstelik gözü kapalı kabul etme iyi niyeti de kendini gösteriyordu. Hatta bu öğretiyi vulgarize bir biçim altında işçiler arasında yaymak için hazırlanan kimseler bile çıktı. Ve son olarak bay Dühring ve küçük mezhebi, *Volksstaat*’ı böyle büyük savlarla ortaya çıkan yeni öğreti karşısında açık bir durum almaya zorlamak için, her türlü reklam ve entrika ustalıklarını kullanıyorlardı.

Gene de, öbür işleri bir yana bırakarak bu ekşi elmayı ısırmaya karar vermem için bana bir yıl gerekti. Bu ekşi elma gerçekte, bir kez ısırıldıktan sonra tamamen yutulması gereken elmalardandı. Ve yalnızca çok ekşi değil, çok iriydi de. Yeni sosyalist teori, yeni bir felsefe sisteminin son pratik

meyvesi olarak çıkıyordu ortaya. Öyleyse bu teoriyi, bu sistem bütünü içinde incelemek ve sonra sistemin kendisini incelemek gerekiyordu; bay Dühring'i, olanaklı olan her şeyi ve daha başka birkaç şeyi ele aldığı o geniş alanda izlemek gerekiyordu. 1877 yılından başlayarak, *Volksstaat*'ın ardılı olarak Leibzig'de çıkan *Vorwärts*'de yayınlanan ve burada birarada bulunacak olan bir dizi makalenin kökeni, budur.

Eleştiriye konunun, yani bay Dühring'in yapıtlarının bilimsel yüküyle tamamen ters orantılı boyutları kazandıran şey, konunun niteliği oldu. Bununla birlikte, bu boyutları bağışlatabilecek iki başka şey daha var. Bir yandan bu boyutlar bana, burada yanaşılması gereken çok çeşitli alanlarda, bugün bilimsel ya da pratik bir önem taşıyan sorunlar üzerindeki görüşümün olumlu bir açıklamasını sunmak fırsatını veriyordu. Bu işi her bölümde yaptım ve bu yapıt bay Dühring'in "sistem"ine karşı bir başka sistemi çıkarma amacını ne denli az taşırsa taşısın, tarafımdan sunulan düşünceleri birbirine bağlayan iç bağın okurun gözünden kaçmayacağını umarım. Bu bakımdan, çalışmamın büsbütün verimsiz olmadığı konusunda, daha şimdiden yeterli kanıtlara sahibim.

Öte yandan "sistem yaratıcı" bay Dühring, bugünkü [sayfa 44] Almanya'da tek başına bir olay değildir. Bir süreden beri Almanya'da evrendoğum, genel doğa felsefesi, siyaset, iktisat vb. sistemleri, bir gece içinde, mantar gibi, düzinelerle boy vermektedir. En önemsiz felsefe doktoru, hatta en önemsiz öğrenci bile, bugün kendini, en azından bir tam "sistem" kurmaktan bağışık saymıyor. Tıpkı modern devlette her yurttaşın, üzerinde oy vermeye çağrıldığı bütün sorunlar konusunda bir yargıya varmak için olgun bulunduğunun varsayılması gibi; tıpkı ekonomide, her tüketicinin, geçimi için satın alma durumunda bulunduğu bütün metalar üzerinde tam bir bilirkişi olduğunun kabul edilmesi gibi – aynı varsayım bundan böyle bilimde de hüküm sürecek. Bilim özgürlüğü kişinin öğrenmediği şeyler üzerinde yazması ve bunu sıkı sıkıya bilimsel tek yöntem olarak satması anlamına geliyor. Bay Dühring'e gelince o, bugünün Almanya'sında her yerde öne fırlayan ve kendi ekstra... işporta malının yaygarası her şeyi bastıran bu gösterişçi sözdebilimin en temsil edici örneklerinden biridir. Şiirde, felsefede, siyasette, iktisatta, tarihte ekstra işporta malı, ders ve siyaset kürsüsünde ekstra işporta malı, her yerde ekstra işporta malı, öteki ulusların orta malı ve bayağı işporta malından farklı olarak, üstünlük ve fikir derinliği iddialarına sahip ekstra işporta malı; Almanya entelektüel sanayisinin, tam da Philadelphia sergisinde ne yazık ki yanlarında temsil

edilmediği öteki Alman malları gibi, ucuz ama kötü kaliteli, en özellik belirtici ve en ağır ürünü olan ekstra işporta malı. Alman sosyalizmi bile, bu yakınlarda, özellikle bay Dühring tarafından verilen iyi örnekten bu yana, kendini ekstra işporta malına veriyor ve "tek sözcüğünü bile gerçekten öğrenmediği"[1] bir "bilim"i sergileyen şu ya da bu kişiyi öne sürüyor. Alman öğrencisinin sosyal-demokrasiyi benimseyişinin başlangıcını gösteren ve bundan ayrılmaz bir şey olan, ama işçilerimizin son derece sağlıklı yaradılışı sayesinde çabucak üstesinden gelinecek [sayfa 45] bir çocukluk hastalığıdır bu.

Eğer bay Dühring'i ancak amatör olarak ilerleme savında bulunabileceğim alanlarda izlemek zorunda kaldıysam, bu benim suçum değil. Böyle durumlarda, çoğu kez, hasmının düzmece ya da yanlış olumlamalarının karşısına doğru, sözgötürmez olguları koymakla yetindim. Hukuk alanında ve sık sık da doğa bilimlerinde böyle oldu. Öteki durumlarda, doğa bilimlerinin teorik kısmından çıkartılmış genel fikirler alanı, yani uzmanın bile, bay Virchow'un itirafına göre, hepimiz gibi bir "yarı-bilgin" olduğu komşu alanlara geçmek üzere, kendi uzmanlığının dışına çıkmak zorunda kaldığı bir alan sözkonusudur.[2] Bu konuda, küçük yanlışlıklar ve anlatım beceriksizlikleri için herkese gösterilen hoşgörünün bana da gösterileceğini umarım.

Bu önsözü bitirirken elime, bay Dühring'in *Rasyonel Bir Fiziğin ve Rasyonel Bir Kimyanın Yeni Temel Yasaları* adlı yeni bir "temel" yapıtını duyurmak için, gene bay Dühring tarafından kaleme alınmış bir kitapevi duyurusu geçti. Fizik ve kimya bilgilerimin yoksulluğunu ne denli bilirsem bileyim, gene de bu yapıtı hiç görmeksizin, bay Dühring'in bu yapıtta ortaya koyduğu fizik ve kimya yasalarının, yanlışlıklar ve beylik düşünceler bakımından, kendisi tarafından daha önce bulunmuş ve bu kitapta incelenmiş olan iktisat, evrenin genel şematik bilgisi vb. ile ilgili yasalar yanında yer alacaklarını ve bay Dühring tarafından yapılmış rigometre ya da son derece düşük ısıları ölçme aletinin, yüksek ya da düşük ısıları değil, ama yalnızca bay Dühring'in zır cahil gururunu ölçmeye yarayacağını söyleyebilmek için, bay Dühring'imi yeteri kadar tanıdığımı sanıyorum. [sayfa 46]

Londra, 11 Haziran 1878

II

Bu yapıtın bir yeni baskısını yayınlama zorunluluğu benim için şaşırtıcı bir şey oldu. Eleştirisinin konusu olan şey, bugün hemen hemen unutulmuştur. Yapıtın kendisi, yalnızca Leipzig'de çıkan *Vorwärts*'de 1877 ve 1878 yıllarında bir dizi halinde binlerce okura sunulmakla kalmamış, ayrıca çok sayıda basılmış bir cilt halinde bütün olarak yayınlanmıştır da. Nasıl oluyor da biri çıkıp, benim yıllarca önce bay Dühring üzerinde söylemek gereğini duyduğum şeylerle ilgilenebiliyor?

Kuşkusuz bunu, en başta, bu yapıtın o sırada dolaşımda bulunan hemen bütün çalışmalarım gibi, sosyalistlere-karşı yasanın resmen yayınlanmasından hemen sonra, Alman İmparatorluğunda yasaklanmış olmasına borçluyum. Kutsal-Bağlaşma ülkelerinin soydan geçme bürokratik önyargılarına saplanıp kalmamış herhangi bir kimse için bu önlemin etkisi apaçık ortadaydı: yasaklanan kitapların iki-üç kat fazla sürümü, uygulama güçleri olmaksızın yasaklar yayınlayan Berlinli efendilerin güçsüzlüklerinin günışığına çıkması. Aslında İmparatorluk hükümetinin iyilikseverliği, küçük kitaplarımın benim göze alabildiğimden çok yeni baskı yapmasını sağlıyor; metni gerektiği gibi gözden geçirecek zamanım yok ve çoğu kez, onu olduğu gibi yeniden bastırmak zorunda kalıyorum.

Ama buna bir başka özellik daha ekleniyor. Bay Dühring'in bu kitapta eleştirilen "sistem"i çok geniş bir teorik alanı kapsar; ben onu her yerde izlemek ve onun görüşlerine karşı kendi görüşlerimi çıkarmak zorunda kalmıştım. Böylelikle olumsuz eleştiri olumlu bir duruma gelmiş, polemik, Marks'ın ve benim temsil etmekte olduğumuz diyalektik yöntem ve komünist dünya görüşünün, hem de bir dizi oldukça geniş alanda, azçok tutarlı bir açıklaması durumuna dönüşmüştü. Bizim görüşümüz, ilk kez Marks'ın *Felsefenin Sefaleti*'nde ve *Komünist Manifesto*'da ileri sürülmesinden bu yana, *Kapital*'in yayınlanmasına değin yirmi yıl süren bir [sayfa 47] kuluçka döneminden geçti; o zamandan beri giderek daha hızlı bir biçimde her gün daha geniş çevrelere yayılıyor, öyleki şimdi, Avrupa

sınırlarının çok ötesinde, bir yanda proleterler ve öte yanda taraf kayırmayan bilimsel teorisyenler bulunan bütün ülkelerde, dinleyici ve destek buluyor. Öyle görünüyor ki, üstelik Dühring'in tezlerine karşı birçok bakımdan bu vesileyle verilen olumlu açıklamalar yararına gereksiz bir duruma gelmiş polemiği bile kabul etmek üzere, konu ile yeteri kadar ilgilenen bir kamuoyu var.

Bu arada bir not: bu kitapta açıklanan görüşlerin temelleri ve gelişmesi çok büyük ölçüde Marks'a ve ancak çok küçük ölçüde bana ilişkin olduğundan, kitabımın onun bilgisi dışında yazılmadığı kendiliğinden anlaşılır. Ben bütün elyazmasını basılmadan önce ona okudum, ve ekonomi üzerindeki kısımda onuncu bölümü ("*Eleştirel Tarih Üzerine*") yazan da odur; ben yalnızca, büyük bir üzüntü duyarak, dışsal nedenlerden ötürü bu bölümü biraz kısaltmak zorunda kaldım. Zaten bizim özel konularda her zaman birbirimize yardım etme alışkanlığımız vardı.

Bu baskı, bir bölüm dışında, bundan öncekinin tıpkısıdır. Bir yandan, kitapta birçok değişiklik yapmak yolundaki isteğim ne denli büyük olursa olsun, derinleştirilmiş bir gözden geçirme için zamanım yoktu. Marks tarafından bırakılmış elyazmalarını baskı için hazırlamak ödevim var ve bu iş, bütün başka işlerden çok daha önemli. Ve sonra, vicdanım herhangi bir değişikliği kabul etmiyor. Bu yapıt, bir polemik yapıtıdır ve hasmıma karşı, onun hiçbir şey düzeltemediği yerde, kendi payıma hiçbir şey düzeltmemek borcuyla yükümlü olduğumu sanıyorum. Ben yalnızca bay Dühring'in yanıtına karşı yanıt vermek hakkını isteyebilirdim. Ne var ki ben, bay Dühring'in saldırıma karşı yazdıklarını okumadım ve özel bir neden olmadıkça da okumayacağım; teorik düzeyde ondan kurtulmuş bulunuyorum. Öte yandan, o günden bu yana, Berlin Üniversitesi tarafından utanç verici bir haksızlığa uğramış bulunduğu için, ona karşı yazınsal savaşımın efendilik kurallarına daha da çok uymak gereğini duyuyorum. [sayfa 48] Gerçi üniversite, bunun cezasını gördü: bay Dühring'in öğretim özgürlüğünü, bilinen koşullar altında geri almaya razı olan bir üniversite, gene bilinen koşullar altında, bay Schweninger'i[3] kendisine zorla kabul ettirmelerine şaşırmamalıdır.

Açıklamalar eklemekte sakınca görmediğim tek bölüm, üçüncü kısmın ikinci bölümüdür: "Teorik Bilgiler" bölümü. Burada yalnızca tuttuğum görüşün önemli bir noktasının açıklanması sözkonusudur ve hasmımın daha popüler bir üslup kullanmak ve fikirlerin birbirine bağlanmasını tamamlamak için çaba göstermemden yakınmasının yeri yoktur. Aslında,

bunun bir dış nedeni vardı. Yapıtın üç bölümünü (girişin ilk bölümü ile, üçüncü kısmın birinci ve ikinci bölümleri), Fransızcaya çevrilmesi amacıyla bağımsız bir broşür durumuna getirecek biçimde, dostum Lafargue için yeniden elden geçirmiştim ve Fransızca baskının bir İtalyanca ve bir de Polonya dilindeki baskıya temel hizmeti görmesi üzerine, *Sosyalizmin Ütopyadan Bilime Evrimi* başlığı altında bir Almanca baskı çıkardım.[4] Bu sonuncusu, birkaç ay içinde üç baskı yaptı ve Rusça ve Danimarka dilinde de çevirileri yayınlandı. Bütün bu baskılarda, yalnızca sözkonusu bölüme bazı eklemeler yapılmıştı ve özgün yapıtın yeniden yayınlanmasında, uluslararası bir nitelik kazanan daha sonraki metin yerine ilk metne sarılmayı istemek, ukalalık etmek olurdu.

Yapılmış olmasını istediğim öteki değişiklikler, başlıca iki nokta ile ilgili. Önce Morgan'ın, anahtarını bize ancak 1877'de verdiği insanlığın ilkel tarihi ile. Ama, o zamandan beri, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Zürih 1884, adlı yapıtımda, bu arada elime geçen bilgileri kullanmak fırsatını bulduğumdan, bu sonraki çalışmaya işarette bulunmak yeter.

İkinci olarak, teorik doğa bilimini işleyen kısmı değiştirmek isterdim. Bu kısımda büyük bir açıklama beceriksizliği [sayfa 49] egemendir ve bugün birçok nokta daha açık ve daha belgin bir biçimde anlatılabilirdi. Eğer burada kendime bazı düzeltmeler yapmak hakkını tanımıyorsam, bundan ötürü bu düzeltmeler yerine kendi özeleştirimi yapmaya daha da zorunluyum.

Alman idealist felsefesinden bilinçli diyalektiği, onu doğanın ve tarihin materyalist anlayışı ile bütünleştirmek üzere kurtaran, hemen hemen yalnızca Marks ve ben olduk. Ne var ki aynı zamanda, hem diyalektik hem de materyalist bir doğa anlayışı, matematik ve doğa bilimi ile içli-dışlı olunmasını gerektirir. Marks, dörtbaşı bayındır bir matematikçi idi ama doğa bilimlerini biz ikimiz de ancak parça parça, kesikli, dağınık bir biçimde izleyebiliyorduk. Ancak, tecimsel işlerden çekilmem ve Londra'ya yerleşmem bana zaman verdikten sonradır ki sekiz yıl boyunca zamanımın en büyük bölümünü bu işe vererek, matematik ve doğa bilimlerinde, olanak ölçüsünde, (Liebig'in dediği gibi)[5] tam bir "ses değişimi" yaptım. Bay Dühring'in sözde doğa felsefesi ile ilgilenme fırsatını bulduğum zaman, işte tam da bu ses değişimi işleminin ortasındaydım. Bu nedenle, tam teknik deyimi her zaman bulamamamdan ve teorik doğa bilimi alanında genellikle belli bir yavaşlıkla ilerlememden daha doğal bir şey olamaz. Ama bir başka

yandan, bu alanda henüz rahat olmadığımı bilmenin bilinci beni sakınımlı yaptı: o zaman tanıtlanmış olgular konusunda gerçek düşünüş yanlışlıkları ya da o sıralarda kabul edilmiş bulunan teorilerin yanlış bir sunuluşu suçunu, kimse bana yükleyemez. Bu bakımdan, yalnızca bilinmeyen bir büyük matematikçi, benim kök içinde √-1'in onuruna kıyarcasına suikastte bulunmuş olduğumdan Marks'a mektupla yakındı.[6] [sayfa 50]

Matematik ve doğa bilimlerinde bu özetlemeyi yaparken, benim için hiç kuşkusuz, sayısız değişikliklerin karışıklığı arasından, tarihte de olayların görünürdeki olumsallığını düzenleyen aynı hareket yasalarının; insan düşüncesi tarafından gerçekleştirilen evrim tarihinde de çıkış yolu oluşturarak, yavaş yavaş düşünen insanların bilinç alanına giren aynı yasaların: Hegel'in ilk kez olarak geniş bir tarzda, ama mistikleştirilmiş bir biçim altında geliştirdiği ve bizim öteki özlemlerimiz arasında, bu mistik zarftan çekip çıkarmak ve bütün basitlikleri, bütün genellikleri ile bilinç alanına sokmak istediğimiz yasaların, doğada kendilerini zorla kabul ettirdiklerinden –bütünde hiçbir kuşkum olmadığına göre– ayrıntıda güven getirmek sözkonusuydu. Eski doğa felsefesinin, gerçek değer ve verimli tohumlar olarak içerdiği her şeye karşın,[7] bizi doyuramadığı açıktı. Bu yapıtta ayrıntılı [sayfa 51] biçimde açıklamış bulunduğum gibi doğa felsefesi, özellikle hegelci biçimi altında, doğada zaman içinde bir evrim, bir ardarda geliş değil yalnızca bir yanyana konuluş görme kusuruna sahipti. Bu, bir yandan yalnızca "tin"e ("*esprit*") tarihsel bir gelişme tanıyan hegelci sistemin kendisinin, ama öte yandan da o zamanki doğa bilimlerinin genel durumunun sonucuydu. Böylece Hegel, daha önce nebula (bulutsu) teorisi ile güneş sisteminin doğuşunu ve dünyanın dönüşünün sulardaki gel-git yüzünden yavaşlaması bulgusuyla da bu sistemin sonunu açıklamış bulunan Kant'ın çok gerisine düşüyordu.[8] Ensonu benim için, diyalektik yasaları kurgu aracıyla doğaya sokmak değil ama onları orada bulmak ve oradan çıkarmak sözkonusu olabilirdi.

Bununla birlikte bu iş, eğer buna tutarlı bir biçimde ve her özel alan için girişilirse, bir dev işidir. Egemenlik altına alınması gereken alanın hemen hemen sonsuz derecede büyük olması bir yana, ayrıca bütün bu alan üzerinde doğa biliminin kendisi öylesine güçlü bir altüst olma süreci içine girmiş bulunuyor ki hatta bütün boş zamanını bu iş için kullanan bir kimse tarafından bile güç izlenebilir. Oysa, Karl Marks'ın ölümünden sonra zamanım, en geciktirilmez ödevler tarafından alınmıştı, ve işime ara vermek zorunda kaldım. Durum değişene değin bu kitapta verilen bilgilerle

yetinmesin ve çıkacak bir fırsatın bana elde edilen sonuçları bir araya getirme ve onları belki de Marks tarafından bırakılmış son derece önemli matematik elyazmaları ile birlikte yayınlama olanağını sağlamasını beklemem gerekiyor.[9] [sayfa 52]

Bununla birlikte, teorik doğa bilimindeki gelişmenin çalışmamı, büyük bir bölümü bakımından ya da bütünüyle gereksiz kılması olanaklı. Çünkü, teorik doğa bilimine, yığınsal olarak biriken salt görgücül (*empirique*) bulguları bir düzene koyma basit zorunluluğu tarafından zorla kabul ettirilen devrim öylesine büyük ki en dikkafalı görgücüyü bile doğal süreçlerin diyalektik niteliği üzerine gitgide daha çok bilinç sahibi olmaya zorluyor. Eski sert karşıtlıklar, açık ve aşılmaz ayrım çizgileri, gitgide ortadan kalkıyor.[10] Son "gerçek" gazların bile sıvılaşmasından, bir cismin sıvı ve gaz biçimlerinin birbirinden ayırdedilmez bir duruma getirilebileceğinin gösterilmesinden sonra, çökelekleşme durumları, eski mutlak niteliklerinin son kalıntısını da yitirmiş bulunuyorlar. Tam gazlarda, gaz moleküllerinin hareket hızlarının karelerinin, eşit sıcaklıkta, molekül ağırlıklarıyla ters orantılı oldukları yolundaki kinetik-gazlar teorisinin önerisiyle, sıcaklık da doğrudan doğruya hareketin araçsız olarak ölçülebilir biçimleri dizisi içine giriyor. Daha on yıl önce, hareketin daha yeni bulunmuş olan büyük temel yasası, enerjinin basit *sakınımı* yasası olarak, hareketi yoketme ve yaratma olanaksızlığının yalın anlatımı olarak, yani yalnızca nicel yönünden kavranmıştı: ama gitgide bu olumsuz anlatım, yerini enerjinin *dönüşümü* olumlu anlatımına bırakıyor ki bu anlayış içinde, sürecin nitel yönünün ilk kez hakkı veriliyor ve doğaüstü yaratıcının son anısı da sönüyor. Hareket miktarının (enerji denilen şey), (mekanik güç denilen) kinetik enerji durumundan elektriğe, sıcaklığa, potansiyel konum enerjisine, vb. ve bunların da kinetik enerji durumuna dönüştüğü zaman değişmediği düşüncesinin artık bir yenilik olarak öğütlenmeye gereksinmesi yoktur; bu düşünce, dönüşüm sürecinin, bilgisi bütün doğa bilgisini kapsayan o büyük temel sürecin, şimdi içerik yönünden daha zengin bir irdelenmesine sağlam bir temel hizmeti görüyor. Ve biyoloji, evrim teorisi [sayfa 53] ışığında gelişmeye başladığından beri, organik doğa alanında sert sınıflandırma sınırlarının birbiri ardına, eridiği görüldü; hemen hemen hiç bir sınıflandırmaya girmeyen aracı halkalar günden güne artıyor, daha özenli bir irdeleme, organizmaları bir sınıftan ötekine atıyor ve hemen hemen bir inanç konusu haline gelmiş bulunan ayırdedici belirtiler mutlak değerini yitiriyor; şimdi yumurtlayan memelilerimiz ve hatta, eğer haber

doğrulanırsa, dört ayak üzerinde yürüyen kuşlarımız var.[11] Eğer Virchow, bundan yıllarca önce, hücrenin bulunması üzerine hayvan bireyin birliğini, bilimsel ve diyalektik olmaktan çok ilerici bir biçimde, bir hücre devletleri federasyonları biçiminde dağıtmak zorunda kaldıysa,[12] bugün de yüksek derecedeki hayvanların bedenlerinde amipler gibi dolaşan beyaz kan yuvarlarının bulunmasıyla daha da karmaşık bir durum alan hayvan (dolayısıyla insan) bireyliği kavramı karşısında bulunuyoruz. Ama modern çağların teorik doğa bilimine sınırlı metafizik niteliğini veren şey de, işte o uzlaşmaz ve çözülmez olarak tasarlanan taban tabana karşıtlıklar, ayrım çizgileri ve zorla saptanmış sınıf ayrımlarıdır. Bu karşıtlık ve ayrımların doğada elbette varolduklarını ama ancak görece bir geçerlilikle varolduklarını; buna karşılık, onlara yüklenen o mutlak değişmezlik ve değerin doğaya yalnızca bizim düşüncemiz tarafından yüklendiğini kabul etmek: işte doğanın diyalektik anlayışının özü. Doğa biliminde biriken olguların baskısı altında bu anlayışa varmak olanaklıdır; ama eğer bu olguların diyalektik niteliğine diyalektik düşünce yasaları bilinciyle yanaşılırsa, bu anlayışa daha kolay varılır. Herhalde, doğa bilimi öylesine gelişmeler gerçekleştirmiştir ki artık diyalektik bireşimden kurtulamaz. Doğa bilimi, eğer deneylerinin içinde bireşimleştiği sonuçların kavramlardan başka bir şey olmadığını; [sayfa 54] kavramlarla iş görme sanatının ne doğuştan geldiğini, ne de her günkü olağan bilinçle elde edildiğini ama gerçek bir düşünce, doğanın görgücül araştırmasından ne daha çok, ne de daha az uzun bir görgücül tarihe sahip gerçek bir düşünce gerektirdiğini unutmazsa, bu işte kolaylıklar kazanacaktır. Doğa bilimi, bir yandan kendi dışında ve kendi üstünde geçinen her türlü ayrı doğa felsefesinden ve öte yandan İngiliz görgücülüğün kalıtı olan kendi öz sınırlı düşünce yönteminden, işte ancak felsefenin iki bin beş yüz yıllık evrim sonuçlarını özümlemeyi öğrenerek kurtulacaktır.

Londra, 23 Eylül 1885

III

Bu yeni baskı, çok önemsiz bazı biçem değişiklikleri dışında, bir önceki baskının tıpkısıdır. Yalnızca bir bölüme, ikinci kısmın “Eleştirel Tarih Üzerine” başlıklı onuncu bölümüne, aşağıdaki nedenlerle, bazı önemli eklemeler yapmakta sakınca görmedim.

Daha önce ikinci baskının önsözünde de belirtmiş bulunduğum gibi bu bölüm, özsel olarak Marks’ın elinden çıkmıştır. Bir gazete için hazırlanan ilk versiyonunda Marks’ın elyazmasını, özellikle Dühring’in tezlerinin eleştirisinin yerini daha çok iktisat tarihi üzerindeki kişisel açıklamalara bıraktığı yerlerde, önemli ölçüde,kısaltma zorunda kalmıştım. Ama bunlar, tam da elyazmasının bugün bile canlı ve en sürekli yarar sağlayan bölümünü oluşturan açıklamalardır. Kendimi, Marks’ın Petty, North, Locke, Hume gibi kimseleri, klâsik ekonominin oluşumu içinde yerli yerlerine koyduğu parçaları ve daha önemlisi Quesnay’nin *Tableau économique*’ini, bütün modern iktisat için çözümlenemez kalan o sfenks bilmecesini aydınlığa çıkarma biçimini, olanaklı olduğunca tam ve sözcüğü sözcüğüne bir biçimde vermek zorunda sayıyorum. Buna karşılık, salt bay Dühring’in yapıtlarına göndermede bulunan parçalar, fikirlerin akışı izin verdiği [sayfa 55] ölçüde, bir yana bırakıldı.

Bunun dışında, bu yapıtta sunulan görüşlerin, bir önceki baskıdan bu yana, dünyanın bütün uygar ülkelerinde, bilim dünyasının ve işçi sınıfının bilincini dışavuran yayınlardaki yaygınlaşma biçiminden son derece hoşnut olabilirim. [sayfa 56]

Londra, 23 Mayıs 1894

1 Bu alıntı, Fransız tuğamirali Chevalier de Panat'nın 1796 yılında yazdığı bir mektuptaki bir söze anıştırmadır. Devrimden hiçbir ders alamayan Fransız kralcılarından sözeden tuğamiral, şöyle yazıyordu: "Kimse ne bir şey unutabildi, ne de bir şey öğrenebildi." -Ed.

2 Rudolf Virchow'un, 22 Eylül 1877 günü Münih'te, Alman doğabilimci ve hekimlerinin 50. Kurulunda verdiği söyleve anıştırma. Bkz: *Virchow, Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat*.... Berlin 1877, s. 13. -Ed.

3 Dr. Schweninger, 1881 yılından beri Bismarck'ın özel hekimi idi ve bu nedenle 1884'te üniversiteye profesör atandı. -Ed.

4 Sözkonusu yapıt için, bkz: *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1993. -Ed.

5 Tarımsal kimya irdelemesine girişinde, Liebig şöyle yazar: "Kimya, çok hızlı ilerlemeler yapıyor ve treni izlemek isteyen kimyacılar, sürekli bir ses değişimi durumu (*état de mue*) içinde bulunuyorlar...... Justus von Liebig, *Dies Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie*, 7. baskı, Brunswick 1862, s. 26. -Ed.

6 Amerika'da yaşayan sosyal-demokrat H. W. Fabain, 6 Kasım 1880 günü, Marks'a şöyle yazmıştı: "Her ne denli Bay Engels, birçok durumda 'in kesin matematik işlemlerin zorunlu sonucu olduıunu düşünüyorsa da, gerçeğin sıkı felsefi teorisi anlamında, √-1 kavramının mantıksal bir ucube olduğunu anımsatmak gerek, çünkü olumsuz bir varoluşu bilmek, düpedüz olanaksızdır..." -Ed.

7 Düşüncesiz Karl Vogt'çular sürüsü ile birlikte, eski doğa felsefesine saldırmak, onun tarihsel anlamını değerlendirmekten çok daha kolaydır. Eski doğa felsefesi, önemli bir anlamsızlık ve düşlem payı içerir, ama aynı çağdaki görgücü (empiriste) doğalcıların felsefi-olmayan teorilerinden daha çok değil; ve evrim teorisinin yayılmasından bu yana, eski doğa felsefesinin de hayli anlam ve bilgi içerdiği anlaşılıyor. Böyle olduğu içindir ki Haeckel, Treviranus ve Oken'in değerini kabul etmekte yerden göğe değin haklıydı. [Bkz: Dördüncü Konferans: Ernst Haeckel, "Goethe ve Oken'e göre Evrim Teorisi", *Natürliche Schöpfungsgeschichte*.... 4. baskı, Berlin 1873, s. 83-88.] İlkel sümüksü maddesi ve ilkel kabarcığıyla Oken, biyolojide kendisinden sonra protoplazma ve hücre olarak keşfedilen şeyi, konut (postulat) olarak koyar. Hele Hegel'e gelince, o birçok bakımdan, temellerinde bir güç –yerçekimi gücü, yüzebilme gücü, elektrik kontak gücü vb.–, ya da eğer bu olanaksızsa, bilinmeyen bir töz, ışıksal töz, ısısal töz, elektrik tözü vb. varsaydıkları zaman, bütün anlaşılmamış olayları açıkladıklarına inanan görgücü çağdaşlarından çok ilerdedir. Sanal tözler şimdi aşağı yukarı ortadan kaldırıldı ama Hegel tarafından savaşılan güçlerin şarlatanlığı, örneğin Helmholtz'un 1869 Irınsbruck söylevinde, kendini sık sık göstermeye sevine sevine devam ediyor (bkz: Helmholtz, *Populäre Vorlesungen*, II. fasikül, 1871, s. 190). [Bkz: Engels, "Hareketin Temel Biçimleri", *Doğanın Diyalektiği*.] İngiltere'nin şan ve zenginliğe boğduğu Newton'un –18. yüzyıl Fransızlarından müdevver– tanrılaştırılması karşısında Hegel, Almanya'nın açlıktan öldürdüğü Kepler'in, modern gök cisimleri (yıldızlar) mekaniğinin gerçek kurucusu olduğunu ve nevtoncu evrensel çekim yasasının, daha önce Kepler'in üç yasası içinde ve hele üçüncüsünde açıkça bulunduğunu vurguladı. Hegel'in *Doğa Felsefesi*, s. 270 ve eklerinde birkaç basit denklem aracıyla gösterdiği şey (Hegels, *Werke*, 1842, c. VII, s. 98 ve 113-115), Gustav Kirchhoff'un yapıtında, en yeni matematik mekaniğin sonucu olarak yeniden ortaya çıkıyor; *Matematik Fizik Dersleri*, 2. baskı, Leipzig 1877, s. 10, hem de özünde ilk olarak Hegel tarafından açımlanan biçime benzer basit bir matematik biçim altında. Modern komünizm karşısında ütopyacılar neyse, bilinçli olarak diyalektik doğa bilimi karşısında doğa felsefecileri de odur. [F.E.]

8 Kant, kendi nebula teorisini 1755 yılında Königsberg ve Leipzig'de adsız olarak çıkan bir yapıtta açıklamıştır: *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*... -Ed.

9 Engels burada, D*oğanın Diyalektiği*'ni haber veriyor. Marks'ın, 1.000 sayfayı aşkın matematik elyazmaları, yakın zamanlarda yayımlanmıştır. -Ed

10 Burada, 1869'da gazların kritik durumunu irdeleyen İngiliz fizikçi Thomas Andrews'un, 1877'de oksijenin yoğunlaştırılabilir olduğunu tanıtlayan Fransız fizikçi Louis-Paul Cailletet'nin ve gazların sıvılaşmasına çalışan İsviçreli fizikçi Raoul Pictet'nin çalışmaları sözkonusudur. -Ed.

11 Birinci durumda, *Ornitornik* (Avusturalya'da yaşayan, ördek gagalı bir tür memeli hayvan -ç.), ikinci durumda ise *Arkeopterix* (ikinci çağın ikinci döneminde yaşamış, bir tavuk iriliğinde, bazı sürüngen nitelikleri gösteren, bilinen ilk kuş) sözkonusu. -Ed.

12 Virchow: *Vorlesungen über Patyologie*, c. I: *Die Cellular- Pathologie in Ihrer Begründung auf physiologische und pathologische Gewebelehre*, 3. baskı, Berlin 1862 , s. 15-16. -Ed.

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM
GENEL DÜŞÜNCELER

MODERN SOSYALİZM, içeriği bakımından, her şeyden önce bir yandan modern toplumda varlıklılar ile varlıksızlar, ücretliler ile burjuvalar arasında egemen olan sınıf karşıtlıklarının, öte yandan da üretimde egemen olan anarşinin bilincine varmanın ürünüdür. Ama, teorik biçimi bakımından, başlangıçta 18. yüzyıl Fransa'sındaki büyük Aydınlanma çağı filozofları tarafından konulan ilkelerin daha gelişmiş ve daha tutarlı olmak isteyen bir uzantısı olarak ortaya çıkar. Her yeni teori gibi, kökleri ekonomik olguların derinliklerine daldığı ölçüde, ilkin daha önce varolan düşünler temeline bağlanmak zorunda kalmıştır.

Fransa'da, gelmekte olan devrim konusunda kafaları aydınlatan büyük adamların kendileri de son derece büyük devrimciler olarak görünüyorlardı. Ne türden olursa olsun, hiçbir dış yetke tanımıyorlardı. Din, doğa anlayışı, toplum, [sayfa 59] devlet örgütü, her şey, amansız bir eleştiriden geçirildi; her şey, ya us mahkemesi önünde varoluşunu doğrulamak, ya da varolmaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Düşünen us, her şeye uygulanacak tek ve eşsiz ölçü oldu. Bu dönem, Hegel'in dediği gibi, önce insan beyni ile onun düşüncesi tarafından bulunan ilkelerin bütün insan eylem ve topluluklarına temel hizmeti görmeleri anlamında, daha sonra da bu ilkelerle çelişki durumunda bulunan gerçekliğin aslında tepeden tırnağa ters çevrilmesi gibi daha geniş bir anlamda, dünyanın kafası üstüne konulduğu dönem oldu.[13] Toplum ve devletin bütün eski biçimleri, bütün eski geleneksel fikirler,

usdışı ilan edildi ve bir yana atıldı; dünya o zamana değin yalnızca önyargılarla yönetilmişti; geçmişe ilişkin olan her şey, ancak acıma ve küçümsemeye değerdi. Ensonu gün doğuyordu; bundan böyle boşinan, haksızlık, ayrıcalık ve baskı; sonsuz doğruluk, sonsuz adalet, doğa üzerine kurulu eşitlik ve insanın devredilmez hakları tarafından silinip süpürülecekti.

Bugün usun bu egemenliğinin, burjuvazinin ülküselleştirilmiş egemenliğinden başka bir şey olmadığını; ölümsüz adaletin, gerçekleşmesini burjuva adaletinde bulduğu; eşitliğin, yasa önünde burjuva eşitliğine vardığını; insanın temel haklarından biri olarak ... burjuva mülkiyetin ilan edildiğini ve ussal devletin, Rousseau'nun toplum sözleşmesinin, dünyaya ancak bir burjuva demokratik cumhuriyeti biçimi altında geldiğini ve ancak o biçimde gelebilecek [sayfa 60] olduğunu biliyoruz. 18. yüzyılın büyük düşünürleri de, kendi çağlarının kendileri için saptadığı engelleri, öncellerinin hiçbirinden çok aşamazlardı.

Ama feodal soyluluk ile burjuvazi arasındaki karşıtlığın yanısıra, sömürenler ile sömürülenler, aylak zenginler ile çalışan yoksullar arasında evrensel karşıtlık vardı. Ve burjuvazinin temsilcilerine, kendilerini özel bir sınıfın değil ama acı çeken tüm insanlığın temsilcileri olarak gösterme olanağını sağlayan şey de işte bu durum oldu. Dahası var. Burjuvazi, doğuşundan başlayarak, karşıtının ağırlığı altındaydı ücretliler olmaksızın kapitalistler varolamazlar ve ortaçağ loncaları burjuvazisinin modern burjuva durumuna geldiği ölçüde, loncalar kalfası ile özgür gündelikçi de proleter durumuna geliyordu. Ve hatta genel olarak, soyluluğa karşı savaşımda burjuvazi, aynı zamanda o çağdaki çeşitli emekçi sınıfların çıkarlarının da temsilcisi olduğunu ileri sürebiliyorduysa da, gene de her büyük burjuva hareketinde, modern proletaryanın az çok gelişmiş önceli olan sınıfın bağımsız hareketlerinin kendini gösterdiği görüldü. Almanya'da Reform ve Köylüler Savaşı döneminde Thomas Münzer eğilimi; büyük İngiliz devriminde eşitleştiriciler; büyük Fransız devriminde Babeuf gibi. Daha gelişmesinin ilk basamağında olan bir sınıfın bu devrimci ayaklanmasına karşılık düşen teorik belirtiler de vardı: 16. ve 17. yüzyıllarda, ülküsel (ideal) bir toplumun düşülküsel (ütopik) betimlemeleri;[14] 18. yüzyılda da, daha o zamandan açıktan açığa komünist teoriler (Morelly ve Mably). Eşitlik istemi artık siyasal haklarla sınırlanmıyordu; eşitlik, bireylerin toplumsal durumunu da kapsamalıydı; ortadan kaldırılması gereken şey, artık yalnızca sınıf ayrıcalıkları değil, sınıf

ayrılıklarının ta kendisiydi. Yeni öğretinin ilk görünümü, böylece Isparta'ya öykünen çileci (*ascétique*) bir komünizm oldu. Sonra üç büyük ütopyacı geldi: Burjuva eğilimin proleter yönelim yanında henüz belirli bir ağırlık taşıdığı Saint-Simon; Fourier ve Owen: Bu sonuncusu [sayfa 61], en gelişmiş kapitalist üretim ülkesinde ve bu üretimin doğurduğu çelişkilerin etkisi altında, doğrudan doğruya, Fransız materyalizmine bağlanarak, sınıf ayrımlarının ortadan kaldırılması üzerindeki önerilerini sistemli olarak geliştirdi.

Bunların her üçünde de ortak olan şey, tarihin bu arada meydana getirdiği proletaryanın çıkarlarının temsilcileri olarak görünmemeleridir. Aydınlanma çağı filozofları gibi bunlar da, belirli bir sınıfı değil ama tüm insanlığı kurtarmak isterler. Onlar gibi, usun ve ölümsüz adaletin krallığını kurmak isterler. Ama onların krallığı ile Aydınlanma çağı filozoflarının krallığı arasında dipsiz bir uçurum var. Bu filozofların ilkelerine göre örgütlenmiş olan burjuva dünyası da usdışı ve adaletsizdir ve bu nedenle mahkum edilmeli ve feodalizm ve daha önceki öteki toplumsal durumlarla aynı torba içine konmalıdır. Eğer şimdiye değin gerçek us ve adalet dünyada egemen olmamışsa, bunun nedeni, onların henüz tastamam bilinmemiş olmasıdır. Eksik olan şey, şimdi gelmiş ve gerçeği görmüş bulunan deha sahibi bireyin ta kendisiydi; onun şimdi gelmiş, gerçeğin tam da şimdi görülmüş olması, tarihsel gelişim zincirinin, kaçınılmaz bir olay olarak, zorunlu sonucu değil, basit bir şans eseridir. Deha sahibi birey, pekala 500 yıl önce de doğabilir ve insanlığı 500 yıllık yanılgı, savaşım ve acıdan esirgeyebilirdi.

Bu görüş biçimi, özsel olarak bütün İngiliz ve Fransız sosyalistleri ile Weitling dahil, ilk Alman sosyalistlerinin görüş biçimidir. Sosyalizm mutlak doğruluk, mutlak us ve mutlak adaletin dışavurumudur ve kendi öz gücü aracıyla dünyayı fethetmesi için bulgulanması yeter; mutlak doğruluk olarak zamandan, uzaydan ve insan tarihinin gelişmesinden bağımsızdır; bulgulanmasının tarihi ve yeri, yalnızca raslantıya bağlıdır. Böyle olduğu için mutlak doğruluk, mutlak us ve mutlak adalet, her okul kurucusu ile birlikte değişir ve her okul kurucusuna özgü mutlak doğruluk, mutlak us ve mutlak adalet türü, onun öznel anlığına (müdrikesine), yaşam koşullarına, bilgi ve düşüncesinin oluşma derecesine [sayfa 62] bağlı olduğundan, bu mutlak doğruluklar çatışmasının tek olanaklı çözümü, bunların birbirini yıpratmasıdır. Bundan, bugün bile, gerçekte Fransa ve İngiltere sosyalist işçilerinden çoğunun kafasında egemen olan sosyalizm gibi ortalama bir

seçmeci sosyalizm türünden başka bir şey çıkamazdı: içine çeşitli mezhep kurucularının eleştirel gözlemlerinin, ekonomik savlarının ve gelecekteki toplum konusundaki betimlemelerinin girdiği çok büyük bir ayırtılar (nüanslar) çeşitliliği kabul eden bir karışım; ve her bileştiren öğe içinde, belginliğin sivri köşeleri, tartışmalar boyunca, dere içindeki çakıllar gibi ne denli çok yassılaşırsa, bu karışım o denli kolay oluşur. Sosyalizmi bir bilim durumuna getirmek için, önce onu gerçek bir alan üzerine yerleştirmek gerekiyordu.

Bununla birlikte, 18. yüzyıl Fransız felsefesi yanında ve onun arkasından, modern Alman felsefesi doğmuş ve en gelişmiş biçimini Hegel'de bulmuştu. Hegel'in en büyük değimi, en yüksek düşünce biçimi olarak diyalektiğe dönmek oldu. İlkçağ Yunan filozoflarının hepsi doğuştan en yüksek derecede doğal diyalektikçilerdi ve aralarında en ansiklopedik zeka olan Aristoteles, diyalektik düşüncenin en özsel biçimlerini daha o zamandan irdelemişti. Buna karşılık modern felsefe, diyalektiğin orada da parlak temsilcileri (örneğin Descartes ve Spinoza) bulunmasına karşın, özellikle İngiliz etkisi altında, 18. yüzyıl Fransızlarını da, hiç değilse salt felsefi yapıtlarında hemen hemen ayrıklamasız egemenliği altına alan ve metafizik denilen düşünce biçimi içine battı. Gerçek anlamıyla felsefe dışında, gene de 18. yüzyıl Fransızları, diyalektik başyapıtları verecek durumdaydılar; yalnızca Diderot'un *Rameau'nun Yeğeni* ile Rousseau'nun *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Söylev*'ini anımsatacağız. – Burada kısaca, iki yöntemin özüne değinelim; ilerde bu konuya ayrıntılı bir biçimde gene geleceğiz.

Doğayı, insan tarihini ya da kendi öz kafa etkinliğimizi düşüncenin incelemesi altına koyduğumuz zaman, bize ilk görünen şey, hiçbir şeyin olduğu gibi, olduğu yerde, olduğu [sayfa 63] biçimde kalmadığı ama her şeyin hareket ettiği, değiştiği, olduğu ve yokolduğu sonsuz ve karşılıklı ilişkiler ve etkiler yumağı tablosudur. Demek ki içinde ayrıntıların henüz azçok silindiği genel tabloyu görüyoruz; hareket eden, geçen ve birbirine bağlanan *şeyin kendisinden* çok harekete, birinden ötekine geçişlere, bağlantılara dikkat ediyoruz. Dünyayı düşünmenin bu ilk, doğal, ama aslında doğru biçimi, antik Yunan filozoflarının düşünme biçimidir ve onu açıkça ilk formüle eden de Herakleitos olmuştur: Her şey hem kendisidir, hem de değildir, çünkü her *şey akar*, her şey sürekli dönüşme, oluş ve yokoluş durumundadır. Ama bu görüş biçimi olaylar bütününün sunduğu tablonun genel niteliğini ne denli doğru bir biçimde kavrarsa kavrasın, gene de bu

genel tabloyu meydana getiren ayrıntıları açıklamaya yetmez ve onları açıklamaya yetenekli olmadığımız sürece, genel tablo üzerinde açık bir düşünce sahibi de olamayız. Bu ayrıntıları bilmek için, onları doğal ya da tarihsel bağlantılarından ayırmak ve nitelikleri, özel neden ve sonuçları vb. içinde irdelemek zorundayız. Bu en başta, doğa bilimi ile tarihsel araştırmanın görevidir; bu araştırma dalları, Yunanlılar önce gereç toplama zorunda olduklarına göre, klâsik çağ Yunanlılarında çok yerinde nedenlerle ancak ikincil bir yer tutuyordu. Eleştirici incelemeye, sınıflara, takımlara, türlere göre karşılaştırma ya da bölmeye geçebilmek için, önce doğal ya da tarihsel verileri, belli bir noktaya değin toplamış olmak gerekir. Gerçek doğa biliminin ana çizgileri, ancak İskenderiye dönemi Yunanlıları ve daha sonra ortaçağda Araplar tarafından geliştirilmiştir; gerçek bir doğa bilimine bir kez daha, ancak o tarihten sonra, bu bilimin durmadan artan bir hızla geliştiği 15. yüzyılın ikinci yarısında raslanır. Doğanın tekil parçalarına bölünmesi, çeşitli doğal süreç ve nesnelerin belirli sınıflara ayrılması, organik cisimlerin iç yapılışlarının anatomik yönlerinin çeşitliliği içinde irdelenmesi: doğanın bilinmesinde son dört yüzyılın bize getirdiği büyük ilerlemelerin temel koşulları, işte bunlardı. Ama bu yöntem bize, doğal nesne ve süreçleri tek başlarına, büyük [sayfa 64] genel bağlantı dışında, bunun sonucu hareketleri içinde değil, hareketsizlikleri içinde; özsel bakımdan değişken öğeler olarak değil, değişmez öğeler olarak; yaşamları içinde değil, ölümleri içinde şöyle böyle kavrama alışkanlığını da geçirdi. Ve Bacon ile Locke sayesinde bu görüş biçimi, doğa biliminden felsefeye geçtiği zaman, son yüzyılların özgül darkafalılığını, metafizik düşünce biçimini meydana getirdi.

Metafizikçi için şeyler ve onların düşüncedeki yansıları olan kavramlar, biri ötekinden sonra ve öteki olmaksızın dikkate alınacak değişmez, eğilip bükülmez, her zaman tıpkı kalan, yalıtık irdeleme konularıdır. Metafizikçi orta terimler olmaksızın, yalnızca antitezler aracıyla düşünür: evet evet, hayır hayır der; bunun ötesine geçen şey metelik etmez. Ona göre, bir şey ya var ya da yoktur; bir şey aynı zamanda hem kendisi, hem de bir başkası olamaz. Olumlu ile olumsuz birbirlerini mutlak olarak dıştalarlar; neden ve sonuç da aynı derecede sert bir biçimde birbirlerine karşı gelirler. Eğer bu düşünce biçimi, bize ilk bakışta son derece usayatkın görünüyorsa bunun nedeni, bu düşünce biçiminin sağduyu denilen şeyin düşünce biçimi olmasıdır. Ama kendi dört duvarının zavallı alanında kapanıp kaldığı sürece bu arkadaş, ne denli saygıdeğer olursa olsun, geniş araştırma dünyasına

atılmayı göze aldığı andan başlayarak sağduyu büsbütün şaşılacak serüvenlerle karşılaşır ve metafizik görüş biçimi, boyutları konunun niteliğine göre değişen geniş alanlarda ne denli doğrulanmış ve ne denli zorunlu olursa olsun, her zaman, er ya da geç, ötesinde dar, sınırlı, soyut bir duruma geldiği ve çözülemez çelişkiler içinde kendini yitirdiği bir engele çarpar; bunun nedeni, tekil nesneler karşısında onların bağlantılarını; tekil nesnelerin varlıkları karşısında,onların oluş ve yokoluşlarını; hareketsizlikleri karşısında, hareketlerini unutmasıdır; ağaçlar, onun ormanı görmesini engeller. Günlük gereksinmeler bakımından, örneğin bir hayvanın yaşayıp yaşamadığını biliyor ve kesinlikle söyleyebiliyoruz; ama daha belgin bir irdeleme bize, bu sorunun bazan en karışık sorunlardan biri olduğunu gösterir ve bir çocuğu annesinin [sayfa 65] karnında öldürmenin canakıyma olduğu ussal sınırı bulmak için boşuna çabalayan hukukçular bunu çok iyi bilirler; ve ölüm anını saptamak da aynı derecede olanaksızdır, çünkü fizyoloji, ölümün tek ve bir anlık bir olay değil, ama çok uzun süreli bir süreç olduğunu göstermektedir. Aynı biçimde, her organik varlık, her an, hem aynı, hem aynı-olmayan şeydir; her an, yabancı maddeleri özümler ve başka yabancı maddeleri dışarı atar, her an bedenindeki hücreler yok olur ve yeni hücreler oluşur; azçok uzun bir zaman sonunda, bu bedenin maddesi tamamen yenilenir, başka madde atomları ile değiştirilir; öyleki her organik varlık hem hiç değişmez, hem de bir başkasıdır. Şeylere biraz yakından bakınca, bir çelişkinin olumlu ve olumsuz gibi iki kutbunun, karşıt oldukları kadar ayrılmaz da olduklarını ve bütün antitez değerlerine karşın, karşılıklı olarak birbirlerine karıştıklarını; aynı biçimde, neden ve sonucun, ancak özel bir duruma uygulandıklarında geçerliği bulunan kavramlar olduklarını, ama bu özel durumu, dünyanın bütünü ile genel bağlantısı içinde düşünmeye başladığımız andan başlayarak, bu kavramların, neden ve sonuçların sürekli olarak yer değiştirdiklerini, şimdi ya da burada sonuç olanın, başka yerde ya da daha sonra neden, ve *vice versa*[15] durumuna geldiği evrensel karşılıklı etki görünümü içinde birleştiklerini, birbirlerine dönüştüklerini de görürüz.

Bütün bu süreçlerin, bütün bu düşünce yöntemlerinin hiçbiri, metafizik düşünce çerçevesine girmez. Nesneleri ve onların kavramsal yansılarını, özsel olarak bağlantıları, zincirlemeleri, hareketleri, doğuşları ve sonları içinde kavrayan diyalektik içinse, tersine, yukarda sözü edilen süreçler, onun kendine özgü davranış biçiminin birer doğrulanmasıdır. Doğa, diyalektiğin deneme tezgahıdır ve modern doğa bilimi onuruna, onun bu

deneme tezgahı için her gün artan zengin bir olgular hasadı sağlayarak, böylece doğada her şeyin, son çözümlemede, metafizik olarak değil diyalektik olarak olup bittiğini, doğanın durmadan yinelenen bu çevrimin sonsuz [sayfa 66] tekdüzeliği içinde hareket etmeyip, gerçek bir tarih geçirdiğini tanıtladığını söylemeliyiz. Burada, herkesten önce, bugünkü bütün organik doğanın, bitkilerin, hayvanların ve dolayısıyla insanın da, milyonlarca yıl süren bir evrim sürecinin ürünü olduğu tanıtlayarak, doğanın metafizik anlayışına en büyük darbeyi indirmiş bulunan Darwin'i anmak gerek. Ama şimdiye değin diyalektik biçimde düşünmeyi öğrenmiş bulunan bilginler parmakla sayılabilecek denli az olduğu için, bulunan sonuçlar ile geleneksel düşünce biçimi arasındaki çatışma, bugün doğa bilimleri teorisinde egemen olan ve öğretmenler ile öğrencileri, yazarlar ve okurları umutsuzluğa düşüren o büyük karışıklığı açıklar.

Evrenin, onun ve insanlığın evriminin olduğu gibi, bu evrimin insanların beynindeki yansımasının da doğru bir biçimde kavranması, öyleyse ancak oluş ve yokoluşun, ilerleyen ve gerileyen değişikliklerin evrensel karşılıklı etkilerini sürekli olarak gözönünde tutarak, diyalektik yoldan olanaklıdır. Ve modern Alman felsefesi de, kendini işte hemen bu yönde gösterdi. Kant, mesleğine, Newton'un kararlı güneş sistemini ve onun –bir kez o ünlü ilk hareket olduktan sonra– sonsuz süresini, güneşin ve bütün gezegenlerin dönüş durumunda bulunan nebula yığınından doğduğu biçimindeki tarihsel bir süreç biçimine dönüştürerek başladı. Ve o bundan, daha o zamandan, doğmuş olduğuna göre güneş sisteminin bir gün zorunlu olarak ölmesi gerektiği sonucunu çıkarıyordu. Bu görüş, bir yarım yüzyıl sonra Laplace tarafından matematik olarak doğrulanmış ve bir yüzyıl sonra da spektroskop, evrende çeşitli yoğunluk derecelerinde bulunan bu türlü akkor durumunda gaz yığınlarının varlığını göstermiştir.[16]

Bu modern Alman felsefesi doruğunu, ilk kez olarak bütün [sayfa 67] doğa, tarih ve tin dünyasının sürekli bir hareket, sürekli bir değişme, sürekli bir dönüşüm ve evrim içine girmiş bir süreç biçiminde kavrayan ve bu hareket ile bu evrimin iç bağlantısını göstermeye girişen Hegel sisteminde buldu ve Hegel sisteminin büyük değimi de budur. Bu açıdan insanlık tarihi, artık olgunluğa varmış felsefi us mahkemesi önünde hepsi de aynı biçimde hüküm giymesi gereken ve olanaklı olduğunca çabuk unutulmasında yarar bulunan anlamsız zorbalıkların kaotik bir karışımı olarak değil, insanlığın kendisinin evrimlenebilen süreci olarak görünüyordu; ve şimdi düşüncenin, bu sürecin tüm dolambaçları arasından yavaş ilerleyişini izlemek ve onda,

bütün görünür olumsallıklar arasında, yasaların varlığını göstermek gibi bir görevi vardı.

Hegel'in bu sorunu çözmemiş olmasının burada pek önemi yok. Onun çağ açan başarısı, bu sorunu koymuş olmasıdır. Bu sorun hiç kimsenin, hiçbir zaman tek başına çözemeyeceği sorunlardandır. Hegel –Saint-Simon ile birlikte– çağının en ansiklopedik kafası olmasına karşın, gene de önce kendi öz bilgilerinin zorunlu olarak kısıtlı genişliği, sonra çağının bilgi ve görüşlerinin aynı biçimde kısıtlı genişlik ve derinliği ile sınırlıydı. Ama bir üçüncü özelliği daha hesaba katmak gerek. Hegel idealistti, yani kafasındaki fikirleri, gerçek şey ve süreçlerin azçok soyut yansıları olarak görecek yerde tersine, nesneler ile nesnelerin gelişmesini, dünya varolmadan önce bilinmeyen bir yerde varolan "idea"nin gerçekleşmiş yalın kopyaları olararak görüyordu. Bundan ötürü her şey başaşağı konulmuş ve dünyanın gerçek bağlantısı tamamen tersine çevrilmişti. Ve Hegel, birçok özel ilişkiyi büyük bir doğruluk ve deha ile kavramış bulunmasına karşın, yukardaki nedenler ayrıntının da çoğu kez yırtık yamamaya, oyuna, yapmaçığa, sözün kısası gerçeğin bozulmasına dönmesini kaçınılmaz kılıyordu. Hegel sistemi, bu niteliğiyle büyük bar başarısızlık olmuştu – türün sonuncusu olmasına karşın. Gerçekten, her zaman onulmaz bir iç çelişkinin acısını çekmiyor muydu? Bir yandan, özsel konutu (postulatı), [sayfa 68] insanlık tarihinin, niteliği gereği, entelektüel sonunu sözde mutlak bir doğruluğun bulgulanmasında bulamayacak evrimlenebilir bir süreç olduğu yolundaki tarihsel anlayıştı; ama öte yandan, bu mutlak doğruluk kitabının ta kendisi olduğunu ileri sürüyordu. Her şeyi kapsayan ve hep aynı kalan bir doğa ve tarih bilgisi sistemi, diyalektik düşüncenin temel yasaları ile çelişki durumundadır; bununla birlikte, bu, dış dünyanın genel matematik bilgisinin kuşaktan kuşağa dev adımlarıyla yürüyebilmesini hiçbir zaman dıştalamaz, tersine içerir.

Geçmişteki Alman idealizmine özgü tam bozulma bir kez kavrandıktan sonra, ister istemez materyalizme dönmek gerekiyordu, ama –dikkat edelim– 18. yüzyılın katıksız metafizik, salt mekanik materyalizmine değil. Bütün önceki tarihin o yalınkat, o bönce devrimci bir biçimde kınanması karşısında modern materyalizm, tarihte insanlığın evrim sürecini görür ve görevi de bu sürecin hareket yasalarını bulmaktır. 18. yüzyıl Fransızlarında olduğu denli Hegel'de de egemen olan ve doğayı hep aynı kalan ve Newton'a göre ölümsüz göksel cisimler, Linné'ye göre ise değişmez organik varlıklarla dar çevrimler biçiminde hareket eden bir bütün olarak

düşünen doğa anlayışı karşısında modern materyalizm, tersine, doğa biliminin, doğanın da zaman içinde bir tarihi olduğu yolundaki modern ilerlemelerinin bireşimini yapar; göksel cisimler, orada uygun koşullar içinde yaşamaya yetenekli canlı varlıklar olarak doğarlar ve ölürler ve dolaşım çevrimleri, kabul edilebildikleri ölçüde, son derece daha büyük boyutlar kazanır. Her iki durumda da modern materyalizm, özsel olarak diyalektiktir ve öteki bilimlerin üstünde yer alan bir felsefeye gereksinme duymaz. Her özel bilimin, şeylerin genel bağlantısı ve bilgisi içinde tuttuğu yer konusunda tam bir hesap vermeye çağrıldığı andan başlayarak, genel bağlantının her türlü bilimi gereksiz duruma gelir. O zaman bütün eski felsefeden, bağımsız bir durumda, düşünce ve düşünce yasaları öğretisinden, biçimsel (formel) ve diyalektik mantıktan başka bir şey kalmaz. Üst yanı, pozitif doğa ve [sayfa 69] tarih bilgisi içine girer.

Ama doğa anlayışındaki değişme, ancak araştırma buna uygun düşen nicelikte olumlu bilgi sağladığı ölçüde gerçekleşebilirken, tarih anlayışında yeni bir yön getiren tarihsel olgular, kendilerini çok daha önceden kabul ettirmişlerdi. 1831'de Lyon'da ilk işçi ayaklanması olmuştu; 1838' den 1842'ye, ilk ulusal işçi hareketi, İngiliz çartistleri hareketi, en yüksek noktasına varıyordu. Proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşımı bir yandan büyük sanayideki gelişme, bir yandan da burjuvazi tarafından ele geçirilmiş bulunan siyasal egemenlik ile orantılı olarak, Avrupa'nın en ileri ülkelerinin tarihinde birinci plana geçiyordu. Burjuva iktisadının sermaye ile emek çıkarları arasındaki özdeşlik üzerindeki, özgür yarışma (serbest rekabet) sonucu evrensel uyum ve evrensel gönenç üzerindeki öğretileri, olgular tarafından gitgide daha sert bir biçimde yalanlanıyordu. Bütün bu olguları ve bütün eksikliklerine karşın bu olguların teorik dışavurumu olan Fransız ve İngiliz sosyalizmini yalanlamak, artık olanaklı değildi. Ama tarihin henüz geri püskürtülmemiş bulunan eski idealist anlayışı, maddi çıkarlara dayanan sınıf savaşımlarını, hatta genel olarak maddi çıkarları tanımıyordu; üretim ve bütün ekonomik ilişkiler ona, yalnızca "uygarlık tarihi"nin ikincil öğeleri olarak, savsaklanabilir şeyler olarak görünüyorlardı.

Yeni olgular, bütün geçmiş tarihi yeni bir incelemeden geçmeye zorladılar ve *bütün* geçmiş tarihin bir sınıflar savaşımı tarihi olduğu, birbirine karşı savaşım durumundaki bu toplumsal sınıfların her zaman üretim ve değişim ilişkilerinin, kısacası çağlarındaki *ekonomik* ilişkilerin ürünleri oldukları; buna göre, toplumun ekonomik yapısının her kez, son

çözümlemede, hukuksal ve siyasal kurumların tüm üst yapısını olduğu gibi, her tarihsel dönemin dinsel, felsefi ve öteki fikirlerini de açıklamayı sağlayan gerçek temeli oluşturduğu görüldü. Böylece idealizm, son sığınağından, tarih anlayışından kovulmuş; tarihin materyalist bir anlayışı ortaya çıkmış ve şimdiye değin yapıldığı gibi, insanların varlığını [sayfa 70] bilinçleri aracıyla açıklamak yerine, insanların bilincini varlıkları aracıyla açıklamak için yol bulunmuş oluyordu.

Bunun sonucu sosyalizm, artık şu ya da bu dahinin rasgele bir buluşu olarak değil ama tarih tarafından oluşturulan iki sınıfın, proletarya ile burjuvazinin savaşımlarının zorunlu ürünü olarak görünüyordu. Artık sosyalizmin görevi, elden geldiğince eksiksiz bir toplumsal sistem imal etmek değil ama iktisadın, bu sınıfları ve onların karşıtlıklarını zorunlu bir biçimde ortaya çıkaran tarihsel gelişmesini incelemek ve bu biçimde türetilen ekonomik durum içinde çatışmayı çözme araçlarını bulmaktı.

Ama Fransız materyalizminin doğa anlayışı, diyalektik ve modern doğa bilimi ile ne denli bağdaşmaz idiyse, daha önceki sosyalizm de bu materyalist anlayışla o denli bağdaşmaz idi. Gerçi daha önceki sosyalizm varolan kapitalist üretim biçimi ile bu üretim biçiminin sonuçlarını eleştiriyordu, ama onu ne açıklayabiliyor, dolayısıyla ne de üstesinden gelebiliyordu; kötü diye kaldırıp atmaktan başka bir şey yapamıyordu. İşçi sınıfının kapitalist üretim biçiminden ayrılmaz sömürülmesine karşı ne denli çok öfkeleniyorsa, bu sömürünün neye dayandığını ve kaynağının ne olduğunu açık bir biçimde o denli az gösterme durumunda bulunuyordu. Sorun bir yandan bu kapitalist üretim biçimini tarihsel bağlantısı ve tarihin belirli bir dönemi için zorunluluğu içinde, öyleyse yıkılma zorunluluğu ile birlikte düşünmek, öte yandan, eleştiri şimdiye değin bu üretim biçiminin işleyişinden çok kötü sonuçları üzerine atıldığından, onun hala gizli kalmış iç hareketlerini ortaya çıkarmaktı. *Artı-değer*'in bulunması, işte bu işi yaptı. Ödenmemiş emeğe sahip çıkmanın, kapitalist üretim biçiminin ve işçinin bundan doğan sömürülmesinin temel biçimi olduğu; kapitalist işçinin emek-gücünü,[17] bu [sayfa 71] gücün pazarda meta olarak sahip olduğu değer üzerinden satın aldığı zaman bile, ondan gene de onun için ödemiş bulunduğundan daha çok değer elde ettiği ve bu artı-değerin, son çözümlemede, varlıklı sınıflar elinde birikmiş, durmadan büyüyen sermaye yığınının çıktığı değer toplamını oluşturduğu tanıtlandı. Kapitalist üretimin olduğu denli, sermaye üretiminin işleyişi de açıklanmış bulunuyordu..

Bu iki büyük bulguyu: tarihin materyalist anlayışı ile kapitalist üretimin gizeminin artı-değer aracıyla açıklanmasını, Marks’a borçluyuz. Onun sayesindedir ki sosyalizm, şimdi bütün ayrıntıları üzerinde uzun uzun çalışılması gereken bir bilim durumuna geldi.

İşte bay Eugen Dühring, hiç de gürültüsüz olmayan bir biçimde sahneye sıçradığı ve felsefede, ekonomi politikte ve sosyalizmde kendi çabalarıyla gerçekleşmiş tam bir altüst oluşu bildirdiği sırada, teorik sosyalizm ve müteveffa felsefe alanlarında işler aşağı yukarı bu merkezdeydi.

Şimdi bay Dühring’in bize ne söz verdiğine... ve neyi tuttuğuna bakalım. [sayfa 72]

13 İşte Fransız Devrimi üzerine olan parça: “Hukuk fikri, hukuk kavramı *birdenbire* değer kazanıyor ve buna karşı, eski haksızlık yığını direnemiyordu. Hukuk fikri üzerindedir ki şimdi bir Anayasa yükseliyor ve artık her şeyin bu temele dayanması gerekiyordu. Güneş gökkubbede parladığı ve gezegenler onun çevresinde döndüğü günden beri, insanın baş, yani fikir üzerinde dikeldiği ve gerçekliği, fikrine göre kurduğu görülmemişti. Usun dünyayı yönettiğini ilk olarak Anaxagoras söylemişti: ama oradan, fikrin tinsel gerçekliği yönetmesi gerektiğini kabul etmeye, insan ancak şimdi varmış bulunuyor. Böylece bu, *göz kamaştırıcı bir gün doğuşu* oldu. *Bütün düşünen varlıklar bu çağı hep birlikte kutsadı*. Tanrısalın acun ile uzlaşması sanki ilk kez görülüyormuş gibi, o çağda yüksek bir heyecan hüküm sürdü, *bir ruh coşkunluğu bütün dünyayı titretti*.” (Hegel, *Tarih Felsefesi*, 1840, s. 535). – Muteveffa profesör Hegel’in devrimci örgütlerinin temsil ettiği genel tehlikeye karşı anti-sosyalist yasayı harekete geçirmenin tam da sırası değil mi? [*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* için Engels’in notu.]

14 Thomas More’un, 1516 yihnda yayımlanan Ütopya’si ile Campanella’nin 1613 yılında yayımlanan Güneş Kenti sözkonusudur. -Ed.

15 Tersine -ç.

16 Laplace’in yapıtı: *Acun Sisteminin Sergilenmesi*, 1795-1796’da yayınlandı. Evrende akkor durumunda bir gaz tözünün varoluşu, 1859’da Kirchhoff ve Bunsen tarafından bulgulanan spektral çözümleme (tayf çözümlemesi) yöntemlerinden yararlanarak, 1864 yılında İngiliz gökbilimci William Higgings tarafından tanıtlandı. Bkz: Antonio Secchi, *Die Sonne*..., Brunswick 1872, s. 787, 789-790. -Ed.

17 *Force de travail* teriminin işgücü olarak çevrilmesi tam anlamıyla bir galat-ı meşhur durumuna geldi. Ne var ki bu galat-ı meşhuru, gene eskilerin dediği gibi, *lûgat-ı fasihten evlâ* saymak olanaksız. Çünkü işgücü, tastamam *main d’œuvre* karşılığı olarak, iktisat ve istatistik yazınımıza girmiş bulunuyor. Tam bir kesinlik alanı olması gereken teorik alanda herhangi bir karışıklığa yol açmamak

için, bundan böyle *force de travail* teriminin işgücü olarak değil, emek-gücü olarak çevrilmesini öneriyorum. -ç.

İKİNCİ BÖLÜM
BAY DÜHRİNG'İN VERDİĞİ SÖZLER

BAY DÜHRİNG burada gözönünde tutulan yapıtları, her şeyden önce *Felsefe Dersleri, Siyasal ve Toplumsal İktisat Dersleri*, ve *Ekonomi Politik ve Sosyalizmin Eleştirel Tarihi* adlı yapıtlarıdır. Başlamak için, dikkatimizi özellikle gerektiren yapıt, birinci yapıttır.

Daha ilk sayfadan başlayarak bay Dühring, kendisini "zamanında ve felsefenin gelişmesinin önceden görülebilir bir dönemi için bu gücü (felsefeyi) *temsil hakkını isteyen* adam" olarak sunuyor. Yani bugünün ve "önceden görülebilir" geleceğin tek gerçek filozofu olduğu savında bulunuyor. Ondan ayrılan, doğruluktan da ayrılır. Bay Dühring'ten önce de birçok kişi kendisi üzerine böyle *düşündü* ama –Richard Wagner bir yana– kendisi üzerine rahatlıkla bunu söyleyen ilk kişi, bay Dühring'tir.

Bay Dühring'in felsefesi, "*doğal* sistem ya da *gerçeğin* [sayfa 73] *felsefesi* [dir] ... Bu felsefede gerçeklik, kuruntuya dayanan ya da öznel bakımdan sınırlı bir dünya tasarımının *her türlü geçici hevesini dıştalayan* bir biçimde düşünülür."

Demek ki bu felsefe, bay Dühring'i kendisinin bile yadsımaya cüret edemeyeceği sınırların, kişisel ve öznel sınırlamanın koyduğu sınırların üstüne yükseltecek nitelikte. Şimdiye değin bu mucizenin nasıl gerçekleşeceğini henüz görmemiş olmamıza karşın, işte felsefenin son çözümlemede kesin doğrulukları tanıtlayacak bir durumda bulunabilmesi için her durumda zorunlu olan kişi.

> “Zeka bakımından kendi niteliği gereği değerli olan [bu] doğal bilgi sistemi, düşünce derinliğinden hiçbir şey yitirmeksizin, Varlığın temel biçimlerini *kesinlikle tanıtladı*.”

Bu sistem, kendi “gerçekten eleştirici” görüşü açısından, “gerçek ve bunun sonucu doğanın ve yaşamın gerçekliği üzerine yönelmiş bir felsefenin, salt görünür çevreni (ufku) kabul etmeyen ama *iyiden iyiye devrimci hareket içinde dış ve iç doğanın bütün yerleri ile bütün göklerini* kullanan bir felsefenin öğelerini” sunar; “yeni bir düşünce biçimi”dir bu ve “son derece özgün sonuçlar ve görüşlere ... sistem doğurucu fikirlere ... tanıtlanmış doğruluklara” varır.

“Gücünü yoğunlaştırılmış girişkenlikte [bu da ne demek ola?] aramak zorunda olan bir yapıt, *köklere kadar inen* bir inceleme .. *köktenci* bir bilim ... şeylerin ve insanların *sıkı sıkıya bilimsel* bir görüşü ... *şeyleri her yönden kavrayan* bir düşünce çalışması, düşüncenin egemen olabilecek durumda bulunduğu varsayım ve tümdengelimlerin yaratıcı bir taslağı ... *mutlak temel*” karşısındayız.

Ekonomi politik alanında bay Dühring, bize yalnızca, üstelik aralarında “*büyük üsluplu* tarih yazma *biçimim*” ile sivrilen ve iktisada “yaratıcı değişiklikler” getiren tarihsel yapıtlar da bulunan “tarihsel bakımdan ve sistematik bakımdan geniş bir değer taşıyan çalışmalar” vermekle kalmaz, ayrıca gelecekteki toplum için, “*açık ve en uzak köklere kadar erişen bir teorinin* pratik sonucu” olan ve dolayısıyla kurtuluş için dühringvari felsefe denli yanılmaz ve o denli gerekli [sayfa 74] bulunan, kendi icadı dört-başı bayındır bir sosyalist planla da işini tamamlar; gerçekten, “*ancak ve ancak* Siyasal ve Toplumsal İktisat Dersleri *yapıtımda* başlıca özelliklerini *vermiş* bulunduğum sosyalist kuruluştadır ki gerçekten kendi malı olarak malik olmak, yalnızca görünüşteki ve geçici ya da zor üzerine kurulu mülkiyetin yerine geçebilir”.

İşte gelecek, buna göre kendisine çekidüzen vermeli.

Bay Dühring’e gene bay Dühring tarafından yapılan bu övgüler demeti kolayca on kat büyütülebilirdi. Bu demet, daha şimdiden kendi kendine gerçekten bir filozofla mı, yoksa bir ... ile mi karşı karşıya bulunduğunu soran okurun kafasında bazı kuşkular uyandırmış olmalı. Ama, kendisine duyurulan “köktenci” derinliği daha yakından tanıyıncaya değin, okurlardan yargısını saklamasını rica etmemiz gerekiyor. Eğer yukardaki demeti vermiş bulunuyorsak, bu yalnızca önümüzde fikirlerini yalınlıkla dışavuran ve bunların değerini kararlaştırma işini geleceğe bırakan bir filozof ve sıradan

bir sosyalist değil, ama papa kadar yanılmaz olduğunu öne süren ve sapıklıkların en kınanması gerekeninin içine düşmek istenmiyorsa, kurtuluş için zorunlu olan öğretisinin düpedüz kabul edilmesi gereken tamamen doğaüstü bir varlık bulunduğunu göstermek içindir. Hiç de bütün ülkelerdeki ve yakın bir süreden beri de Almanya'daki sosyalist yazında bol bol görülen çeşitli çaplardaki adamların, dünyanın en içten biçimiyle, çözümleri için azçok gereç sıkıntısı çekebildikleri sorunlarda bir açıklığa varmaya çalıştıkları, ama bilimsel ya da yazınsal eksiklikleri ne olursa olsun sosyalist iyi niyetin her zaman kabul edilmesi gereken o çalışmalardan biri karşısında bulunmuyoruz. Tersine bay Dühring, bize son çözümlemede kesin doğruluklar olduklarını, yanlarında her türlü başka kanının *a priori*[18] yanlış olduğunu ileri sürdüğü tezler sunuyor, başka doğruluklara yer vermeyen doğrulukla birlikte, yanında bütün öteki yöntemlerin bilime yabancı kaldıkları sıkı sıkıya bilimsel tek araştırma yöntemini de elinde tutuyor. Ya haklıdır – ya o zaman biz gelmiş geçmiş bütün devirlerin en büyük dehası, ilk yanılmaz insan olduğu için, [sayfa 75] ilk üstün insan ile karşı karşıya bulunuyoruz demektir; – ya da haksızdır ve o zaman, yargımız ne olursa olsun, olası iyi niyeti için gösterilecek bütün iyilikçi saygılar, bay Dühring'in gözünde saldırıların en korkuncu olacaktır.

İnsan, son çözümlemede kesin doğruluk ile sıkı sıkıya bilimsel olan tek yöntemi elinde tutunca, elbette insanlığın yanlışlığa batmış ve bilime yabancı geri kalan bölümü için belirli bir küçümseme duyacaktır. Öyleyse, bay Dühring'in öncellerinden büyük bir küçümseme ile söz ettiğini görmek ve onun köklü derinliği karşısında bağışlanan, büyük adamlığa ayrıksın olarak kendisi tarafından yükseltilmiş az büyük adam bulunduğunu saptamakla şaşırmamalıyız.

Önce filozoflar üzerine dediklerini dinleyelim:

> "Her türlü yüksek ahlak duygusundan yoksun Leibniz ... olanaklı bütün saray filozoflarının en iyisi".

Kant henüz biraz hoşgörü görüyor; ama ondan sonra herşey altüst olmuş, o zaman gelsin "en yakın artçıların (epigonlann), özellikle bir Fichte ve bir Schelling'in düzeni bozulmuş imgelemeleri ve boş olduğu denli de budalaca çılgınlıkları ... bilgisiz bir doğa felsefeciliğinin korkunç karikatürleri ... bir Hegel'in [doruğuna çıkardığı] Kant-sonrası saçmalıklar ve saçmaca kuruntular".

Hegel, "hegelci bir jargon" konuşuyor ve "biçimdeki bilim-dışı tarzı" ve "kabalıkları" ile "hegelci vebayı" yayıyordu.

Bilginlerin payına da daha iyisi düşmüyor, ama yalnızca Darwin kendi adıyla anılmış ve biz de onunla yetinmek zorundayız:

> "Darvinci yarı-şiir ve kaba anlayış darlığı ve ayırt etme körlüğü ile birlikte değişimlerle oynama ustalığı. Bizim kanımızca, lamarkcı tezlerin elbette ayrık tutulmaları gereken özgül darvincilik, *insanlığa karşı yönelmiş bir kabalık eseridir*."

Ama en kötü davranışı görenler, sosyalistler. Louis Blanc –hepsinin en önemsizi olan Louis Blanc– bir yana, hepsi de toptan yoksul günahkârlardır ve bay Dühring'den önce (ya da sonra) sahip olabildikleri ünün adamakıllı altındadırlar. [sayfa 76] Ve yalnızca doğruluk ve bilimsel kavrayış bakımından değil, karakter bakımından da böyledirler. Babeuf ve bir kaç 1871 komüncüsü dışında, bunların hiçbiri "adam" sayılmaz. Üç ütopyacı "toplumsal simyacılar" adını alırlar. Üçü arasında Saint-Simon, "coşkunluk"tan başka bir şeyle eleştirilmediği ve merhametli bir biçimde deli olabileceği yavaşça aşılandığı ölçüde, gene de kollanmaktadır. Fourier ise, tersine, bay Dühring'in sabrını taşırır. Çünkü Fourier "çılgınlığın bütün belirtilerini ... göstermiştir... . Daha çok tımarhanelerde bulunması beklenen düşünceler ... en düzensiz kuruntular ... sayıklama ürünleri ... Fourier, bu sözle anlatılmaz sersem"; bu "zavallı çocuk beyni", bu "budala", bütün bunlarla birlikte, sosyalist bile değildir; onun *phalanstère*'inin[19] ussal sosyalizm ile hiçbir ilişkisi yoktur, "günlük alış-veriş modeline göre kurulmuş eciş-bücüş bir yapı"dır. Ve ensonu:

> "Bu tiradların [Fourier'nin Newton üzerine yaptığı açıklamalar] ... Fourier'nin adında ve bütün furiyecilikte doğru olarak yalnızca birinci hecenin[20] bulunduğuna inandıramadığı kişinin de *budalalar kategorilerinden birinin içine sokulması gerekir*."

Ensonu, Robert Owen, "donuk ve yoksul fikirlere sahipti ... ahlak konusunda öylesine bayağı düşüncesi ... ciddi kılığa sokulmuş saçmasapan sözler halinde yozlaşmış birkaç beylik düşünce ... saçma ve kaba görüş tarzı Owen'ın düşüncelerinin akışı biraz ciddi bir eleştiriden geçirme zahmetine pek değmez ... boşluğu ... [vb.]"

Ütopyacıları, büyük bir zeka ile, adlarına göre: Saint-Simon, *saint* [aziz], Fourier, *fou* [deli], enfantin, *enfant* [çocuk] diye nitelendirdikten sonra (ekleyecek yalnızca bir şey kalıyor: *Owen- déveine*! [bahtsızlık], bay Dühring, sosyalizm tarihinin bütün bu önemli dönemini dört sözcükte ...

düpedüz yıldırımla vurulmuşa döndürüyor. Ve kim ki bundan kuşkuya düşerse, "budalalar kategorilerinden birinin içine sokulabilir." [sayfa 77]

Bay Dühring'in daha sonraki sosyalistler üzerindeki yargıları arasından, kısa olmak için, yalnızca Lassalle ve Marks üzerine söylediklerini not edeceğiz.

> "[Lassalle]: Her şeyde kusur arama bilgiç zevkiyle birleşmiş vulgarizasyon denemeleri ... taşkın skolastik ... genel teoriler ile bayağı hafifliklerin korkunç bir karışımı saçma ve biçimsiz hegelci boşinan ... izlenmeyecek örnek ... doğuştan anlayış darlığı ... en bayağı işporta malıyla kendine önemli adam süsü vermek... Yahudi kahramanımız ... yergici ... alelade ... yaşam ve dünya görüşünde iç kılıksızlık."
>
> "[Marks]: Kavrayış darlığı ... çalışmaları ve ürünleri, kendiliğinden ve kendisi için, yani salt teorik açıdan, konumuz [sosyalizmin eleştirel tarihi] bakımından sürekli bir anlamdan yoksundurlar; entelektüel akımların genel tarihi bakımından, olsa olsa modern bir sekter skolastik dalının etkilerinin belirtileri olarak gösterilebilirler ... Bireşim ve sınıflama yetilerinin güçsüzlüğü ... düşünce ve anlatımın biçimsiz karakteri, dilin bayağı gidişi .. ingilizleştirilmiş boşluk ... aldatmaca ... gerçekte tarihsel ve mantıksal hayalgücünün soysuz ürünlerinden başka birşey olmayan düzeni bozulmuş kavramlar ... aldatıcı anlatım ... kişisel kendini beğenmişlik ... küçük ve yaralayıcı davranış ... saygısız ... akıllı geçinen oyun ve kırıtkanlıklar ... derin bilgi anlaşılmazlıkları ... felsefe ve bilimde geri kafa".

Ve başka, ve başka, çünkü bütün bunlar henüz bay Dühring'in gül bahçesinden geçerken toplanmış küçük bir buketten başka bir şey değil. Kuşkusuz konumuz, şimdilik, –eğer biraz terbiyesi olsaydı, bay Dühring'i yaralayıcı ve saygısız *herhangi bir şey* bulmaktan alıkoymaları gereken– bu sevimli sövgülerin de son çözümlemede kesin doğruluklardan olup olmadıklarını bilmek değil. Bundan ötürü bizi, içine gireceğimiz budalalar kategorisini bile seçmekten alıkoyan korku yüzünden, şimdilik bunların "köktenci" derinlikleri üzerine herhangi bir kuşku belirtmekten adamakıllı sakınacağız. Yalnızca, bir yandan bay Dühring'in "sakınımlı ve sözcüğün gerçek anlamıyla alçakgönüllü dilin incelmiş karakteri" [sayfa 78] dediği şeyden bir örnek vermeyi ve öte yandan da öncellerinin değersizliğinin bay Dühring'in gözünde kendi öz yanılmazlığından daha az kesin olmadığını

saptamayı kendimize görev bildik. Bu yanılmazlık konusunda, gelmiş geçmiş bütün çağların en güçlü dahisi için en derin saygılarımızı sunarız ... eğer gerçekten öyle ise.[sayfa 79]

18 Önsel olarak
19 Fourier'nin toplumsal sisteminde, geniş üretim birliği. -ç.
20 *Fou* = deli. -ç.

BİRİNCİ KISIM
F E L S E F E

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SINIFLAMA. ÖNSELCİLİK

FELSEFE, bay Dühring'e göre, dünya ve yaşam bilincinin en yüksek biçiminin gelişmesidir ve anlam genişlemesi yoluyla, bütün bilgi ve bütün istek *ilkelerini* kapsar. Herhangi bir bilgi, bir eğilim ya da bir varoluş biçimleri grubu dizisi, kendini insan bilinci önüne koyar koymaz, bu figürlerin *ilkeleri* zorunlu bir biçimde felsefenin konusu olur. Bu ilkeler, bilgi ve isteğin çokluğunu meydana getiren yalın, ya da şimdiye değin yalın varsayılan yapıcı parçalardır. Cisimlerin kimyasal bileşimi gibi, şeylerin genel yapılışı da temel biçim ve temel öğelere indirgenebilir. Bir kez edinildikten sonra, bu son öğeler ya da ilkeler, yalnız bilinen ve dolaysız olarak anlaşılabilir şeyler için değil, ama bizim için bilinmez ve anlaşılmaz olan dünya için de geçerlidirler. Demek ki felsefi ilkeler, bilimlerin doğa ve insan yaşamının türdeş bir açıklama sistemini kurmak için gereksinme duydukları son tümleci [sayfa 83] oluştururlar. Tüm varlığın temel biçimleri dışında, felsefenin açıkça söylemek gerekirse yalnızca iki konusu vardır: Doğa ve insan dünyası. Bunun sonucu, konumuz *tamamen kendiliğinden bir biçimde* üç grup halinde düzenlenir: Genel evren şeması, doğa ilkeleri öğretisi ve son olarak, insan öğretisi. Bu sıralama aynı zamanda bir *iç mantıksal düzen* içerir; çünkü ilk olarak, tüm varlık için geçerli, kesin ilkeler, sonra, bağımlılıklarının aşama sırasına göre, bu ilkelerin *uygulandıkları* nesnel alanlar gelir. Buraya değin ve hemen sözcüğü sözcüğüne, konuşan bay Dühring'dir.

Demek ki ona göre önemli olan şey *ilkelerdir*, doğaya ve insan dünyasına uygulanması, dolayısıyla doğa ve insanın uyması gereken, dış dünyadan değil, *düşünceden* türeyen kesin ilkeler. Ama düşünce, bu ilkeleri nereden alır? Kendinden mi? Hayır, çünkü bay Dühring kendisi söyler: Arı düşünce alanı mantıksal şemalar ve matematik yapılarla sınırlanır (bu son olumlama, ayrıca, ilerde göreceğimiz gibi, yanlıştır da). Mantıksal şemalar, yalnızca *düşünce biçimleri* ile ilgilidir; oysa burada sözkonusu olan yalnızca *Varlık*, yalnızca dış dünya biçimleridir ve düşünce, bu biçimleri hiçbir zaman kendinden değil, ama tastamam ancak dış dünyadan çıkartıp türetebilir. Ama böylece, tüm ilişki tersine döner: İlkeler, araştırmanın çıkış noktası değil, sonucudur; doğaya ve insanların tarihine uygulanmazlar, bunlardan soyutlanırlar; doğa ve insan dünyası ilkelere uymaz, ilkeler ancak doğa ve tarihe uydukları ölçüde doğrudur. Sorunun tek materyalist anlayışı budur ve bay Dühring'in bunun karşısına çıkardığı anlayış, idealisttir. Bu anlayış sorunu tamamen başaşağı koyar ve gerçek dünyayı fikirden, şemalardan, dünyadan önce nerede olduğu bilinmeyen ve düşünülemeyecek bir zamandan beri varolan plan ya da kategorilerden hareket ederek kurar – tıpkı ... *bir Hegel* gibi.

Bu, bir gerçek. Hegel'in *Ansiklopedi*'sini, bütün saçmalayan kuruntuları ile birlikte, bay Dühring'in son çözümlemede kesin doğruları ile karşılaştıralım. Önce bay Dühring'de evrenin genel şemasının bilgisini görüyoruz; Hegel, buna [sayfa 84] *Mantık* diyor. Sonra her ikisinde de, bu şema ya da mantıksal kategorilerin doğaya uygulanmasını: doğa felsefesini ve son olarak, insan dünyasına uygulanmasını görüyoruz: Hegel, buna Tin Felsefesi diyor. Buna göre Dühring dizisinin "iç mantık düzeni", bizi "tamamen kendiliğinden bir biçimde", bu düzenin, hegelci okulun Berlin'deki gezginci yahudisi profesör Michelet'nin gözlerini yaşartacak kadar etkileyen bir bağlılıkla alındığı Hegel'in *Ansiklopedi*'sine götürüyor.[21]

İşte "Bilinç", "Düşünce", verilmiş bir şey, Varlığın, Doğanın bir ilk karşıtı olarak, tamamen doğalcı bir anlamda alındığı zaman, başa gelen şey. Ondan sonra, Bilinç ile Doğanın, Düşünce ile Varlığın, düşünce yasaları ile doğa yasalarının birbirlerine bu derece uymalarını son derece tuhaf bulmak zorunda kalınır. Ama eğer daha sonra düşünce ile bilincin ne oldukları ve nereden geldikleri sorulursa, bunların insan beyninin ürünü oldukları ve insanın da doğanın, çevresi içinde ve çevresi ile birlikte gelişen bir ürününden başka bir şey olmadığı görülür; bundan da, doğal olarak, son çözümlemede, doğa ürünleri olan insan beyni ürünlerinin, doğanın bütünü

ile çelişki durumunda değil, uygunluk durumunda bulundukları sonucu çıkar.[22]

Ama bay Dühring sorunu böylesine yalın bir biçimde incelemeyi kendine yediremezdi. O, yalnızca insanlık adına değil –ki bu da o denli kötü bir şey olmazdı– ama bütün bilinçli ve düşünen göksel cisimlerin varlıkları adına da düşünür. Gerçekten, “bilinç ve düşüncenin egemen geçerliklerini ve mutlak doğruluk savlarını, onlara insanal sıfatını uygulayarak dıştalamak ya da yalnızca kuşku konusu yapmak, bilinç ve düşüncenin temel biçimlerini değerden düşürmek” olurdu.

Bunun sonucu, bir başka gök cisminin üzerinde iki kere ikinin beş ettiğinden kuşkuya düşülecek kadar ileri gidilmesini [sayfa 85] önlemek için bay Dühring, düşünceyi “insanal” olarak nitelemekten sakınacak, böylece düşünceyi, kendisini üzerinde tanıdığımız tek gerçek temelden, yani insandan ve doğadan ayıracak ve kabaca ve dönüşsüz bir biçimde, bay Dühring’i “epigon”, Hegel’in artçısı durumuna getiren bir ideoloji içine düşürecektir. Ayrıca biz de, bay Dühring’i öbür göksel cisimler üzerinde selamlamak olanağını sık sık bulacağız.

Böyle bir ideolojik temel üzerinde materyalist bir öğreti kurulamayacağı kendiliğinden anlaşılır. Bay Dühring’in birçok kez doğada bilinçli bir eylem biçimini, yani herkesin anlayacağı dille, Tanrı denilen şeyi varsaydığını göreceğiz.

Bununla birlikte, bizim gerçekçi filozofumuzun, bütün gerçekliğin temelini, gerçek dünya dışında düşünce dünyasına aktarmasının başka nedenleri de var. Bay Dühring’in felsefesinin temelini oluşturan şey, bu genel evren şemasının, Varlığın bu kesin ilkelerinin bilimidir. Ne var ki, eğer biz, evren şemasını beyinden değil de, yalnızca beyin *aracıyla* gerçek dünyadan, Varlığın ilkelerini onun kendisinden çıkarırsak, bunun için felsefeye değil, dünya ve dünyada olup biten şeyler üzerine olumlu bilgilere gereksinme duyarız ve bundan çıkan şey de, artık, felsefe değil, pozitif bilimdir. Bu durumda bay Dühring’in tüm kitabı boşuna çabadan başka bir şey olmaz!

Daha ileri gidelim. Eğer felsefeye felsefe olarak artık bir gereksinme yoksa, hiçbir sisteme, hatta doğal bir felsefe sistemine de gereksinme yoktur. Doğal olayların tümünün sistematik ilişkiler tarafından birbirine bağlandığı fikri, bilimi her yerde, tekil içinde olduğu gibi bütün içinde de, bu sistematik ilişkileri göstermeye iteler. Ama bu ilişkilerin eksiksiz ve uygun bir kavrayışı, içinde yaşadığımız dünya sisteminin doğru bir imgesi,

bizim için her zaman olduğu gibi bir olanaksızlık olarak kalır. Eğer, insan evriminin herhangi bir döneminde, zihinsel ve tarihsel olduğu denli fizik evren ilişkilerinin de böyle inandırıcı ve kesin bir sistemi gerçekleşmiş olsaydı, bu, insan bilgi alanının sınırlarına varmış ve toplumun bu sistemle uyum içinde örgütlendiği andan [sayfa 86] başlayarak gelecekteki tarihsel gelişme askıya alınmış olduğu anlamına gelirdi ki, bu da bir saçmalık, tam bir anlamsızlık olurdu. Demek ki, insanlar, şu çelişki ile karşı karşıya bulunuyor: Bir yandan, tüm ilişkileri içinde evren sistemi üzerine eksiksiz bir bilgi edinmek ve öte yandan, hem kendi öz nitelikleri ve hem de evren sisteminin niteliği nedeniyle, bu sorunu tamamen çözmeye hiçbir zaman yetenekli olmamak. Ama bu çelişki, yalnızca iki etkenin, evrenin ve insanın niteliğine dayanmaz; bütün entelektüel gelişmenin başlıca kaldıracıdır da, ve tıpkı, örneğin çözümlerini sonsuz bir dizi ya da sürekli bir kesir içinde bulan o matematik problemleri gibi, her gün ve ara vermeden insanlığın sonsuz ilerleyici evrimi içinde çözümlenir. Gerçekten, dünya sisteminin düşüncedeki her yansıması, nesnel olarak tarihsel durum ve öznel olarak düşünce sahibinin fizik ve ruhsal niteliği nedeniyle sınırlıdır ve sınırlı kalır. Ama bay Dühring, kendi düşünce biçiminin, dünyanın öznel olarak sınırlı bir tasarımının bütün kararsızlığını dıştalayan bir nitelikte olduğunu önceden bildirir. Daha önce onun olanaklı bütün göksel cisimler üzerinde, her yerde hazır ve nazır olduğunu görmüştük. Şimdi her şeyi bilir olduğunu da görüyoruz. O, bilimin son sonuçlarını çözmüş, onun geleceğini duvarla çevirmiştir.

Varlığın temel biçimleri gibi, bay Dühring bütün arı matematiği de, *a priori*, yani dış dünyanın bize sunduğu deneylerden yararlanmaksızın ve onları beyninden çıkararak imal edebileceğini düşünür. Arı matematikte, anlık (müdrike) "kendi başına özgürce yarattığı ve tasarladığı şeyle" uğraşır; sayı ve biçim kavramları "onun yeterli konusu ve öz yaratısı"dır ve böylece matematik "*özel* deneyim ve dünyanın gerçek içeriğinden bağımsız bir değere" sahiptir.

Arı matematiğin her bireyin *özel* deneyiminden bağımsız olarak geçerli olması kuşkusuz doğrudur ve bu, bütün bilimlerin tüm kanıtlanmış olguları ve hatta genel olarak bütün olgular için böyledir. Manyetik kutuplar, suyun hidrojen ve oksijenden bileşmesi olgusu, Hegel'in ölmüş ve bay Dühring'in yaşamakta olduğu olgusu, bütün bu olgular, benim [sayfa 87] ya da başka bireylerin kişisel deneyiminden, hatta içi rahat olanların uykusuna daldığı andan başlayarak, bay Dühring'in bile kişisel deneyiminden bağımsız

olarak geçerli olgulardır. Ama arı matematikte, anlığın yalnızca kendi öz yaratılan ve düşünceleriyle uğraştığı hiç de doğru değildir; sayı ve biçim kavramları, gerçek dünyadan başka hiçbir yerden gelmemiştir. İnsanların saymayı, yani ilk aritmetik işlemi yapmayı öğrendiği on parmak, her şey olabilir, yalnızca anlığın özgür bir yaratısı olamaz. Saymak için, sayılacak şeylerin varlığı yetmez, ayrıca bu şeyleri, sayıları dışındaki bütün öbür niteliklerden soyutlayarak gözönüne alabilme yetisi de gereklidir, – ve bu yeti, deneyim üzerine kurulu uzun bir tarihsel gelişmenin sonucudur. Tıpkı sayı kavramı gibi biçim kavramı da, dış dünyadan alınmış ve arı düşünce ürünü olarak benden fışkırmamıştır. Biçim kavramına varmadan önce biçimleri olan şeylerin varolması ve biçimlerinin karşılaştırılması gerekmiştir. Arı matematik, nesne olarak, uzaysal biçimler ve gerçek, dünyanın nicel ilişkilerini, yani çok somut bir konuyu alır. Bu konunun son derece soyut bir biçim altında görünmesi, onun dış dünyada yer alan kökenini ancak üstünkörü bir örtüyle gizleyebilir. Doğrusu şudur ki, bu biçim ve bu ilişkileri kendi anlıkları içinde inceleyebilmek için onları içeriklerinden büsbütün ayırmak, bu içeriği önemsiz olarak bir köşeye bırakmak gerekir; boyutsuz noktalar, kalınlığı ve genişliği olmayan çizgiler, *a*’lar, *b*’ler, *x*’ler, *y*’ler, değişmezler ve değişkenler işte böyle elde edilir ve ancak sonunda anlığın özgür yaratı ve düşüncelerine, yani sanal büyüklüklere varılır. Hatta, görünüşte, matematik büyüklükler birbirinden çıksalar bile, bu, onların *a priori* kökenlerini değil, yalnızca ussal bağlantılarını tanıtlar. Bir silindir biçimini, bir dikdörtgeni kenarlarından biri yöresinde döndürülmesinden çıkarma fikrine varacak denli ileri gitmeden önce, biçimleri ne denli kusurlu olursa olsun, bir dizi gerçek dikdörtgen ve silindiri incelemiş olmak gerekir. Bütün öbür bilimler gibi matematik de, insanların *gereksinmelerinden*, yerölçümü ve kapların hacmini ölçmekten, zamanın [sayfa 88] hesaplanmasından ve mekanikten çıkmıştır. Ama bütün düşünce alanlarında olduğu gibi, belli bir gelişme derecesinde, gerçek dünyadan soyutlama aracıyla çıkarılmış bulunan yasalar, gerçek dünyadan ayrılır, özerk bir şey gibi, dışardan gelen ve dünyanın kendisini uydurması gereken yasalar gibi, gerçek dünyanın karşısına çıkarlar. Toplumda ve devlette işler böyle olmuştur; *arı* matematik, dünyadan çıkarılmış ve onu bileştiren biçimlerin bir parçasından başka bir şey olmamasına karşın, sonradan, acuna (evrene) işte böyle *uygulanmıştır* – onun uygulanabilir olmasının *ek nedeni de*, *işte budur*.

Bay Dühring nasıl ki tüm arı matematiği, deneyimin hiçbir katkısı olmaksızın, “arı mantığın kendine göre, kanıta elverişli olmayan ve buna gereksinmesi de bulunmayan” matematik belitlerden (aksiyomlardan) çıkarabileceğine ve sonra onu dünyaya uygulayabileceğine inanıyorsa, tıpkı öyle, önce Varlığın temel biçimlerini, bütün bilginin yalın öğelerini, felsefe belitlerini beyninden, tüm felsefe ya da evren şemasını da bundan çıkarabileceğini ve doğaya ve insanlar dünyasına bu kendi anayasasını ihsan lütfunda bulunabileceğini düşünüyor.[23] Ne yazık ki doğa, 1850 yılının Manteuffel Prusyalılarından bileşmez – ve insanların dünyası, ancak çok küçük bir bölümü bakımından o türlü Prusyalılardan bileşir.

Matematik belitler, matematiğin mantıktan alma zorunda bulunduğu zihinsel içeriğin son derece değersiz dışavurumlarıdırlar. Bu belitler ikiye indirgenebilir:

1. Bütün, parçadan daha büyüktür. Bu önerme, tam bir gereksiz yinelemedir, çünkü nicel “parça” fikri önceden belirli bir biçimde “bütün” fikri ile ilgilidir, şu anlamda ki “parça” sözcüğü, kendi başına, nicel “bütün”ün birçok nicel “parça”dan meydana geldiğini içerir. Bunu açıkça saptayarak, sözü geçen belit bizi bir adım bile ileri götürmez. Hatta, bu gereksiz yineleme: bir bütün, birçok parçadan meydana gelen bir şeydir; bir parça, birçoğu bir bütün meydana getiren bir şeydir; öyleyse parça bütünden daha küçüktür diyerek, [sayfa 89] yinelemenin değersizliğinin, içeriğin değersizliğini daha da ortaya çıkardığı bir formül aracıyla, belirli bir ölçüde *tanıtlanabilir* de.

2. Eğer iki büyüklük, ayrı ayrı bir üçüncü büyüklüğe eşitseler, bunlar kendi aralarında birbirlerine de eşittirler. Bu önerme, Hegel’in de göstermiş olduğu gibi,[24] mantığın doğruluğunu güvence altına aldığı, öyleyse arı matematiğin dışında da olsa, tanıtlanmış olan bir tasımdır. Eşitlik ve eşitsizlik üzerine öbür belitler, bu tasımın mantıksal genişletilmelerinden başka bir şey değildir.

Bu yavan önermeler, matematikte olsun, başka alanda olsun, hiçbir yere götürmezler. İlerlemek için, işin içine gerçek ilişkileri, gerçek cisimlerden alınmış uzamsal ilişki ve biçimleri sokmak zorundayız. Çizgiler, yüzeyler, açılar, çokgenler, küpler, küreler, vb., hepsi de gerçeklikten alınmış fikirlerdir ve ilk çizginin, bir noktanın uzayda yer değiştirmesinden, ilk yüzeyin, bir çizginin yer değiştirmesinden, ilk cismin de bir yüzeyin yer değiştirmesinden vb. doğduğunu söyleyen matematikçilere inanmak için, okkalı bir ideolojik bönlük gerekir. Buna karşı dil bile başkaldırır. Üç

boyutlu bir matematik biçim, cisim, *corpus solidum*, yani Latincede elle tutulur bir katılık olarak adlandırılır; demek ki hiç de anlığın özgür düşüncesinden değil, katı gerçeklikten alınmış bir ad taşır.

Ama o kadar uzağa gitmeye ne gerek var? Bay Dühring, 42. ve 43. sayfalarda,[25] arı matematiğin deneyim dünyasından bağımsızlığını, önselliğini, anlığın kendi öz yaratı ve düşünceleriyle uğraşması biçiminde, esrime işinde şakıdıktan sonra, 63. sayfada şöyle der:

> "Gerçekten bu matematik öğelerin (sayı, büyüklük, zaman, uzay ve geometrik hareket) *yalnızca biçimleri bakımından ideal oldukları ... öyleyse, mutlak büyüklüklerin*, türleri ne olursa olsun, tamamen *görgücül* (*empirique*) bir şey oldukları .... [ama] matematik şemaların deneyden *kopuk* ve [sayfa 90] gene de yeterli bir biçimde belirginleştirilmeye yatkın şeyler oldukları kolayca unutulur."

Bu, *her türlü* soyutlama için azçok doğrudur, ama hiçbir zaman onun gerçeklikten çıkarılmadığını tanıtlamaz. Evren şemasında, arı matematik arı düşünceden fışkırmıştı; – doğa felsefesinde, arı matematik dış dünyadan alınmış, sonra ayrılmış, tamamen görgücül bir şeydir. Peki ama, hangisine inanalım? [sayfa 91]

21 Engels profesör Michelet'yi, çalışmalarında Hegel'in düşüncesini ilerletmeksizin olduğu gibi almaktan başka bir şey yapmadığı için, "hegelci okulun gezginci yahudisi" olarak adlandırıyor. -Ed.

22 Bkz: "Gerçek Dünyada Matematik Sonsuzluğun İlkörnekleri Üzerine", *Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 1991, s. 291-298. -Ed.

23 Friedrich Wilhelm IV'ün 5 Aralık 1848'de uyruklarına bir anayasa ihsan etmesine anıştırma. -Ed.

24 Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*, § 188. -Ed.

25 Anti-Dühring'in tüm birinci kısım göndermeleri, E. Dühring'in *Carsus der Philosophie* adlı yapıtı ile ilgilidir. -Ed.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EVREN ŞEMASI

> "HER ŞEYİ kapsayan varlık, *tektir*. Bu varlık kendi kendine yettiğinden, ne yanında, ne üstünde, hiçbir şey yoktur. Ona bir ikinci varlığı eş koşmak, onu olmadığı bir şey, yani daha geniş bir bütünün bir parçası ya da bir öğesi durumuna düşürmek anlamına gelir. Düşüncemizi *kendi birliği içinde* bir çerçeve gibi kullandığımız her an, bu düşünce *birliği* içine girmesi gereken şeylerden hiçbiri, kendinde ikilik barındıramaz. Ve bu düşünce birliğinden, kaçınabilen hiçbir şey de yoktur. ... Tüm düşüncenin özü, bilinç öğelerinin bir birlik durumunda bir araya gelmesidir. Bireşimin birlik noktası aracıyladır ki *bölünmez dünya* kavramı doğmuş ve evren (sözcüğün –*univers*– kendisi anlatıyor) kendisinde her şeyin bir *birlik* durumunda birleştiği bir şey olarak tanınmıştır."

Buraya değin konuşan, bay Dühring. Matematik yöntem: [sayfa 92]

> "Her sorun, sanki yalın matematik ... ilkeleri sözkonusuymuş gibi, yalın temel biçimleri üzerinde, *belitsel* (*axiomatique*) *biçimde* çözümlenmeli. ...."

İlkin burada uygulanmış olan yöntem, işte bu.

> "Her şeyi kapsayan varlık, tektir." Eğer bir gereksiz yineleme (*tautologie*) –öznede daha önce anlatılmış bulunan şeyin

> yüklemde gene yinelenmesi– bir belit oluşturursa, işte en iyilerinden biri. Öznede bay Dühring bize, Varlığın her şeyi kapsadığını söylüyor ve yüklemde, gözü yılmaksızın, öyleyse hiçbir şeyin onun dışında olmadığını ileri sürüyor. Ne kocaman "sistem doğurucu fikir!"

Gerçekten, sistem doğurucu. Altı satır geçmeden bay Dühring, Varlığın *tekliğini* (*unicité*), düşüncemizin birliği gereğince, Varlığın *birliği* (*unité*) durumuna dönüştürmüş. Her düşüncenin özü bir birlik durumunda bireşime dayandığından, Varlık, düşünüldüğü andan başlayarak, bir olarak, dünya kavramı da bölünmez olarak düşünülür ve *düşünülmüş* varlık, dünya *kavramı* bir olduğuna göre, gerçek Varlık, gerçek dünya da bölünmez bir birliktir. Ve böylece, "zeka bir kez Varlığı türdeş evrenselliği içinde kavramayı öğrendikten sonra, artık öteki dünya için yer yoktu".

İşte, Austerlitz ve Jena, Sadová ve Sedan'ı tamamen gölgede bırakan bir sefer. Birkaç tümcede, en çok bir sayfada, bir kez birinci belit harekete getirildikten sonra, bütün öteki dünyayı, Tanrıyı, göksel lejyonları, cennet, cehennem ve arafı, ruhun ölmezliği ile birlikte ortadan kaldırmış, hesabını görmüş, yok etmiş bulunuyoruz.

Varlığın tekliğinden (*unicité*) birliğine (*unité*) nasıl geçiyoruz? Onu kafamızda tasarlamamız yeter. Düşüncemizi, birliğiyle birlikte onun yöresinde bir çerçeve gibi genişletmemiz üzerine tek Varlık, düşüncede bir Varlık, bir düşünce birliği durumuna geliyor; çünkü *her* düşüncenin özü, bilinç öğelerinin bir birlik durumunda bireşimine dayanır.

Bu son önerme düpedüz yanlıştır. İlkin düşünce, türdeş öğelerin bir birlik durumunda birleşmesi olduğu denli bilinç nesnelerinin kendi öğelerine ayrılmasıdır da. Çözümleme [sayfa 93] olmadan bireşim de olmaz. İkinci olarak, düşünce, yanlışlık yapmaksızın, ancak içlerinde ya da gerçek prototipleri içinde bir birliğin *daha önce varolmuş bulunduğu* bilinç öğelerini bir araya getirebilir. Eğer bir kundura fırçasını bir memeli hayvan birliği içine sokarsam, bundan ötürü onun memeleri çıkmaz. Varlığın birliği, bir başka deyişle, varlık fikrinin birlik olarak töreliliği (meşruiyeti), tanıtlanması gereken şeyin ta kendisidir; eğer bay Dühring Varlığı, örneğin ikilik (*dualité*) olarak değil de, birlik olarak düşündüğü güvencesini veriyorsa, bununla bize kendi alçakgönüllü görüşünü bildirmekten başka bir şey yapmış olmuyor.

Bay Dühring'in düşüncesi, arı durumu içinde şöyle bir gidiş izliyor: Varlıkla başlıyorum. Öyleyse, Varlığı düşünüyorum. Varlık düşüncesi birdir.

Oysa, düşünce ile Varlık uyuşmalıdırlar, birbirlerine uygun düşerler, “örtüşürler”. Öyleyse, Varlık gerçeklikte de birdir. Öyleyse, “öteki dünya” yoktur. Ama bay Dühring bize yukardaki çetrefil dili sunacak yerde bu denli açık bir dil kullanmış olsaydı, bütün ideoloji açıkça ortaya çıkardı. Düşüncenin herhangi bir ürününün gerçekliğini, düşünce ile varlığın özdeşliği aracıyla tanıtlamaya kalkışmak, işte bu tam da bir Hegel’in... en saçma sayıklamalarından biriydi.

Bay Dühring, hatta bütün tanıtlaması doğru olsaydı bile, tinselcilerden (*spiritualistes*) bir karış toprak kazanmış olmazdı. Tinselciler ona, kısaca şu yanıtı verirler: Dünya bizim için de birdir; bu dünya ve öteki dünya biçimindeki bölünüş, yalnızca bizim ilk günah durumundaki, özgül olarak dünyasal görüş açımız bakımından sözkonusudur; kendinde ve kendi için, yani Tanrı olarak, Varlığın tümü birdir. Ve tinselciler, bay Dühring’e sevdiği öteki gökcisimleri üzerinde eşlik edecek ve ona, üzerinde ilk günahın işlenmediği, dolayısıyla bu dünya ile öteki dünya arasında karşıtlık bulunmayan ve dünyanın birliğinin bir inanç konutu (postulat) olduğu bir ya da birçok gökcisimleri göstereceklerdir.

İşin en gülünç yanı bay Dühring’in, Tanrının yokluğunu Varlık kavramından hareketle tanıtlamak için, Tanrının [sayfa 94] varlığı ontolojik (varlıkbilimsel) kanıtını kullanmasıdır. Şöyle: Eğer Tanrıyı düşünüyorsak, onu tüm yetkinliklerin toplamı olarak düşünüyoruz. Ama tüm yetkinliklerin toplamı içinde, herşeyden önce varlık var, çünkü varlıksız bir varlık, zorunlu olarak yetkinlikten uzaktır. Öyleyse, Tanrının yetkinlikleri arasında varlığı da saymalıyız. Öyleyse Tanrının varolması gerek. – Bay Dühring, işte tastamam bu ince düşüncelere dalar: Varlığı düşündüğümüz zaman, onu *bir* kavramı olarak düşünürüz. Bir *bir* kavramı içinde toplanmış olan şey, bir’dir. Eğer varlık bir olmasaydı, kendi kavramına uygun düşmezdi. Öyleyse, bir olması gerek. Öyleyse Tanrı yoktur, vb..

Eğer *Varlıktan* ve *yalnızca* Varlıktan söz ediyorsak birlik, sözkonusu edilen bütün nesnelerin... *varoldukları*ndan başka bir anlama gelemez. Bu nesneler, başka hiçbir şeyde değil, bu Varlığın birliği içinde bir araya gelmişlerdir ve bunların hepsinin *varoldukları* biçimindeki genel önerme, bunlara yalnızca ortaklaşa olan ve olmayan başka özellikler verememekle kalmaz, ayrıca bütün bu özgürlükleri geçici olarak kurgudan dıştalar. Çünkü, bütün bu nesnelerde Varlığın ortak öznitelik (*attribut*) olduğu yalın temel gerçeğinden bir milimetre bile uzaklaşır uzaklaşmaz, bu nesnelerin *farklılıkları* kendilerini bize göstermeye başlarlar – ve bu farklılıkların

kimilerinin ak, kimilerinin kara, kimilerinin canlı, kimilerinin cansız, kimilerinin bu dünyadan, kimilerinin öteki dünyadan olmasından ileri gelip gelmediğini bilmeye gelince, hepsinde ortak öznitelik olarak yalnızca varlığın bulunduğu olgusundan yola çıkarak bunu kararlaştıramayız.

Dünyanın varlığı, birliğin koşulu da olsa, çünkü o *bir* olmadan önce *var*olmalıdır, dünyanın birliği Varlığına dayanmaz. Varlık, kısacası, çevrenimizin bittiği noktadan sonra açık bir sorundur. Dünyanın gerçek birliği, maddeselliğine dayanır ve bu maddesellik birkaç hokkabaz çığırtkanlığıyla değil, ama felsefe ve doğa biliminin uzun ve sıkıntılı bir geliştirilmesiyle tanıtlanır.

Okumamıza devam edelim. Bay Dühring'in bize sözünü [sayfa 95] ettiği *Varlık*, "bütün özel belirlenimlerinden vazgeçmesi gereken ve gerçekte, düşünce *hiçliği* ya da düşünce yokluğunun karşılığından başka bir şey simgelemeyen, kendi kendine benzer o arı varlık" değildir.

Ne var ki az sonra, bay Dühring'in dünyanın gene de her türlü iç ayrımdan, her tür hareket ve değişiklikten yoksun, öyleyse gerçekte düşünce hiçliğinin bir karşılığı, dolayısıyla gerçek bir hiçlikten başka bir şey olmayan bir Varlıkla başladığını göreceğiz. Dünyanın güncel, farklılaşmış, değişen, bir evrim, bir *oluş* simgeleyen durumu, işte bu *Varlık-hiçlik*ten başlayarak gelişir ve ancak bunu kavradıktan sonradır ki bu sürekli değişiklik altında da olsa "kendi kendisiyle özdeş, evrensel Varlık kavramı"nı "tutacak" duruma geliriz. Öyleyse şimdi değişmezliği olduğu denli değişmeyi, Varlığı olduğu denli Oluşu da kapsayan yüksek aşamada bir Varlık kavramına sahip bulunuyoruz. Bu noktaya gelince de, "cins ile türün, ya da genel bir deyişle evrensel ile özelin, kendileri olmadıkça şeylerin yapısının kavranamayacağı en yalın ayırdetme araçları olduklarını" görüyoruz.

Ama bunlar, *nitelik* ayırdetme araçlarıdır; bunlar üzerinde tartıştıktan sonra, devam ediyoruz: "cinslerin karşısına, içinde hiçbir tür farkının artık yer bulmadığı türdeşlik kavramı olarak, büyüklük kavramı çıkar"; yani *nitelikten niceliğe* geçiyoruz ve nicelik her zaman "*ölçülebilir*" bir şeydir.

Şimdi "evrensel işlem şemalarının bu kesin ayrıştırması" ve onun "gerçekten eleştirici bakış açısı"nı, bir Hegel'in kabalıkları, düzensizlikleri ve saçmasapan kuruntuları ile karşılaştıralım. Görürüz ki Hegel'in *Mantık*'ı *Varlık* ile başlar bay Dühring'de olduğu gibi; Varlığın *hiçlik* olduğu ortaya çıkar, bay Dühring'de olduğu gibi; bu varlık-hiçlikten, sonucu varoluş yani Varlığın daha yüksek, daha dolu bir biçimi olan *oluşa* geçilir – tastamam

bay Dühring’de olduğu gibi. Varoluş *niteliğe*, nitelik de *niceliğe* götürür – tıpkı bay Dühring’de olduğu gibi. Ve önemli hiçbir şeyin eksik kalmaması için, bay Dühring, bir başka fırsatta bize şöyle der:

> “Duyumsuzluk dünyasından duyum dünyasına, ancak [sayfa 96] bütün nicel kerteliliğine karşın, yalnızca bir ve aynı niteliğin yalın bir derecesinden alabildiğine ayrıldığını ileri sürebileceğimiz ... *nitel* bir sıçrama ile geçilir.”

İşte, örneğin kaynama ve donma noktasının, ısıtılmış ya da soğutulmuş su için –normal basınç altında– yeni bir topaklanma durumuna sıçrama sonucunu vermesi yani niceliğin niteliğe dönüştüğü düğüm noktaları olması gibi, yalnızca nicel bir artış ya da azalışın, bazı belirli düğüm noktalarında, *nitel bir sıçrama* meydana getirdiği hegelci ölçü ilişkileri düğüm çizgisinin ta kendisi.

Bizim irdelememiz de köklere değin gitmeye çalıştı ve Dühringvari temel şemaların kökleri olarak, köktenci derinlikleriyle birlikte, bula bula... hegelci geleneğe sıkı sıkıya uygun bir “tümdengelim” içinde ve çalıntıyı gizlemeye de pek öyle girişilmiş olmaksızın, bir Hegel’in “saçma düşlemler”ini, hegelci *Mantık* kategorilerini, birinci bölüm, Varlık öğretisi, buldu!

Ve bütün Varlık bilgisi ilkelerini öncellerinin en çok karaçaldığından aşırmakla yetinmeyen bay Dühring, nicelikten niteliğe sıçramalarla geçiş konusunda yukarda verilmiş bulunan örneği verdikten sonra, Marx üzerine şöyle demek soğukkanlılığını da gösteriyor:

> “Onu [Marx’ı] *örneğin niceliğin niteliğe döndüğü* yolundaki karışık ve bulanık hegelci fikre sarılır görmek ne gülünç!”

Karışık ve *bulanık* fikir! Peki ama, burada fikir değiştiren kim, gülünç olan kim, bay Dühring?

Bütün bu inciler, kuralın gerektirdiği gibi, “belitler tarafından kararlaştırılmış” olmamaları bir yana, düpedüz dışardan, Hegel’in *Mantık*’ından ithal edilmişlerdir. Ve öylesine ki bütün bir bölümde Hegel’den alınmamış bir tek fikir dizisinin gölgesi bile görülmez ve işin sonunda her şey, uzay (mekan) ile zaman, değişmezlik ile değişme üzerine boş bir ince eleyip sık dokumaya indirgenir.

Hegel- Varlıktan Öze, diyalektiğe geçer. Burada, düşüncenin belirlenimlerini örneğin, olumlu ve olumsuz gibi iç [sayfa 97] *karşıtlık* ve çelişkilerini inceler, sonra nedenselliğe ya da neden-sonuç ilişkisine geçer ve işi *zorunluluk* ile tamamlar. Bay Dühring de başka türlü yapmaz.

Hegel'in öz (*essence*) öğretisi dediği şeyi bay Dühring, Varlığın mantıksal nitelikleri olarak çevirir. Ama bu nitelikler, her şeyden önce "güçlerin uyuşmazlığı" içinde, *karşıtlıklar* içinde toplanır. Buna karşılık bay Dühring, çelişkiyi kökten yadsır; bu konuya ilerde gene geleceğiz. Sonra *nedenselliğe* ve ondan da zorunluluğa geçer. Öyleyse, bay Dühring kendinden: "Felsefemiz *kafesten* çıkmaz" diye söz ettiği zaman, kuşkusuz *kafes* içinde, yani hegelci kategorilerin şematizmi kafesinde felsefe yaptığını söylemek ister. [sayfa 98]

BEŞİNCİ BÖLÜM
DOĞA FELSEFESİ
UZAY VE ZAMAN

DOĞA felsefesi'ne geliyoruz. Burada bay Dühring, öncellerinden hoşnut olmamak için yeniden her türlü nedene sahip. Doğa felsefesi "o denli aşağıya düşmüştü ki karışık ve bilgisizliğe dayanan bir şiir karikatürü halini almış ve mutlak papazlığında madrabazlık eden ve halkı aldatan Schelling gibi fahişe filozof taslakları ve aynı soydan başka çapkınların işi olmuştu".

Bıkkınlık bizi bu "canavarlar"dan kurtardı, ama şimdiye değin yalnızca "kararsızlığa" yer açtı; "ve kamuoyuna gelince, onun bakımından büyük bir şarlatanın gidişinin, çoğu kez daha küçük boyda ama işbilir bir ardıl için birincinin metaını hemen bir başka etiket altında sürme fırsatından başka bir şey olmadığı bilinir."

Bilginler de "dünyayı kapsayan fikirler imparatorluğunda gezinti yapma isteğini" pek duymaz ve bundan ötürü teori [sayfa 99] alanında "tutarsız düşüncesizlikler"den başka bir şey yapmazlar. Buna hemen bir çare bulunması gerekmektedir ve çok şükür ki bay Dühring, bu işin başındadır.

Dünyanın (acun, evren) zaman içinde yayılması ve uzay içinde sınırlanması üzerine bundan sonraki açıklamaları doğru değerlendirebilmek için, "evren şemaları"nın bazı yerlerini yeni baştan ele almamız gerekiyor.

Gene Hegel ile tam bir uyum içinde (*Ansiklopedi*, § 93), Varlığa –Hegel'in *kötü* sonsuzluk dediği– sonsuzluk atfedilir, sonra da bu sonsuzluk incelenir.

> “*Çelişkisiz* düşünülecek bir sonsuzluğun en açık biçimi, sayı dizisindeki rakamların sınırsız birikimidir. ... Saymaya devam etme olanağını hiç tüketmeksizin, her sayıya bir birim daha ekleyebildiğimiz gibi, her Varlık durumundan sonra bir başka durum dizilir ve sonsuzluk, bu durumların sınırsız çoğaltılmasına dayanır. Öyleyse, *doğrulukla düşünülmüş* bu sonsuzluğun, ancak bir tek yönü ile birlikte, bir tek temel biçimi var. Gerçekten, düşüncemiz için durumların birikiminde karşıt bir yön düşünmek her ne denli önemsizse de, geri geri giderek ilerleyen sonsuzluk düşüncesi, düşüncesiz bir zihinsel üretimden başka bir şey değildir. Çünkü gerçeklikte bu birikimi, gerçekte *ters* yönde geçmek gerekeceği için, durumlarından her birinde, arkasında sonsuz bir sayı dizisi bulunurdu. Ama bu da sayılmış bir sonsuz dizi gibi kabul edilmez bir çelişkiye düşmek olurdu ve buna göre, sonsuz için bir ikinci yön düşünmek saçmadır.”

Bu sonsuzluk anlayışından çıkartılacak ilk sonuç, dünyadaki bu neden-sonuç zincirinin bir gün bir başlangıcı olması gerektiğidir:

> “Sayılmış sayılmazı varsaymasından ötürü, birbiri arkasına sıralanan sonsuz bir nedenler dizisi aklın almayacağı bir şeydir.”

Demek ki bu *son neden* tanıtlanmış oluyor.

İkinci sonuç “belirli sayı yasasıdır: Bağımsız varlık ya da nesnelerin her gerçek cinsinde özdeşin birikimi, ancak belirli bir sayının oluşması olarak düşünülebilir.” [sayfa 100]

Yalnızca gökcisimlerinin varolan niceliklerinin her an belirli bir sayıda olması gerekmekle kalmaz, dünyada varolan en küçük bağımsız madde parçacıklarının toplam niceliğinin de her an belirli bir sayıda olması gerekir. Bu son zorunluluk, atomsuz hiçbir bileşimin düşünülemeyeceğinin gerçek nedenidir. Her gerçek bölünme durumu, her zaman eksiksiz bir belirlenebilirlik içerir ve sayılmış sayılmaz çelişkisinden kaçınmak isteniyorsa, bunu içermesi gerekir. Aynı nedenden ötürü, yalnızca dünyanın güneş çevresindeki dönüşlerinin şu andaki sayısının belirtilmesi her ne denli olanaksızsa da, belirli bir sayı olması gerekmekle kalmaz, ayrıca tüm devirli doğal süreçlerin de bir başlangıcı olması ve doğanın birbirini izleyen bütün farklılıklarının, bütün biçimlerinin de köklerini *kendi kendine özdeş* bir durum içinde bulması gerekir. Bu durum, çelişkisiz olarak ezelden beri varolmuş olabilir, ama eğer kendinde zaman, olanakları oraya fikir olarak koyan anlığımız (müdrikemiz) tarafından keyfince bölünmüş olma yerine

gerçek parçalardan bileşmiş olsaydı, bu düşünce de dıştalanırdı. Zamanın gerçek ve kendinde farklı içeriğinde durum başkadır; zamanın birbirinden ayırdedilebilir türdeki olgularla bu gerçek dolduruluşu ve bu alanın varlık biçimleri, işte bu ayırdedilebilirliklerinden ötürü, sayılabilir şeyler arasındadır. Değişmesiz ve kendi kendine özdeşliği içinde ardarda geliş sırasında hiçbir farklılık göstermeyen bir durum düşünelim, o zaman, en özgül zaman kavramı en genel Varlık fikri durumuna dönüşür. Boş bir süre birikiminin ne anlama geldiği düşünülemez. – Bay Dühring böyle konuşur ve bu bulguların önemi iyice vurgulanır. Önce, "hiç değilse bunların önemsiz bir doğru olarak değerlendirilmeyeceklerini" umar; ama sonradan, "sonsuzluk kavramlarına ve bunların eleştirisine, sayesinde *şimdiye değin bilinmeyen bir önem* kazandırmış bulunduğumuz *son derece yalın* formüller ... evrensel uzay ve zaman anlayışının, şimdiki belirtme ve derinleştirme biçimimizle öylesine *yalınca* betimlenmiş öğeleri hatırlansın" der.

Kazandırmış bulunduğu*muz*! Şimdiki belirtme ve [sayfa 101] derinleştirme biçimi*miz*! "Biz" kimiz ve bu "şimdiki zaman" ne zaman başlıyor? Kim derinleştiriyor ve kim belirtiyor?

> "Tez: Dünyanın zaman içinde bir başlangıcı vardır ve uzay içinde de sınırlanmış bir durumdadır. – Kanıt: Gerçekten, eğer dünyanın zaman içinde bir başlangıcı olmadığı kabul edilirse, her belirli anda geçmiş bir ezeliyet ve buna göre dünyadaki işlerin ardışıklık durumlarından oluşan sonsuz bir dizi var demektir. Oysa, bir dizinin sonsuzluğu bu dizinin daha sonraki bir bireşim tarafından tamamlanamamasına dayanır. Öyleyse geçmiş dünya durumlarının sonsuz bir dizisi olanaksızdır ve buna göre dünyanın bir başlangıcı, dünyanın varlığının zorunlu bir koşuludur. İlkin bunun tanıtlanması gerekiyordu. – İkinci noktaya gelince, eğer karşıtı kabul edilirse dünya, birlikte varolan şeylerden verilmiş sonsuz bir bütün olacaktır. Oysa, her türlü sezgiye açık belli sınırlar içinde verilmiş olmayan en küçük niceliğin (*quantum*) büyüklüğünü, biz ancak parçaların bireşimi aracıyla ve bu türlü en küçük nicelik bütünlüğünü de eksiksiz bireşim ya da birimin kendi kendine yinelenmiş katılması aracıyla tasarlayabiliriz. Son olarak, bütün uzayları dolduran dünyayı bir bütün olarak tasarlamak için, sonsuz bir dünyanın parçalarının daha sonraki bireşimine eksiksiz (tam) olarak bakmak, yani birlikte-varolan şeylerin sayımında sonsuz bir

> zamanın akıp gittiğini kabul etmek gerekir, ki bu da olanaksızdır. Öyleyse gerçek şeylerin sonsuz bir katışmacı (*agrégat*), ne verilmiş bir bütün, dolayısıyla ne de aynı zamanda verilmiş olarak kabul edilebilir. Öyleyse bir dünya, uzaydaki yayılışı bakımından sonsuz değil, sınırlar içine kapatılmış bulunur ki bu da tanıtlanacak ikinci nokta idi."[26]

Bu önermeler, Immanuel Kant'ın ilk kez 1781'de yayınlanan ve *Arı Usun Eleştirisi* adını taşıyan çok ünlü kitabından sözcüğü sözcüğüne kopya edilmişlerdir; I. kısım, ikinci kesim, kitap II, bölüm II, 2. seksiyon: "Arı Usun Birinci Çatışkısı"nda herkes bunları okuyabilir. Öyleyse bay Dühring' in [sayfa 102] payına, Kant tarafından dile getirilen bir fikrin üzerine belirli sayı yasası *adını* yapıştırmış ve henüz zamanın olmadığı ama dünyanın gene de olduğu bir zaman bulunduğunu bulgulamış olma övüncünden başka bir şey düşmüyor. Bütün geri kalan, yani bay Dühring'in açıklamasında gene de bir anlam taşıyan her şey için "Biz", Immanuel Kant'tan başkası değildir ve "şimdiki zaman" da ta 95 yıl önce başlar. Gerçekten "son derece yalın"! Tuhaf bir "şimdiye değin bilinmeyen önem"!

Ne var ki Kant, yukarda tezleri hiçbir zaman kendi tanıtlamasıyla çözülmüş şeyler olarak koymaz. Tersine. Karşı sayfada tersini ileri sürer ve tanıtlar; dünyanın zaman bakımından başlangıcı, uzay bakımından sonu yoktur ve çatışkıyı, çözülmez çelişkiyi, birinin öbürü denli tanıtlanabilir olması olgusunda görür. Zekası o denli zeyrek olmayanları bu, belki "bir Kant"ın burada çözümlenemez bir güçlük bulduğu kuşkusuna düşürmüştür. Ama bizim cesur "tamamen özgün sonuç ve görüşler" imalatçımızı değil: Kant'ın çatışkısında o, kendisine yarayan ne varsa utanıp sıkılmadan kopya eder ve geri kalanı da bir yana atar.

Sorunun kendisi çok kolay bir biçimde çözülür. Zamanda ezelilik, uzayda sonsuzluk, *a priori* olarak ve sözcüğün yalın anlamına göre, ne önden ne arkadan, ne yukardan ne aşağıdan, ne sağdan ne soldan, *hiçbir* yandan sonu olmamak demektir. Bu sonsuzluk, sonsuz bir dizinin sonsuzluğundan bambaşka bir şeydir, çünkü sonsuz bir dizi her zaman birimden, bir ilk terimden başlar. Bu dizi fikrinin konumuza uygulanma olanaksızlığı, onu uzaya uyguladığımız anda kendini gösterir. Uzaya uygulanmış sonsuz dizi, belirli bir noktadan kalkarak belirli bir yönde sonsuzluğa çekilmiş bir çizgi demektir. Uzayın sonsuzluğunu, uzaktan da olsa, açıklar mı bu? Tersine, uzayın boyutlarını kafada canlandırmak için, ikişer ikişer karşıt üç yönde çizilmiş en az altı çizgi gerek ve buna göre bu,

bize bu boyutlardan altı tane verir. Kant bunu o denli iyi anlıyordu ki kendi sayı dizisini ancak dolaylı olarak, bir dolambaçla evrenin uzaysallığına aktarmıştı. Buna [sayfa 103] karşılık bay Dühring, bizi uzayda altı boyut kabul etmeye zorlar ve hemen sonra da uzayın bilinen üç boyutu ile yetinmek istemeyen Gauss'un matematik mistisizmini damgalamak için hoşnutsuzluk sözü bulmakta güçlük çeker.[27]

Zamana uygulanınca, birimlerin iki yana giden sonsuz çizgi ya da dizisi, belli bir eğretilemeli anlam taşır. Ama eğer zamanı *birim*den başlayarak sayılan ya da belirli bir *nokta*dan yola çıkan bir çizgi olarak düşünürsek, bununla *a priori* olarak zamanın bir başlangıcı bulunduğunu söylemiş, tanıtlamak istediğimiz şeyin ta kendisini varsaymış oluruz. Zamanın sonsuzluğuna tek yönlü bir yarı-sonsuzluk niteliği vermiş oluruz; ama yarısından bölünmüş ve tek yönlü bir sonsuzluk, "çelişkisiz düşünülmüş bir sonsuzluğun" gerçek karşıtı olan kendinde (*en soi*) bir çelişkidir de. Bu çelişkiden, ancak diziyi kendisinden başlayarak saymaya başladığımız birimin, çizgiyi kendisinden başlayarak ölçtüğümüz noktanın, çizgi ya da dizi biçiminden şuraya ya da buraya koymamızın önem taşımadığı, dizi içinde herhangi bir birim, çizgi üzerinde herhangi bir nokta olduğunu kabul ettiğimizde kurtulabiliriz.

Ama ya "sayılmış sonsuz sayı dizisi" çelişkisi? Bay Dühring bunu sayma hünerini gösterir göstermez, bu çelişkiyi daha yakından inceleyecek durumda olacağız. Bay Dühring, -µ'dan (eksi sonsuz) sıfıra kadar saymayı başarınca gelsin. Gerçekten, kendisinden başlayarak saymaya başladığı sayı ne olursa olsun, arkasında sonsuz bir dizi ve onunla birlikte çözmesi gereken sorunu bıraktığı açıktır. Yalnızca kendi 1 + 2 + 3 + 4... sonsuz dizisini tersine çevirsin ve sonsuzdan başlayarak birime gelmek için saymayı denesin; bu açıkça neyin sözkonusu olduğunu bilmeyen bir adamın girişimidir. Dahası var. Bay Dühring sonsuz geçmiş zaman dizisinin sayılmış olduğunu öne sürdüğü zaman, bununla zamanın bir başlangıcı olduğunu ileri sürer; çünkü, başka türlü "sayma"ya hiç başlayamazdı. Öyleyse, bir kez daha, tanıtlayacağı şeyi [sayfa 104] varsayım yoluyla elaltından kabul ettirir. Öyleyse, sayılmış sonsuz dizi fikri, başka bir deyişle dühringvari evrensel belirli sayı yasası, *in adiecto* bir çelişkidir, kendinde bir çelişki, hatta *saçma* bir çelişki içerir.[28]

Bir şey açık: Bir sonu olan, ama başlangıcı olmayan sonsuz, bir başlangıcı olan, ama sonu olmayan sonsuzdan ne daha çok, ne de daha az sonsuzdur. En küçük bir diyalektik anlayış, bay Dühring'e başlangıç ile

sonun, kuzey ve güney kutupları gibi zorunlu olarak birbirine bağlı bulunduklarını ve son ortadan kaldırılırsa, başlangıcın da kendisinin son durumuna, – dizinin sahip olduğu *tek* son durumuna geleceğini ve tersinin de böyle olduğunu söylerdi. Sonsuz dizilerle çalışma matematik alışkanlığı olmasa, her türlü aldanma olanaksız olurdu. Matematikte belirsize, sonsuza varmak için belirliden, sonludan yola çıkmak gerektiğinden, olumlu olumsuz tüm matematik dizilerinin birimden başlamaları gerekir, yoksa bu diziler hesap yapmaya yaramazlar. Ama matematikçinin mantıksal gereksinmesi, gerçek dünya için bir yasa oluşturmaktan çok uzaktır.

Ayrıca bay Dühring, gerçek sonsuzluğu çelişkisiz düşünme işinin üstesinden hiçbir zaman gelemeyecektir. Sonsuzluk bir çelişkidir ve çelişkilerle doludur. Bir sonsuzun sonlu değerlerden bileşmiş olması aslında bir çelişkidir, ama durum da budur. Maddi dünyanın sınırlı niteliği, onun sınırsız niteliğinden daha az çelişkilere götürmez ve bu çelişkileri ortadan kaldırmayı gözeten her girişim, gördüğümüz gibi yeni ve daha ağır çelişkilere götürür. Sonsuzluk, işte bir çelişki olduğu *içindir* ki, zaman ve uzay içinde sonsuzca akıp giden sonsuz bir süreçtir. Çelişkinin ortadan kaldırılması, sonsuzluğun sonu olurdu; Hegel bunu çok doğru bir biçimde [sayfa 105] görmüştü ve bundan ötürü bu çelişki üzerinde uzun uzun tartışan baylara, layık oldukları aşağısama ile davrandı.

Devam edelim. Demek ki zamanın bir başlangıcı var. Peki, bu başlangıçtan önce ne vardı? Değişmez, kendi kendine özdeş bir durum içinde bulunan dünya mı? Bu durumda hiçbir değişiklik olmadığından, çok özel zaman kavramı, kendiliğinden daha genel Varlık fikri durumuna dönüşür. İlkin, bay Dühring'in kafasında hangi kavramların dönüştüğü, bizi burada hiç ilgilendirmez. Sözkonusu olan *zaman kavramı* değil, bay Dühring'in hiç de o denli ucuz kurtulamadığı *gerçek zaman*dır. İkinci olarak, zaman kavramı istendiği zaman daha genel Varlık fikri durumuna dönüşebilir, bu bizi bir adım bile ileri götürmez. Çünkü her Varlığın temel biçimleri uzay ve zamandır ve zaman dışında bir Varlık, uzay dışında bir Varlık denli büyük bir saçmalıktır. Hegelci "ezeli geçmiş Varlık" ile yeni-schellingci "anımsanmaz Varlık", bu zaman dışındaki Varlık karşısında ussal tasarımlardır.[29] Bu nedenle bay Dühring, bu işi de büyük bir sakınım ile ele alır: Açıkça söylemek gerekirse bu, bal gibi bir zamandır, ama aslında zaman denilemeyecek bir zaman: Zamanın kendisi gerçek parçalarda bileşmez ve yalnızca anlığımız tarafından istediğince bölünmüştür, –yalnızca zamanın ayırdedilebilir olgular tarafından gerçek bir

doluşu, sayılabilire bağlanır–, boş bir süre birikiminin ne anlama geleceği burada hiçbir önem taşımaz; önemli olan, dünyanın burada varsayılan durumda sürüp sürmediği, bir süreden geçip geçmediği sorunudur. Böyle bir içeriksiz sürecin ölçülmesinden, tıpkı boş uzayda nedensiz ve amaçsız ölçümler yapmaktan olduğu gibi, hiçbir şey çıkmayacağını çoktan beri biliyoruz ve işte bu yöntemdeki cansıkıcılıktan ötürüdür ki Hegel, bu sonsuzu *kötü* sonsuz olarak niteler. Bay Dühring'e göre zaman, ancak değişiklikle vardır, yoksa değişiklik zamanda ve zamanla değil. İşte, zaman değişiklikten farklı olduğu içindir ki değişiklik aracıyla ölçülebilir, çünkü ölçü her zaman ölçülecek şeyden farklı bir şey anlamına gelir. Ve içinde ne olduğu bilinen [sayfa 106] değişikliklerin geçmediği zaman, zaman *olmamaktan* uzaktır; tersine, hiçbir yabancı katkının etkilemediği an zamandır, yani gerçek zaman, *zaman olarak* zaman. Gerekten eğer biz, zaman kavramını her türlü yabancı ve aykırı katkıdan arıtılmış olarak, tüm anlığı içinde kavramak istersek, zaman içinde birlikte ya da ardarda olup biten çeşitli olayları yabancı şeyler olarak onun dışına atmak ve böylece içinde hiçbir şey olup bitmeyen bir zaman düşünmek zorundayız. Böyle yapmakla, zaman kavramını genel Varlık fikri içinde yitirmemiş ama ilk kez olarak arı zaman kavramına erişmiş oluruz.

Ama bütün bu çelişki ve bu olanaksızlıklar, bay Dühring'in evrenin başlangıçtaki kendi kendine özdeş durumu üzerine olan düşüncesiyle içine düştüğü karışıklık yanında çocuk oyuncağı kalır. Eğer dünya bir zamanlar kesinlikle hiçbir değişikliğe sahne olmayan bir durum içinde idiyse, bu durumdan değişikliğe nasıl geçebildi? Değişiklikten kesinlikle bağışık olan, özellikle ezelden beri bu durum içinde bulunan bir şey, hareket ve değişiklik durumuna geçmek üzere bu durumdan kendi başına hiçbir biçimde çıkamazdı. Öyleyse onu harekete getiren bir ilk itişin dışardan, dünyanın dışından gelmiş olması gerekir. Oysa, "ilk itiş"in, Tanrı delmenin bir öteki biçiminden başka bir şey olmadığı bilinir. İşte bay Dühring'in evren şemalarından yolcu etmiş olduğunu o denli hoş bir biçimde öne sürdüğü Tanrı ve öteki-dünya, her ikisi de belginleştirilmiş ve derinleştirilmiş olarak, doğa felsefesine gene kendisi tarafından geri getirilmiş bulunuyor.

Devam edelim. Bay Dühring şöyle diyor:

> "Varlığın sürekli bir öğesine büyüklük düştüğü yerde bu büyüklük, belirlenebilirliği içinde değişmez kalacaktır. Madde ve mekanik enerji (erke) konusunda ... bu böyledir."

Geçerken söyleyelim, birinci tümce, bay Dühring'in belitsel bir biçimde gereksiz-yinelemesi cafcaflı anlatımının değerli bir örneğini veriyor: Büyüklük, değişmediği yerde, aynı kalır. Öyleyse, bir kez dünyada bulunan mekanik enerji[30] [sayfa 107] miktarı sonsuz olarak aynı kalır. Doğru olduğu ölçüde, Descartes felsefesinin aşağı yukarı üçyüz yıl önce bunu bilip söylediği,[31] doğa biliminde enerjinin sakınımı öğretisinin yirmi yıldan beri her yerde elüstünde tutulduğu ve bay Dühring'in bunu *mekanik* enerji ile sınırlandırarak, bu öğretinin iyiliğini hiç de artırmadığı gerçeğini bir yana bırakalım. Ama değişiklikten bağışık durum zamanında mekanik enerji nerede idi? Bu soruya bay Dühring, hiçbir yanıt vermemekte direnir.

Pekala, sonsuz olarak kendine eşit kalan bu mekanik enerji o zaman neredeydi ve ne yapıyordu bay Dühring? Yanıt:

> "Evrenin ya da daha doğrusu maddenin hiçbir geçici değişiklik birikimi içermeyen, değişiklikten bağışık bir Varlığının başlangıç durumu, ancak kendi üretici yeteneğinin gönüllü sakatlanışında bilgeliğin doruğunu gören bir anlığın ortadan kaldırabileceği bir sorundur."

Öyleyse: Ya benim değişiklikten bağışık başlangıç durumumu incelemeksizin kabul edersiniz, ya da ben, çok yapıt veren Eugen Dühring, hepinizi zeka hadımları ilan ederim. İşte bu, kuşkusuz birçoklarını durdurabilir! Biz ki bay Dühring'in üretici yetisinin bazı örneklerini daha önce görmüş bulunuyoruz, bu zarif sövgüyü yanıtsız bırakır ve bir kez [sayfa 108] daha sorumuzu sorabiliriz: Ama, bay Dühring, lütfen, mekanik enerjiden ne haber?

İşte bay Dühring güç durumda. Gerçekten kemküm eder:

> "Başlangıçtaki bu limit-durumun mutlak özdeşliği geçiş ilkesini kendiliğinden vermez. Bununla birlikte anımsayalım ki iyice bildiğimiz varlık zincirinde, ne denli küçük olursa olsun, her yeni halka için de sonuçta durum aynıdır. Sözkonusu olan bu önemli nokta üzerinde güçlük çıkarmak isteyen kişi, bunun daha az görüldüğü fırsatlarda kendini bu işten bağışık tutmamaya gözkulak olmakla iyi edecektir. Öte yandan, gitgide kerteli aracı durumları araya katma olanağı her zaman vardır ve bundan ötürü süreklilik köprüsü, üstünden değişmeler aşamasının yok olmasına değin varmak için, açık kalır. Arı kavram bakımından bu süreklilik, ana fikri aşmakta bize elbette yardımcı olmaz, ama o bizim için yasaların her türlü uygulamasının ve bilinen bütün

> öteki geçişlerin temel biçimidir, öyleki biz onu, bu ilk denge ile onun bozulması arasında aracı gibi kullanmak hakkına da sahip bulunuruz. Ama eğer biz, deyim yerindeyse [!] hareketsiz dengeyi bugünkü mekaniğimizde özel bir duraksama göstermeksizin [!] kabul edilen kavramlar nedeniyle düşünseydik, maddenin dönüşümler aşamasına nasıl varabildiğini göstermek büsbütün olanaksız olurdu."

Bize yığınlar mekaniğinden başka, ayrıca, yığınlar hareketinin son derece küçük parçacıkların hareketi durumuna bir dönüşümü de vardır deniliyor,[32] ama bunun oluş biçimine gelince, "şimdiye değin elimizde hiç bir genel ilke yoktur ve bu süreçler biraz *karanlık içinde* yitip gidiyorlarsa, buna şaşmamalıyız".

Bay Dühring'in tüm söyleyeceği, işte bu. Kendimizi bu gerçekten acınası kaçamak ve formüllerle yanıtlandırılmış saysaydık, gerçekten yalnızca üretici yetinin gönüllü sakatlanmasında değil, ama körün değneğinde de bilgeliğin doruğunu görürdük. Bay Dühring, mutlak özdeşliğin kendiliğinden, [sayfa 109] değişmeyeceğini itiraf ediyor. Mutlak dengenin kendiliğinden harekete geçme aracı yoktur. Öyleyse geriye ne kalıyor? Üç yoksul yankesicilik.

Birincisi: Varlığın iyi bilinen zincirinde, ne denli küçük olursa olsun, her halkadan bir sonrakine geçişi tanıtlamak da bir o denli zordur. – Bay Dühring, okurlarını ağzı süt kokan çocuklar yerine koyar gibidir. Varlık zincirinin en küçük halkalarının tikel geçiş ve bağlantılarının kanıtı, doğa biliminin içeriğinin ta kendisini oluşturur ve eğer bu iş herhangi bir yerden aksarsa, hiç kimse, hatta bay Dühring bile, meydana gelen hareketi hiçlikten hareket ederek açıklamayı aklına getirmez, ama yalnızca iletmeden, dönüşümden ya da bir önceki hareketin yayılmasından hareket ederek açıklamayı düşünür. Tersine, burada [Dühring'in yukarda aktarılan parçasında, -ç.], açıkça hareketi hareketsizlikten, yani *hiçlikten* çıkarma amacı var.

İkincisi: "Süreklilik köprüsü". Arı kavram bakımından bu köprü, kuşkusuz güçlüğün üstesinden gelmemize yardımcı olmaz, ama biz gene de onu hareketsizlik ile hareket arasında dolayım olarak *kullanmak* hakkına sahibiz. Ne yazık ki, hareketsizliğin sürekliliği hareket *etmemeye* dayanır; öyleyse nasıl hareket meydana getirebilir, işte her zamandan daha gizemli kalan şey. Ve bay Dühring, hareket yokluğundan evrensel harekete geçişini her zaman öylesine küçük parçacıklar biçiminde ayrıştırabilir ve ona

öylesine istediği denli uzun bir süre verebilir ki hiçbir zaman bir milimetrenin onbinde-biri kadar ileri gitmiş olmayız. Yaratıcı bir eylem olmadıkça hiçlikten, bir matematik diferansiyel denli küçük de olsa, herhangi bir şey, çıkaramayız. Öyleyse süreklilik köprüsü, üzerinden bir bay Dühring'in geçebileceği bir eşek köprüsü[33] bile değil.

Üçüncüsü: Bugünkü mekanik geçerlikte kaldığı sürece –ve bay Dühring'i göre bugünkü mekanik, düşüncenin [sayfa 110] oluşmasının en özsel kaldıraçlarından biridir– hareketsizlikten harekete nasıl geçildiğini göstermek olanaksızdır. Ama mekanik sıcaklık teorisi bize, bazı koşullar altında, kütleler hareketinin moleküler hareket durumuna dönüştüğünü gösterir (ne var ki hareket, burada da hiçbir zaman hareketsizlikten değil, bir başka hareketten çıkar) ve bay Dühring, ezile büzüle, bunun belki de kesin statik (dengede olan şey) ile dinamik (hareket eden şey) arasında bir köprü kurabileceği fikrini aşılar. Ama bu süreçler, "biraz karanlık içinde yitip giderler". Ve bay Dühring de bizi, karanlık içinde yelkenleri inik bırakır.

Bay Dühring'in bütün derinliği ve bütün belginliği ile durmadan daha belgin bir budalalığa, durmadan daha derin bir biçimde batmış ve işte ulaşmamız gereken yere – "karanlığa" varmış bulunuyoruz. Ama bu, bay Dühring'i pek o denli sıkmaz. Hemen bir sayfa sonra, "kendi kendine özdeş sürerlik (*permanence*) kavramını, hemen maddenin ve *mekanik güçlerin* tutumuna dayanan gerçek bir içerikle donatabildiğini" ileri sürme yüzsüzlüğünü gösterir.

Ve başkalarına "şarlatan" diyen de bu adam!

Bereket versin ki bu umutsuz şaşkınlık ve karışıklıklar ortasında bize, "karanlık içinde", hem de ruhumuzu yücelten cinsten bir avunç kalıyor:

> "Öbür göksel cisimlerde yaşayanların matematiği de, bizim belitlerimizden başka bir temele dayanamaz!" [sayfa 111]

26 I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi* (P. Archambault tarafından gözden geçirilip düzeltilmiş J. Barni çevirisi, *Critique de la raison pure*, c. II, s. 17, Paris, Ernest Flammarion, 1934.), t. II, p. 17. -Ed.

27 Burada Dühring'in Gauss'a ve onun öklidesci-olmayan bir geometri yapısı üzerindeki fikirlerine karşı saldırıları söz konusu ediliyor. -Ed.

28 Modern matematiğin en dikkate değer kazanımlarından biri olan *ensemble*'lar teorisinde [setler teorisi], tam sayılar sonsuz topluluğu (*ensemble*) sayılabilir sözcüğü yalnızca topluluk öğelerinin ilkten başlayarak ardışık bir biçimde numaralanabileceği anlamına geldiğinden, *sayılabilir* denilen topluluklar tipinin ta kendisidir. Engels'in kanıtı hep geçerli kalır: İster artı zamanlar, ister eksi zamanlar sözkonusu olsun, yılların bir sayımına ancak güncel çağdan başlanabilir ve bu da geçmişte olduğu gibi gelecekte de ancak sonsuzluğa götürebilir. -Ed.

29 Hegel, *Mantık Bilimi*, Kitap II, "Öz". -Ed.

30 Engels'in *Kraft* sözcüğünü bu anlamda kullandığı her yerde, onu enerji olarak çevirdik. Yazarın yalnızca ağırlığı (modern anlamda gücü) değil, ama düşüş yüksekliğini de gözönünde tutma gereği üzerinde durduğu altıncı bölümde (s. 131) açıkça görülebileceği gibi, sözkonusu olan şey, gerçekten enerjidir. Ayrıca ikinci baskıya önsözde de (s. 57-59) Engels'in daha 1855'te bu enerji terimini kullandığı görülür. Engels, 1888'de *Ludwig Feuerbach*'ta (Sol Yayınları, Ankara 1992, s. 44) "enerjinin dönüşümünün bulgulanması"nı, "doğal süreçlerin bağlantısı, bilgimizi dev adımlarıyla ilerleten" ve materyalist diyalektiği kuran "üç büyük bulgu" arasında sayar.

Bugün bir terminoloji yanlışlığı gibi görünen şey, 1876'da pek öyle değildi. Gerçekten, enerji olarak adlandırdığımız şeye, yalnızca Descartes ve Leibniz çağında güç denmekle kalınmadı. Robert Mayer (1842) ve Helmholtz da (1847) aynı biçimde davrandılar. Fizikçilere kendini ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş kabul ettiren enerji terimine üstünlük kazandıran kişi W. Thomson oldu. -Ed.

31 Hareketin bir cisimden bir başka cisme geçmesi sırasında *hareket miktarının* korunması ilkesi, Descartes tarafından *Felsefenin İlkeleri*'nde (II. 36) dile getirildi. Bu ilke, geçekte enerjinin sakınımı ilkesinin çıktığı tohumu oluşturur. -Ed.

32 İlerde Engels tarafından incelenen mekanik ısı teorisine anıştırma. -Ed.

33 Engels, sözcük oyunu yapıyor. Eşek köprüsü deyimi, pitagoras teoreminin grafik tanıtlanmasına Batı dillerinde verilen ad; bizde "eşek davası" gibi. Bu deyiş aynı zamanda, yalnızca bilisizleri durduran güçlükleri belirtmek için de kullanılır. -ç.

ALTINCI BÖLÜM
DOĞA FELSEFESİ
EVRENDOĞUM,[34] FİZİK, KİMYA

AÇIKLAMANIN devamında, şimdi güncel dünyanın oluşma biçimine ilişkin teorilere geliyoruz. Maddenin evrensel bir dağılım durumu eski iyonya filozoflarının başlangıç fikri olmuştur, ama özellikle Kant'tan sonra, evrensel çekim ve ısının yayılmasının çeşitli katı gökcisimlerinin giderek oluşması sonucunu verdiği düşüncesine götüren bir ilkel bulutsu varsayımı yeni bir rol oynar. Günümüzün mekanik ısı teorisi, evrenin ilkel durumları üzerindeki vargılara çok daha belirli bir biçim verilmesini olanaklı kılar. Her şeye karşın "gazsal dağılım durumu, ancak ve ancak, eğer ilk iş olarak onda verilmiş bulunan mekanik sistem çok belirli bir biçimde belirtilebilirse, ciddi tümdengelimler için bir hareket noktası görevi görebilir. Yoksa yalnızca fikir, gerçekte son derece bulutsu olmakla kalmaz ayrıca tümdengelimden [sayfa 112] tümdengelime ilerlendiği ölçüde, ilkel bulutsu gerçekten gitgide daha yoğun ve gitgide daha akıl almaz bir durum da alır. Şimdilik henüz her şey, daha yakından belirlenmesi olanaksız bir yayılma kavramının biçimsizlik ve belirsizliği içinde kalır" ve böylece "bu gazsal evren ile son derece bulanık bir kavramdan" başka bir şeye sahip bulunmayız.

Güncel bütün göksel cisimlerin kökenini, dönüş durumundaki bulutsu kütlelerde gören Kant teorisi, astronominin Kopernik'ten sonra yaptığı en büyük ilerleme oldu.[35] Doğanın zaman içinde bir tarihi olmadığı fikri, ilk

kez olarak sarsılmış bulundu. O zamana değin göksel cisimler, başlangıçtan beri her zaman aynı yörüngeler ve her zaman aynı durumlar içinde kalmış olarak kabul ediliyorlardı ve hatta çeşitli göksel cisimler üzerinde, bireysel organik varlıklar her ne denli ölüyorduysalar da, cinsler ve türler gene de değişmez sayılıyorlardı. Gerçi doğa, açıkça kesintisiz bir hareket içindeydi ama bu hareket, aynı süreçlerin değişmez yinelenmesi olarak görülüyordu. Tamamen metafizik düşünce biçimine uygun düşen bu tasarımda ilk gediği Kant açtı ve bu işi öylesine bilimsel bir biçimde yaptı ki kullandığı tanıtlamaların çoğu, bugün de geçerliktedir. Doğrusunu söylemek gerekirse Kant teorisi, günümüze değin gerçek anlamda bir varsayım olarak kaldı. Ama şimdiye değin Kopernik'in evren sistemi de bundan daha çok bir şey olmadı ve spektroskop, gökkubbe üzerinde bu akkor durumundaki gazsal kütlelerin varlığını, her türlü karşı koymayı yerlebir edecek bir biçimde tanıtladıktan sonra, Kant sistemine karşı bilimsel muhalefet susmak zorunda kaldı. Bay Dühring'in kendisi de bu bulutsu aşama olmaksızın kendi evren yapısını iyi bir sonuca götüremez, ama bu bulutsu durumda, verilmiş mekanik sistemin kendisine gösterilmesini isteyerek bunun öcünü alır ve kimse bunu yapamadığı için de bu bulutsu duruma her türlü küçümseyici sıfatı verir. Güncel bilim bu sistemi, bay Dühring'i hoşnut edecek bir biçimde, ne yazık ki belirleyemez. Başka birçok soruyu da daha çok yanıtlayamaz. Bilime: [sayfa 113] "Karakurbağalarının kuyruğu neden yok" diye sorulsa, şimdiye değin ancak: "Yitirdiler de ondan" yanıtını verebilir. İstenildiği denli öfkelenilsin ve istenildiği denli: "Böylece her şey daha yakından belirlenmesi olanaksız bir yitik kavramının biçimsizlik ve belirsizliği içinde kalıyor, her şey son derece bulanık bir kavram olarak kalıyor" densin, törebilimin (ahlakın) doğabilimine bu uygulanışları bizi bir adım bile ilerletmez. Bu türlü sevimlilikler, bu türlü hoşnutsuzluk gösterileri, her zaman ve her yerde söylenip gösterilebilir ve işte bu nedenle de her zaman ve her yerde uyumsuz düşer. Peki ama bay Dühring'in mekanik ilkel bulutsu sistemini bulmasını engelleyen kim?

Talihimiz olduğu için şimdi de Kant'ın bulutsu kütlesinin "evrensel gevrenin tamamen özdeş bir durumu ile ya da maddenin kendi-kendine özdeş durumu ile tastamam örtüşmekten çok uzak olduğunu" öğreniyoruz.

Varolan göksel cisimleri bulutsu küreye kadar çıkarmakla yetinebilen ve maddenin kendi-kendine özdeş durumunu usuna bile getirmeyen Kant için ne talih! Bu arada eğer bugünkü doğa biliminde, Kant'ın gazsal küresi ilkel bulutsu olarak adlandırılıyorsa, bu sözcüğün elbette ancak göreli bir

anlamda alınabileceğine dikkat edelim. Bu ilkel bulutsu, bir yandan varolan göksel cisimlerin kökeni olarak, bir yandan da maddenin şimdiye değin çıkılması olanaklı olan en eski biçimi olarak ilkel bulutsudur. Bu, maddenin ilkel bulutsudan önce sonsuz bir dizi başka biçimlerden geçmiş olmasını hiç mi hiç dıştalamaz, tersine, içerir.[36]

Bay Dühring üstünlüğünü burada gösterir. Bilime [sayfa 114] dayanarak, bizim geçici olarak aynı derecede geçici olan ilkel bulutsuda durduğumuz yerde onun bilimler bilimi, onun çok daha yükseğe, ta "fikrin güncel anlamıyla ne salt statik olarak, ne de dinamik olarak anlaşılabilen –yani, hiç anlaşılamayan!– o evrensel çevre durumu"na değin çıkmasını sağlar.

> "Bizim evrensel çevre adını verdiğimiz madde ve mekanik enerji birliği, tüm sayılabilir evrim aşamalarının önkoşulu olarak maddenin kendi-kendine özdeş durumu anlamına gelmek üzere, deyim yerindeyse aynı zamanda hem mantıksal ve hem de gerçek bir formüldür."

Maddenin kendi-kendine özdeş ilkel durumundan öyle o denli kolay kurtulamayacağımız açık. Bu durum, burada madde ve mekanik enerji birliği olarak ve bu birlik de mantıksal ve gerçek bir formül olarak vb. belirtiliyor. Öyleyse, madde ve mekanik enerji birliği ortadan kalktığı zamandır ki hareket başlıyor demektir.

Mantıksal ve gerçek formül, hegelci Kendinde (*En Soi*) ve Kendi-için (*Pour Soi*) kategorilerini, gerçek felsefesi yararına kullanma yolunda aksak bir girişimden başka bir şey değildir. Hegel'e göre Kendinde'de bir nesne, bir süreç, bir kavram içinde saklı bulunan gelişmemiş karşıtların ilkel özdeşliği vardır; Kendi-için'de, bu saklı öğelerin ayrım ve ayrılması işe karışır ve karşıtlıkları başlar. İşte bu nedenle hareketsiz ilkel durumu, madde ve mekanik enerji birliği olarak ve harekete geçişi de bunların ayrılmaları ve birbirine karşıt duruma gelmeleri olarak düşünmek zorundayız. Bundan kazandığımız şey, bu düşsel ilkel durumun gerçekliğinin kanıtı değil ama yalnızca bu düşsel durumu, hegelci Kendinde kategorisi altında ve bu durumun aynı derecede düşsel sona erişini de Kendi-için kategorisi altında kavrama olanağıdır. Yetiş, ya Hegel!

Bay Dühring, madde gerçek olan her şeyin dayanağıdır der, bundan da madde dışında mekanik enerji olamaz sonucu çıkar. Mekanik enerji ayrıca, bir madde durumudur da. Buna göre hiçbir şeyin olup bitmediği ilkel durumda madde [sayfa 115] ile onun durumu, yani mekanik enerji, aynı şeylerdi. Öyleyse daha sonra, bir şeyler olup bitmeye başladığı zaman, durumun

maddeden ayrılmış olması gerek. İşte, yetinmemiz gereken –kendi-kendine özdeş durumun ne statik ne dinamik, ne denge ne de hareket halinde olduğu güvencesine bağlı– mistik söz ebeliği, bu! Evrenin bu durumunda mekanik enerjinin nerede olduğunu ve dıştan bir itiş olmaksızın, yani Tanrı olmaksızın mutlak hareketsizlikten harekete nasıl geçebileceğimizi gene de bilmiyoruz.

Bay Dühring'den önce materyalistler, madde ve hareketten söz ediyorlardı. O, hareketi, hareketin kendi sözde temel biçimine indirger gibi mekanik enerjiye indirger ve madde ile hareket arasındaki, zaten daha önceki bütün materyalistler için de karanlık olan gerçek ilişkiyi, böyle anlaşılmaz duruma getirir. Bununla birlikte sorun, yeteri kadar yalındır. *Hareket, maddenin varoluş biçimidir.* Hiçbir zaman, hiçbir yerde, hareketsiz madde ne olmuştur, ne de olabilir. Evren uzayında hareket, her gökselcisim üzerinde daha küçük kütlelerin mekanik hareketi, ısı, elektrik ya da manyetik akım biçiminde moleküler titreşim, kimyasal dağılma ve bileşim, organik yaşam: Evrendeki her tekil madde atomu, her belirli anda, bu hareket biçimlerinden herhangi birine ya da aynı zamanda birçoğuna birden katılır. Her hareketsizlik, her denge, yalnızca görelidir, ancak şu ya da bu belirli hareket biçimine göre bir anlamı vardır. Bir cisim, örneğin yeryüzünde mekanik denge durumunda, mekanik bakımdan hareketsiz durumda bulunabilir. Bu onun, dünyanın, tüm güneş sisteminin hareketine katılmasını hiç mi hiç engellemediği gibi, en küçük fizik parçacıklarının, onun ısısı tarafından koşullandırılan titreşimlere uğramalarını da, atomlarının kimyasal bir süreç gerçekleştirmelerini de engelleyemez. Hareketsiz madde, maddesiz hareket denli us almaz bir şeydir. Öyleyse, maddenin kendisi gibi, hareketin yaratılması ve yokedilmesi de olanaksızdır; eski felsefenin (Descartes) "dünyada varolan hareket miktarı değişmez kalır" derken dile getirdiği şey, budur. Demek ki hareket üretilemez, ancak aktarılabilir. [sayfa 116] Hareket, bir cisimden bir başka cisme aktarıldığında, kendi geçerse hareketin nedeni olmak bakımından, etkin olarak, aktarılırsa edilgin olarak değerlendirilebilir. Bu etkin harekete enerji, edilgin harekete de *enerjinin belirtisi* diyoruz. Öyleyse enerjinin, kendi belirtisi denli büyük olduğu açıktır, çünkü her ikisinde gerçekleşen hareket, aynı harekettir.

Böylece maddenin hareketsiz bir durumunun en boş, en gülünç fikirlerden biri, arı bir "saçma kuruntu" olduğu anlaşılır. Bu fikre varmak için, bir cismin yeryüzünde içinde bulunabileceği göreli mekanik dengeyi

mutlak bir hareketsizlik olarak düşünmek ve sonra onu evrenin tümüne geçirmek gerekir. Eğer evrensel hareket yalnızca mekanik enerjiye indirgenirse, bu işin daha kolay olacağı açıktır. Ve sonra, hareketin yalnızca mekanik enerjiyle sınırlandırılması, bir enerjinin durgun, zincirlenmiş, yani bir anda etkisiz olarak düşünülebilmesi üstünlüğünü de sağlar.[37] Eğer gerçekte bir hareketin aktarılışı, çoğu kez görüldüğü gibi, çeşitli aracıların işe karıştığı biraz karmaşık bir süreç ise, zincirin son halkasını yokederek, gerçek aktarma herhangi bir ana kadar ertelenebilir. Örneğin bir tüfeğin doldurulduğu ve tetiği çekerek boşalmanın, yani barutun ateşlenmesiyle özgür kalan hareketin aktarılmasının sağlanacağı anın geciktirilmesinde durum böyledir. Öyleyse, kendi-kendine özdeş hareketsiz durum sırasında, maddenin enerji yüklü olduğu düşünülebilir ve bay Dühring'in madde ve mekanik enerji birliğinden anladığı da, eğer bundan gerçekten bir şey anlıyorsa, her halde budur. Saçma anlayış; çünkü niteliği gereği göreli olan ve aynı anda maddenin yalnızca ve yalnızca *bir bölümüne* uygulanabilecek bir durumu, evrene mutlak bir durum olarak yayıyor. Hatta bunu bir yana bıraksak bile, birincisi bugün tüfekler kendi başlarına dolmadıklarına göre, dünyanın nasıl olup da doldurulduğunu ve ikincisi o zaman tetiği çekmiş [sayfa 117] bulunan parmağın kimin parmağı olduğunu bilme güçlüğü hep devam eder. Ne desek, ne etsek boş: Bay Dühring'in yönetimi altında, dönüp dolaşıp geldiğimiz yer hep... Tanrının parmağı.

Bizim gerçekçi filozofumuz, astronomiden mekaniğe ve fiziğe geçer ve mekanik ısı teorisinin, bulunmasından bir kuşak sonra, Robert Mayer'in onu yavaş yavaş getirmiş bulunduğu noktanın ötesinde dişe dokunur gelişmeler göstermemiş olmasından yakınır. Ayrıca bütün iş, hala çok karanlıktadır; "maddenin hareket durumları ile birlikte statik ilişkilerinin de verilmiş olduklarını ve bu sonuncuların mekanik iş durumunda ölçülmediklerini hep yeni baştan anımsamamız gerekir. ... Eğer daha önce doğayı büyük bir işçi olarak nitelendirmiş ve şimdi bu deyimi dar anlamı içinde almış bulunuyorsak, buna bir de kendi-kendine özdeş durumların, hareketsiz durumların ortaya mekanik iş çıkarmadıklarını eklememiz gerekir. Öyleyse statikten dinamiğe giden köprümüz gene eksik ve eğer gizli denilen ısı, şimdiye değin teorinin bir engeli olarak kalmışsa, burada da acunbilimsel (kozmolojik) uygulamalarda daha az yadsınması gereken bir eksikliğin varlığını kabul etmek zorundayız."

Bütün bu anlaşılmaz boş sözler, bir kez daha hareketi mutlak hareketsizlikten çıkartarak, kötü bir işe fena halde bulaştığını sezen, ama

gene de tek kurtarıcıya, göğün ve yerin yaratıcısına başvurmaya utanan sıkıntılı bir vicdanın içini dökmesinden başka bir şey değildir. Eğer ısı mekaniği dahil, mekanikte bile statikten dinamiğe, dengeden harekete giden köprüyü bulmak olanaksızsa, bay Dühring'e kendi hareketsizlik durumundan harekete giden köprüyü bulma zorunluluğu ne hakla yüklenecek? İşte işin içinden tereyağından kıl çeker gibi böyle sıyrılınır.

Bayağı mekanikte statikten dinamiğe giden köprü... dıştan itiştir. Bin kentallik bir taş, on metre yüksekliğe kaldırılıp da, orada kendi-kendine özdeş bir durum içinde kalacak biçimde serbest bir konumda asıldığı zaman, bu cismin şimdiki konumunun mekanik bir iş temsil etmediğini ya da bu [sayfa 118] konum ile daha önceki konum arasındaki ayrımın mekanik iş biçiminde ölçülmediğini ileri sürebilmek için, bir süt çocukları topluluğuna yönelmek gerekir. Sokaktan ilk geçen adam, taşın kendi başına gidip yukarıya ipin ucuna asılmadığını bay Dühring'e kolayca anlatacak ve eline ilk geçecek mekanik elkitabı, eğer taşı oradan düşürürse, taşın düşerken, onu on metreye çıkarmak için ne denli mekanik iş gerekmişse o denli mekanik iş yapacağını kendisine söyleyebilecektir. Hatta yukarıya asılmış bulunan taşın mekanik bir iş temsil ettiğinden daha yalın bir gerçek yoktur, çünkü eğer yeterince uzun bir süre asılı kalırsa, kimyasal dağılma sonucu, artık taşı taşımak için yeteri kadar sağlam olmaktan çıktığı an, ip kopar. Demek ki bütün mekanik süreçler, bay Dühring'in diliyle söylemek gerekirse, bunun gibi yalın temel biçimlere indirgenebilirler ve yeterli bir itişe sahip olduğu halde, statikten dinamiğe giden köprüyü bulmakta yeteneksiz kalacak bir mühendis de henüz anasından doğmamıştır.

Gerçi hareketin kendi ölçüsünü karşıtında, dinginlikte bulması gerektiği, metafizikçimiz için çok sert bir ceviz, çok acı bir haptır. Bu bangır bangır bağıran bir çelişkidir ve bay Dühring'e göre her çelişki, saçmadır.[38] Bununla birlikte asılı taşın, ağırlığı ve topraktan uzaklığı ile tam olarak ölçülebilir[39] ve istendiği gibi –örneğin doğrudan doğruya düşme, eğik planda kayma ya da çıkrık hareketi biçiminde– kullanılabilir belirli bir mekanik hareket miktarını[40] temsil ettiği bir gerçektir ve doldurulmuş tüfek konusunda da durum aynıdır. Diyalektik anlayış bakımından hareketi kendi karşıtında, dinginlikte dışavurma olanağı, hiçbir güçlük göstermez. Onun için bütün bu karşıtlık, görmüş bulunduğumuz [sayfa 119] gibi, ancak görelidir; mutlak dinginlik, koşulsuz denge yoktur. Tekil hareket dengeye yönelir, toplu hareket dengeyi yeniden bozar. Bundan ötürü, dinginlik ve denge karşılaştıkları yerde, sınırlı bir hareketin sonucudurlar ve bu hareketin kendi

sonucu aracıyla ölçülebileceği, kendi sonucunda dışavurulabileceği ve ondan hareket ederek şu ya da bu biçim altında eski durumuna gelebileceği, kendiliğinden anlaşılır. Ama bay Dühring, sorunun bu denli yalın bir düşünülüşüyle yetinemez. Tam bir metafizikçi olarak, önce hareket ile denge arasında gerçeklikte varolmayan uçsuz bucaksız bir uçurum açmakla başlar ve sonra da en hurda ayrıntısına değin kendisinin imal ettiği bu uçurumu geçmek için köprü bulamamakla şaşkınlığa düşer. O, pekala metafizik merakının sırtına da binebilir ve Kant'ın "Kendinde-şey"inin ardına da düşebilirdi; çünkü eninde sonunda, bu bulunmaz köprünün ardında saklanan şey, başka hiçbir şey değil, yalnızca odur [Kant'ın "Kendinde-şey"i].

Ama mekanik ısı teorisi ve bu teorinin bir "engeli" olarak kalan soğurulmuş ya da "gizli" ısı üzerine ne düşünmeli?

Eğer ısıyla, donma noktası sıcaklığında ve normal hava basıncı altındaki yarım kilo buz aynı sıcaklıkta yarım kilo su haline dönüştürülürse, aynı yarım kilo suyu 0 santigrad dereceden 79,4 santigrad dereceye değin ya da 79.4 yarım kilo suyu bir derece ısıtmaya yetecek miktarda bir ısı kaybolur. Eğer bu yarım kilo su, kaynama noktasına, yani 100°'ye değin ısıtılır ve o zaman 100°'deki buhar haline dönüştürülürse, son su damlaları da buhar haline dönüşünceye değin, hemen hemen yedi kat daha büyük, 537,2 yarım kilo suyun sıcaklığını bir derece yükseltmek için yeterli bir miktarda ısı kaybolur.[41] Bu kaybolan ısıya, *gizli* ısı denir. Eğer soğutmayla, buhar yeni baştan su ve su da buz durumuna dönüştürülürse, daha önce soğurulmuş olan aynı ısı miktarı bu kez *özgür* bir duruma, yani ısı olarak duyulur ve ölçülür bir duruma gelir. Buharın, bir kez 100°' ye kadar soğutulduktan [sayfa 120] sonra, su durumuna ancak yavaş yavaş dönüşmesinin ve donma derecesi sıcaklığındaki bir su kütlesinin buz durumuna ancak çok yavaş dönüşmesinin nedeni, işte buharın su durumuna ya da suyun buz durumuna geçmesi sırasındaki bu ısı özgürleşmesidir. Olgular, bunlar. Öyleyse, sorun şu: Isı, gizli olduğu zaman ne oluyor?

Isının, fiziksel olarak etkin cisimlerin en küçük parçacıklarının (moleküller), sıcaklık ve topaklanma durumuna göre az ya da çok geniş –ve bazı koşullarda hareketin bambaşka bir biçimi durumuna dönmeye yetenekli– bir titreşimine dayandığını ileri süren mekanik ısı teorisi, sorunu, kaybolan ısının bir iş gördüğünü, iş durumuna dönüştüğünü söyleyerek açıklar. Buzun erimesinde, çeşitli moleküllerin kendi aralarındaki dar ve sıkı yapışıklık ortadan kalkmış ve gevşek yanyana konulmuş durumuna

dönüşmüş bulunur; kaynama noktasında suyun buharlaşmasında, ortaya çeşitli moleküllerin birbiri üzerinde hiçbir önemli etkide bulunmadığı ve hatta ısının etkisi altında her yönde dağıldığı bir durum çıkar. Ne var ki bir cismin çeşitli moleküllerinin, gazsal durumda sıvı durumdan ve aynı şekilde sıvı durumda da katı durumdan çok daha büyük bir enerji ile bezendikleri açıktır. Öyleyse soğurulmuş ısı kaybolmamıştır; yalnızca dönüşmüş ve moleküller genleşirlik (*expansibilité*) biçimini almıştır.[42] Çeşitli moleküllerin birbirine karşı bu mutlak ya da göreli özgürlüğü gösterebildikleri koşullar ortadan kalkar kalkmaz, yani sıcaklık ya 100º ya da 0º asgarisinin altına düşer düşmez, bu genleşme gücü gevşer ve moleküller, daha önce onları birbirinden ayırmış bulunan aynı güçle, birbirleriyle yeniden sıkışırlar; ama eğer bu güç kayboluyorsa, bu, yalnızca yeni baştan ısı olarak ve tastamam daha önce soğurulmuş olan niceliğe eşit bir ısı niceliği ile oraya çıkmak içindir. Bu [sayfa 121] açıklama, şimdiye değin kimsenin bir molekül, hele hele titreşim durumunda bir molekül görmemiş olması nedeniyle, bütün mekanik ısı teorisi gibi, elbette bir varsayımdır. Bu nedenle, henüz çok genç olan teorinin kendisi gibi, elbette eksikliklerle doludur; ama hiç olmazsa, hareketin ne yok edildiği ne de yaratıldığı gerçeğiyle hiçbir biçimde çatışmaya girmeksizin, işlerin nasıl olup bittiğini açıklar; hatta ısının dönüşümü sırasında nereye geçtiğini de tam olarak gösterebilir.[43] Demek ki gizli ya da soğurulmuş ısı, hiçbir durumda mekanik ısı teorisinin bir engeli değildir. Tersine bu teori, ilk kez olarak olayın ussal bir açıklamasını verir ve eğer bir engel çıksaydı bu engel, olsa olsa fizikçilerin moleküler enerjinin bir başka biçime dönüşmüş bulunan ısıyı, zaman aşımına uğramış ve artık uygun bir deyim olmaktan çıkmış "gizli" deyimiyle adlandırmaya devam etmeleri olurdu.

Kendi-kendilerine özdeş durumlar ile katı, sıvı ve gazsal topaklanma (*agrégation*) durumlarının dinginlik konumları, öyleyse, mekanik işin ısı ölçüsü olduğu kadarıyla, mekanik işi temsil ederler. Yeryüzünün katı kabuğu tıpkı okyanusun suyu gibi, bugünkü topaklanma durumunda kendisine doğal olarak belirli bir mekanik işin karşılık düştüğü tamamen belirli bir serbest ısı miktarını temsil eder. Dünyanın kendisinden çıktığı gazsal küre, önce sıvı topaklanma durumuna, sonra da çok büyük bir bölümü bakımından katı duruma geçtiği zaman, belirli bir moleküler enerji miktarı ısı olarak uzaya yayılmıştır. Öyleyse bay Dühring'in kulağımıza gizemli bir biçimde fısıldadığı güçlük yoktur ve biz, evrenle ilgili uygulamalarda –bilgi edinme araçlarımızın yetersizliğinden doğan–

eksiklikler ve boşluklarla gerçi karşılaşabiliriz ama teori bakımından aşılmaz engellerle hiçbir yerde karşılaşmayız. Statikten dinamiğe giden köprü, burada da dıştan gelen [sayfa 122] itiştir – denge durumundaki nesne üzerinde etkili olan başka cisimlerin neden olduğu soğuma ya da ısıtma. Bay Dühring'in bu doğa felsefesinde ne denli ilerlersek, hareketi hareketsizlikle açıklama ya da tamamen statik, dinginlik durumunda olan şeyin, sayesinde *kendiliğinden* dinamik duruma, harekete geçebildiği köprüyü bulma yolundaki bütün girişimler o denli olanaksız görünür.

İşte kendi-kendine özdeş ilkel durumdan bir zaman için böylece kurtulmuş bulunuyoruz. Bay Dühring kimyaya geçer ve bu vesileyle bize doğanın, gerçek felsefesi tarafından elde edilmiş bulunan üç sürerlik yasasını, yani: 1. evrensel madde miktarının, 2. yalın (kimyasal) öğelerin miktarının ve 3. mekanik güç miktarının değişmez olduklarını açıklar.

Böylece, bay Dühring'in inorganik dünyanın özlüğü felsefesinin vargısı olarak bize sunabilecek durumda bulunduğu gerçekten olumlu tek sonuç, maddenin –eğer varsa yalın öğeleri ile birlikte– ve hareketin yaratılma ve yokedilme olanaksızlığı, yani herkes tarafından bilinen, ayrıca burada çok yetersiz bir biçimde dile getirilmiş bulunan bu eski gerçektir. Bunlar, uzun süreden beri bildiğimiz şeyler.[44] Ama bilmediğimiz şey, bunların "sürerlik yasaları" ve bu nitelikle de "şeyler sisteminin şematik özellikleri" olduklarıdır. Yukarıda Kant konusunda olan öykünün tıpkısı: Bay Dühring, herkesçe bilinen incir çekirdeğini doldurmaz bir şey alıyor, ona bir "*Dühring*" etiketi yapıştırıyor ve buna da "tepeden [sayfa 123] tırnağa özgün sonuç ve görüşler ... sistem doğurucu fikirler ... köktenci bir derinlikteki bilim" adını veriyor.

Bununla birlikte burada, henüz umutsuzluğa kapılacak bir şey yok. En köklü bir biçimde derin bilim ile en iyi toplumsal kurumun gösterdiği eksiklikler ne olursa olsun, bay Dühring'in kesinlikle öne sürebileceği bir şey var:

> "Evrende varolan altının her zaman aynı miktarda olması gerekir ve bu miktar evrensel maddeden daha çok artmış ya da eksilmiş olamaz."

Yalnız bu "varolan altın" ile neyi ödeyebileceğimizi bay Dühring ne yazık ki söylemiyor.[45] [sayfa 124]

34 Evrendoğum = Kozmogoni.

35 Bkz: s. 52, Kant ile ilgili dipnot.

36 Kant'ın, bilindiği gibi Laplace tarafından parlak bir biçimde geliştirilen ilkel bulutsu teorisi, yıldızlar ile güneş sisteminin oluşmasının açıklanmasında bugün, ama daha yüksek yeni bir biçim altında, yeniden ele alınmıştır.

Engels'in iki temel düşüncesi her zaman geçerlidir: Bilim, o zamandan beri, bir yandan evrenin, yıldızların bir tarihi olduğunu, öte yandan evrendoğumcular tarafından bazen kullanılan evrenin ilkel durumu sözcüklerinin, hiçbir zaman evrensel maddenin evriminin özellikle önemli bir aşamasına karşılık düşen görece bir anlamdan başkasına sahip bulullamayacağını doğrulamaktan geri kalmamıştır. Bilgilerimiz gerçekten geliştiği ölçüde, geçmişte gitgide daha geriye çıkıyoruz. -Ed.

37 Bu, potansiyel enerjidir, örneğin belirli bir yiiksekliğe çıkartılmış bir ağırlığın, gergin bir zembereğin, ya da bir patlayıcı yedekliğin enerjisi, herhangi bir biçimde korunmuş enerji, durgunluk durumundaki cisimlerin enerjisi gibi. -Ed.

38 Engels, bu terimlerin Almancadaki benzerliğinden yararlanarak, "bay Dühring'e göre, her *Widerspruch* (geheki) *Widersinn*'dir (saçma)" biçimde bir sözcük oyunu yapmış. Fransızcaya, bu, "her *contradiction* (çelişki) *contreraison*'dur (saçma)" biçiminde aktarılmış. Aynı sözcük oyununu Türkçe terimlerden yararlanarak dilimize aktarmanın bir yolunu bulamadik. -ç.

39 Ph= $\frac{1}{2}mv^2$. P: Ağırlık; h: yükseklik; m: kütle; v: yere varış hızı; Ph: potansiyel enerji; $\frac{1}{2}mv^2$: kinetik enerji. -Ed.

40 Bugün, belirli bir *kinetik enerji* miktarı denirdi. -Ed.

41 Daha belgin hesaplar, su buharının oluşması sırasındaki gizli ısıyı 538,9 cal/g. olarak saptamışlardır. -Ed.

42 Kinetik teori, gazların genleşirliğini açıklamak için geri-itici güçlerin varlığını değil, ama yalnızca moleküllerin bir süredurum hareketini (*mouvement d'inertie*) gözönünde tutar. Moleküller, iki "itiş" arasında, eğer gaz seyreltilmiş ise birbirlerini etkilemeksizin, doğrusal bir yörünge ve tekdüze bir hızı korurlar. Eğer gaz sıkıştırılmış ise, çekici güçler harekete geçer. Ama Engels'in gizli ısı olayı üzerine yaptığı açıklama bugün de özünde doğru olarak kalır. -Ed.

43 Mekanik ısı teorisi üzerindeki bütün bu tartışmada Engels, ilk bakışta ısıyı yalın bir mekanik yer değiştirme ile, mülekülerin bir yer değiştirmesi ile *özdeşleştirdiği* anlamında, biraz "mekanik" görülebilir. Ama mekanik doğa anlayışı üzerindeki not (bkz: *Doğanın Diyalektiği*, s. 319) ile o hayranlık verici "hareket maddenin varoluş biçimidir" parçasının gösterdiği gibi, hiç de öyle değildir. Engels, hareket sözcüğüne, vermesi gerektiği gibi, aristotelesci diyalektik, değişiklik ve oluş anlamını vermektedir. -Ed.

44 Kimyasal tepkiler sırasında öğelerin ağırlığının korunması yasası, bu yasayı sürekli olarak uygulayan Lavoisier bunu açıkça formüle etmiş olmasa da, gerçekte Lavoisier kimyasının temelinde yatar. Engels'in sözünü ettiği ve ilk yaklaşımda, insanal ölçekte doğru kalan üç sürerlik ilkesi, bununla birlikte otuz yıl kadar sonra, daha genel bir yasa tarafından aynı zamanda hem yadsınmış ve hem de aşılmışlardır. Gerçekten, Einstein ve Langevin, bu yüzyılın başında ve birbirlerinden bağımsız olarak, hareketsiz cisimsel madde yığınının, (bu sözcük en geniş anlamda alınmak koşulu ile) maddenin bir başka biçimi olan ışıldama enerjisi durumuna dönüşümünün niceliksel kurallarını veren *eşdeğerlik ilkesini* bulmuşlardır. Bu konu üzerine, Engels'in yapıtını sürdüren Lenin'in, bu yeni bulguları irdeleyip, zamanın idealist bilgin ve filozoflarının bunlardan kendi eğilimlerine göre yararlanmak istemelerini diyalektik materyalizm acısından çürüttüğü *Materyalizm ve*

Ampiryokritisizm'in Beşinci Bölümünün "Madde Kayboldu" başlıklı 2. kesimine (s. 286 vd.) bakılabilir.

45 Evrendeki öğelerin sürerliği yasasının, Dühring'in metafizik materyalizme özgü dogmatik doğrulama biçimini alaya almakta Engels çok haklıydı. Bu yasa, daha 1896'da, radyoaktivitenin bulgulanınasıyla (Berquerel, Curie) yalanlanmıştı. Hafif öğelerin, yıldızlar tarafından yayılan enerjinin kökeninde olan kaynaşması, termonükleer bombalarda kullanılmıştır. Demek ki öğeler değişmez ve yok edilemez şeyler değildirler. Birbirlerine dönüşebilirler. Onların da, hatta geçmişi saptamaya bile yarayabilecek bir tarihleri vardır. Örneğin tarih-öncesi nesnelerin tarihi, radyoaktif bir karbon izotopunun, *karbon 14*'ün tanörü irdelenerek saptanabilir ve çeşitli yerbilimsel katmanların yaşı, *uranyumun* parçalanmasından yararlanarak hesaplanabilir. -Ed.

YEDİNCİ BÖLÜM
DOĞA FELSEFESİ
ORGANİK DÜNYA

> "BASINÇ ve itiş mekaniğinden duyu ve düşüncelerin birleşmesine değin, araya katılan işlemlerin türdeş ve tek bir ıskalası uzanır."

Bu olumlama, dünyanın evrimini kendi-kendine özdeş duruma değin çıkarak izlemiş bulunan ve kendini öteki göksel cisimler üzerinde öylesine rahat duyan bir düşünür karşısında, istenen her şeyi bilmesi kendiliğinden beklenebilmesine karşın bay Dühring'i, yaşamın kökeni üzerine daha çok söz etmekten kurtarıyor. Ne var ki, bu olumlama, Hegel'in daha önce anıştırmada bulunmuş olduğumuz ölçü ilişkileri düğüm çizgisi ile tamamlanmadığı sürece, ancak yarı yarıya doğrudur. Ne denli ilerleyici olursa olsun, bir hareket biçiminden bir başka hareket biçimine geçiş, her zaman bir sıçrama, her zaman kesin bir dönemeç olarak kalır. Göksel cisimler mekaniğinde, tek başına alınmış bir göksel cisim üzerindeki daha [sayfa 125] küçük yığınlar mekaniğine geçiş böyledir; yığınlar mekaniğinden ısı, ışık, elektrik, mıknatıslık gibi asıl fizikte incelediğimiz hareketleri kapsayan moleküller mekaniğine geçiş de böyledir; moleküller fiziğinden atomlar fiziğine –kimyaya– geçiş de kesin bir sıçrama ile gerçekleşir ve bayağı kimyasal etkiden yaşam adını verdiğimiz albümin kimyacılığına geçiş konusunda bu, daha da böyledir. Yaşam küresi içinde sıçramalar gitgide

daha seyrek ve gitgide daha farkedilmez bir durum alır.[46] – Öyleyse bay Dühring'i düzeltme zorunda olan kişi, gene Hegel'den başkası değil.

Organik dünyaya kavramsal geçiş, bay Dühring'e ereklik (*finalité*) kavramı tarafından sağlanır. Bu da *Mantık*'ta –kavram öğretisi–, kimyasal dünyadan yaşama teleoloji ya da ereklik öğretisi aracıyla geçen Hegel' den alınmıştır. Nereye gözatarsak atalım, bay Dühring'de kendi öz köktenci derinlik bilimi hesabına en küçük bir sıkılma duymadan verdiği Hegel' in bir "kabalığı" ile karşılaşıyoruz. Erek ve araç fikirlerinin organik dünyaya uygulanmasının, burada ne ölçüde doğru ve yerinde bulunduğunu araştırmak çok uzağa sürüklenmek olur. Her halde Hegel'in "iç erek" fikrinin, yani doğaya güdekle (maksatla), örneğin Tanrı bilgeliği ile hareket eden bir dış güç tarafından sokulmayan ama şeyin kendi zorunluluğu içinde bulunan bir ereğin uygulanması, tam bir felsefi kültürü bulunmayan kişilerde sürekli olarak bilinçli ve güdekli bir eylemi hafife almaya yolaçar. Bir başkasındaki, en küçük "tinci" ("*spiritistic*") atılışın ahlaksal bir öfke uçurumuna attığı aynı bay Dühring, "içgüdü izlenimlerinin ... en başta işleyişlerine bağlı bulunan doyum bakımından meydana getirilmiş olduklarına kesinlikle" güvence verir. Bize zavallı doğanın, "ondan genellikle itiraf edilenden daha çok incelik isteyen" bir işi daha olduğunu hesaba katmaksızın, "nesnel dünyayı durmadan düzene sokma zorunda olduğunu" anlatır. Ama doğa şunu ya da bunu neden yarattığını *bilmekle* yetinmez her işe bakan hizmetçinin işlerini [sayfa 126] yapmakla yetinmez, bilinçli öznel düşüncedeki yetkinliğin daha şimdiden iyi bir derecesi olan inceliğe sahip bulunmakla yetinmez: Onun bir de istenci vardır; çünkü içgüdülere besinlerin özümlenmesi, dölverme vb. gerçek doğa koşullarını ikincil olarak yerine getirme hakkını vermek, "bizim tarafımızdan doğrudan doğruya değil ama yalnızca dolaylı bir biçimde *istenmiş* olarak düşünülmelidir". Böylece, işte bilinçli olarak hareket eden ve düşünen bir doğaya geldik, daha şimdiden, statikten dinamiğe değilse de hiç olmazsa kamutanrıcılıktan yaradancılığa[47] götüren köprünün üzerinde bulunuyoruz. Yoksa bir kez için "doğa felsefesinde biraz yarı-şiir" söylemek bay Dühring'in hoşuna mı giderdi?

Olanaksız. Bizim gerçekçi filozofumuzun organik doğa üzerine söylemesini bildiği her şey, doğa felsefesinin bu yarı-şiirine karşı, "yüzeysel saçmalıkları ve deyim yerindeyse bilimsel yutturmacılıkları ile birlikte şarlatanlığa" karşı, darvinciliğin "kurgu (*fiction*) eğilimi"ne karşı savaşıma indirgenir.

Darwin'e yöneltilen en önemli eleştiri, Malthus'un nüfus teorisini iktisattan doğa bilimine aktarmak, hayvan yetiştiricisi fikirlerinin tutsağı kalmak, yaşama savaşımı ile bilimdışı yarı-şiir söylemektir; tüm darvincilik, Lamarck'tan alınan öğeler çıkarıldıktan sonra, yabanılın insanlığa karşı yöneltilmiş bir yüceltilmesinden başka bir şey değildir.

Darwin bilimsel gezilerden bitki ve hayvan türlerinin değişmez değil, değişir oldukları fikrini getirmişti. Ülkesinde bu fikri izlemeye devam etmek için hayvan ve bitki yetiştirme alanından daha iyisi yoktu. İngiltere, hayvan ve bitki yetiştirme alanının klasik toprağıdır; öteki ülkelerin, örneğin Almanya'nın elde ettiği sonuçlar, İngiltere'de bu bakımdan ulaşılmış olan sonuçlar üzerine bir fikir vermekten çok uzaktır. Öte yandan, başarıların çoğu son yüzyıl içinde gerçekleşmiştir, öyleki olguların saptanması pek güçlük göstermez. [sayfa 127] Darwin, bu yetiştirmenin aynı türden hayvanlar ve bitkiler arasında, yapay olarak, herkes tarafından farklı kabul edilen türler arasında görülenden daha büyük farklar meydana getirdiğini buldu. Böylece bir yandan türlerin belirli bir dereceye değin değişkenliği, öte yandan da farklı özgül niteliklere sahip organizmalar için ortak atalar olanağı tanıtlanmış bulunuyordu. O zaman Darwin doğada, yetiştiricinin bilinçli niyeti olmaksızın, uzun sürede canlı organizmalar üzerinde yapay yetiştirmeninkine benzer dönüşümler meydana getiren nedenlerin bulunup bulunmadığını araştırdı. Bu nedenleri, doğa tarafından yaratılan tohumların çok büyük sayısı ile olgunluğa gerçekten erişen organizmaların küçük sayısı arsındaki oransızlıkta buldu. Ama her tohum gelişmeye yöneldiğinden, bundan zorunlu olarak, yalnızca dövüşmek ve yemek gibi dolaysız, fizik eylem olarak değil ama hatta bitkilerde bile yer ve ışık için savaşım olarak, bir yaşama savaşımı çıkar. Ve bu savaşımda olgunluğa ulaşma ve çoğalma şansına en çok sahip bulunan bireylerin, ne denli önemsiz olursa olsun ama yaşama savaşımında üstünlük sağlayan bir bireysel özelliğe sahip bireyler oldukları da açıktır.[48] Bu bireysel özellikler, daha sonra kalıtımla geçme ve eğer aynı türden birçok bireyde kendilerini gösteriyorlarsa, birikmiş kalıtım aracıyla bir kez tutmuş bulundukları yönde güçlenme eğilimi gösterirler; oysa bu özelliklere sahip bulunmayan bireyler, yaşama savaşımında daha kolay yenilir ve yavaş yavaş ortadan kalkarlar. Bir tür doğal seçme ile, en elverişlilerin yaşaması ile, işte bu biçimde dönüşür.

Bu darvinci teoriye karşı bay Dühring, yaşama savaşımı fikrinin kökenini, Darwin'in de itiraf etmiş olduğu gibi nüfus teorisyeni, iktisatçı

Malthus'un fikirlerinin bir genelleştirilmesinde aramak gerektiğini ve bunun sonucu bu teorinin, Malthus'un nüfus çokluğu üzerindeki papazca görüşlerine özgü bütün kusurlarla sakatlanmış olduğunu söyler. [sayfa 128] – Gerçekte, yaşama savaşımı fikrinin kökenini Malthus'da aramak gerektiğini söylemek, Darwin'in aklına bile gelmez. O yalnızca, kendi yaşama savaşımı teorisinin, hayvan ve bitki dünyasının tümüne uygulanmış Malthus teorisi olduğunu söyler. Malthus teorisini, ona daha yakından bakmaksızın, kendi bönlüğü içinde kabul etmekle Darwin'in göstermiş bulunduğu düşüncesizlik ne denli büyük olursa olsun, gene de herkes, doğadaki yaşama savaşımını –doğanın savurganlıkla ürettiği tohumların sayısız niceliği ile sonunda olgunluğa varabilen tohumların son derece küçük sayısı arasındaki çelişkiyi; gerçekte, büyük bölümü bakımından bazan son derece kıyıcı bir yaşama savaşımı içinde çözülen çelişkiyi– ayırdetmek için, Malthus'un gözlüğüne gereksinme olmadığını daha ilk bakışta görür. Ve ücret yasası, Ricardo'nun bu yasayı dayandırdığı maltusçu kanıtların unutulmasından sonra nasıl uzun süre değerini koruduysa, yaşama savaşımı da, hatta en küçük maltusçu yorum olmaksızın, doğada tıpkı öyle varolabilir. Ayrıca doğa organizmalarında, deyim yerindeyse irdelenmemiş ama saptanması türlerin evrimi bakımından büyük bir önem taşıyacak kendi nüfus yasaları vardır.[49] Ve bu yöndeki kesin atılımı kim yaptı? Darwin'den başka kimse.

Bay Dühring sorunun bu olumlu yönüne yanaşmaktan iyice kaçınır. Bunun yerine, yaşama savaşımının durmadan ısıtılıp ısıtılıp önümüze konması gerekir. Bilinçten yoksun otlarla barışçıl otoburlar arasında bir yaşama savaşımı, der, *a priori* sözkonusu olamaz.

> "Yaşama savaşımı, belgin ve belirli anlamda, hayvanlar bir kurbanı yırtıp parçalayarak beslendikleri ölçüde, ancak yabanıl dünyada görülür."

Ve yaşama savaşımı bir kez bu dar sınırlara indirgendikten sonra bay Dühring gene kendisi tarafından hayvanlıkla sınırlandırılmış bu kavramın hayvanlığına karşı ağzına [sayfa 129] geleni söyleyebilir. Ama bu ahlaksal öfkenin tek hedefi, bay Dühring'in ta kendisidir, çünkü bu biçimde kısıtlanmış yaşama savaşımının tek yaratıcısı, dolayısıyla da tek sorumlusu, odur. Öyleyse, "tüm doğa eyleminin yasalarını ve kavranışını hayvanlar dünyasında arayan" Darwin değildir –Darwin tüm organik doğayı savaşım içinde toplamamış mıydı?– ama bay Dühring'in kendi imalatından düşsel bir umacıdır. Ayrıca, "yaşama savaşımı" *adı*, bay Dühring'in ultra-moral

öfkesine seve seve bırakılabilir.[50] *Şeyin* bitkiler arasında da varolduğunu ise her otlak, her buğday tarlası, her orman ona tanıtlayabilir ve önemli olan ad değildir, önemli olan bunun "yaşama savaşımı" olarak mı, yoksa "varlık koşulları ve mekanik etkilerin yokluğu" olarak mı adlandırması gerektiğini bilmek değildir, önemli olan şudur: Bu olgu, türlerin korunması ya da değişmesi üzerinde nasıl etkili olur? Bu nokta üzerinde bay Dühring, dikkafalıca kendi-kendine özdeş bir susku içinde kalmakta devam eder. Öyleyse şimdilik doğal seçme ile yetinmek gerekecek.

Ama darvincilik, "dönüşümlerini ve farklılaştırmalarını hiçlikten üretir". Gerçi doğal seçmeyi incelediği yerde Darwin, çeşitli bireylerde değişikliklere yolaçmış bulunan *nedenleri* bir yana bırakır ve önce bu bireysel sapaklıkların (anomalilerin), yavaş yavaş bir soyun, bir çeşit ya da bir türün ayırdedici özellikleri durumuna gelme biçimini inceler. Darwin için en başta önemli olan, şimdiye değin ya hiç bilinmeyen ya da yalnızca çok genel bir biçimde gösterilebilen bu nedenleri bulmaktan çok, bu nedenlerin sonuçlarının içinde saptandığı, sürekli bir anlam kazandığı ussal bir biçim bulmaktır. Darwin'in bunu yaparken, bulgusuna ölçüsüz bir etki alanı tanıması, bunu türlerin değişmesinin tek nedeni [sayfa 130] durumuna getirmesi ve yinelenen bireysel değişikliklerin içinde genelleştikleri biçimi gözönünde tuta tuta, bu değişikliklerin nedenlerini savsaklamış olmasına gelince bu, onun gerçek bir ilerleme yapan kimselerin çoğu ile ortaklaşa sahip olduğu bir kusurdur. Üstelik eğer Darwin, kendi bireysel dönüşümlerini bu işte yalnızca "hayvan yetiştiricinin bilgeliği"ni kullanarak, hiçlikten başlayarak üretiyorsa, hayvan yetiştiricinin yalnızca kendi kafasında değil ama gerçeklikte bulunan kendi hayvan ve bitki biçimleri dönüşümlerinin de *hiçlikten başlayarak* meydana gelmiş olması gerekir. Ama bu dönüşüm ve farklılaştırmaların asıl kökeni üzerindeki araştırmalara atılım veren kişi, gene de Darwin'den başka kimse değildir.

Kısa bir süre önce, özellikle Haeckel sayesinde, doğal seçme fikri genişletilmiş ve türlerin değişimi de, uyma (*adaptation*) sürecin değişen, kalıtım (*hérédité*) koruyan yönü olarak düşünülmek üzere, uyma ve kalıtımın karşılıklı etkileri sonucu olarak tasarlanmıştı. Ama bu da bay Dühring' in hoşuna gitmez.

> "Doğa tarafından sunulan ya da esirgenen yaşama koşullarına asıl uyma, fikirlere göre belirlenen içgüdü ve eylemleri öngerektirir. Yoksa, uyma bir görünüş olarak kalır ve o zaman işe

> karışan nedensellik, fizik dünya, kimyasal dünya ya da bitki fizyolojisi aşağı derecelerinin üstüne çıkmaz.”

İşte bay Dühring’i kızdıran gene ad. Ama sürece verdiği ad ne olursa olsun, önemli olan bu süreçlerin organizma türlerinde değişikliklere yolaçıp açmadıklarını bilmektir. Ve gene bay Dühring yanıt vermez.

> “Eğer bir bitki büyümesinde, en çok ışık aldığı yönü tutuyorsa, bu uyarı etkisi, fiziksel güçlerle kimyasal etkenlerin bir bağdaşımından başka bir şey değildir ve eğer burada, eğretileme yoluyla değil ama gerçek anlamda bir uymadan sözedilmek istenirse bu, kavramlar içine zorunlu olarak tinci (*spiritistic*) bir karışıklık sokmak olur.”

Doğanın hangi *istek* etkisiyle şunu ya da bunu yaptığını tastamam bilen, doğanın *inceliğinden* hatta *istencinden* [sayfa 131] sözeden adamın, başkası karşısındaki sertliği işte böyle! Gerçekten *tinci* bir karışıklık, – ama kimde? Haeckel’de mi, yoksa bay Dühring’de mi?

Ve yalnızca *tinci* değil, aynı zamanda mantıksal karışıklık. Doğada erek kavramını üste çıkarmak için bay Dühring’in bütün gücüyle direndiğini gördük: “Araç ve erek ilişkisi, hiçbir zaman bilinçli bir güdek öngerektirmez.” Oysa kendisine karşı o denli öfkelendiği o bilinçli güdek olmaksızın, tasarımlar aracılığı olmaksızın uyma, bir ereğe yönelen bu aynı bilinçsiz eylemden başka nedir?

Demek ki eğer benekli elmalar ve yaprak yiyen böcekler yeşil, göl hayvanları kum-sarısı ve kutup hayvanları çoğunlukla kar gibi beyazsalar, kuşkusuz bu renkleri bile-isteye ya da bazı tasarılara göre almamışlardır; tersine, bu renkler ancak fiziksel güçler ve kimyasal etkenlerle açıklanabilirler. Ve bununla birlikte, bu renkler aracıyla onları düşmanları için çok daha az görünür kılacak biçimde, içinde yaşadıkları ortama *uymuş* bulunan bu hayvanların bir ereğe bağlı oldukları da yadsınamaz. Aynı biçimde, bazı bitkilerin üzerlerine konan böcekleri yakalayıp yoğalttıkları organlar bu işe uydurulmuşlar, hem de sistematik olarak uydurulmuşlardır. Eğer şimdi bay Dühring, uymanın zorunlu olarak tasarımların sonucu olması gerektiğini savunmakta direnirse, bir ereğe yönelen eylemin tasarımlar aracılığıyla yapılması, bilinçli, güdekli olması gerektiğini bir başka biçimde söylemiş olmaktan başka bir şey yapmaz. Bu da bizi, bir kez daha, gerçekçi felsefede adet olduğu üzre, erekliğe düşkün yaratıcıya, Tanrıya götürür.

> “Vaktiyle böyle bir yola yaradancılık denir ve pek öyle bir değer verilmezdi [*der bay Dühring*]. Ama şimdi, bu bakımdan da tersine *gidilmiş* gibi görünüyor.”

Uymadan kalıtıma geçiyoruz. Bay Dühring’e göre darvincilik, burada da büsbütün yanlış yolda. Tüm organik dünya sözde Darwin’in savına göre ilkel bir varlıktan gelir, deyim yerindeyse tek bir varlığın soyudur. Sözde ona göre, doğanın aynı türden ürünlerinin, döl-döş aracılığı olmaksızın, bağımsız [sayfa 132] birlikte-yaşamaları kesinlikle sözkonusu değildir ve bu nedenle, gerilek görüşleriyle birlikte, üreme ya da herhangi bir başka çoğalma zincirinin parmakları arasında koptuğu yerde, hemen sıfırı tüketecektir.

Darwin’in bugünkü organizmaların hepsini tek bir ilk varlıktan çıkardığı olumlaması, kibarca söylemek gerekirse, bay Dühring’in “özgür bir yaratı ve kuruntusu”dur. Darwin, *Türlerin Kökeni*’nin 6. baskısı, sondan bir önceki sayfasında, “Bütün organizmaları özel yaratıklar olarak değil de *yaşamış birkaç canlının* doğrudan doğruya dölleri olarak”[51] düşündüğünü açıkça söyler.

Ve Haeckel daha da ileri gider ve “bitkiler dünyası için tamamen bağımsız bir soy-başı, hayvanlar alemi için bir başka soy-başı, [ve bu ikisi arasında], herbiri hayvanla bitki arası özel bir tek hücreli yaratık tipinden başlayarak tamamen bağımsız bir biçimde gelişmiş bulunan belirli sayıda bir yalıtık tekhücreliler soy-başı”[52] kabul eder.

Bu ilk varlık bay Dühring tarafından, yalnızca onu ilk Yahudi Adem ile karşılaştırma aracıyla gözden düşürmek için türetilmiştir; ama başına –bay Dühring’in başına demek istiyorum–, Smith’in Asurlular üzerindeki bulgularının, bu ilk Yahudi de ilk Saminin krizalitini gösterdiğini; Kutsal Kitaptaki tüm yaratış ve tufan öyküsünün, eski paganizmin, Yahudilerin Babilliler, Kaldeliler ve Asurlular ile birlikte ortaklaşa sahip bulundukları dinsel söylenceler kolunun bir parçası olarak ortaya çıktığını bilmemek gibi bir mutsuzluk gelir.

Soysop zinciri parmakları arasında kopar kopmaz sıfırı tükettiğini söylemek, kuşkusuz, Darwin’e ağır ama çürütülemez bir eleştiride bulunmaktır. Ne yazık ki doğa bilimimizin tümü, bu eleştiriye layıktır. Soysop zincirinin elleri arasında koptuğu yerde, doğa bilimi “sıfırı tüketmiş” demektir. [sayfa 133] Doğa-bilimi şimdiye değin, soysop zinciri olmadan organik varlıklar meydana getirmesini beceremedi; hatta kimyasal öğelerden yola çıkarak yalın protoplazma ya da öbür albüminli cisimleri

bile yapamadı. Yaşamın kökeni üzerine, şimdiye değin kesinlikle ancak bir şeyi: Onun mutlak olarak kimyasal yoldan meydana gelmiş olduğu söyleyebildi. Ama doğanın kendi aralarında soysop ile bağlı olmayan, özerklik durumunda yanyana konmuş ürünlerine sahip bulunduğuna göre, belki gerçek felsefesi burada yardımımıza gelecek durumdadır. Bu ürünler nasıl doğabildi? Kendiliğinden üreme ile mi? Ama şimdiye değin, kendiliğinden üremenin en gözüpek savunucuları bile, bu yoldan böceklerin, balıkların, kuşların ya da memelilerin değil, ancak bakterilerin, mantar tohumlarının ve öteki çok ilkel organizmaların meydana geldiklerini ileri sürmüşlerdir. Öyleyse, eğer bu aynı türden doğa ürünleri –elbette burada yalnızca kendilerinin sözkonusu olduğu organik ürünler–, kendileri arasında soysop ile birbirlerine bağlı değilseler, kendilerinin ya da atalarından herbirinin, "soysop zincirinin koptuğu" yerde, dünyaya özel bir yaratma eylemi aracıyla getirilmiş olmaları gerekir. İşte gene yaratıcıya ve yaradancılık denilen şeye dönmüş bulunuyoruz.

Ayrıca bay Dühring, "özgülüklerin (*propriété*) cinsel bağdaşımı yalın eylemini, bu özgülüklerin oluşumunun temel ilkesi" durumuna getiren Darwin'in çok yüzeysel bir duruma düştüğünü ileri sürer. İşte bizim derin filozofumuzun yeni bir özgür yaratı ve kuruntusu daha. Tersine Darwin, kesin olarak şöyle der: Doğal seçme deyimi yalnızca değişikliklerin *korunmasını içerir*, meydana getirilmesini içermez (s. 63). Ama Darwin'e hiç bir zaman söylemediği şeyleri söyletmek yolunda bu yeni girişim, daha sonra gelen fikirlerin tüm dühringâsâ derinliğini kavramamıza yardım eder:

> "Eğer üremenin iç şematizminde herhangi bir bağımsız dönüşüm ilkesi aranmış olsaydı, bu fikir büsbütün ussal olurdu; çünkü evrensel oluşum ilkesi ile cinsel dölverme ilkesini bir araya getirmek ve kendiliğinden denilen üremeyi, [sayfa 134] üremenin mutlak karşıtı olarak değil, ama bal gibi bir üretim olarak daha yüksek bir görüşle dikkate almak doğal bir fikirdir."

Ve bu saçmasapan ve anlaşılmaz sözleri kaleme alabilen adam, Hegel'in "jargon"una dil uzatmaktan sıkılmaz!

Ama bay Dühring'in doğa biliminin Darwin teorisinin atılımına borçlu olduğu büyük gelişmesi karşısında duyduğu cansıkıntısını yatıştırmaya yarayan suçlamalar ile tatsız ve çelişik mızıkçılıklar artık yeter. Ne Darwin, ne de onun bilginler arasındaki yandaşları, Lamarck'ın büyük başarılarını herhangi bir biçimde küçümsemeyi düşünürler; bu başarıları ilk övenler, onlar olmuştur. Ama Lamarck zamanında bilimin, türlerin kökeni sorununa

hemen hemen kehanet niteliğindeki öncelemelerden başka bir yanıt verebilmek için yeterli gerece sahip olmaktan uzak bulunduğunu da gözden yitirmemek gerekir. O zamandan beri betimli ve anatomik botanik ve zooloji alanında birikmiş engin gereç bir yana, Lamarck'tan sonra burada büyük bir önemi olan yepyeni iki bilimin ortaya çıktığı görüldü: Bitki ve hayvan tohumlarının gelişmesinin incelenmesi (embriyoloji) ile yerkabuğunun çeşitli katmanları içinde kalmış organik kalıntıların incelenmesi (paleontoloji). Gerçekten, organik tohumları yetişkin organizmalar durumuna dönüştüren kerteli gelişme ile dünya tarihinde birbiri arkasına gelen bitkiler ve hayvanlar sırası arasında şaşılacak bir uygunluk bulunur. Ve evrim teorisine en güvenilir temeli veren de, işte bu uygunluğun ta kendisidir. Ama evrim teorisinin kendisi henüz çok gençtir ve gelecekteki araştırmaların, türlerin evrimi üzerindeki bugünkü fikirleri, hatta sıkı sıkıya darvinci fikirleri adamakıllı değiştireceğinden kuşku duyulmaz.

Ve şimdi, organik yaşamın evrimi üzerine gerçek felsefesi olumlu olarak bize ne söyleyebilir?

"Türlerin değişkenliği, kabul edilebilir bir varsayımdır." Ama bunun yanında, "döl-döş aracılığı olmaksızın, aynı türden doğa ürünlerinin özerkli yanyana gelişini" de kabul etmek gerekir. Bunun sonucu, aynı türden olmayan doğa [sayfa 135] ürünlerinin, yani değişken türlerin birbirlerinden geldiklerini, oysa aynı türden doğa ürünlerinde durumun böyle olmadığını düşünmek gerekirdi. Bununla birlikte, bu da tamamen doğru değil; çünkü hatta değişken türlerde bile, "döl-döş aracıyla dolayım, tersine, doğanın ancak tamamen ikincil bir eylemi olabilir". Öyleyse, gene de döl-döş, ama "ikinci sınıf". Bay Dühring döl-döş üzerine o denli kötü ve o denli karanlık şeyler söyledikten sonra, onun arka kapıdan da olsa kabul edildiğini görmekle kendimizi mutlu sayalım. Doğal seçme için de durum aynı; çünkü doğal seçmenin sayesinde gerçekleştiği yaşama savaşımı konusunda onca sağtörel öfkeden sonra, bize birdenbire şöyle denir:

> "Varlıklar doğasının derinleştirilmiş nedeni, yaşama koşulları ve acunsal (kozmik) ilişkilerde aranmalıdır, oysa Darwin'in üzerini vurguladığı doğal seçme ancak ikincil olarak sözkonusu edilebilir."

Öyleyse, gene de doğal seçme, ikinci sınıf da olsa; öyleyse, doğal seçme ile birlikte yaşama savaşımı ve daha sonra Malthus'un papazca teorisine

göre, nüfus fazlalığı! Hepsi bu: Geri kalanı için bay Dühring, bizi Lamarck'a gönderir.

Son olarak, *başkalaşma* (*métamorphose*) ve *evrim* (*évolution*) sözcüklerinin kötü kullanılmasına karşı bay Dühring bizi uyarır. Başkalaşma, açık olmayan bir kavrammış ve evrim kavramı da ancak evrim yasaları gerçekten ortaya konabildikleri ölçüde kabul edilebilirmiş. Onların her ikisi yerine de "bileşim" (*composition*) demeliymişiz, ve o zaman her şey iyi gidecekmiş. Hep aynı öykü: şeyler ne idiyseler o kalırlar ve biz yalnızca adları değiştirir değiştirmez, bay Dühring zevkten dörtköşe olur. Civcivin yumurta içindeki gelişmesinden söz ettiğimiz zaman bir karışıklık yapıyoruz, çünkü biz evrim yasalarını ancak yetersiz bir biçimde tanıtlayabiliriz. Ama eğer civcivin bileşiminden söz edersek, her şey aydınlanır. Öyleyse, artık: "Bu çocuk parlak bir şekilde gelişiyor" değil, ama: "Üstün bir şekilde bileşiyor" diyeceğiz. Yalnızca kendisine karşı duyduğu soylu saygı ile değil ama geleceğin kompozitörü olma niteliği ile de *Nibelungenler Yüzüğü*[53] [sayfa 136] yaratıcısının yanındaki yerini gereğince almasından ötürü, bay Dühring'i kutlayabiliriz. [sayfa 137]

46 Bkz: "'Mekanik' Doğa Anlayışı Üzerine", *Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 1992, s. 275-281. –Ed.

47 Kamutanrıcılık, *panteizm*, evren ile tanrıyı bir özdeş tutanların; yaradancılık, *deizm*, tanrının insanlara, uslarının bulamayacağıi gerçekleri öğreterek kendini açımlamasını yadsıyan ve yalnızca tanrının varlığına ve doğa dinine inananların sistemi. -ç.

48 Biyolojinin gelişmesi, Darwin'in bu görüşüne bir tamamlayıcı getirdi: doğal seçme sonucu olan uyma (intibak), yalnızca dış ilişkilere değil ama iç ilişkilere de ilişkin bir uyumlanmadır. -Ed.

49 Engels, burada, şu son yıllar içinde büyük ölçüde gelişmiş bulunan canlıların nüfus yasalarının matematik irdelenmesini önerir: O, daha o zamandan bunun verimliliğini görüyordu.-Ed.

50 Modern bilginler, Engels ile birlikte ve Darwin'in kişisel tanıklığına da dayanarak (bkz: Francis Darwin: *Vie et correspondence de ch. Darwin*, H.'de Warigny'nin Fransızca çevirisi, edition Reinwald, 1888, tome 1, p. 86). Darwin'i, gerçeklikte bilinç ya da istencin karışmasını dıştalayan çok farklı bir nitelikteki ilişkiler olmalarına karşn, bütün canlı varlıklar arasındaki ilişkileri, okuru kapitalist toplumdaki insanal yarışma (rekabet) örneğine göre tasarlamaya sürükleyen *yaşama savaşımı* terimini, zorunlu eleştirel anlayışı göstermeksizin, Malthus'tan almış olmakla eleştirirler.

51 Charles Darwin, *The Origin of Species*... 6. baskı, Londra 1873, s. 428. (*Türlerin Kökeni*, Onur Yayınları, Ankara 1990, s. 392.) -Ed.

52 *Yaratılışın Tarihi*, s. 397. Ch. Letourneau çevirisi. *Historie de la Création*, s. 306-330. -Ed.

53 *Nibelungenler Yüzüğü*, ünlü Alman besteci Richard Wagner'in (1813-1884) yapıtı. Engels, kendini beğenmişliğinden ötürü Dühring'e, başka nitelikleriyle birlikte kendini beğenmişliği ile de ünlü Wagner yanında yer veriyor. Ayrıca, bileşim anlamına gelen kompozisyon sözcüğü ile hem bileştiren, hem de besteci anlamına gelen kompozitör sözcüğü arasındaki ilişkiden yararlanarak, evrim (*évolution*) yerine bileşim (*composition*) denmesi gerektiğini öneren Dühring ile "geleceğin kompozitörü" diye eğleniyor. -ç.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
DOĞA FELSEFESİ
ORGANİK DÜNYA
(SON)

> “DOĞA felsefesi bölümümüzde, onu öngerektirdiği tüm bilimle gereçlendirmek için hangi olumlu bilgilerin gerektiği ... düşünülsün. Önce matematiğin bütün önemli kazanımları, sonra kesin bilimlerin (*science exacte*) mekanik, fizik ve kimyadaki başlıca saptamaları ve genel olarak doğa biliminin fizyoloji, zooloji ve araştırmanın öteki benzer alanlarındaki sonuçlar bu bölümün temelini oluşturur.”

Bay Dühring, bay Dühring’in matematik ve doğa bilimlerindeki derin bilgisinden işte böyle bir güven ve cesaretle söz eder. Ne var ki bu yavan bölümün kendisine bakmakla, daha da yavan sonuçları bir yana, orada saklı bulunan olumlu bilgilerin köklü derinliği hiç mi hiç belli olmaz. Herhalde fizik ve kimya üzerine dühringvari kelamlar etmek için, fizikten ısının mekanik eşdeğerini dışavuran denklemden, kimyadan da bütün cisimlerin öğelere ve öğe bağdaşımlarına ayrıldığı [sayfa 138] olgusundan başka bir şey bilmeye gerek yok. Bundan başkaca da, kim ki bay Dühring gibi, s. 131, “çekim dolayısıyla bir merkez çevresinde dolaşan atomlar”dan söz edebilirse, bununla yalnızca atomlar ile moleküller arasındaki fark konusunda tamamen “karanlık içinde” olduğunu tanıtlar. Atomların

evrensel çekim ya da mekanik ya da fizik hareketin öteki biçimleri bakımından değil ama yalnızca kimyasal etki bakımından varoldukları bilinir. Ve organik doğa üzerine olan bölüm okunduğu zaman, bu boş, çelişik, en önemli noktalar üzerinde anlaşılmaz saçmalıklarla kaplı ileri geri sözler ve sonucun mutlak değersizliği karşısında insan, daha *a priori*, kendini bay Dühring'in burada son derece kötü bildiği şeylerden söz ettiği fikrinden kurtaramaz. Organik varlık teorisinde (biyoloji), bundan böyle *evrim* yerine *bileşim* denmesi önerisine gelindiğinde de, bu kanı kesinlik kazanır. Böyle bir şey önerebilen kimse, organik cisimlerin oluşması üzerine en küçük bir bilgisi olmadığını tanıtlar.

Bütün organik cisimler, en aşağı biçimleri dışında hücrelerden, yalnızca güçlü bir büyüteç altında görülebilen ve bir hücre çekirdeği içeren küçük albümin pıhtılarından bileşir. Genel olarak hücre, bir de dış zar geliştirir ve o zaman içeriği azçok sıvı olur. En aşağı derecedeki hücresel cisimler, bir tek hücreden meydana gelirler; organik varlıkların çok büyük bir çoğunluğu çok hücrelidir; bunlar, aşağı organizmalarda henüz aynı yapıda olan ve daha yüksek varlıklarda gitgide daha farklı biçimler, gruplaşmalar ve eylemler gösteren çok sayıda hücrelerin türdeş karmaşalarıdır. Örneğin insan bedeninde kemikler, kıkırdaklar, deri, kısacası tüm dokular ya bileşik, ya da hücrelerden doğmuş dokulardır. Ama içinde bir hücre çekirdeği ile birlikte çoğu kez zarsız, basit bir küçük albümin pıhtısı olan amipten insana ve en küçük tekhücreli yeşil suyosunundan en gelişmiş bitkiye kadar bütün hücresel organik varlıklar, hücrelerin ikiye bölünerek üreme (*scissiparité*) *biçimiyle* çoğalırlar. Hücre çekirdeği önce ortadan daralır, çekirdeğin iki dilimini ayıran daralma gitgide daha da sıkışır; sonunda dilimler birbirinden ayrılır ve iki [sayfa 139] hücre çekirdeği oluştururlar. Bu süreç, hücrenin içinde meydana gelir; iki çekirdekten herbiri, sonunda birbirinden ayrılıncaya ve bağımsız hücreler olarak yaşamaya başlayıncaya değin, ötekiyle gitgide daha sıkı bir daralma ile bağlı bir protoplazma birikim merkezi oluşturur. Hayvan yumurtasının tohum kesesi, döllenmeden sonra ergin hayvan durumuna gelmek üzere, işte bu yinelenen hücresel bölünmeler aracıyla yavaş yavaş dönüşür ve gelişmiş hayvanda eski dokuların yerine yeni dokuların geçmesi, işte bu yoldan gerçekleşir. Böyle bir sürece bileşim demek ve evrim adlandırmasına "an kuruntu" davranışında bulunmak için, kuşkusuz, bugün bunu kabul etmek ne denli güç olursa olsun, bu süreç üzerine hiçbir bilgisi olmayan biri gerek: Burada *yalnızca* ve sözcüğün tam anlamıyla evrim var, ama bileşimin izi bile yok!

Bay Dühring'in genel olarak yaşamdan ne anladığı üzerine, ilerde söyleyecek birkaç sözümüz daha olacak. Özel olarak, işte yaşam terimi altında düşündüğü şey:

> "İnorganik dünya da bir otomatik hareketler sistemidir; ama yalnızca gerçek yapı ve maddelerin bir iç noktadan başlayarak ve daha küçük bir varlığa geçirilebilir bir tohum şemasına göre dolaşım için özel kanalların aracılığının başladığı yerde, sözcüğün dar ve kesin anlamıyla, asıl yaşamdan söz etmeye koyulabiliriz."

Bu tümce, gramerin umutsuz karmaşıklığı bir yana, sözcüğün dar ve kesin anlamıyla budalalık yapıtı bir otomatik hareketler sistemidir (bununla ne anlaşılması gerekirse o anlaşılsın). Eğer yaşam yalnızca asıl yapının başladığı yerde başlıyorsa, o zaman Haeckel'in bütün tek hücreliler dünyasını ve belki daha da çoğunu, yapı kavramını anlayış biçimine göre, ölü olarak ilan etmemiz gerekir. Eğer yaşam yalnızca bu yapının daha küçük bir tohum şeması aracıyla iletilebilir olduğu yerde başlıyorsa, o zaman en azından tekhücreli organizmalara değin ve onlar dahil bütün organizmalar canlı değildir. Eğer cisimlerin dolaşımı için özel kanalların aracılığı yaşamın ayırdedici niteliği ise, o zaman daha öncekilere ek olarak, bütün selentereler yüksek sınıfını, olsa olsa [sayfa 140] denizanaları hariç, öyleyse bütün polipler ve öteki fitozoerleri, canlı varlıklar dizisinden silmemiz gerekir. Ama eğer yaşamın başlıca ayırdedici özelliği olarak cisimlerin bir iç noktadan başlayarak özel kanallar aracıyla dolaşımı kabul edilirse, o zaman kalbi olmayan ya da birkaç kalbi olan bütün hayvanları ölü ilan etmemiz gerekir. Yani daha önce adını andıklarımıza ek olarak bütün kurtları, beş-parmaklıları ve tatlı su kurtlarını (Huxley'in sınıflamasına göre *annuloida* ve *annulosa*), kabuklu deniz hayvanlarının bir kısmını (yengeçler) ve hatta son olarak, bir omurgalıyı, *amphioxus*'u. Ayrıca, tüm bitkileri.[54]

Böylece bay Dühring, sözcüğün dar ve kesin anlamıyla asıl yaşamı belirtme işine burnunu soktuğu zaman, biri yalnızca bütün bitkiler dünyasını değil ama aşağı yukarı hayvanlar dünyasının yarısını da ölüme mahkum eden, birbiriyle tam bir çelişki durumunda dört ölçüt verir. Gerçekten, "tepeden tırnağa özgün sonuç ve görüşler" vaat ederken, onun bizi aldattığını kimse söyleyemez!

Bir başka yerde, şöyle okunur:

> “Doğada da, en aşağısından en yükseğine, bütün organizmaların temelinde yalın bir tip vardır [ve bu tipe] evrensel özüyle birlikte, en gelişmemiş bitkinin en aşağı hareketinde, hiç eksiksiz raslanır.”

Bu tez, yeni baştan, “hiç eksiksiz” bir budalalıktır. Tüm organik doğada raslanan en yalın tip hücredir ve kuşkusuz, en yüksek organizmaların temelinde hücre bulunur. Buna karşılık, en aşağı organizmalar arasında, henüz hücreden çok aşağı bir nitelik taşıyan, hiçbir farklılaşmaya uğramamış yalın bir albümin pıhtısından oluşmuş birçok protamip, bütün bir dizi öteki hayvanla bitki arası tekhücreli yaratıklar (*mongres*) ve bütün sifoneler (*syphonés*) bulunur. Bütünlükleri içinde bu varlıklar, yüksek organizmalara yalnızca özsel bileştirenlerinin albümin olması nedeniyle bağlanmışlardır ve bunun sonucu albüminlerin görevlerini yerine [sayfa 141] getirirler, yani yaşarlar ve ölürler.

Daha ilerde, bay Dühring, bize bir de şunu anlatır:

> “Fizyolojik olarak duyum, ne denli yalın olursa olsun, herhangi bir sinirsel aygıtın varlığına bağlıdır. Bundan ötürü bu, duyuya, yani durumlarının bilinçli bir öznel kavrayışına yetenekli bütün hayvanların ayırdedici niteliğidir. Bitki ve hayvan arasındaki belgin sınır, duyuma sıçrayışın gerçekleştiği yerde bulunur. Bilinen geçiş varlıkları bu sınırı o denli az silerler ki bu sınırı mantıksal bir gereksinme durumuna getirenler, tersine, bu dışardan belirsiz ya da ayırdedilemez oluşumların ta kendileridir.”

Ve daha ilerde:

> “Buna karşılık bitkiler, en küçük bir duyum izinden ve her türlü duyumlama yeteneğinden tamamen ve her zaman için yoksundurlar.”

Birincisi, Hegel “duyum, *differentia specifia*, hayvanın kesin olarak ayırdedici belirtisidir” der (*Doğa Felsefesi*, § 351, ek). İşte Hegel’in, bay Dühring tarafından yalın bir çalıntının son çözümlemede kesin bir doğruluğun soylu katına yükselttiği yeni bir “kabalığı”.

İkincisi, burada geçiş varlıklarından, bitki ve hayvan arasında son derece belirsiz ya da ayırdedilemez oluşumlardan (ne anlaşılmaz dil!) söz edildiğini ilk kez olarak duyuyoruz. Bu aracı biçimlerin varlığı; bitki mi, hayvan mı olduklarını söyleyemeyeceğimiz organizmaların bulunması; yani

bitki ile hayvan arasındaki sınırı açıkça saptayamamamız – işte bay Dühring için, aynı zamanda kesin olmadığını da kabul ettiği bir ölçüt ileri sürme mantıksal gereksinmesini yaratan şey! Ama hayvanlar ile bitkiler arasındaki ikircil alana değin gitmemize gerek bile yok; en küçük dokunmada yapraklarını katlayan ya da taçlarını kapatan duyguluların, böcek yiyen bitkilerin en küçük bir duyum izi ve her türlü duyumlama yeteneğinden yoksun bulundukları söylenebilir mi? Bunu bay Dühring'in kendisi bile, "bilimdışı yarı-şiir"e başvurmadan ileri süremez.

Üçüncüsü, duyumun fizyolojik olarak ne denli yalın olursa [sayfa 142] olsun, sinirsel bir aygıtın varlığına bağlı bulunduğunu öne sürmek, gene bay Dühring'in "özgür bir yaratı ve kuruntu"sudur. Yalnızca bütün ilkel hayvanlar değil ama fitozoerler bile, hiç olmazsa büyük çoğunlukları içinde, sinirsel sistem izini göstermezler. Düzenli olarak bir sinir sistemi ancak kurtlardan başlayarak bulunur ve bay Dühring, bu hayvanların sinirleri olmadığı için duyumları olmadığı tezini ileri sürenlerin birincisidir. Duyum zorunlu bir biçimde sinirlere değil ama henüz belginlikle belirlenmemiş bulunan bazı albüminimsi maddelere bağlıdır.

Ayrıca bay Dühring'in biyolojik bilgileri, Darwin'e karşı sözkonusu etmekten korkmadığı, soru tarafından yeteri kadar belirtilmiş bulunmaktadır: "Hayvanın evrim yoluyla bitkiden geldiğine mi inanmak gerek?" Bu türlü sorular, ancak ne hayvanlar, ne de bitkiler üzerine hiçbir şey bilmeyen biri tarafından sorulabilir.

Genel olarak yaşam üzerine, bay Dühring bize ancak şunu söylemesini bilir:

> "Plastik olarak yaratıcı bir şematizasyon aracıyla gerçekleşen madde değişimi [tanrı aşkına, bu ne demek ola?] her zaman asıl dirimsel sürecin ayırdedici bir niteliği kalır."

Yaşam üzerine öğrendiklerimizin hepsi bu ve bu "plastik olarak yaratıcı şematizasyon", bizi dizlerimize değin en saf dührinâgsâ jargonun ipsiz sapsız saçma sözlerine batırıyor. Yani eğer yaşamın ne olduğunu öğrenmek istiyorsak, kendi kendimize aramamız gerekecek.

Maddelerin organik değişiminin yaşamın en genel ve en ayırdedici olayı olduğu, fizyolojik kimya ve kimyasal fizyoloji uzmanları tarafından otuz yıldan beri sayısız kez söylenmiştir ve bay Dühring burada, onu o kendine özgü zarif ve duru dile çevirmekten başka bir şey yapmaz., Ama yaşamı maddelerin organik değişimi olarak tanımlamak, yaşamı... yaşam olarak tanımlamak demektir; çünkü maddelerin organik değişimi ya da maddelerin

plastik olarak yaratıcı bir şematizasyonu ile birlikte değişimi deyimi, aslında yaşam aracıyla, organik ve inorganik arasındaki, yani canlı ve cansız arasındaki [sayfa 143] ayrım aracıyla açıklanması gereken bir deyimden başka bir şey değildir. Yani bu açıklama bizi, bir adım bile ilerletmez.

Maddelerin değişimi, maddelerin değişimi olarak, yaşamın dışında da meydana gelir. Kimyada, yeterli bir ilkel madde katkısı aracıyla ve dayanak olarak belirli bir cisme dayanarak, kendi öz koşullarını her zaman yeniden üreten bir dizi süreç vardır. Kükürdün yakılması ile sülfürik asit üretiminde olduğu gibi. O zaman kükürt dioksit SO_2 meydana gelir ve eğer su buharı ile nitrik asit verilirse, kükürt dioksit hidrojen ve oksijeni alır ve sülfürik asit H_2S0_4 durumuna dönüşür. Nitrik asit oksijeni bırakır ve azot oksit durumuna gelir; bu azot oksit hemen havadan yeni oksijen alır ve yüksek azot oksitleri durumuna dönüşür ama yalnızca bu oksijeni hemen kükürt diokside geri vermek ve aynı sürece yeniden başlamak üzere, öyleki teorik olarak son derece küçük bir nitrik asit miktarı, sınırsız bir miktarda kükürt dioksit, oksijen ve suyu sülfürik asit durumuna dönüştürmeye yeter. – Ayrıca, maddelerin değişimi, sıvılar ölü organik ve hatta yapay Traube hücrelerindeki gibi inorganik zarlardan geçtiği zaman da meydana gelir. Burada maddelerin değişiminin bizi bir adım bile ileriye götüremeyeceği bir kez daha ortaya çıkar; çünkü yaşamı açıklaması gereken özgün maddeler değişiminin kendisinin yaşam tarafından açıklanması gerekir. Öyleyse başka türlü davranmamız gerek.

Yaşam albüminsi cisimlerin varoluş biçimidir[55] ve bu [sayfa 144] varoluş biçimi de özsel olarak bu maddelerin kimyasal bileştirenlerinin, kendi kendilerine sürekli yenilenmesine dayanır.

Burada albüminimsi cisimler, bayağı albümine benzer biçimde bileşmiş ve proteik maddeler de denilen bütün cisimleri bu ad altında toplayan modern kimya anlamında alınıyor. Ad pek uygun değil; çünkü bayağı albümin, yumurta sarısının yanında, yalnızca çelişen tohum için besleyici madde olduğundan, kendisine akraba bütün maddeler içinde en cansız, en edilgin rolü oynar. Bununla birlikte albüminimsi cisimlerin kimyasal bileşimi üzerine daha çok şey bilinmediği sürece, bu ad henüz en iyi addır, çünkü bütün öbürlerinden daha genel bir nitelik taşır.

Yaşama rasladığımız her yerde, onu albüminimsi bir cisme bağlı buluruz ve ayrışma durumunda olmayan albüminimsi bir cisme rasladığımız her yerde, mutlak olarak dirimsel olaylar görürüz. Bu dirimsel olayların özel farklılaşmalarını meydana getirmek için canlı bir cisimde öteki kimyasal

bağdaşımların varlığının zorunlu olduğundan kuşku yok; düpedüz yaşam içinse, işe besi olarak karışmaları ve albümin durumuna dönüşmeleri dışında, bu bağdaşımlar zorunlu değildir. Bildiğimiz en aşağı canlı varlıklar, yalın albümin pıhtılarından başka bir şey değildir ve onlar da başlıca yaşam belirtilerinin hepsini gösterirler.

Ama her yerde, bütün canlı varlıklarda raslanan bu dirimsel olaylar neye dayanır? Her şeyden önce, albüminimsi cismin öteki gerekli cisimleri çevresinden çekip almasına, cismin daha eski kısımları ayrışıp yok olurken, bunları özümlemesine. Canlı olmayan öbür cisimler de işlerin doğal akışı içinde dönüşür, ayrışır ya da bağdaşırlar; ama o zaman da ne idi iseler o kalmaktan çıkarlar. Havanın etkisi altında toz durumuna gelen kaya, artık kaya değildir; okside olan maden, pas durumuna dönüşür. Ama cansız cisimlerde yok olma nedeni olan şey, albümin için *temel yaşam koşuludur*. Albüminimsi cisim içindeki bileştirici öğelerin bu aralıksız başkalaşmasının, besinlerin bu sürekli özümlenme ve cisimden [sayfa 145] (bedenden) çıkarılma değişiminin kesildiği an, albüminimsi cismin varolmaktan çıktığı, ayrıştığı, yani öldüğü andır. Öyleyse albüminimsi cismin varoluş biçimi olan yaşam, her şeyden önce her an aynı zamanda hem kendisi, hem de bir başkası olmaya dayanır; ve cansız cisimler için de olabileceği gibi, onu dıştan etkileyen bir süreç nedeniyle değil. Tersine yaşam, yani maddelerin besinlerin özümlenmesi ve bedenden çıkarılması ile gerçekleşen değişimi, kendi kendine olan, dayanağının, albüminin içinde doğuştan bulunan ve o olmaksızın albüminin de varolamayacağı bir süreçtir. Bundan, eğer kimya bir gün yapay olarak albümin üretmeyi başarırsa, bu albüminin, ne denli güçsüz olursa olsun, zorunlu olarak dirimsel belirtiler göstereceği sonucu çıkar. Aslında kimyanın aynı zamanda bir albümine elverişli besini bulup bulamayacağı da sorulabilir.

Yaşamın en yalın bütün öbür etkenleri: Albümin ile onun beslenmesi arasındaki karşılıklı etki içine yerleştirilmiş uyarılganlık; besinin soğurulmasında çok aşağı bir derecede kendini gösteren kasılabilirlik; en aşağı düzeyde bölünme yoluyla çoğalmayı içeren büyüme yetisi; o olmaksızın besinlerin ne soğurulması ne de özümlenmesinin olanaklı olduğu iç hareket, – işte albüminin özsel görevi olarak besinin özümlenmesi ve dışarı atılması yoluyla gerçekleşen cisimlerin bu değişimi ve albümine özgü yoğurulabilirlikten çıkarlar.

Bizim yaşam tanımımız, *bütün* dirimsel olayları içine almaktan çok uzak, tersine, kendini bu olayların en genel ve en yalınları ile sınırlandırmak

zorunda olması nedeniyle, ister istemez çok yetersizdir. Bütün tanımlar, bilimsel bakımdan az bir değer taşırlar. Yaşamın ne olduğunu gerçekten eksiksiz bir biçimde bilmek için, en aşağısından en yükseğine, onun kendini gösterdiği bütün biçimleri gözden geçirmemiz gerekirdi. Gene de, günlük kullanım için bu türlü tanımlar çok elverişli ve bazen de vazgeçilmesi çok güçtür; kaçınılmaz eksiklikleri unutulmadıkça, zararlı da olmazlar.

Ama gene bay Dühring'e gelelim. O, yeryüzü biyolojisi alanında kendini pek rahat görmeyince, nasıl avunacağını [sayfa 146] bilir: Kendi yıldızlı gökyüzüne sığınır.

> "Kıvanç ve acı duymak için örgütlenmiş olan yalnızca duyarlıkla bezenmiş bir organın özel yapılışı değil, ama bütünlüğü içindeki nesnel dünyadır. İşte, kıvanç ve acı karşıtlığının, hem de *tastamam* bizce bilinen biçimi altında, evrensel bir karşıtlık olduğunu ve özsel olarak türdeş duygular aracıyla *evrenin çeşitli dünyalarında* temsil edilmesi gerektiğini bu nedenle kabul ediyoruz. ... Ama, *duygular evreninin* anahtarı olduğuna göre, bu uygunluğun önemsiz bir anlamı yok. ... Bundan ötürü, öznel kozmik dünya bize nesnel dünyadan çok daha yabancı değil. İki dünyanın da yapılışını uyarlı bir tipe göre düşünmek gerekir, böylelikle önemi yalnızca yeryüzünü uzaktan aşan bir bilinç teorisinin ilk unsurlarına sahip oluruz."

Duygular evreninin anahtarını cebinde taşıyan biri için, bu dünyanın doğa biliminde birkaç kaba düşünce yanlışlığı, ne yazabilir? *Allons donc!*[56] [sayfa 147]

54 Thomas Huxley, *Lectures on the Elements of Comparative Anatomy*, Konferans V. London 1864. Engels burada şu yapıttan yararlanmıştır: Henry Alleyne Nicholson, *A Manual of Zoology*, London 1870. -Ed.

55 Engels bu satırları yazdığı sırada, biyokimya ve moleküler biyoloji henüz ilk başlangıç çabaları içinde bulunuyorlardı.

Proteinlerin yaşam olayları içinde oynadıkları rolün önemi tüm yeni araştırmalarda doğrulanmıştır. Canlı bir hücre içinde oluşan bütün kimyasal tepkiler, hala maya (*enzyme*) adı verilen tikel bir proteinin işe karışmasını gerektirirler. Bunlar, üstelik, uzayda ardarda çeşitli biçimler alma yolundaki erklikleri aracıyla bu tepkilerin içinde zincirlendikleri sırayı düzenleyen, *allosterikler* denilen mayalardır. Bunlar, öteki proteinler, benzer biçimde, boşaltım işlevlerini düzenlerken, hücreye dışsal bazı cisimler ile birleşerek, bu cisimlerin zarı aşmalarını sağlayan proteinlerdir de.

Bununla birlikte, Engels'in varoluşunu önceden sezemeyeceği başka cisimler de, yaşam olaylarında temel önemde bir rol oynarlar. Bunlar özellikle canlı madde içine her türlü enerji aktarımında işe karışan nükleotidler ile canlı varlıkların niteliklerinin kalıtımsal korunmasının üzerlerine dayandığı nükleik asitlerdir. -Ed.

56 *Hadi canım sen de!* anlamına gelen bu deyim, özgün metinde Fransızcadır. -ç.

DOKUZUNCU BÖLÜM
AHLAK VE HUKUK
ÖLÜMSÜZ DOĞRULUKLAR

BAY DÜHRİNG'İN okurlarına tam elli sayfa boyunca bilinç öğelerinin köktenci bilimi adına şölen verdiği yavanlık ve falcı kadın kahinlikleri yığınından, kısacası bönce *boş sözlerden* örnekler vermekten sakınıyoruz. Yalnızca şunu alacağız:

> "Salt dil yardımı ile düşünmeye yetenekli olan bir kişi, *soyut* düşüncenin, *katışıksız* düşüncenin ne anlama geldiğini hiçbir zaman anlamamıştır.
>
> Buna göre hayvanlar, en soyut ve en katışıksız düşünürlerdir; çünkü onların düşüncesi, dilin yerli yersiz araya girmesiyle hiç bulanmaz. Dühringâsâ düşüncelere ve bu düşünceleri dışavuran dile bakınca, bu düşüncelerin herhangi bir dil için, Almancanın da bu düşünceler için ne denli az elverişli olduklarının görüldüğü kesin.
>
> Ensonu, o bozuk çorba bir yana, işte hiç olmazsa bize [sayfa 148] şurada burada *ahlak* ve *hukuk* konusunda elle tutulan bir şeyler veren dördüncü bölüm tarafından kurtarılıyoruz. Bu kez, daha işin başında öteki göksel cisimler üzerine bir yolculuğa çağırılıyoruz: Ahlak öğeleri, "etkin bir anlığın içdüsel biçimli dirimsel hareketleri bilinçli bir düzene koymakla uğraşma

> zorunda olduğu bütün insandışı varlıklarda ... uyarlı bir biçimde ... bulunmalıdırlar. Gerçi bu türlü akıl yürütmeler için duyduğumuz ilgi çok küçük kalacak. ... Ama başka göksel cisimler üzerinde, bireysel ve ortaklaşa yaşamın, zorunlu olarak ne ortadan kaldırılabilir ne de usa göre davranan bir varlığın temel yapılışını çarpıtabilir ... bir şemadan hareket ettiğini düşünmek, gene de çevrenimizi kurtarıcı *bir biçimde genişleten bir* fikir olarak kalır."

Eğer ayrıklama olarak, bay Dühring'in doğruluklarının (hakikatlerinin), hatta bütün öteki olanaklı dünyalar için bile geçerliliği burada bölümün sonuna değil de başına konmuş bulunuyorsa, bunun sağlam nedenleri var. Bay Dühring'in ahlak ve adalet üzerindeki fikirlerinin önce bütün *dünyalar* için geçerliliği saptandıktan sonra, bunu kurtarıcı bir biçimde, bütün *zamanlara* yaymak kolay olacaktır. Burada da, son çözümlemede kesin doğruluklardan daha aşağı hiçbir şey sözkonusu değil. Ahlak dünyası "tıpkı evrensel bilgi dünyası gibi ... kendi sürekli ilkeleri ile kendi yalın öğelerine sahiptir, [ahlak ilkeleri] tarihin üstündedir ve aynı biçimde ulusal niteliklerin güncel ayrımlarının da üstündedir. ... en tam ahlak duygusunun ve deyim yerindeyse vicdanın, evrimi sırasında oluştukları özel doğruluklar, son temellerine kadar bilinmiş oldukları ölçüde, matematik kavrayış ve uygulamaların değer ve önemine benzer bir değer ve bir önem savında bulunabilirler. *Gerçek doğruluklar hiç değişmezler* ... öyleki bilginin doğruluğu zamana ve gerçeğin değişmelerine bağlı olarak düşünmek, her zaman bir çılgınlıktır."

Bu nedenle, kesin bir bilgi inanı ve ortak bilginin değeri, sağduyu durumunda, bilgi ilkelerinin mutlak geçerliliğinden umutsuzluğa düşmemize izin vermez. [sayfa 149]

> "Henüz sürekli kuşku, hastalıklı bir güçsüzlük durumudur ve bazen kendi *hiçliğinin* bilincini sistematize ederek kendine biraz kararlılık görünüşü vermeye çalışan *içinden çıkılmaz bir karışıklığın* dışavurumundan başka bir şey değildir. Ahlak sorunlarında evrensel ilkelerin yadsınması, töre ve ilkelerin coğrafi ve tarihsel çeşitliliklerine sımsıkı sarılır ve ona ahlak bozukluğu ve ahlak kötülüğünün önüne geçilmez zorunluluğu azıcık tanınmaya görsün, uyarlı ahlaksal içgüdülerin ciddi geçerliliği ve gerçek etkinliğini kabul etmekten gerçekten bağışık olduğuna hemen inanır. Şu ya da bu yanlış öğretiye karşı değil

> ama insanın bilinçli ahlaksızlığa yükselme yetisinin ta kendisine karşı yönelen *bu ahlak bozucu kuşkuculuk*, sonunda gerçek bir hiçliğe, hatta yalın nihilizmden daha da kötü bir şeye varır. ... Bozulmuş ahlak fikirlerinin *anlaşılmaz karışıklığı içinde* kolayca egemen olabilmek ve ilkesiz kaprise bütün kapıları açabilmek umuduna kapılır. Ama adamakıllı yanılır; çünkü yalnızca bu andırışmanın, doğal yanılabilirliğin doğruluğa erişme olanağını dıştalamadığını kabul ettirmesi için, anlığın yanlışlık ve doğruluk içindeki kaçınılmaz yazgısını göstermek yeter."

Eğer şimdiye değin bay Dühring'in son çözümlemede kesin doğruluklar, düşüncenin egemenliği, mutlak bilgi inanı vb. üzerindeki bütün bu tumturaklı hikmetlerini dinginlikle dinlediysek, bunun nedeni işi bir sonuca bağlamak için, onu şimdi gelmiş bulunduğumuz noktaya getirmenin gerekmesiydi. Şimdiye değin, gerçek felsefesinin çeşitli tezlerinin ne ölçüde "egemen bir geçerliliğe" ve "mutlak doğruluk hakkına" sahip bulunduklarını incelemek yetiyordu; buradaysa insan bilgisi ürünlerinin ve bunlardan hangilerinin egemen bir geçerlilik ve mutlak doğruluk hakkına sahip olup olamayacaklarını bilme sorununa geliyoruz. Eğer *insan* bilgisi diyorsam, bunu tanıma onuruna erişmediğim öteki göksel cisimler sakinlerini incitme niyetiyle değil ama hayvanlar da, hiçbir zaman egemen olmasa bile, bilgi sahibi oldukları için söylüyorum. Köpek, efendisinde Tanrısını görür ama bu o efendinin dünyanın en büyük namussuzu olmasını engellemez. [sayfa 150]

İnsan düşüncesi egemen midir? Evet ya da hayır diye yanıt vermeden önce, insan düşüncesinin ne olduğunu incelemek gerek. Bir bireyin düşüncesi mi? Hayır. Bununla birlikte o, ancak geçmiş, şimdiki ve gelecek milyarlarca ve milyarlarca insanın bireysel düşüncesi olarak vardır. Şimdi eğer ben, bütün bu insanların, geleceğin insanları dahil, benim tasarımımda bireşmiş bulunan düşüncesi *egemendir*, insanlık yeterince uzun sürdüğü ve bu bilgi, bilgi organları ve bilgi nesnelerinde sınırlarla karşılaşmadığı ölçüde, varolan dünyayı bilmeye yeteneklidir dersem, hayli beylik ve üstüne üstlük hayli kısır bir şey söylemiş olurum. Çünkü bütün görünüşe göre biz, henüz insanlık tarihinin başında bulunduğumuz ve bizim bilgimizi düzeltecek kuşakların, bizim çoğu kez büyük bir küçümsemeyle, bilgisini düzeltme durumunda bulunduğumuz kuşaklardan çok daha kalabalık olmaları gerektiği için, en değerli sonuç bizi, bugünkü bilgimiz karşısında son derece güvensiz kılmaktan başka bir şey olamaz.

Bilinç, öyleyse düşünce ve bilgi için de bu kendini yalnızca bir dizi bireyde gösterme zorunluluğunu bay Dühring de kabul ediyor. Bu bireylerden her birinin düşüncesine, ancak sağlıklı ve uyanık durumda iken, ona herhangi bir düşünceyi zorla kabul ettirmeye yetenekli hiçbir güç görmediğimiz zaman egemenlik tanıyabiliriz. Ama her bireysel düşünce bilgilerinin egemen geçerliliğine gelince, hepimiz bunun sözkonusu olamayacağını ve edinilen tüm deneyime göre bu bilgilerin ayrıklamasız her zaman doğru ya da düzeltilmesi gerekmeyen şeylerden çok daha fazla düzeltilmesi gereken şeyler içerdiğini biliyoruz.

Bir başka deyişle: Düşüncenin egemenliği, düşüncesi son derece az egemen ve bilgisi mutlak bir doğruluk hakkı ile güçlü olan bir dizi insanda, bir dizi göreli yanlış içinde gerçekleşir; bunların her ikisi de ancak insanlık yaşamının sonsuz bir süreci içinde tamamen gerçekleşebilirler.

Burada da, daha yukarda olduğu gibi, insan düşüncesinin zorunlu bir biçimde mutlak olarak tasarlanan niteliği ile [sayfa 151] onun salt sınırlı düşünceli bireylerde güncelleşmesi arasındaki aynı çelişkiyi, ancak sonsuz bir gelişme içinde, insan kuşaklarının hiç değilse bizim için pratik bakımdan sınırsız ardışıklığı içinde çözülebilecek çelişkiyi görüyoruz. Bu anlamda insan düşüncesi ne denli egemense o denli egemen değildir ve onun bilgi yetisi de ne denli sınırsızsa o denli sınırlıdır. Yapısı, anıklığı (istidadı), olanakları ve sonal tarihsel ereği bakımından egemen ve sınırsız; bireysel uygulanışı ve tekil gerçekliği bakımından egemen-değil ve sınırlı.

Ölümsüz doğruluklar (ebedi hakikatler) için de durum böyle. Eğer insanlık ancak ölümsüz doğruluklarla, düşüncenin egemen bir geçerliliğe ve mutlak bir doğruluk olma hakkına sahip sonuçları ile hareket edecek bir duruma varmış olsaydı, bu onun, entelektüel dünyanın sonsuzluğunun, gerçekte olduğu gibi gücül olarak da tükenmiş ve böylece ünlü sayılmış sayılmazlık mucizesinin gerçekleşmiş olduğu noktada bulunduğu anlamına gelirdi.

Ama gene de en küçük bir kuşkunun bize delilik gibi görünebileceği denli sağlam doğruluklar da yok mudur? İki kere ikinin dört etmesi, bir üçgenin açısının iki dik açıya eşit olması, Paris'in Fransa'da bulunması, yiyecek bir şey bulamayan adamın ölmesi vb. gibi? Yani *ölümsüz* doğruluklar, son çözümlemede kesin doğruluklar yok mudur?

Vardır elbette. Bütün bilgi alanını, eski ünlü yönteme göre, üç büyük kesime bölebiliriz. Birincisi cansız doğa ile uğraşan ve matematik olarak işlenmeye azçok elverişli bütün bilimleri kapsar: Matematik, astronomi,

mekanik, fizik, kimya. Eğer biri çok yalın nesnelere büyük sözcükler uygulamaktan zevk alırsa, bu bilimlerin *kimi* sonuçları ölümsüz doğruluklardır, son çözümlemede kesin doğruluklardır denilebilir; ayrıca bu nedenle de bu bilimlere *kesin* bilimler adı verilmiştir. Ama bütün sonuçlar için bu doğru olmaktan uzaktır. Çoğu kez o denli ağırbaşlı olan matematik, işin içine değişken büyüklükleri sokarak ve bunların değişkenliklerini sonsuz derecede küçük ve sonsuz derecede büyüğe kadar götürerek, günah işledi; bilgi ağacının kendisine en büyük [sayfa 152] sonuçların, ama bununla birlikte yanlışlıkların da yolunu açan meyvesini yedi. Matematik olan her şeyin içinde bulunduğu mutlak geçerliliğin, söz götürmez tanıtlamanın erden (bakir) durumu, elveda; bilimsel tartışmalar çağı açıldı ve bugün, insanlardan çoğunun ne yaptıklarını anladıkları için değil ama arı inanla, şimdiye değin sonuçlar hep doğru çıktığı için, diferansiyel ya da entegral hesaptan yararlandıkları bir noktada bulunuyoruz. Astronomi ve mekanikte durum daha da kötüdür ve fizik ile kimyada, bir arı sürüsü ortasındaymış gibi varsayımlar ortasında bulunulur. Ayrıca başka türlü de olamazdı. Fizikte moleküllerin hareketi, kimyada atomlardan hareket ederek moleküllerin oluşmaları ile uğraşıyoruz ve eğer ışıklı dalgaların titreşim girişimi bir masal değilse, bu ilginç şeyleri kendi gözlerimizle görme umudu hiç yok demektir. Son çözümlemede kesin doğruluklar, zamanla bu alanda görülmedik bir biçimde seyrekleşir.

Doğası gereği, özsel olarak ne bizim, ne de herhangi bir insanın tanık olarak bulunduğu süreçlerle uğraşan bir bilim olan yerbilimde (jeolojide) daha da kötü durumdayız. Bu nedenle, son çözümlemede kesin doğruluklar hasadı burada çok büyük bir çaba olmaksızın yürümez ve üstelik son derece önemsiz kalır.

Bilimlerin ikinci sınıfı, canlı organizmaların irdelenmesini içine alan sınıftır. Bu alanda karşılıklı ilişkiler ve nedenselliklerin öylesine bir çeşitliliği gelişir ki yalnızca çözülmüş her sorun, ortaya sayılmaz bir miktarda yeni sorunlar çıkarmakla kalmaz ama her tekil sorun da ancak çoğu kez yüzyıllar isteyen bir dizi araştırmalar aracıyla ve çoğu zaman parça parça çözülebilir; aynı zamanda tümlükleri sistematik olarak tasarlama gereksinmesi, son çözümlemedeki kesin doğrulukları her an çok zengin bir varsayımlar çiçeklenmesi ile kaplanmaya zorlamaktan geri kalmaz. Memelilerde kan dolaşımı denli yalın bir şeyi doğrulukla saptamak için, Galenos' dan Malpighi'ye değin ne uzun bir aracı sahanlıklar dizisi zorunlu oldu! Kan yuvarlarının kökeni üzerine ne denli az şey biliyoruz ve

bugün bile, örneğin bir hastalığın belirtileri [sayfa 153] ile nedenleri arasında ussal bir ilişki kurmak için, ne denli çok aracı halkadan yoksun bulunuyoruz! Üstelik sık sık, bizi biyoloji alanında o zamana değin yürürlükte olan tüm son çözümlemedeki kesin doğrulukları tam bir gözden geçirmeye ve bunlardan bir çoğundan vazgeçmeye zorlayan, hücrenin bulunması gibi bulgular ortaya çıkıyor. Öyleyse bu alanda ortaya gerçekten gerçek ve değişmez doğruluklar koymak isteyen biri, bütün insanlar ölümlüdür, bütün dişi memeli hayvanların süt bezleri vardır vb. gibi yavanlıklarla yetinmek zorunda kalacaktır; kafada merkezleşmiş sinirsel etkinlik sindirim için zorunlu olduğuna göre o, gelişmiş hayvanlar yediklerini kafaları ile değil, mide ve barsakları ile sindirirler bile diyemeyecektir.

Ama ölümsüz doğruluklar için işler, bilimlerin üçüncü grubunda, yani insanların yaşama koşullarını, toplumsal ilişkileri, hukuk ve devlet biçimlerini, felsefeden, dinden, sanattan vb. oluşan ideal üstyapıları ile birlikte, tarihsel ardışıklıkları ve o günkü sonuçları içinde inceleyen tarihsel bilimlerde daha da kötü gider. Organik doğada, hiç olmazsa doğrudan doğruya gözlemleyebildiğimiz ölçüde, çok geniş sınırlar içinde oldukça düzenli bir biçimde yinelenen bir süreçler dizisi ile uğraşıyoruz. Aristoteles'ten bu yana organizma türleri, kabaca aynı kalmıştır. Buna karşılık, toplum tarihinde insanlığın ilkel durumunu, taş devri denilen şeyi aştığımız andan başlayarak, durumların yinelenmesi kural değil, ayrıklamadır ve bu türlü yinelenmelerin kendini gösterdiği yerde de bu yinelemeler hiçbir zaman aynı koşullar içinde ortaya çıkmazlar. Bütün uygar halklarda toprağın ilkel kolektif mülkiyetine ve bunun ortadan kalkma biçimine raslanması gibi. Bu nedenle, insanlık tarihi alanında sağlam bilgimiz, biyoloji alanında olduğundan çok daha geridedir. Dahası var: Bir dönemin toplumsal ve siyasal varlık biçimlerinin iç bağlantısı bir kez kazara öğrenilecek olsa, bu iş hiç şaşmadan, bu biçimler ömürlerinin yarısını çoktan doldurmuş, sonlarına doğru gitmekte oldukları zaman olur. Demek ki ancak belirli zamanda ve belirli halklar için varolan ve özü gereği [sayfa 154] geçici bir nitelik taşıyan bazı toplum ve devlet biçimlerinin bağlantı ve sonuçlarını kavramakla yetinmesi sonucu, bu alandaki bilgi özsel olarak görelidir. Öyleyse bu alanda son çözümlemede kesin doğruluklar, mutlak olarak değişmez katışıksız doğruluklar avına çıkan biri, örneğin insanların genellikle çalışmadan yaşayamayacakları, şimdiye değin çoğu kez egemenler ve egemenlik altında olanlar olarak bölünmüş oldukları,

Napoléon'un 5 Mayıs 1821'de öldüğü gibi en kötü cinsten yavanlıklar ve beylik düşünceler dışında, çok az avla dönecektir.

Ne var ki ölümsüz denilen doğruluklara, son çözümlemede kesin doğruluklara vb., çoğu kez tam da bu alanda rastlamamız ilginçtir. İki kere iki dört eder, kuşların gagası vardır ve aynı türden başka olgular ancak, genel olarak ölümsüz doğrulukların varlığından, insan tarihi alanında da matematik kavrayış ya da uygulamalarınınkine benzer bir geçerlilik ve bir diğer savında bulunacak ölümsüz doğruluklar, ölümsüz bir ahlak, ölümsüz bir adalet vb. bulunduğu sonucunu çıkarma niyetini besleyen biri tarafından ölümsüz doğruluklar olarak ilan edileceklerdir. Ondan sonra aynı insanseverin, bize ilk fırsatta, ölümsüz doğruluklar üretimindeki bütün öncellerinin azçok eşek ve şarlatan olduklarını, hepsinin yanılgı içine düştüğünü, hepsinin yanıldığını açıklayacağına tam bir güven besleyebiliriz; ama *onların* yanılgısı ve *onların* yanılabilirliğinin varoluşu doğaldır ve *kendisinde* doğruluk ve doğrunun varlığını kanıtlar; kendisi, daha yeni doğmuş bulunan bu yalvaç, son çözümlemedeki kesin doğruluğu, ölümsüz ahlaki, ölümsüz adaleti hazırlop bir biçimde cepte taşır. Bu, şimdiye değin o denli çok yinelenmiş bir durumdur ki kendilerinin böyle olduğuna inanacak kadar bön adamların hala varolmasına yalnızca şaşılır. Bununla birlikte burada da, başkaları herhangi bir adamın son çözümlemede kesin doğruluğu sağlayacak durumda olduğunu yadsıdıkları zaman, her zamanki gibi ultra-moral bir öfkeye kapılmaya hazır o yalvaçlardan birini görmüyor muyuz? Böyle bir yadsıma, hatta yalın bir kuşku, güçsüzlüktür, içinden [sayfa 155] çıkılmaz karışıklıktır, hiçliktir, ahlak bozucu kuşkuculuktur, yalın nihilizmden daha kötü bir şeydir, anlaşılmaz karışıklık ve aynı türden başka sevimliliklerdir. Bütün yalvaçlarda olduğu gibi, bilimsel ve eleştirel bir açıdan incelenmez ve yargılanmaz ama düpedüz ahlak yıldırımları yağdırılır.

Yukarda insan düşüncesinin yasalarını irdeleyen bilimleri: Mantık ve diyalektiği de sayabilirdik. Ama ölümsüz doğruluklar için gelecek, burada daha iyi değil. Asıl diyalektik, der bay Dühring, arı bir saçmalıktır ve mantık üzerine yazılmış ya da yazılacak birçok kitap, o alanda da son çözümlemede kesin doğrulukların çoğunun sandığından çok daha seyrek olduğunu yeterince tanıtlar.

Öte yandan, bugün bulunduğumuz bilgi düzeyinin, bütün öncekilerden daha kesin olmadığından hiç de kaygı duymamalıyız. O daha şimdiden, çok büyük bir bilgi yığınını kapsar ve herhangi bir kolda uzman olmak isteyen

birinin karşısına çok büyük bir sayıda uzmanlık alanı çıkarır. Kendi doğası gereği ya uzun kuşaklar için göreli kalması ve parça parça tamamlanması gereken, ya da evrenbilim, yerbilim ve insan tarihinde olduğu gibi, tarihsel belgelerin eksikliği nedeniyle de olsa, her zaman kusurlu ve eksik kalacak bilgilere katışıksız, değişmez, son çözümlemede kesin bir doğruluk ölçütünü uygulayan adama gelince, – o, hatta kişisel savı, burada olduğu gibi, söylediklerinin gerçek arka planını oluşturmasa bile, kendi öz bilgisizlik ve çılgınlığını tanıtlamaktan başka bir şey yapmaz. Doğruluk ve yanlışlık, kutupsal karşıtlıklar içinde devinen düşüncenin bütün belirlenimleri gibi, ancak son derece sınırlı bir alan için mutlak bir geçerliliğe sahiptir; tıpkı görmüş bulunduğumuz ve bay Dühring'in de, eğer tam da bütün kutupsal karşıtlıkların yetersizliğini konu alan diyalektiğin ilk bilgilerini biraz edinseydi, bilebileceği gibi, doğruluk ile yanlışlık arasındaki karşıtlığı, yukarda belirtmiş bulunduğumuz dar alan dışında uygular uygulamaz, bu karşıtlık, göreli ve gerçek bilimsel anlatım için elverişsiz bir nitelik kazanır; bununla birlikte eğer onu, bu alan dışında kesenkes geçerli olarak uygulamaya girişirsek [sayfa 156] tamamen başarısızlığa uğrarız; karşıtlığın iki kutbu kendi terslerine dönüşürler, doğruluk yanlışlık ve yanlışlık da doğruluk olur. Örnek olarak, eşit sıcaklıkta gazların hacminin basınçla ters orantılı olduğu yolundaki ünlü Boyle yasasını alalım. Regnault, kimi durumlarda bu yasanın doğru olmadığını buldu. Eğer o bir gerçek filozofu olsaydı, şöyle demek zorunda kalacaktı: Boyle yasası değişkendir; öyleyse katışıksız bir doğruluk, öyleyse yalnızca bir doğruluk bile değildir, öyleyse bir yanlışlıktır. Ama bunu yapmakla, Boyle yasasında bulunan yanlışlıktan çok daha büyük bir yanlışlık yapmış olurdu; kendi küçük doğruluk tohumu, yanlışlığın kum yığını içinde kaybolurdu; aslında doğru olan kendi sonucunu, içerdiği az bir yanlışlık ile birlikte karşısında Boyle yasasının bir doğruluk olarak göründüğü bir yanlışlık durumuna getirirdi. Ama Regnault, bilim adamı olarak bu türlü çocukluklara kapılmadı, araştırmalarına devam etti ve genel bir biçimde Boyle yasasının ancak yaklaşık olarak doğru olduğunu ve geçerliliğini, özellikle basıncın sıvılaştırabildiği gazlar bakımından ve sıvılaşmanın başladığı noktaya yaklaştığı andan sonra yitirdiğini buldu. Demek ki Boyle yasası, ancak belirli sınırlar içinde doğru olarak ortaya çıkıyordu. Ama bu sınırlar içinde, mutlak olarak, kesin olarak doğru mudur? Hiçbir fizikçi bunu öne sürmeyecektir. Her fizikçi, Boyle yasasının kimi basınç ve sıcaklık derecesi sınırları içinde ve kimi gazlar için geçerli olduğunu söyleyecek ve bu zaten

dar olan sınırlar içinde, daha da dar bir sınırlama ya da gelecekteki araştırmalar tarafından değiştirilmiş bir formül olanağını dıştalamayacaktır.[57] İşte son çözümlemede kesin [sayfa 157] doğruluklar, örneğin fizikte, bu durumda. Bundan ötürü, gerçekten bilimsel çalışmalar, yanlışlık ve doğruluk gibi dogmatik ve ahlaksal deyimlerden sürekli olarak kaçınırlar, oysa boş bir söz ebeliğinin, kendini bize egemen düşüncenin egemen sonucu olarak kabul ettirmek istediği *Gerçeğin Felsefesi* gibi yazılarda, bu deyimlere her yerde raslanır.

Ama, diye sorabilir saf bir okur, bay Dühring kendi gerçeğin felsefesinin içeriğinin kesin bir doğruluk olduğunu ve son çözümlemede de böyle olduğunu açıkça nerede söyledi? Nerede olacak, örneğin, kendi sistemi üzerine yaptığı ve II. bölümde bazı parçalarını vermiş olduğumuz (s. 13.)[58] aşırı övgüde. Ya da yukarda aktarılmış bulunan tümcede; ahlak doğrulukları, son temellerine değin bilinmiş oldukları ölçüde, matematik uygulamaların geçerliliğine benzer bir geçerlilik savlarlar dediği zaman. Ve bay Dühring, gerçekten eleştirici görüş açısından ve şeylerin köklerine dek giden araştırmalar sayesinde bu son temellere değin, temel şemalara değin gitmiş, yani ahlaksal doğruluklara son çözümlemede kesin bir nitelik vermiş olduğunu öne sürmüyor mu? Ya da eğer bay Dühring, bunu ne kendisi, ne de zaman için ileri sürüyor, eğer yalnızca bir gün, sisli bir gelecekte, son çözümlemede kesin doğruluklar saptanabilecektir demek istiyor, yani eğer “ahlak bozucu kuşkuculuk” ve “içinden çıkılmaz karışıklık” derken, aşağı yukarı ama daha anlaşılmaz bir biçimde, aynı şeyi söylemek istiyorsa – o zaman bütün bu gürültü neye, istediğiniz nedir bayım?

Eğer doğruluk ve yanlışlık ile pek ilerlemiyorsak, iyi ve kötü ile daha az ilerleyeceğiz. Bu karşıtlık yalnızca ahlak alanında, yani insanların tarihine ilişkin bir alanda sözkonusu olur ve son çözümlemede kesin doğruluklar asıl bu alanda çok seyrektir. Halktan halka, dönemden döneme, iyi [sayfa 158] ve kötü fikirler öylesine değişir ki çoğu kez birbiriyle açıkça çelişirler. – Ama, denecek, gene de iyi kötü, kötü de iyi değildir; eğer iyi ile kötü aynı çuvala konursa bu, her türlü ahlak düşüncesinin sonu demektir ve herkes canının istediği gibi davranır.– Bay Dühring’in görüşü de, tumturaklı dili bir yana bırakılırsa, böyle. Ama gene de sorun bu denli yalın bir biçimde çözülemez. Eğer sorun bu denli yalın olsaydı, iyi ve kötü üzerinde tartışılmazdı, iyi nedir, kötü nedir, herkes bilirdi. Ama şimdi böyle mi? Bugün bize hangi ahlak öğütleniyor? Önce, özsel olarak bir katolik ve bir de protestan ahlaka ayrılan ve böylece katolik-cizvit ahlak ile protestan-

ortodoks ahlaktan mezhebi geniş ahlaka değin giden, geçmiş yüzyılların iman kalıtı hıristiyan feodal ahlak. Bunun yanında modern burjuva ahlakı, sonra hemen bunun yanında da geleceğin, proletaryanın ahlakı bulunur; öyleki yalnızca Avrupa'nın en ileri ülkelerinde geçmiş, bugün ve gelecek, birbiri yanında aynı zamanda geçerli üç büyük ahlak teorisi grubu sağlar. Öyleyse hangisi gerçek ahlaktır bunların? Kesin ve mutlak anlamda, hiçbiri; ama süre vaat eden öğelere en çok sahip bulunan ahlak; şu anda kuşkusuz bugünün altüst oluşunu, geleceği temsil eden ahlaktır, yani proleter ahlak.

Modern toplumun feodal soyluluk, burjuvazi ve proletaryadan oluşan üç sınıfından her birinin kendi öz ahlakına sahip bulunduğunu gördükten sonra, bundan ancak insanların, ister bilinçli, ister bilinçsiz olsun, ahlak anlayışlarını, son çözümlemede sınıf durumlarının dayandığı pratik ilişkilerden –içinde üretim ve değişimde bulundukları ekonomik ilişkilerden– aldıkları sonucu çıkartabiliriz.

Bununla birlikte yukarda sözü edilen üç ahlak teorisinde, her üçünde de ortak olarak bulunan birçok şey var: Sakın bu, hiç değişmemek üzere saptanmış ahlakın bir parçası olmasın? Bu ahlak teorileri, aynı tarihsel evrimin üç ayrı aşamasını temsil ederler, öyleyse ortak bir tarihsel arka plana ve bunun sonucu, zorunlu olarak birçok ortak öğeye sahip bulunurlar. Dahası var, ekonomik gelişmenin benzer, ya da aşağı yukarı benzer aşamalarında, ahlak teorilerinin [sayfa 159] zorunlu olarak aynı amaçları gütmeleri gerekir. Taşınır malların özel mülkiyetinin gelişmiş bulunduğu andan başlayarak, bu özel mülkiyetin üstün geldiği bütün toplumların şu ahlak buyruğuna ortaklaşa sahip bulunmaları gerekiyordu: Çalmayacaksın. Bundan ötürü bu buyruk, ölümsüz bir ahlak buyruğu mu oluyordu? Hiçbir zaman. Hırsızlık nedenlerinin ortadan kaldırıldığı, öyleyse zamanla hırsızlıkların ancak deliler tarafından yapılabildiği bir toplumda: Çalmayacaksın! Ölümsüz doğruluğunu ciddi ciddi ilan etmek isteyen bir ahlak vaizine amma da gülünürdü.

Bu nedenle ahlak dünyasının da, tarihin ve ulusal farklılıkların üstünde bulunan sürekli ilkeleri olduğu bahanesiyle, herhangi bir ahlak dogmatizmini bize ölümsüz, kesin, bundan böyle değişmez bir ahlak yasası olarak kabul ettirme yolundaki her savı yadsıyoruz. Tersine, geçmişin her ahlak teorisinin, son çözümlemede o zamanki toplumun ekonomik durumunun bir ürünü olduğunu ileri sürüyoruz. Ve nasıl toplum, şimdiye değin sınıf karşıtlıkları içinde gelişmiş bulunuyorsa, ahlak da aynı biçimde her zaman bir sınıf ahlakı olmuştur; bu ahlak, ya egemen sınıfın

egemenliğini ve çıkarlarını doğruluyor, ya da ezilen sınıf yeterince güçlü bir duruma geldiği andan başlayarak, bu egemenliğe karşı baş kaldırmayı ve ezilenlerin gelecekteki çıkarlarını temsil ediyordu. Gene de insan bilgisinin bütün öteki dalları için olduğu gibi, ahlak bakımından da genel olarak bir ilerleme olduğundan kuşku yok. Ama henüz sınıf ahlakını aşmamış bulunuyoruz. Sınıf karşıtlıklarının ve bu karşıtlıkların anısı üzerinde yer alan gerçekten insanal bir ahlak, ancak sınıf karşıtlıklarının yalnızca yenilmekle kalmadığı ama yaşama pratiği bakımından unutulmuş da bulundukları bir toplum düzeyinde olanaklı olabilir. Şimdi, eski sınıflı toplumun bağrında, toplumsal bir devrimin öngününde, geleceğin sınıfsız toplumuna ölümsüz, zamandan ve gerçeğin dönüşümlerinden bağımsız bir ahlak kabul ettirme savında bulunan bay Dühring'in kendini beğenmişliği düşünülsün! Hatta bu gelecek toplumun yapısını, hiç değilse ana çizgileri içinde kavramış [sayfa 160] olduğu –ama bunu şimdiye değin göremedik– varsayılsa bile.

Bitirmek için, "tepeden tırnağa özgün" ama gene de "köklere değin" gitmekten geri kalmayan bir açınlama daha:

Kötülüğün kökenine ilişkin olarak, "kendine özgü ikiyüzlülük ile *kedi tipinin* bir hayvan biçimi içinde raslaşması gerçeği, bizim için insanda da benzer bir niteliğin bulunması gerçeği ile aynı plandadır. ... Öyleyse *kedinin*, ya da genel olarak yırtıcı hayvanın varlığında mistik bir şey kokusu sezme isteği olmadıkça, kötülük gizemli bir şey değildir."

Kötülük ... kedidir. Öyleyse şeytanın boynuzları ve çatallı ayakları değil ama pençeleri ve yeşil gözleri var. Ve Gcethe, Mefistofeles'i kara bir kedi yerine aynı renkte bir köpek biçimi altında göstermekle bağışlanmaz bir kusur işlemiştir. Kötülük, kedidir! İşte, yalnızca bütün evrenler için değil ama... kedi soyu için de bir ahlak! [sayfa 161]

57 Bu satırlar, ben onları yazdıktan bu yana, doğrulanmışa benzerler. Mendeleyev ve Boguski(a) tarafından daha duyarlı aygıtlarla yapılmış en yeni araştırmalara göre, bütün sürekli gazlar, basınç ile

hacim arasında değişken bir ilişki gösterirler; hidrojen bakımından, şimdiye değin uygulanan bütün basınçlarda, yayılma katsayısı pozitif kalıyordu (hacim, basıncın artışından daha yavaş küçülüyordu); atmosferik hava ve incelenen öteki gazlar ile, herbiri için bir sıfır basınç noktası bulundu, öyleki daha aşağı basınçta bu katsayı pozitif, daha güçlü basınçta negatif oluyordu. Şimdiye değin her zaman pratik olarak yararlanılabilir kalan Boyle yasası, demek ki bütün bir dizi özel yasalarla tamamlanma gereksinmesi duyacak. (Şimdi –1885'te– "sürekli" gazların var olmadıklarını da biliyoruz. Hepsi sıvı duruma indirgenmiş bulunuyor.) [F. E.]

[a] 16 Kasım 1876 günlü *Nature* ("Doğa") dergisi D.J. Mendeleyev'in, Rus doğabilimci ve hekimlerinin Varşova'daki V. Kongresinde 3 Eylül 1876 günü yaptığı konuşma üzerine bir haber veriyordu. Mendeleyev, bu konuşmada, Mariotte yasasının, J.J. Boguski ile birlikte iki yıl üzerinde çalıştığı doğrulama sonuçlarını açıklıyordu. -Ed.

58 Bkz. s. 82. -Ed.

ONUNCU BÖLÜM
AHLAK VE HUKUK
EŞİTLİK

BAY DÜHRİNG'İN yöntemi ile birçok kez tanışmış bulunuyoruz. Bu yöntem, her bilgi konuları grubunu sözde en yalın öğelerine ayrıştırmaya, bu öğelere bir o denli yalın, sözde apaçık belitleri uygulamaya ve bu biçimde elde edilmiş sonuçlarla iş görmeyi sürdürmeye dayanır. Hatta toplumsal yaşam alanının bir sorunu bile, "sanki yalın ... matematik temel biçimler söz konusuymuş gibi, yalın temel biçimler üzerinde belitler aracıyla çözümlenmelidir".

Ondan sonra, matematik yöntemin tarihe, ahlaka ve hukuka uygulanması, bize burada da elde edilen sonuçlar üzerine matematik bir kesinlik sağlayacak, onlara değişmez katışıksız doğruluklar niteliği kazandıracaktır.

Bu, *a priori* yöntem olarak adlandırılan ve bir nesnenin özelliklerini, onları nesnenin kendisinden çıkartarak öğrenmeye değil ama nesnenin kavramından tümdengelim yoluyla [sayfa 162] çıkarsamaya dayanan eski ve sevilen ideolojik yöntemin bir başka yönünden başka bir şey değildir. Önce, nesneden hareket ederek, nesnenin kavramı imal edilir; sonra bütün ters çevrilir ve nesne kopyasına, yani kavrama göre değerlendirilir. Kavram nesneyi değil ama nesne kavramı kendine örnek almalıdır. Bay Dühring'de kavram görevini gören şeyler, en yalın öğeler, erişebildiği son soyutlamalardır; ama bu, sözkonusu sorunda hiçbir şeyi değiştirmez; en iyi

durumda bu en yalın öğeler, salt kavramsal yapıdadır. Yani gerçeğin felsefesi burada da kendini, gerçekliğin kendisinden değil tasarımından çıkarılmış arı ideoloji olarak gösterir.

Ve şimdi bu türlü bir ideolog, ahlak ve hukuku insanların, onları çeviren gerek toplumsal ilişkilerinden çıkaracak yerde, kavram ya da "toplumun" en yalın denilen öğelerinden hareketle kurduğu zaman, elinde bu iş için hangi gereçler bulunur? Kuşkusuz, iki türlü gereç: Önce, bu temel olarak alınan soyutlamalarda gene de bulunabilen yoksul gerçek içerik kalıntısı; ikinci olarak, ideologumuzun kendi öz bilincinden çıkartarak ortaya soktuğu içerik. Ve ideologumuz, bilincinde ne bulur? En büyük bölümü bakımından, içinde yaşadığı toplumsal ve siyasal koşulların bir doğrulama ya da bir saldırı değerine sahip, olumlu ya da olumsuz, az çok upuygun birer dışavurumu olan ahlaksal ve hukuksal sezgiler; ayrıca, belki konu üzerindeki yazından alınmış fikirler; son olarak, belki kişisel fanteziler. İdeologumuz ne yapsa, ne dese boşuna, kapıdan attığı tarihsel gerçeklik, pencereden girer ve bütün dünyalar ile bütün zamanlar için ahlaksal ve hukuksal bir öğreti yaptığına inanarak, gerçekte kendi zamanın tutucu ya da devrimci ama gerçek tabanından koptuğu için bozulmuş, içbükey bir aynadaki gibi başaşağı olmuş bir imgesinden başka bir şey imal etmez.

Böylece bay Dühring toplumu en yalın öğelerine ayrıştırır ve böyle yaparak en yalın toplumun en az *iki* kişiden bileştiğini bulur. Ondan sonra bu iki kişi ile belitler aracıyla iş görülür. Ve kendiliğinden, ortaya ahlakın temel beliti çıkar: "İki insan istenci, iki insan istenci olarak birbirine *tamamen* [sayfa 163] *eşittir* ve hiçbiri, daha ilk anda, ötekinden hiç ama hiçbir şey isteyemez." İşte, "ahlaksal adaletin temel biçimi böylece belirtilmiş" bulunmaktadır ve onun yanısıra, mahkemeler adaletinin temel biçimi de; çünkü "ilkesel hukuk kavramlarını çeliştirmek için, *iki kişinin* tamamen yalın ve temel ilişkisinden başka bir şeye gereksinmemiz yoktur".

İki insan ya da iki insan istencinin, iki insan ya da iki insan istenci olarak birbirine tamamen eşit olması, yalnızca bir belit olmakla kalmaz ama güçlü bir abartmadır da. Önce iki insan, hatta iki insan olarak, cinsiyet bakımından eşit olmayabilir ve bu yalın gerçek bizi, hemen toplumun en yalın öğelerinin –eğer bir an için bu çocukluğu kabul edersek–, iki insan (iki erkek) değil ama üretim ereğiyle toplum durumunda yaşamanın en yalın ve ilk biçimi olan bir *aile* kuran bir erkekle bir kadın olduğuna götürür. Ama bu, bay Dühring'in hoşuna hiç gitmez. Çünkü bir yandan toplumun iki kurucusunun elden geldiğince eşit kılınmış olmaları gerekir ve öte yandan

erkek ve kadının ahlaksal ve hukuksal eşitliğini, ilkel aileden hareketle, bay Dühring bile kurmayı başaramaz. Öyleyse, iki şeyden biri: Ya bay Dühring'in, çoğalması tüm toplumun yapısını kuracak olan toplumsal molekülü hemen yokolmaya adaydır, çünkü iki erkek kendi aralarında hiçbir zaman çocuk meydana getiremez; ya da onları iki aile başkanı olarak tasarlamamız gerekir. Ve bu durumda, tüm yalın temel şema kendi karşıtına dönüşür: Bu şema, insanların eşitliği yerine olsa olsa aile başkanlarının eşitliğini ve kadınlara ne düşündükleri sorulmadığı için, ayrıca kadınların bağımlılığını gösterir.

Burada okura, bu iki ünlü er kişiden kurtulmak üzere olmadığı kötü haberini vermek zorundayız. Toplumsal ilişkiler alanında bu er kişiler, artık kendilerinden kurtulmuş olmamız gereken öteki göksel cisimler sakinlerinin şimdiye değin oynadıklarına benzer bir rol oynarlar. Çözülecek bir iktisat, bir siyaset vb. sorunu mu var, hemen iki adam sahneye girer ve işi "belitsel yöntem aracıyla" bir anda yoluna koyarlar. Bizim gerçeksel filozofumuzun yaratıcı, sistem doğurucu, [sayfa 164] hayranlık uyandırıcı bulgusu; ne yazık ki eğer doğruluğa saygılı olmak istersek, iki adamcağızı o bulmadı. Bu iki adamcağız, bütün 18. yüzyılın ortak malıdır. Bunlar daha Rousseau'nun, bu arada bay Dühring'in tezlerinin tam tersini belitsel yöntem aracıyla tanıtladıkları, 1854'teki *Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev*'inde görünürler. Adam Smith'ten Ricardo'ya, ekonomi politik teorisyenlerinde birinci planda bir rol oynarlar; ama burada en azından her biri farklı işlerle uğraşmak –çoğu kez avcılık ve balıkçılık– ve ürünlerini karşılıklı olarak değiştirmek bakımımdan, eşit değildirler. Gerçi bütün 18. Yüzyıl boyunca bu adamlar, yalnızca yalın açıklayıcı örnek hizmeti görürler ve bay Dühring'in özgünlüğü, bu açıklayıcı yöntemi bütün toplumsal bilimlerin temel yöntemi ve bütün tarihsel kuruluşların ölçütü katına çıkarmasındadır. "Şeylerin ve insanların sıkı sıkıya bilimsel anlayışı" içinde de daha büyük bir kolaylık sağlanamazdı.

İki insan ve onların istençlerinin birbirlerine tamamen eşit oldukları ve ikisinden hiçbirinin ötekine verecek hiçbir buyruğu olmadığı temel belitini saptamak için herhangi iki insandan hiçbir zaman yararlanamayız. Bunların tüm gerçeklikten, yeryüzünde varolan bütün ulusal, ekonomik, siyasal ve dinsel ilişkilerden, bütün cinsel ve kişisel özelliklerden, geriye her ikisinden de yalın insan kavramından başka bir şey kalmayacak denli kurtulmuş iki insan olması gerek: Ancak o zaman "tamamen eşit" olurlar. Her yerde "tinci" girişimler kokusu alan ve bunları teşhir eden bu aynı bay Dühring

tarafından çağrılmış iki eksiksiz hayalet. Bu iki hayalet, elbette kendilerini çağıran kimsenin onlardan istediği her şeyi yapmak zorundadırlar ve işte bu nedenle de bütün marifetleri başkaları için son derece önemsizdir.

Bununla birlikte, bay Dühring'i belitsel yöntemi içinde biraz daha izleyelim. İki istençten hiçbiri ötekinden kesinlikle hiçbir şey isteyemez. Eğer gene de biri bunu dener ve ereğine güç kullanarak erişirse,. ortaya bir haksızlık durumu çıkar ve bay Dühring haksızlığı, zoru, köleliği, kısaca geçmişin bütün kargışlı tarihini işte bu temel şema ile açıklar. Oysa [sayfa 165] Rousseau, yukarda adı geçen yapıtında, iki adam aracıyla ve aynı derecede belitsel bir biçimde, tersini tanıtlamıştı: şöyle ki ikisinden A, B'yi kölelik durumuna zorla değil ama yalnızca B'yi A'dan vazgeçemeyecek bir durum içine koyarak düşürebilir; ne var ki bay Dühring için bu görüş, gereğinden çok materyalist bir görüştür. Öyleyse sorunu biraz başka bir biçimde alalım. Gemileri batmış iki kişi, bir adada yalnızdırlar ve bir topluluk kurarlar. İstençleri biçimsel bakımdan tamamen eşittir ve bu her ikisi tarafından da böylece kabul edilir. Ama maddi bakımdan büyük bir eşitsizlik vardır. A kararlı ve gözüpek, B kararsız, gevşek ve rahatına düşkündür; A uyanık, B budaladır. A'nın isteğini B'ye önce inandırma, sonra alışkanlık aracıyla ama her zaman özgür onama biçimi altında, düzenli olarak kabul ettirmesi için ne kadar zaman gerek? Özgür onama biçimi ister korunmuş, ister ayaklar altına alınmış olsun, kölelik köleliktir. Köleliğe özgür onama ile giriş, Almanya'da Otuz Yıl Savaşı sonrasına değin, bütün ortaçağ boyunca sürer. Prusya'da, 1806 ve 1807 bozgunlarından sonra, toprak köleliği ve toprak köleliği ile birlikte iyiliksever senyörleri için uyruklarına sefalet, hastalık ve yaşlılık durumunda yardım etmek zorunluluğu da ortadan kaldırıldığı zaman, köylüler krala, ondan toprak kölesi olarak bırakılmalarını isteyen bir dilekçe gönderirler: Başka türlü onlara, darlık içinde kim yardım edecekti? İki insan şeması, eşitlik ve karşılıklı yardım için olduğu denli eşitsizlik ve kölelik için de "cuk oturur" ve yok olma tehdidi altında, bu iki insanın aile başkanı olduklarını kabul etmek zorunda bulunduğumuzdan, bu şemada soydan geçme kölelik de öngörülmüş demektir.

Ama, bir an için bunu bırakalım. Bay Dühring'in belitsel yönteminin bizi inandırmış olduğunu ve iki istenç arasındaki tam eşitlik, "evrensel insan egemenliği", "birey egemenliği" gibi, Stirner'in "Biricik"inin özgülüğüyle birlikte bu işteki alçakgönüllü payını isteyebilmesine karşın, yanlarında beceriksiz biri olarak kaldığı bu gerçek söz devleri üzerinde kendimizden geçtiğimizi kabul edelim. İşte şimdi hepimiz [sayfa 166] *tamamen*

eşit ve bağımsız kişileriz. Hepimiz mi? Hayır, gene de hepimiz değil. “Kabul edilebilir bağımlılıklar” da var ve bu türlü bağımlılıklar, “iki istencin iki istenç olarak gerçekleşmesinde değil ama bir üçüncü alanda, yani örneğin çocuklar karşısında, onların kendileri tarafından yönetilmelerindeki yetersizlikte aranması gereken nedenlerle” açıklanır.

Gerçekten! Bağımlılık nedenleri, istençlerin istençler olarak gerçekleşmesinde aranmamalıdır! Elbette aranmamalıdır, çünkü engellenen şey, bir istencin gerçekleşmesinin ta kendisidir! Ama bir üçüncü alanda aranmalıdır! Ve bu üçüncü alan hangisidir? Baskı altına alınmış istencin yetersiz istenç olarak somut belirlenmesi! Bizim gerçeksel filozofumuz, istenç soyut ve boş deyimi karşısında gerçekten öylesine uzaklaşmıştır ki bu istencin gerçek içeriği, belirlenimi onun için bir “üçüncü alan”dır. Ne olursa olsun, hak eşitliğinin bir ayrıklama içerdiğini saptamak zorundayız. Bu eşitlik, kendinin belirlenmesinde yetersiz kalmış bir istenç için geçerli olmaz. *Yüzgeri Etme n° 1.*

Devam edelim:

> “Hayvan ve insan bir kişi içinde karıştıkları zaman, tamamen insan bir ikinci kişi adına, davranış biçiminin, karşı karşıya sanki yalnızca insan kişiler varmış gibi olabilip olmayacağı sorulabilir. ... Öyleyse biri bir ölçüde hayvan niteliği taşıyan, ahlak bakımından eşitsiz iki insan varsayımımız, insan grupları içindeki ve bu gruplar arasındaki bir farka uygun olarak ortaya çıkabilen bütün ilişkilerin tipik temel biçimidir.”

Bu sıkıntılı kaçamakları izleyen ve bay Dühring’in insanal insanın, hayvansal insana ne ölçüde karışabileceğini, değişmez ahlaka hiçbir leke sürmeksizin ona karşı ne ölçüde güvensizlik, savaş kurnazlığı, sertlik araçları, hatta ürkü (terör) ya da hile kullanabileceğini kazüistik[59] gücüyle saptamak için bir cizvit papazı gibi çabaladığı içler acısı saldırıya kulak asıp asmamak, artık okura kalmış.

Demek ki iki kişi “ahlak bakımından eşitsiz” oldukları [sayfa 167] zaman, eşitlik sona erer. Ama o zaman, birbirine tamamen eşit iki adam çağırmak gerçekten zahmete değmezdi, çünkü ahlak bakımından birbirine tamamen eşit iki kişi yoktur. Eşitsizlik, birinin insan kişi, oysa öbürünün hayvan cinsinden olmasına dayanmalıdır mı denecek? Ama insanın hayvan dünyasından gelmesi, insanın hayvandan hiçbir zaman tamamen kurtulamayacağı gerçeğini zaten içerir; öyleki hayvanlık ya da insanlık içinde az ya da çok, bir derece farkından başka hiçbir şey, hiçbir zaman

sözkonusu olamaz. İnsanların, insan-insanlar ile hayvan-insanlar, iyiler ile kötüler, koyunlar ile tekeler gibi birbirinden kesinlikle ayrılmış iki grup biçimindeki bölünmesine, gerçeksel felsefe bir yana bırakılırsa, yalnızca ve yalnızca ayrımını yapmak için mantığı kendi yüce yargıcı durumuna getirecek denli ileri götüren hıristiyanlıkta rastlanır. Ama gerçeksel felsefede yüce yargıç kim olacak? İşlerin her halde yakınlarına, yani dinden olmayan tekelere karşı yüce yargıçlık görevlerini dindar koyunların, hem de bilinen başarıyla kendi üstlerine aldıkları hıristiyan pratiğinde olduğu gibi olması gerekecek. Bu bakıma gerçeksel filozoflar mezhebi, eğer bir kurulursa, bu barışçıllardan hiçbir şeyde geri kalmayacak. Ne var ki bu, bizi ilgisiz bırakabilir; bizi ilgilendiren şey, insanlar arasındaki ahlak eşitsizliğinden ötürü, eşitliğin yeni baştan bir hiçe indirgendiği itirafıdır. *Yüzgeri Etme n° 2.*

Gene devam edelim:

> "Eğer biri doğruluk ve bilime göre, ama öteki herhangi bir boşinan ya da önyargıya göre davranırsa, zorunlu ve normal olarak karşılıklı düzensizlikler meydana gelecektir. ... Yeteneksizliğin, kabalık ya da kötü ahlak eğiliminin belirli bir derecesinde, bundan her durumda bir çatışma doğacaktır. ... Kendileri için *zor* kullanılmasının son çare olduğu kimseler, yalnızca çocuklar ve deliler değildir. Kimi doğal grupların ve kimi uygarlık sınıflarının özyapısı, ahlak bozukluğu ile düşman bir duruma gelmiş istençlerinin *egemenlik altına alınmasını,* onu kolektif bağlara yeniden kavuşturmak ereğiyle önüne geçilmez bir zorunluluk durumuna [sayfa 168] getirebilir. Burada da başkasının istenci, *eşit bir hakla donatılmış* olarak düşünülür; ama zararlı bir düşman eyleminin ahlak bozukluğu yüzünden bir *ödünlenmeye* yolaçmıştır ve bu eylem, ona karşı zor kullandırdığı zaman, kendi öz haksızlığının tepkisinden başka bir şey elde etmez."

Böylece iki istencin "tam eşitliği"ni ortadan kaldırmak ve uygar yırtıcı devletlerin, Rusların Türkistan'daki canavarlıklarına değin,[60] geri kalmış halklara karşı bütün alçaklıklarını doğrulayan bir ahlak kurmak için, yalnızca ahlak eşitsizliği değil ama entelektüel eşitsizlik de yeter. General Kaufmann 1873 yazında, Tatar Yamudlar aşiretine saldırdığı, çadırlarını yaktığı ve kadınları ile çocuklarını, buyruğun dediği gibi, "tam Kafkas usulü" kılıçtan geçirdiği zaman, o da Yamudların ahlak bozukluğu ile düşman durumuna gelmiş istençlerinin egemenlik altına alınmasının, onu

kolektif bağlara yeniden kavuşturmak ereğiyle, önüne geçilmez bir zorunluluk durumuna gelmiş bulunduğu ve kullandığı araçların en uygun araçlar olduğu öne sürüyordu; ereği isteyen, araçları da ister. Ne var ki General Kaufmann yavuzluğu, üstelik Yamudlarla alay edecek ve ödünleme yapmak için onları öldürerek, onların istencine eşit hak sahibi olarak saygı gösterdiğini söyleyecek denli ileri götürmüyordu. Ve bir kez daha, bu çatışmada neyin boşinan, önyargı, kabalık, kötü ahlak eğilimi olduğuna ve ödünleme yapmak için zor kullanma ve egemenlik altına almanın zorunlu olduğu anın hangi an olduğuna karar verecek olanlar, seçkinlerdir, doğruluğa ve bilime göre hareket ettikleri kabul olunan kimseler, yani son çözümlemede gerçeksel filozoflardır. Demek ki eşitlik şimdi... zorla ödünlemedir ve eğer ikinci istenç birinci tarafından eşit hak sahibi olarak kabul ediliyorsa, bu iş egemenlik altına alma aracıyla olmaktadır. Bu kez, utanılacak [sayfa 169] bir kaçış biçiminde yozlaşmış bulunan *Yüzgeri Etme n° 3.*

Ayraç arasında söyleyelim ki başkasının istencinin zorla ödünlemede hak bakımından eşit olarak düşünüldüğü yolundaki tümce, cezanın suçlunun hakkı olmasını isteyen teorinin bir bozulmasından başka bir şey değildir.

> "Cezayı suçlunun öz hakkının zarfı olarak düşünmekle suçlu, akıllı varlık olarak onurlandırılıyor." (*Hukuk Felsefesi*, § 100, not.)

Daha ileri gitmeyebiliriz. Bay Dühring'i o denli belitsel bir biçimde kurulmuş olan kendi eşitliğini, kendi evrensel insan egemenliğini vb. parça parça yıkma işinde daha çok izlemek; toplumunu topu topu iki insandan nasıl meydana getirdiğini ama –sorunu kısaca özetlemek için– bir üçüncü ortak olmaksızın, çoğunlukla hiçbir karar alınamayacağı ve bu kararlar olmaksızın, yani çoğunluğun azınlık üzerinde egemenliği olmaksızın hiçbir devlet varolamayacağı için, devlet kurma bakımından bir üçüncü insana nasıl gereksinme duyduğunu ve daha sonra güzel bir sabah ziyaret etmek onuruna erişeceğimiz geleceğin "sosyaliter" ("toplumcu") devletini kurmak üzere nasıl yavaş yavaş daha dingin bir yola girdiğini gözlemlemek gereksiz. İki istencin tam eşitliğinin varlığını ancak bu iki istenç *hiçbir şey istemedikleri* sürece sürdürdüğünü; insan istençleri olarak insan istençleri olmaktan çıkar ve gerçek bireysel istençler, gerçek iki insanın istençleri durumuna dönüşür dönüşmez, eşitliğin de ortadan kalktığını ve bir yandan çocukluk, delilik, sözde hayvanlık, sözde boşinan, sözde önyargı, sözde yeteneksizliğin, öte yandan insanlığın doğruluk ve bilimin kavranmasına

yatkınlık savının, yani iki istencin ve onlara eşlik eden zekaların niteliğindeki tüm farkın egemenlik altına almaya değin gidebilen bir eşitsizliği doğruladığını yeterince gördük: Bay Dühring'in kendi öz eşitlik yapısını tepeden tırnağa, böyle köklü bir biçimde yıktığını gördükten sonra, artık ne isteyebiliriz?

Ama her ne denli bay Dühring'in eşitlik fikrini o yavan ve budalaca inceleme biçiminden kurtulmuş bulunuyorsak da, bu fikrin kendisinden ve oynadığı rolden; özellikle [sayfa 170] Rousseau'da oynadığı teorik, Fransız devriminde ve ondan sonra oynadığı pratik ve siyasal ve bugün de hemen bütün ülkelerin sosyalist hareketinde oynadığı önemli ajitasyon rolünden henüz kurtulmuş bulunmuyoruz. Bu fikrin bilimsel içeriğinin saptanması, onun proleter ajitasyon için değerini de belirleyecektir.

Bütün insanların insan olarak ortak bir şeye sahip bulundukları ve bu ortak şey ölçüsünde eşit oldukları fikri, kuşkusuz dünya kadar eski bir fikirdir. Ama modern eşitlik istemi bundan adamakıllı farklıdır; istem, daha çok, bu insan olma ortak niteliğinden, insanların bu insan olarak eşitliğinden, bütün insanların, ya da en azından bir devletin bütün yurttaşlarının, bir toplumun bütün üyelerinin eşit bir siyasal ve toplumsal değere sahip olma hakkının çıkarılmasına dayanır. Bu ilk göreli eşitlik fikrinden, devlet ve toplum içinde bir hak eşitliği sonucunun çıkartılabilmesi için binlerce yıl geçmesi gerekti ve binlerce yıl geçti. En eski topluluklarda, ilkel ortaklıklarda hak eşitliği, olsa olsa ortaklık üyeleri arasında sözkonusu olabiliyordu; kadınlar, köleler, yabancılar doğal olarak bu eşitlik dışında kalıyorlardı. Yunan ve Romalılarda insanlar arasındaki eşitsizlik, herhangi bir eşitlikten çok daha ağır basıyordu. Yunanlılar ile Barbarların, özgür insanlar ile kölelerin, yurttaşlar ile korunukların, Romalı yurttaşlar ile Roma uyruklarının (geniş bir deyim kullanmak gerekirse) eşit bir siyasal değer hakkına sahip olabilmeleri, eskilerin gözüne kesenkes delilik olarak görünürdü. Roma İmparatorluğu çağında bütün bu farklar, özgür insanlar ile köleler arasındaki fark dışında, yavaş yavaş ortadan kalktı; bundan, hiç olmazsa özgür insanlar için, üzerinde özel mülkiyete dayalı hukukun bildiğimiz en yetkin biçimi olan Roma hukukunun geliştiği o özel kişiler arasındaki eşitlik doğdu. Ama özgür insanlar ile köleler arasındaki karşıtlık varlığını sürdürdüğü sürece, genel *insan* eşitliğinden hukuksal sonuçlar çıkarmak sözkonusu olamazdı; bunu daha kısa bir süre önce Kuzey Amerika Birliğinin köleci devletlerinde gördük. [sayfa 171] Hıristiyanlık, bütün insanlar arasında yalnızca *bir* eşitlikten, kendi köleler

ve ezilenler dini olma niteliğine tastamam uygun düşen eşit ilk günah eşitliğinden başka bir eşitlik tanımadı. Bunun yanısıra her ne denli en çok seçkinlerin eşitliği kabul ediliyorduysa da, bu eşitlik ancak ilk başlarda uygulandı. Gene yeni dinin ilk zamanlarında görülen mal ortaklığı izleri, gerçek eşitlik fikrinden çok, ezilenler arasındaki dayanışmaya bağlanabilir. Kısa sürede din adamları ile laikler arasında bir karşıtlığın saptanması, bu hıristiyan eşitliğinin ilk izlerine bile son verdi. – Batı Avrupa'nın Germenler tarafından istilası, yavaş yavaş o zamana değin benzeri görülmemiş bir karmaşıklığa sahip toplumsal ve siyasal bir aşama-sırası (hiyerarşi) kurulması nedeniyle, bütün eşitlik fikirlerini yüzyıllar için ortadan kaldırdı; ama aynı zamanda, bu istila Batı ve Orta Avrupa'yı tarih hareketi içine çekti, ilk kez olarak sıkışık bir uygarlık bölgesi ve bu bölge içinde ilk kez olarak birbirlerini etkileyen ve başarısızlıkta birbirlerine dayanan ve her şeyden önce ulusal nitelikte bir devletler sistemi yarattı. Böylece bu istila, üzerinde daha sonraki çağlarda insanların eşit değerinden, insan haklarından söz edilebildiği tek alanı hazırlıyordu.

Ayrıca feodal ortaçağ, bağrında, gelişmesinin ilerlemesi içinde modern eşitlik isteminin temsilcisi olmaya aday sınıfı da geliştirdi: burjuvaziyi. Başlangıçta kendisi de feodal bir zümre (*ordre*) olan burjuvazi, 15. yüzyıl sonunda büyük deniz bulguları ona yeni ve daha geniş bir yaşam açtığı zaman, feodal toplum içindeki zanaatçı yönü ağır basan sanayi ve ürünlerin değişimini daha yüksek bir düzeye çıkarmıştı. O zamana değin yalnızca İtalya ile Doğu Akdeniz ülkeleri arasında yapılan Avrupa ötesi ticaret, şimdi Amerika ve Hindistan'a dek yayıldı ve kısa zamanda önem bakımından çeşitli Avrupa ülkeleri arasındaki değişimi olduğu denli, tek tek her ülkenin iç ticaretini de geçti. Amerika altın ve gümüşü Avrupa'ya aktı ve bir ayrıştırma öğesi olarak feodal toplumun bütün boşluk, yarık ve gözenekleri içinde girdi. Zanaatçı işletme, artık artan gereksinmelere yetmiyordu. En ileri [sayfa 172] ülkelerin yönetici sanayilerinde, zanaat sanayisinin yerini, yapımevi sanayisi (manüfaktür) aldı.

Bununla birlikte toplumun ekonomik yaşam koşullarındaki bu güçlü devrim, siyasal yapısında buna uygun düşen bir değişiklikle hemen izlenmedi. Toplum gitgide daha burjuva bir duruma gelirken, devlet rejimi feodal kaldı. Büyük ticaret, yani özellikle uluslararası ve hele dünya ticareti, hareketlerinde engellerle karşılaşmayan, bir bakıma eşit haklara sahip, hiç değilse tek başına alınmış her yerde, hepsi için eşit bir hukuk temeli üzerinde değişim yapan özgür emtia sahiplerinin varlığını gerektirir.

Zanaatçılıktan yapımevi sanayisine geçiş, emek-güçlerinin kiralanması için yapımcı ile sözleşme yapabilen ve buna dayanarak onun karşısına sözleşme yapan kişi niteliğiyle eşit haklarla çıkan belli bir sayıda özgür emekçinin de varlığını gerektirir – bir yandan lonca bağlarından, öte yandan da kendi emek-güçlerini kendi başlarına değerlendirme araçlarından özgür [yoksun] emekçilerin varlığını. Ensonu, genel olarak *insan* emeği oldukları için ve *insan* emeği olarak, bütün insan emeklerinin eşitlik ve eşit değeri, bilinçsiz ama en kesin dışavurumunu, modern burjuva iktisadının bir metaın değerinin o metaın içerdiği toplumsal bakımdan gerekli-emek aracıyla ölçülmesini isteyen değer yasasında bulur.[61] – Ama ekonomik ilişkilerin özgürlük ve hak eşitliği istediği yerde, siyasal rejim onların karşısına her adımda loncasal engeller ve ayrıcalıklar çıkartıyordu. Yerel ayrıcalıklar, farklılaştırılmış gümrükler, her türlü ayrım yasaları, ticaretlerinde yalnız yabancılar ya da sömürgelerde yaşayan halk için değil ama çoğu kez devlet uyrukları için de zararlı oluyordu; loncasal ayrıcalıklar, yapımevi sanayisinin gelişme yolunu keserek, her yerde varlığını sürdürüyordu. Burjuva rakipler için hiçbir yerde ne yol açık, ne de şanslar eşitti – ve bununla birlikte istemlerin en başta geleni ve kendini gitgide daha çok duyuranı da, işte buydu. [sayfa 173]

Bu feodal eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıyla feodal engellerden kurtuluş ve hak eşitliğinin kurulması istemi, toplumun ekonomik gelişmesi tarafından bir kez gündeme konduktan sonra, kısa sürede daha geniş boyutlar kazanmaktan geri kalamazdı. Her ne denli bu istem, sanayi ve ticaret yararına ileri sürülüyorduysa da, aynı hak eşitliğinin tam bir toprak köleliğinden başlayarak köleliğin bütün derecelerinde, çalışma zamanlarının en büyük bölümünü karşılıksız olarak iyiliksever feodal beylerine ayırmak ve ayrıca ona ve devlete sayısız vergiler ödemek zorunda olan geniş köylüler yığını için istenmesi de gerekiyordu. Öte yandan feodal üstünlüklerin, soyluların vergi bağışıklığının, çeşitli zümrelerin siyasal ayrıcalıklarının ortadan kaldırılmasını istemekten de geri kalınamazdı. Ve artık Roma İmparatorluğunda olduğu gibi evrensel bir imparatorlukta değil ama birbiriyle eşitlik ilişkileri kurmuş ve burjuva gelişmenin aşağı yukarı eşit bir düzeyinde bulunan bağımsız bir devletler sistemi içinde yaşandığı için, bu istemin tek bir devletin sınırlarını aşan genel bir nitelik kazanması ve özgürlük ve eşitliğin *insan hakları* olarak ilan edilmesi gerektiği kendiliğinden anlaşılıyordu. Ama bununla birlikte, insan haklarını ilk tanıyan anayasa olan Amerikan anayasasının, Amerika'da yaşayan renkli

insanların köleliğini bir solukta doğrulaması, bu insan haklarının özgül burjuva niteliğini açıkça gösteren bir şeydir: Sınıf ayrıcalıkları kaldırılmış, ırk ayrıcalıkları onaylanmıştır.

Bununla birlikte bilinir ki burjuvazi, feodal burjuvazi krizalitinden çıktığı, ortaçağ zümresi (*ordre*) modern sınıf (*classe*) durumuna dönüştüğü andan başlayarak burjuvazinin gölgesi olan proletarya, ona durmadan ve kaçınılmaz bir biçimde eşlik edecektir. Ve aynı biçimde proleter eşitlik istemleri de burjuva eşitlik istemlerine eşlik edecektir. Sınıf *ayrıcalıklarının* kaldırılması burjuva isteminin ortaya konduğu andan başlayarak, bunun yanısıra *sınıfların kendisinin* kaldırılması proleter istemi, önce ilkel hıristiyanliğa dayanarak dinsel bir biçim altında, sonra burjuva eşitlik [sayfa 174] teorilerinin ta kendilerine dayanarak oraya çıkar. Proleterler, burjuvazinin eşitlik önerisini hemen benimserler: Ancak eşitlik yalnızca görünüşte, yalnızca devlet alanında değil, ekonomik ve toplumsal alanda da gerçek olarak kurulmalıdır. Ve özellikle Fransız burjuvazisinin Büyük devrimden başlayarak yurttaş eşitliğini birinci plana koymasından sonra Fransız proletaryası, ekonomik ve toplumsal eşitlik isteyerek, ona hemen yanıt verdi; eşitlik, Fransız proletaryasının özel savaş çığlığı durumuna geldi.

Eşitlik istemi proletaryanın ağzında böylece ikili bir anlam taşır. Bu istem ya –ve özellikle ilk başta, örneğin Köylüler savaşında durum budur– apaçık toplumsal eşitsizliklere karşı zengin ile yoksul, efendi ile köle, harvurup harman savuranlar ile açlık çekenler arasındaki karşıtlığa karşı kendiliğinden bir tepkidir; böyle bir tepki olarak o, yalnızca devrimci içgüdünün dışavurumudur ve doğrulanmasını da burada –yalnızca burada– bulur. Ya da burjuva eşitlik istemine karşı, bu istemden az çok doğru ve daha ileri giden istemler çıkaran tepkiden doğmuş bulunan bu istem, işçileri kapitalistlere karşı, kapitalistlerin kendi savları yardımıyla ayaklandırmak için bir ajitasyon aracı hizmeti görür ve bu durumda bu istem, burjuva eşitliğin kendisiyle ayakta durur ve onunla birlikte yıkılır. Her iki durumda da proleter eşitlik isteminin gerçek içeriği, *sınıfların kaldırılması* istemidir. Bundan öte her eşitlik istemi, zorunlu olarak saçmadır. Bunun örneklerini verdik ve bay Dühring'in gelecek düşlemleri üzerinde duracağımız zaman, yeterince başka örneklerini de bulacağız.

Böylece eşitlik fikri, burjuva biçimi altında olduğu denli proleter biçimi altında da tarihin, yaratılması zorunlu olarak kendileri de daha önceki uzun bir tarihe dayanan belirli tarihsel ilişkiler gerektiren bir ürünüdür. Öyleyse

her şey olabilir ama ölümsüz bir doğruluk olamaz. Ve eğer bugün, şu ya da bu anlamda, geniş halk yığınları için kendiliğinden anlaşılır bir şey ise, eğer Marks'ın dediği gibi "bir halk önyargısı sağlamlığına sahip bulunuyor" ise bu, onun belitsel doğruluğunun [sayfa 175] sonucu değil, 18. yüzyıl fikirlerinin evrensel yayılması ve sürüp giden güncelliğinin sonucudur. Öyleyse eğer bay Dühring, iki ünlü adamcağızını hemen eşitlik alanı üzerinde oynatabiliyorsa, bunun nedeni bu işin halk önyargısına çok doğal görünmesindendir. Ve gerçekte bay Dühring kendi felsefesini, bu felsefe ona çok doğal görünen şeylerden hareket ettiği için *doğal* olarak adlandırır. Ama bunlar ona neden doğal görünüyor? İşte kendine hiç sormadığı şey de bu. [sayfa 176]

59 Vicdan durumlarını inceleyen tanrıbilim kolu. -ç.

60 Türkistan'ın 1873 yılında General Kaufmann'ın komutası altında çar orduları tarafından fethi sırasında, Rus ordularından General Golovagov tarafından komuta edilen bir birlik, Türkmen Yamudlar aşiretine karşı son derece sert bir cezalandırma seferine girişti. Engels'in kaynağı, büyük bir olasılıkla, Amerikalı diplomat Euène Schuyler'in şu yapıtıdır: *Turkestan Notes of a journey in Russian Turkestan, Kokhand, Bukhara and Kuldj*, c. II. London 1876, s. 356-359. -Ed.

61 Modern eşitlik fikirlerinin burjuva toplumun ekonomik koşullarından bu çıkarılışı ilk kez olarak Marks tarafından Kapital'de açıklanmıştır. [F.E.]

ONBİRİNCİ BÖLÜM
AHLAK VE HUKUK
ÖZGÜRLÜK VE ZORUNLULUK

> "SİYASAL ve hukuksal konular bakımından bu derslerde önerilen ilkeler, *en derine giden teknik irdelemelere* dayanır. Öyleyse ... burada hukuk ve siyasal bilimler alanında elde edilen sonuçların tutarlı betimlemesinin sözkonusu olduğu ... gerçeğinden hareket etmek gerekecek. Benim ilk uzmanlık alanım hukuk oldu ve ona yalnızca Üniversitedeki üç olağan teorik hazırlık yılımı değil ama ayrıca üç yeni adli yıl boyunca onun bilimsel içeriğini *derinleştirmeye* yönelen sürekli bir çalışmayı da adadım. ... Bundan ötürü, özel hukukun olduğu denli özel hukukun içerdiği hukuksal yetersizliklerin de eleştirisi, eğer bu eleştiri konunun bütün güçlü yanlarını olduğu denli bütün güçsüzlüklerini de *bildiği* bilincine sahip olmasaydı, *elbette aynı güvenle* yapılamazdı."

Kendinden bu tonla söz etme hakkına sahip bir adamın, özellikle "Bay Marks'ın vaktiyle yaptığı ve savsakladığını [sayfa 177] kendi kabul ettiği hukuk öğrenimi" karşısında, insana *a priori* bir güven vermesi gerek. Bu nedenle, böylesine büyük bir güvenle ortaya çıkan özel hukuk eleştirisinin, bize "hukukun bilimsel niteliğinin çok ileri gitmediği"ni, zor üzerine kurulu mülkiyeti onayladığı için pozitif yurttaşlık hukukunun (medeni hukuk)

haksızlık olduğunu, ceza hukukunun “doğal temeli”nin *öç alma* olduğunu –içinde “doğal temel” biçiminde mistik bir kılık değiştirmeden başka yeni bir şey olmayan bir olumlama– anlatmakla yetinmesinden ancak şaşkınlık duyabiliriz. Siyasal bilimlerin sonuçları, biri şimdiye kadar ötekilere karşı zor kullanan, ama bu durum bay Dühring’i zor kullanma ve köleliği, ilk olarak işin içine ikincinin mi yoksa üçüncünün mü soktuğunu büyük bir ciddiyetle incelemekten alıkoymayan o bilinen üç adamın pazarlıkları ile sınırlanıyor.

Bununla birlikte, o güvenilir hukukçumuzun en derine giden teknik irdelemelerini ve üç yıllık yargılama pratiği ile derinleştirilmiş bilimsel görüşlerini biraz daha izleyelim.

Lassalle üzerine bay Dühring, bize onun “işin içine *o zaman henüz olanaklı* olduğu gibi *‘ademi-takip’* dedikleri şey, ... o yarı-aklanma karışmış olduğu için, siciline adli bir mahkumiyet geçirilmiş olmamakla birlikte, bir mücevher kutusu hırsızlığı girişimine isteklendirmekten” sanık olduğunu anlatır.

Lassalle’in burada sözkonusu olan duruşması 1848 yazında, hemen bütün Ren eyaletinde olduğu gibi, Fransız ceza hukukunun yürürlükte bulunduğu Köln ağır ceza mahkemesinde açıldı. Prusya gelenek ve görenek hukuku, yalnızca siyasal suçlar için ayrıksın olarak kabul edilmişti ama bu ayrıksın önlem de 1848 nisanında Camphausen tarafından yürürlükten kaldırıldı. Fransız hukuku, Prusya hukukunun belirsiz “isteklendirme” (*instigation*) kategorisini, hele bir suç girişimine isteklendirmeyi kesenkes tanımaz. O yalnızca suça “kışkırtma”yı (*excitation*) tanır ve bunun da, cezalandırılması için “armağanlar, vaatler, tehditler, yetke ya da gücün kötüye kullanılması, cezayı gerektirici dolan ya da [sayfa 178] düzenler aracıyla” yapılması gerekir (Fransız ceza yasasının 60. maddesi). Prusya yasasına gömülmüş bulunan savcılık, tamamen bay Dühring gibi, kesinlikle belirlenmiş Fransız özel koşulu ile bu yasanın karışık belirsizliği arasındaki özsel ayrımı gözden yitirdi, Lassalle’a karşı asılsız bir dava açtı ve parlak bir başarısızlığa uğradı. Gerçekten Fransız ceza usulünün Prusya yasasına özgü ademi-takibi, o *yarı*-aklanmayı tanıdığını ileri sürmek için, modern Fransız hukukunu hiç bilmemek gerek; ceza usulünde bu hukuk, ya mahkumiyeti ya da aklanmayı tanır, yarı-önlem tanımaz.

Böylece eğer bay Dühring, *code Napoléon*’u[62] bir kez bile eline almış olsaydı, kuşkusuz bu “parlak üsluplu tarih yazma biçimi”ni Lassalle’a aynı güvenle uygulayamazdı, demek zorundayız. Öyleyse, Büyük Fransız

devriminin toplumsal başarılarına dayanan ve onları hukuk alanına aktaran tek modern burjuva yasamasının (mevzuatının), modern Fransız hukukunun, bay Dühring için tamamen bilinmez olduğunu saptamamız gerekiyor.

Ayrıca Fransız örneğine göre bütün anakara (Avrupa kıtası) üzerinde uygulanan oyçokluğu ile karar veren jüriler eleştirilerek, bize şu ders veriliyor:

> "Evet, tarihte geçmiş örneklerden yoksun da olmayan *çelişik oylar karşısında* bir mahkumiyetin, yetkin bir toplumda olanaksız kurumlar arasında sınıflandırılması gerektiği fikrine *hatta* alışılabilinecektir. Bununla birlikte bu *ciddi ve ustalıklı* anlayış, yukarda belirtmiş bulunduğumuz gibi, zorunlu olarak geleneksel siyasal kuruluşlara uygun düşmez görünecektir, çünkü onlar için *çok iyidir*."

Jüri üyelerinin oybirliğinin, yalnızca ceza mahkumiyetlerinde değil ama medeni hukuk davaları oylamalarında bile, İngiliz kamu hukukuna, yani anımsanamayacak denli eski çağlardan, öyleyse en azından 14. yüzyıldan beri yürürlükte bulunan yazılı olmayan töre hükümlerine göre kesenkes zorunlu olduğunu bay Dühring gene bilmiyor. Demek ki bay Dühring'e göre bugünkü dünya için *çok iyi* olan ciddi ve [sayfa 179] ustalıklı anlayış, daha en karanlık ortaçağda, İngiltere'de yasa gücüne sahip olmuş ve İngiltere'den, en derine giden teknik irdelemeler bu konuda bay Dühring' e bir tek sözcük bile haber vermeden, İrlanda'ya, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve tüm İngiliz sömürgelerine geçmiş! Buna göre jüri üyelerinin oybirliğinin uygulandığı bölge, yalnızca Prusya hukukunun küçücük çalışma alanı ile karşılaştırılınca, son derece daha geniş olmakla kalmaz ama jüri üyelerinin çoğunluğu ile karar verilen bölgelerin tümünden de daha geniş bir alanı kapsar. Tek modern hukuku, Fransız hukukunu hiç bilmemek bay Dühring'e yetmez; o, Roma hukuku yetkesinden bağımsız olarak günümüze değin gelişmekte devam etmiş ve dünyanın bütün anakaralarına yayılmış tek germanik hukuk olan İngiliz hukuku konusunda da bir o kadar zır cahildir. Ve neden olmasın? Çünkü bay Dühring, hukuksal düşüncenin İngiliz çeşidi, "klasik Roma hukukçularının arı kavramlarının irdelenmesinde Alman toprağı üzerinde erişilmiş bulunan kültüre kafa tutamaz" der ve daha ötede şöyle ekler:

> "Bizim atılım dolu dilbilimi (*linquistique*) yapımız karşısında çocuksu dilbilimi karışıklıkları ile İngiliz dil dünyası nedir ki?"

Bunu ancak Spinoza'nın ağzı ile yanıtlayabiliriz: *Ignorantia non est argumentum*, bilisizlik bir kanıt değildir.

Öyleyse, şundan başka bir sonuca varamayız: Bay Dühring'in en derine giden teknik irdelemeleri, üç *yıl* Corpus Juris'in[63] teorik öğreniminde ve başka bir üç yıl da soylu Prusya hukukunun pratik öğreniminde derinleşmeye dayanıyor. Bu, kuşkusuz, çok övülecek ve eski Prusya modasına göre saygıdeğer bir asliye yargıcı ya da avukatı için yeterli bir şey. Ama bütün dünyalar ve bütün çağlar için bir hukuk felsefesi hazırlamaya girişildiği zaman, ne de olsa tarihte, Almanya'nın Prusya hukukunun çiçeklendiği küçük köşesinden bambaşka bir rol oynamış bulunan Fransa, İngiltere ve Birleşik Devletler gibi ülkelerde hukukun durumu üzerine de [sayfa 180] biraz bir şeyler bilmek gerekirdi.

Ama devam edelim:

> "Bazen gelenek ve görenek hukuku, bazen yazılı yasa olarak çok çeşitli yönlerde, çok gelişigüzel bir biçimde kesişen yerel, bölgesel ve ulusal hukukların, en önemli sorunları salt kurala uygun (*statutaire*) bir biçime bürünen alacabulaca karışımı içinde ayrıntıların genel fikri yokettiği, genelliklerin de bazen özeli ortadan kaldırdığı bu düzensizlik ve çelişki örneği, gerçekten, kimde olursa olsun, açık bir hukuk bilincini... olanaklı kılacak bir nitelikte değildir."

Ama bu karışık durum nerede hüküm sürer? Bir kez daha Prusya hukukunun uygulama bölgesinde, bu hukukun yanında, üstünde ya da altında, bölgesel hukuklar, yerel tüzükler, şurada burada da kamu hukuku ve öteki anlaşılmaz karışıklıkların bütün birçok çeşitli göreli değerler gamını belirledikleri ve bütün hukuk pratisyenlerinde bay Dühring'in burada öylesine bir sevimlilikle yinelediği tehlike çığlığına yol açtıkları yerde. Onun sevgili Prusya'sını bırakmaya hiçbir gereksinmesi yok, bu türlü günü geçmiş koşulların uzun zamandan beri ortadan kalkmış bulunduğu öteki uygar ülkeler şöyle dursun, orada yetmiş yıldan beri buna benzer hiçbir şeyin artık sözkonusu olmadığına kendisini inandırması için, Ren kıyısına gelmesi yeter.

Devam edelim:

> "Bireyin kendi doğal sorumluluğunu, kamusal kurullar ya da öteki yönetsel kuruluşların, her üyesinin kişisel payını saklayan gizli, öyleyse anonim yargı ya da kolektif eylemleri ile örttüğü, daha az belirgin bir biçimde görülür."

Ve başka yerde:

> "Kişisel sorumluluğun kurullar tarafından bu gizleme ve örtme biçiminin kabul edilmesini yadsımak, bizim bugünkü koşullarımızda *şaşırtıcı* ve son derece sert bir istek olurdu."

Belki de bay Dühring, İngiliz hukuku alanında, yargıçlar kurulunun her üyesinin kendi yargısını açık oturumda kişisel olarak açıklaması ve gerekçelendirmesi gerektiği, seçimle kurulmayan, oturum ve oyları açık olmayan yönetsel [sayfa 181] kurulların, özellikle *Prusyalı* ve öteki ülkelerin çoğunda bilinmeyen bir kurul olduğu, öyleki kendi isteğinin yalnızca ... Prusya'da şaşırtıcı ve son derece sert görünebileceği haberini, şaşırtıcı bir haber olarak karşılayacak.

Aynı biçimde doğum, evlenme, ölüm ve gömme sırasında dinsel pratiklerin zorbaca baskısı üzerindeki yakınmaları da, bütün büyük uygar ülkeler içinde, yalnızca Prusya'yı ilgilendirir ve bu bile, nüfus kütüğünün kabulünden sonra artık doğru değildir.[64] Bay Dühring'in ancak geleceğin "sosyaliter" devleti aracıyla gerçekleştirdiği şey, bu arada Bismarck'ın kendisi tarafından yalın bir yasa aracıyla gerçekleştirilmiş bulunuyor. – Aynı biçimde, "hukukçuları meslekleri bakımından yeterince donatılmamış" görmekten yakınarak, ki bu yakınma "yönetim memurları"na da yayılabilir, özgül bir biçimde Prusyalı bir yakınma türküsü söylemekten başka bir şey yapmaz ve hatta bay Dühring'in her fırsatta ilan ettiği gülünçleştirilmiş Yahudi düşmanlığı (*antisémitisme*) bile, eğer Prusya'ya değilse, en azından Elbe'nin doğusunda kalan topraklara özgü bir özelliktir. O bütün önyargı ve boşinanlara büyük bir küçümsemeyle yukardan bakan aynı gerçeksel filozof, kendi payına kendi kişisel düşkünlüklerine öylesine derin bir biçimde gömülmüştür ki Yahudilere karşı ortaçağ yobazlığından kalma bu halk önyargısına, "doğal güdülere" dayanan "doğal bir yargı" adını verir ve insanı şaşırtan şu sava değin gider: "Sosyalizm, güçlü Yahudi karışımlı demografik durumlara meydan okuyabilecek tek güçtür." (Yahudi karışımlı durum! Ne doğal dil!)

Yeter. Derin hukuk bilgisinin bu sergilenme biçimi arkasında, –en iyi olasılıkla–, eski tip bayağı bir Prusyalı hukukçunun, en bayağı teknik bilgisinden başka bir şey yok. Bay Dühring'in sonuçlarını bize mantıklı bir biçimde sunduğu hukuk ve siyasal bilimler alanı, Prusya yasamasının yürürlükte olduğu bölge ile "örtüşür". Şimdi İngiltere'de bile herhangi bir hukukçu için oldukça tanıdık olan Roma hukuku [sayfa 182] dışında, Dühring'in hukuk bilgileri yalnızca ve yalnızca Prusya yasaması ile, yani bay

Dühring’in yazma sanatını oradan öğrendiğine inandıracak bir Almanca ile kaleme alınmış ve ahlaksal ahkamları, hukuksal bulanıklık ve tutarsızlığı, işkence ve ceza aracı olarak sopa vuruşları ile artık büsbütün devrim-öncesi döneme ilişkin o aydın ataerkil despotizm yasaması ile sınırlanır. Onu aşan her şey, Fransızların modern burjuva hukuku denli tamamen özgün evrimi ve tüm anakara üzerinde bilinmeyen kişisel özgürlük güvencesi ile İngiliz hukuku da bay Dühring için dayanılmaz bir şeydir. “Salt *görünür* çevreni kabul etmeyen ama adamakıllı devrimci bir hareket içinde, dış ve iç doğanın bütün yerlerini ve bütün göklerini kullanan” felsefe, – bu felsefe, *gerçek* çevren olarak... kendilerine olsa olsa soylu Prusya hukukunun yürürlükte bulunduğu birkaç başka toprak parçasının eklenebileceği altı eski Doğu Prusya eyaleti[65] sınırlarına sahip; bu çevrenin ötesinde bu felsefe ne yeri, ne göğü, ne dış doğayı ne de iç doğayı ama yalnızca dünyanın geri kalan bölümünde olup biten şeyler karşısında en koyu bilgisizlik tablosunu kullanır.

Özgür istenç (*librearbitre*, irade-i cüziye) denilen şeye, insan sorumluluğuna, zorunluluk ve özgürlük ilişkisine değin gitmeden, ahlak ve hukuk gerektiği gibi incelenemez. Bundan ötürü gerçeksel felsefe, bu sorunun bir değil ama iki çözümüne sahip.

> “Bütün düzmece özgürlük teorileri yerine, bir yandan ussal kavrayış, öte yandan da içgüdüsel kararların, *deyim yerindeyse* bir orta güç oluşturmak için kendisine göre birleştikleri ilişkinin, deney aracıyla bilinen niteliğini koymak gerekir. Bu türlü dinamiğin temel olguları gözlemden çıkarılmalı ve henüz olmayanı ölçmek için, olanak ölçüsünde, onu doğal olarak ve büyüklük olarak genel bir değerlendirme konusu yapmalıdır. Böylece, iç özgürlük üzerine, bunlarla beslenen binlerce yıl tarafından, ısıtılıp ısıtılıp ortaya konmuş [sayfa 183] bulunan budalaca yapıntılar yalnızca kökten süpürülmüş olmakla kalmaz ama yaşamın pratik örgütlenmesi için yararlanılabilecek olumlu bir şeyle değiştirilmiş de olur.”

Öyleyse özgürlük, ussal kavrayışın insanı sağa, usdışı içgüdülerin sola çekmesine ve bu güçlerin paralelkenarında, gerçek hareketin köşegene göre oluşmasına dayanır. Buna göre özgürlük, kavrayış ile içgüdü, ussal ile usdışının ortalaması olacak ve derecesi, her birey için, bir gökbilimi terimi kullanmak gerekirse, “kişisel denklem” yardımıyla deney tarafından saptanabilecektir. Ama birkaç sayfa ötede, şöyle denir:

> “Biz ahlaksal sorumluluğu, bizce bilinçli güdüleri doğal ve edinilmiş usa göre alma anıklığından başka bir anlamı olmayan özgürlük üzerine kuruyoruz. Bu güdüler, olanaklı karşıtın algılanmasına karşın, önüne geçilmez bir zorunlulukla eylemler üzerinde etkili olurlar; ama ahlaksal etkenlere rol verirken, işte tam da bu önüne geçilmez zorlamaya güveniyoruz.”

Özgürlüğün en küçük bir umursama duymaksızın birinciyi yalanlayan bu ikinci belirlenimi de, Hegel anlayışının bir aşırı yavanlığa indirgenme biçiminden başka bir şey değildir. Özgürlük ve zorunluluk ilişkisini doğru olarak ilk düşünen, Hegel oldu. Ona göre özgürlük, zorunluluğunun kavranmasıdır. “Zorunluluk ancak *kavranılmadığı ölçüde kördür*.”[66] Özgürlük, doğa yasaları karşısında düşlenmiş bir bağımsızlıkta değil ama bu yasaların bilinmesinde ve bu bilme aracıyla bu yasaların belirli erekler için yöntemli bir biçimde kullanılma olanağındadır. Bu, dış doğa yasaları için olduğu denli, insanın maddi ve manevi varlığını yöneten yasalar, –gerçeklikte değil, olsa olsa kafamızın içinde ayırabildiğimiz iki yasa sınıfı– için de böyledir. Öyleyse istenç özgürlüğü, ne yaptığını bile bile karar verme yetisinden başka bir anlama gelmez. Buna göre, belirli bir sorun üzerinde bir adamın yargısı ne denli *özgürse*, bu yargının içeriğini belirleyen [sayfa 184] *zorunluluk* o denli büyüktür; oysa, çok sayıda çeşitli ve çelişik karar arasında, görünüşte canının istediği gibi seçen, bilgisizliğe dayanan kararsızlık, bununla özgür olmayışını, egemenliği altına alacağı şeyin egemenliği altında bulunduğunu göstermekten başka bir şey yapmaz. Öyleyse özgürlük, kendimiz ve dış doğa üzerinde, doğal zorunlulukların bilgisi üzerine kurulu egemenliğe dayanır; böylece o, zorunlu olarak, tarihsel gelişmenin bir ürünüdür. Hayvanlar dünyasından ayrıları ilk insanlar, her özsel noktada hayvanlar denli az özgür idiler; . ama uygarlığın her ilerlemesi, özgürlüğe doğru atılmış bir adımdı. İnsanlık tarihinin eşiğinde, mekanik hareketin ısı durumuna dönüştürülmesinin, sürtünme ile ateş yakılmasının bulunması; bizi bugüne getirmiş olan evrimin sonunda ise, ısının mekanik hareket durumuna dönüştürülmesinin, buharlı makinenin bulunması var. – Ve buhar makinesinin toplumsal dünyada gerçekleştirdiği çok büyük özgürleştirici devrime karşın (bu devrim daha yarı yolu bile bulmadı), evrensel özgürleştirici etkinlik bakımından, sürtünme ile ateş yakmanın onu geride bıraktığı da kuşku götürmez. Çünkü sürtünme ile ateş yakma insana, doğanın bir gücü üzerinde ilk kez olarak egemenlik verdi ve böylece onu hayvanlar dünyasından kesinlikle ayırdı. Buhar makinesi,

kendisinden çıkan bütün o kudretli üretken güçlerin, sınıf farklılıklarının, bireysel varlık araçları kaygısının artık olmayacağı ve ilk kez olarak gerçek bir insan özgürlüğünün, doğanın bilgisine varılmış yasaları ile uyum durumunda bir yaşamın sözkonusu olabileceği bir toplumsal düzeni olanaklı kılan o güçlerin temsilcisi olarak gözümüzde kazandığı bütün değere karşın, insanlığın evriminde hiçbir zaman bu denli güçlü bir sıçrama gerçekleştirmeyecektir. Ama tüm insanlık tarihinin henüz ne denli genç olduğu ve bugünkü buluşlarımıza mutlak bir değer yüklemenin ne denli gülünç olacağı, bütün geçmiş tarihin, mekanik hareketin ısı durumuna dönüşmesinin pratik bulgusundan, ısının mekanik hareket durumuna dönüşmesinin pratik bulgusuna giden tarih dönemi olarak nitelendirilmesi yalın olgusundan da [sayfa 185] anlaşılabilir.

Doğrusunu söylemek gerekirse tarih, bay Dühring'de başka türlü incelenir. Bütün olarak yanılgılar, bilgisizlik ve barbarlık, baskı ve kölelik tarihi olduğundan, gerçeksel felsefe için bir iğrenme konusudur; özelde, gene de iki büyük kesime ayrılır: 1. Maddenin kendi kendine özdeş durumundan Fransız devrimine değin ve 2. Fransız devriminden bay Dühring' e değin; ama bu durum, 19. yüzyılı "henüz özsel olarak gerici; dahası, entelektüel açıdan 18. yüzyıldan daha da gerici (!)" kalmaktan engellemez. Gene de 19. yüzyıl, bağrında sosyalizmi ve bunun sonucu "Fransız devrimi habercileri ve kahramanları tarafından düşünülmüş olandan [!] daha güçlü bir dönüşümün tohumunu" taşır. Gerçeksel felsefenin geçmiş tarih için duyduğu küçümseme, kendini şöyle doğrular:

> "Gelecekteki binlerce yıllık dizi düşünüldüğü zaman, özgün belgelerin tarihsel bir bellek sağladığı birkaç bin yıl, insanlığın geçmiş bileşimleri ile birlikte, *çok azşey anlatır*. ... Bir bütün olarak insan türü henüz gençtir ve eğer bir gün bilimsel bellek, binlerle değil onbinlerle sayabilirse, zihinsel olgunluk eksikliği, kurumlarımızın çocukluğu, bu çok doğal öncül, o zaman en eski ilkçağ olarak düşünülecek zamanımızı açıklamak için söz götürmez bir değer kazanacaktır."

Son tümcenin, gerçekten "atılım dolu dilbilimsel yapı"sı üzerinde uzun boylu durmadan, yalnızca iki şeyi dikkate alacağız: Önce o "en eski ilkçağ"ın, tüm daha sonraki ve daha üstün evrimin temelini oluşturduğu, hareket noktası olarak hayvanlar dünyasından kurtulan insanı ve içerik olarak da geleceğin ortaklık üyesi insanlarının benzerleriyle hiçbir zaman karşılaşmayacakları güçlükler üzerindeki utkuyu aldığı için, her durumda

bütün gelecek kuşakların gözünde en ilginç bir tarihsel dönem olarak kalacağını. Ve ikinci olarak da ortak bu güçlük ve bu engellerle alıkonmayan gelecekteki tarihsel dönemlerin, karşısında bambaşka bilimsel, teknik ve toplumsal başarılar vaat ettikleri bu, en eski ilkçağ sonunun, bu öylesine "geri" ve "gerilek" yüzyılı nitelendiren [sayfa 186] eksiklik, zihinsel çocukluk koşulları içinde bulgulanmış olan son çözümlemede kesin doğruluklar, değişmez doğruluklar ve köklü görüşler yardımıyla, o gelecekteki bin yıllara davranış kuralları vermek için, her durumda çok tuhaf bir biçimde seçilmiş bir an olduğunu. Tarihin geçmişteki gelişmesine reva görülen bütün küçümsemelerin, onun sözde en yüksek sonucunu, gerçeksel denilen felsefeyi de kapsamına aldığını ayrımsamamak için, gerçekten felsefenin Richard Wagner'i –eksi Wagner'in yeteneği– olmak gerek.

Yeni köktenci bilimin en özellik belirtici parçalarından biri de yaşamın bireyselleştirilmesi ve değerlendirilmesine ayrıları kısımdır. Bu kısımda, tam üç bölüm boyunca, gürül gürül bir kaynaktan, falcı kadın beylik düşüncesi fışkırıp akar. Ne yazık ki birkaç kısa örnekle yetinmek zorundayız.

> "Her duyumun ve bunun sonucu yaşamın bütün öznel biçimlerinin derin özü, durumların *farklılığı* üzerine dayanır. ... Oysa yaşamın, *bütünlüğü içinde* [!] ne olduğuna gelince, yaşam duygusunu yükselten ve kesin uyarıları geliştiren şeyin, sürerlik durumu değil ama yaşamın bir durumundan bir başka durumuna geçiş olduğu, sözü pek uzatmadan [!] da gösterilebilir. ... *Deyim yerindeyse* sürekli durgunlukta ve aynı denge koşulu içinde gibi kalan kendi kendine duyulur biçimde özdeş durum, doğası ne olursa olsun, varlık deneyimi bakımından büyük bir anlam taşımaz. ... Alışkı ve *deyim yerindeyse* alışkanlık, yaşamı bütün olarak ölümden farksız, ilgisiz ve duygusuz bir şey durumuna getirir. Ona olsa olsa, bir çeşit olumsuz dirimsel hareket olarak, bir de can sıkıntısı işkencesi eklenir. ... Durgun bir yaşam içinde, bireyler ve halklar için her türlü tutku, her türlü varlık ilgisi söner. *Ama bütün bu olayları açıklanabilir kılan şey, işte bizim ayrım yasamızdır*."

Bay Dühring'in kendi tepeden tırnağa özgün sonuçlarını saptama hızı inanılacak gibi değil. Önce, gerçeksel felsefe diline çevrilmiş bir beylik düşünce: Aynı sınırın sürekli uyarılması ya da aynı uyarının sürerliği, her

siniri ve her sinir sistemini yorar; öyleyse, normal durumda, sinirsel uyarılarda [sayfa 187] kesinti ya da değişiklik olması gerekir –bu, yıllardan beri, herhangi bir fizyoloji elkitabında okunabilir ve her hamkafa bunu kendi öz deneyimi ile bilir–. Bu eski yavanlık, hemen “bizim ayrım yasamız” durumuna dönüşmeden çok az önce: “bütün duyumların derin özü, durumların farklılığı üzerine dayanır” gizemli biçimi altında kopya edilmiş. Ve bu aynı yasa, eşitliğin güzelliğinin açıklama ve örneklerinden başka bir şey olmayan, öyleki en yüzeysel hamkafanın anlayışı için bile hiçbir açıklamaya hiçbir gereksinme duymayan ve bu sözde ayrım yasasına iletilmekten de bir atom açıklık kazanmayan bütün bu olaylar dizisini “adamakıllı açıklanabilir kılıyor”.

Ama bu, henüz “ *bizim* ayrım yasamız”ın köktenci niteliğini tamamen ortaya koymuş olmaktan çok uzaktır.

> “Yaşam çağlarının ardışıklığı ve buna bağlı olarak yaşam koşullarındaki değişikliklerin ortaya çıkışı, *bizim* ayrım ilkemizi aydınlığa çıkarmak için hiç de yabancı olmayan bir örnek verir. ... Çocuk, yeniyetme, genç, olgun insan, bu uğraklardan her birindeki dirimsel duygularının yoğunluğunu, içinde bulundukları değişmez durumlarda, bu durumların birinden ötekine geçiş dönemlerinde olduğundan daha az duyarlar.”

Bu yetmez:

> “Eğer daha önce tadılmış ya da yapılmış olan şeyin yinelenmesinin bir çekiciliği olmadığı gerçeği hesaba katılırsa, *bizim* ayrım yasamız daha dolaylı bir uygulama alanı bulabilir.”

Ve şimdi, daha önceki saçma sapan sözlerin derin ve kavrayışlı tümcelerinin başlangıç hizmeti gördükleri saçma sapan sözü okur, kendi başına tasarlayabilir; kuşkusuz bay Dühring, kitabının sonunda utkun bir biçimde, şöyle haykırabilir:

> “Yaşamın değerini ölçmek ve güçlendirmek için ayrım yasası, hem teorik, hem de pratik bir biçimde işi sona erdiren bir durum kazandı!”

Bay Dühring bu yasayı, okurlarının entelektüel değerini [sayfa 188] ölçmek için daha az önemli bulmuyor: Okurlarının yalnızca eşekler ya da hamkafalardan oluştuğunu sanıyor olsa gerek!

Daha ötede, bize şu son derece pratik yaşam kuralları veriliyor:

> "Yaşama karşı tüm ilgiyi uyanık tutmanın çaresi [hamkafalar ve hamkafalı olmak isteyenler için güzel görev!] tümü oluşturan çeşitli, *deyim yerindeyse* ilksel ilgileri doğal öneller içinde geliştirmek ve birbiri yerine geçirmektir. Aynı zamanda, aynı durum için, tamamen yararsız ölü zamanların ortaya çıkmasını önleyecek biçimde, aşağı düzeyde ve karşılanmaları daha kolay uyarıcıların, daha yüksek uyarıcılar ve daha sürekli eylemlerle değiştirilebilmesi yolundaki kertelenmeden de yararlanmak gerekecektir. Öte yandan, toplumsal yaşamın normal akışı içinde doğal olarak ya da başka biçimde oluşan gerilimlerin keyfe bağlı olarak birikmelerini, zorlanmalarını ya da buna karşıt bir sağduyuya aykırılıkla, en hafif hareketlerinden başlayarak karşılanmalarını ve böylece zevk verici bir gereksinmenin gelişmesi içinde engellemelerini önlemek de önem kazanacaktır. Doğal düzüne (*rythme*) saygı burada, başka yerde olduğu gibi, ölçünün ve sevimli hareketin önkoşuludur. Herhangi bir durumun güzelliğini, doğa ya da koşullar vb. tarafından ona verilmiş bulunan önelin ötesine yaymak gibi olanaksız bir görev de üstlenmemelidir," vb..

"Yaşamı tatmak" için, en tatsız yavanlıklar üzerinde kılı kırk yaran bir bilgiçlikten çıkarılmış bu cafcaflı hamkafa vahiylerini kendinde kural edinecek yiğit, kuşkusuz "tamamen yetersiz ölü zamanlar"dan yakınamayacak. Bütün zamanını, zevklerini kurallar içinde hazırlamak ve düzenlemek için kullanacak, öyleki zevkin kendisi için artık boş bir an bile kalmayacak.

Yaşamı, hem de bütünlüğü içinde tatmalıyız. Bay Dühring'in bize yasakladığı yalnızca iki şey var: Birincisi "tütün kullanmanın pislikleri", ikincisi de "ince bir duyarlık bakımından genel olarak üzücü ya da kınanması gereken dürtüler uyandıran özelliklere sahip" içki ve yiyecekler. Ama [sayfa 189] ekonomi politik kitabında rakı (*schnaps*) damıtımını öylesine göklere çıkaran bir biçimde ululayan bay Dühring, rakıyı bu içkiler arasına koyamaz; öyleyse yasağının kapsamına yalnızca şarap ve birayı aldığı sonucunu çıkarmak zorundayız. Eti de yasaklasa, o zaman gerçeksel felsefeyi müteveffa Gustav Struve'nin üzerlerinde o denli büyük bir başarıyla dönüp durduğu yüksekliklere – arı çocukluk tepelerine yükseltmiş olacak.

Ayrıca bay Dühring, içkiler konusunda biraz daha eli açık olabilirdi. Statikten dinamiğe giden köprüyü, kendi öz itirafına göre hiçbir zaman bulamamış bir adamın, biraz çok içen ve sonra bu kez dinamikten statiğe giden köprüyü, o da boş yere arayan bir zavallıya karşı hoşgörücü olmak için, kuşkusuz çok haklı bir nedeni vardır. [sayfa 190]

62 Fransız Yurttaşlık Yasası (Medeni Kanunu). -ç.

63 *Corpusjuris civilis*, İmparator Justinianus'un girişimi üzerine Romalı hukukçular tarafından saptanmış yasalar derlemesidir. -Ed.

64 Prusya'da nüfus kütügü, Bismarck'ın kimlik belgeleri düzenleme hakkını Kiliseden geri alan 9 Mart 1874 günlü bir yasası aracıyla kabul edilmiştir. -Ed.

65 1815 antlaşmalarından önce Prusya'nın olan Brandenburg, Doğu Prusya, Batı Prusya, Posnanya, Pomeranya ve Silezya eyaletleri sözkonusu ediliyor. -Ed.

66 Hegel, *Ansiklopedi*, I, § 147, katma, s. 294, édition Henning, Berlin 1843. -Ed.

ONİKİNCİ BÖLÜM
DİYALEKTİK
NİCELİK VE NİTELİK

> "VARLIĞIN temel mantıksal özgülükleri üzerindeki önermelerin birincisi ve en önemlisi, *çelişkinin dıştalanmasına* ilişkindir. Çelişki, bir gerçekliğe değil ama ancak düşünceler bileşmesine ilişkin olabilecek bir kategoridir. Şeylerde çelişki yoktur ya da başka bir deyişle, gerçek (*effective*) olarak konmuş çelişki, anlamsızlığın doruğundan başka bir şey değildir. ... Karşıt bir yönde birbiriyle boy ölçüşen güçlerin uzlaşmaz karşıtlığı, dünyanın ve onu meydana getiren varlıkların varoluşundaki bütün eylemlerin temel biçimidir. Ama güçlerin, öğelerin ve bireylerin yönleri arasındaki bu çatışma, saçma çelişkiler fikri ile hiç mi hiç karışmaz. ... Burada, gerçek (*effective*) çelişkinin gerçek (*rélle*) saçmalığının açık bir imgesi aracıyla, mantığın sözde gizemlerinin çoğu kez yaydığı sisleri dağıtmış ve çelişki diyalektiği yani uzlaşmaz karşıt evren şeması altında varsayılan bu çok kaba yontulmuş [sayfa 191] kukla için şurada burada saçılıp savrulan övgülerin yararsızlığını ortaya koymuş olduğumuz için kendimizi hoşnut sayabiliriz."

İşte *Felsefe Dersleri* içinde diyalektik üzerine okunanın hepsi, aşağı yukarı bu. Buna karşı, *Eleştirel Tarih*'te, çelişki diyalektiği ve onunla

birlikte özellikle Hegel, büsbütün başka biçimde saldırıya uğrar.

> "Hegel'in *Mantık*'ına ya da daha doğrusu *Logos* öğretisine göre çelişik, gerçekte, diyelim özü gereği ancak öznel ve bilinçli bir şey olarak tasarlanabilen düşüncede değil ama nesnel olarak varolan ve deyim yerindeyse ete kemiğe bürünmüş bir biçimde, şeylerin ve süreçlerin içinde bulunur; öyleki anlamsızlık, olanaksız bir düşünce bileşmesi olarak kalmaz, gerçek bir güç durumuna gelir. Saçmanın gerçekliği, hegelci mantık ve mantıksızlık birliğinin birinci iman maddesidir. ... Bir şey ne denli çelişik ise o denli gerçektir, ya da bir başka deyişle, bir şey ne denli saçma ise o denli inanılmaya değer; yeni bir türetim bile olmayan, açınlama teolojisi ile mistikten alınmış bulunan bu özdeyiş, diyalektik dedikleri ilkenin çırılçıplak dışavurumudur".

Bu iki parça içinde bulunan düşünce, "çelişki = anlamsızlıktır, öyleyse gerçek dünyada bulunmaz" önerisinde özetlenir. Yeterince sağduyu sahibi insanlar bakımından bu önerme: "doğru eğri ve eğri de doğru olamaz" apaçıklık değerini taşıyabilir. Ama diferansiyel hesap, sağduyunun karşı çıkmalarına takılıp kalmayarak, kimi koşullarda doğru ile eğriyi gene de eşdeğer olarak koyar ve doğrueğri özdeşliğinin saçma niteliği üzerinde katılaşmış sağduyunun hiçbir zaman elde edemeyeceği sonuçlar elde eder. Ve çelişki diyalektiği denilen şeyin felsefede ilk Yunanlılardan günümüze değin oynamış bulunduğu rolden sonra, hatta bay Dühring'den daha güçlü bir düşmanının bile ona bir tek sav ve birçok sövgüden daha başka kanıtlarla yanaşması gerekirdi.

Nesneleri dinginlik durumunda ve cansız, her biri kendi başına, biri ötekinin yanında ve biri ötekinden sonra olarak düşündüğümüz sürece, kuşkusuz onlarda hiçbir çelişki ile [sayfa 192] karşılaşmayız. Burada kısmen ortak, kısmen farklı, hatta birbiriyle çelişik ama bu takdirde, farklı şeylere dağıtılmış ve bunun sonucu kendinde çelişki içermeyen bazı özgülükler buluruz. Bu gözlem alanı sınırları içinde, işimizi alışılmış metafizik düşünce biçimi ile yürütebiliriz. Ama nesneleri hareketleri, değişmeleri, yaşamları, birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileri içinde düşünmeye başladığımız andan başlayarak durum iyiden iyiye değişir. Burada birdenbire çelişkiler içine düşeriz. Hareketin kendisi bir çelişkidir; daha yalın mekanik yer değiştirmenin kendisi bile, ancak bir cisim bir ve aynı anda hem bir yerde hem de bir başka yerde, hem bir ve aynı yerde olduğu ve hem de orada olmadığı için gerçekleşebilir. Ve hareket, işte bu çelişkinin

sürekli olarak ortaya çıkma ve aynı zamanda çözülme biçimi içinde bulunur.

Öyleyse burada “şeylerde ve süreçlerde nesnel olarak varolan ve deyim yerindeyse ete kemiğe bürünmüş bir biçimde bulunan” bir çelişki ile karşı karşıyayız. Bu konuda bay Dühring ne der? Kısaca, şimdiye değin “ussal mekanikte kesin statik ile dinamik arasında hiçbir köprü” olmadığını ileri sürer. Okur, bay Dühring’in bu gözde tümcesinin arkasında, ensonu şundan başka bir şeyin saklı olmadığını görür: Metafizik olarak düşünen anlık (müdrike), dinginlik fikrinden hareket fikrine kesenkes gelemez, çünkü burada yukardaki çelişki onun yolunu keser. Ona göre hareket, bir çelişki olmasından ötürü, düpedüz kavranılmaz bir şeydir. Ve bir yandan hareketin kavranılmaz niteliğini ileri sürerken, bir yandan da istemeye istemeye bu çelişkinin varlığını kabul eder; yani şeylerin ve süreçlerin kendinde nesnel olarak varolan, üstüne üstlük gerçek bir de güç olan bir çelişkinin bulunduğunu kabul eder.

Eğer daha yalın mekanik yer değiştirme kendinde bir çelişki içeriyorsa, maddenin daha yüksek hareket biçimleri ile organik yaşam ve organik yaşamın gelişmesi haydi haydi içerir. Yukarda yaşamın, en başta bir varlığın her an hem kendisi hem de bir başkası olmasına dayandığını görmüştük. Öyleyse yaşam da şeylerin ve süreçlerin kendinde varolan, [sayfa 193] ara vermeden ortaya çıkan ve çözülen bir çelişkidir. Ve çelişki biter bitmez, yaşam da biter, ölüm başgösterir. Aynı biçimde, düşünce alanında da çelişkilerden kurtulamayacağımızı, ve örneğin içerden sınırsız insanal bilme yeteneği ile bu yeteneğin dışardan hepsi de sınırlı ve bilgileri de sınırlı olan insanlardaki gerçek varlığı arasındaki çelişkinin, bizim için pratik bakımdan, hiç olmazsa sonsuz gelişme içinde, sonu olmayan kuşaklar dizisi içinde çözüleceğini görmüştük.

Yüksek matematiğin başlıca temellerinden birinin, kimi koşullarda doğru ile eğrinin aynı şey olacakları olgusu olduğu gerçeğine daha önce değinmiştik. Yüksek matematik ayrıca, gözlerimiz önünde kesişen çizgilerin, kesişme noktalarından yalnızca beş-altı santimetre ötede, koşut (paralel) olarak yani sonsuza değin uzatılsalar bile, birbirleriyle kesişemeyecek çizgiler olarak görünecekleri çelişkisini de gerçekleştirir. Ve gene de bu ve çok daha keskin başka çelişkiler ile birlikte, yalnızca doğru olmakla kalmayan ama bayağı matematiğin hiçbir zaman elde edemeyeceği sonuçları elde eder.

Ama bayağı matematik de çelişkilerle doludur. Örneğin A'nın bir kökünün A'nın bir üssü olması gerektiği bir çelişkidir ama gene de $A^{½} = \sqrt{-1}$'dır. Eksi bir büyüklüğün bir şeyin karesi olması bir çelişkidir, çünkü kendi kendisiyle çarpılmış her eksi büyüklük artı bir kare verir. Öyleyse -l' in karekökü yalnızca bir çelişki değil ama hatta saçma bir çelişki, gerçek bir anlamsızlıktır. Gene de, birçok durumda $\sqrt{-1}$, doğru matematik işlemlerin zorunlu sonucudur; dahası var, eğer ile işlem yapmak yasaklansaydı, yüksek matematik olsun, bayağı matematik olsun, nerede olurdu?

Matematik bile, değişken büyüklüklerle uğraşarak, diyalektik alanına yanaşır ve ona bu gelişmeyi kazandıranın diyalektik bir filozof, Descartes olması da dikkate değer. Değişken-olmayan büyüklükler matematiğine göre değişken büyüklükler matematiği ne ise, metafizik düşünceye göre diyalektik düşünce de odur. Ama bu durum, büyük matematikçiler yığınının diyalektiği yalnızca matematik alanda kabul etmesini ve aralarından çoğunun, diyalektik yoldan elde [sayfa 194] edilmiş yöntemleri tamamen eski, sınırlı metafizik yönteme göre iş görmeye devam etmek için kullanmasını hiç mi hiç engellemez.

Bay Dühring'in güçlerin karşıtlığı ve karşıt evren şeması üzerine daha bir ayrıntıya girmek, ancak bize bu konu üzerine yalnızca *boş söz*den başka bir şey vermiş bulunsaydı, olanaklı olurdu. Sözü edildikten sonra bu uzlaşmaz karşıtlık bize, eylem durumunda ne evren şemasında, ne de doğa felsefesinde bir kez bile gösterilmez ve bu, bay Dühring'in bu "dünyanın ve onu oluşturan varlıkların varoluşundaki bütün eylemlerin temel biçimi" ile olumlu olarak ne yapacağını hiç mi hiç bilmediğinin en iyi itirafıdır. Gerçekten Hegel'in "Varlık öğretisi", o çelişkiler durumunda değil ama karşıt yönlerde devinen güçler yavanlığına değin düşürüldükten sonra yapılacak en iyi şey, kuşkusuz bu beylik düşüncenin her uygulanışını bir yana bırakmaktır.

Bay Dühring'in anti-diyalektik öfkesini boşaltmasını sağlayan ikinci nokta, Marks'ın ona diyalektiği sunan *Kapital*'idir.

> "Diyalektik karışıklığın zorlama ve fikir bezeklerinin kendilerini gösterdikleri doğal ve anlaşılır mantık yokluğu....Şimdiye değin yayınlanmış bulunan kısma, belirli bir görüş açısından ve genel bir biçimde [!], ünlü bir felsefi önyargıya göre her şeyi herhangi bir şey ve herhangi bir şeyi her şey içinde aramak gerektiği ve bu fikir karışım ve karikatürünün

sonucu olarak her şeyin bir şey olduğu ilkesini uygulamak zorundayız."

Ünlü felsefi önyargı üzerine sahip bulunduğu bu kavrayıcı görüş, tam da "insan ve Alman olarak konuşmak gerekirse, gerçekten iki son ciltte iyi olarak daha neyin geleceği bilinemez" diye yazdıktan yedi satır sonra bay Dühring'in, Marks'ın iktisadı felsefesinin "son"unun, giderek *Kapital*'in bundan sonraki ciltlerinin içeriğinin ne olacağını önceden kesinlikle bildirmesini sağlar.

Bununla birlikte bay Dühring'in yapıtları, kendilerini bize içlerinde "çelişkinin nesnel olarak mevcut ve deyim [sayfa 195] yerindeyse ete kemiğe bürünmüş bir biçimde bulunduğu" "şeyler"e ilişkinmiş gibi ilk kez olarak göstermiyor. Ama bu onu, utkun bir havayla şöyle devam etmekten alıkoymaz:

> "Gene de sağlam mantığın kendi karikatürünü yeneceği önceden görülebilir bir şeydir. ... Diyalektik bilgiçlikler ve gizleme merakları, biraz sağduyusu kalmış hiç kimseye ... bu düşünce ve üslup biçimsizliğine kapılma isteğini vermeyecektir. Diyalektik budalalıkların son kalıntılarının ortadan kalkması ile birlikte bu yutturmaca aracı ... aldatıcı etkisini yitirecek ... ve bu karmakarışık şeyler çekirdeğinin, bir kez arıtıldıktan sonra, en iyi durumda ortaya, beylik düşünceler olmadığı zaman beylik teori öğelerinden başka bir şey çıkarmadığı yerde, bir bilgelik izi bulmak için üzüntü çekmek gerektiğine artık kimse inanmayacaktır. Sağlam mantığı değerden düşürmeden [Marks'ın] zorlamaları[nı] *Logos* öğretisine göre çevirmek tamamen olanaksızdır."

Marks'ın yöntemi, "kendisine inananlar için diyalektik mucizeler düzenlemek" imiş, vb..

Burada henüz Marks'ın çalışmalarının ekonomik sonuçlarının doğruluğu ya da yanlışlığı değil ama yalnızca Marks tarafından uygulanan diyalektik yöntem sözkonusudur. Nedir ki kesin olan bir şey var: *Kapital* okurlarının çoğu, gerçekte ne okuduklarını ancak şimdi, üstelik bay Dühring'den öğreneceklerdir. Ve bunlar arasında 1867'de (*Ergänzungsblätter* III, Heft 3),[67] Marks'ın açıklamalarını, şimdi bunun zorunlu olduğunu söylediği gibi, önce Dühring diline çevirmek zorunda kalmaksızın, kitabın içeriğini kendi çapındaki bir düşünür için görece ussal bir biçimde açıklamaya henüz yetenekli olan bay Dühring'in kendisi de var.

Her ne denli daha o zamandan Marks'ın diyalektiğini Hegel'in diyalektiği ile özdeşleştirmek düşüncesizliğini göstermişse de, gene de yöntem ile onun elde edilmesini sağladığı sonuçlar arasında ayrım yapma ve birinciyi batırmanın ikincileri çürütme demek olmadığını anlama yetisini henüz yitirmemişti. [sayfa 196]

Herhalde bay Dühring'in en şaşkınlık verici savı, Marks'ın bakış açısına göre "sonunda her şeyin bir şey olduğu", öyleyse Marks için örneğin kapitalistler ile ücretlilerin, feodal, kapitalist ve sosyalist üretim biçimlerinin "hep bir o1duğu"; eninde sonunda Marks ile bay Dühring'in kuşkusuz "hep bir" oldukları savıdır. Böylesine budalaca zirzopluk olanağını açıklamak için yalnızca diyalektik sözcüğünün, bay Dühring'i, belirli bir fikir karikatür ve karışımı sonucu, sonunda söylediği ve yaptığı her şeyin " *hep bir olduğu*" bir sorumsuzluk durumuna düşürdüğünü kabul etmekten başka bir çare yok.

Burada bay Dühring'in "*benim* parlak üsluplu tarih yazma biçimim" ya da "Hume'un bilginler ayaktakımı dediği mikrolojik ayrıntıda bir yanlışlık bildirimini onurlandırma alçakgönüllülüğünü göstermeksizin cins ve tipin hesabını gören yöntem; bu daha yüksek ve daha soylu üslup yöntemi, eksiksiz doğruluğun çıkarları ve meslekten olmayan okura karşı olan ödevler ile bağdaşan tek yöntemdir" dediği şeyin bir örneği karşısında bulunuyoruz.

Parlak üsluplu tarihsel betimleme ve cinsle tipin kısaca hesabını görme, bay Dühring için gerçekten çok elverişlidir, çünkü bu onun bütün belirli olayları mikrolojik olarak savsaklama, onları sıfıra eşit sayma ve bir tanıtlama yapma yerine genel formüllerle yetinme ve yalnızca, yıldırımlarıyla doğrulama ya da ezme yolunu tutmasını sağlar. Düşmana hiçbir gerçek dayanak noktası vermemek ve böylece ona kendini parlak üsluplu ve kısa savlar içine atmak, genel formüller içinde dağılmak ve sonunda, bu kez bay Dühring'i yıldırımla vurulmuşa döndürmekten, kısacası söylendiği gibi topu ona geri göndermekten, herkesin hoşuna gitmeyen bu işten başka hiçbir yanıt olanağı bırakmamak da ek bir üstünlüktür. İşte bu yüzden bize, Marks'ın cehennemlik Logos öğretisinden hiç olmazsa iki örnek vermek üzere, ayrıksın olarak yüksek ve soylu üslubu bırakmasından ötürü bay Dühring'e gönül borcu duymamız gerekiyor.

> "Bir yatırımın belli bir sınıra ulaştığı zaman, ancak bu [sayfa 197] basit nicelik artışıyla sermaye durumuna dönüştüğü sonucunu çıkarmak için, örneğin Hegel'in niceliğin niteliğe dönüşü

> yolundaki bulanık ve karışık düşüncesini anımsatmaktan başka bir şey bulamamak son derece gülünç olmuyor mu?"

Kabul etmek gerekir ki bay Dühring'in bu "arıtılmış" sunuşunda, sorun oldukça tuhaf bir görünüş alıyor. Öyleyse bu sorunun aslında Marks' ta nasıl bir görünüşe sahip bulunduğuna bakalım. Sayfa 313'te (*Kapital*'in 2. baskısı)[68] Marks, değişmeyen sermaye, değişen sermaye ve artı-değer üzerindeki irdelemeye öngelen irdelemede: "Eldeki her para ya da değer, keyfi olarak sermayeye dönüştürülemez. Bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için, para ya da meta sahibi bireyin elinde belli asgari miktarda bir para ya da değişim-değerinin bulunması gerekir." sonucunu çıkarır.

O zaman örnek olarak, sanayinin herhangi bir kolunda kendisi için, yani ücretinin değerini üretmek için sekiz saat ve kapitalist için, onun cebine giren artı-değeri üretmek için de dört saat çalışan işçinin durumunu alır. Ondan sonra birinin, eğer işçilerinden biri kadar yaşayabilmek için yeterli artı-değeri her gün cebine indirmek istiyorsa, iki işçiyi hammadde, iş araçları ve ücretle donatmasını sağlayan bir değer niceliğine sahip olması gerekir. Ve kapitalist üretim, amaç olarak yalnızca yaşamanın sağlanmasını değil ama zenginlik artışını gözettiği için bizim adamımız, iki işçisiyle birlikte hiçbir zaman bir kapitalist olamaz. Bayağı bir işçiden iki kat daha iyi yaşamak ve üretilen artı-değerin yarısını yeni baştan sermaye durumuna dönüştürmek için adamımızın sekiz işçi çalıştırması, öyleyse daha şimdiden yukarda kabul edilen değer niceliğinin dört katına sahip olması gerekirdi. Ancak bundan sonra ve herhangi bir küçük değer niceliğinin sermaye durumuna dönüşmek için yeterli olmadığı ama bu dönüşüm için her gelişme dönemi ve her sanayi kolunun belirli en düşük sınırlara sahip bulunduğu gerçeğini aydınlatma ve temellendirmeye yönelik başka açıklamalar arasında [sayfa 198] Marks, şöyle yazar:

> "Hegel'in *Mantık*'ında saptadığı yasanın doğruluğu, doğa bilimlerinde olduğu gibi burada da görülür: Sırf nicel farklılıklar, bir noktadan sonra nitel değişikliklere dönüşürler."[69]

Ve şimdi bay Dühring'in, sayesinde Marks'a söylediğinin tersini söylettiği yüksek ve soylu üsluba hayran olun. Marks şöyle diyor: Bir değer niceliğinin, ancak koşullara göre farklı ama her özel durumda belirli en düşük bir büyüklüğe vardıktan sonra sermaye durumuna dönüşebilmesi olgusu, Hegel yasasının bir *doğruluk kanıtıdır*. Bay Dühring, ona şöyle dedirtiyor: Hegel yasasına göre nicelik niteliğe dönüştüğü için, "bunun

sonucu, bir yatırım, belirli bir sınıra vardığı zaman ... sermaye olur”. Yani tam karşıtı.

“Eksiksiz doğruluk” ve “meslekten olmayan okura karşı olan ödevler” yararına bu yanlış alıntılar yapma alışkısı, bay Dühring’in Darwin sorununu nasıl işlediğini gördüğümüzden bu yana, bize yabancı değil. Bu alışkı gitgide gerçeksel felsefenin bir iç zorunluluğu olarak görünür ve kuşkusuz “ çok kestirme bir yöntem”dir. Burada yalnızca hammaddeler, iş araçları ve ücretler durumundaki yatırım sözkonusu olduğu halde, bay Dühring’in sanki Marks herhangi bir “yatırım”dan sözediyormuş gibi davranmasını ve böylece Marks’a su katılmadık bir saçmalık söyletmesini bir yana bırakalım. Ama, o bunu yaptıktan sonra, kendi ürettiği saçmalığı bir de gülünç bulma yüzsüzlüğünü gösterir; üzerinde gücünü denemek için düşsel bir Darwin yaratmış olduğu gibi, burada da düşsel bir Marks yaratır. Gerçekten “parlak üsluplu tarih yazma biçimi”!

Yukarda, evren şemasında, nicel değişmenin bazı noktalarında birdenbire nitel bir dönüşümün meydana geldiği o hegelci ölçü ilişkileri düğüm çizgisi ile, bay Dühring’in başına küçük bir mutsuzluğun geldiğini görmüştük: Bir güçsüzlük anında bay Dühring, onu kabul etmiş ve uygulamıştı. Orada en ünlü örneklerden birini, normal hava basıncı altında 0º’de sıvı durumundan katı duruma ve 100º’de sıvı [sayfa 199] durumundan gaz durumuna geçen suyun, o iki dönüm noktasında, yalnızca ısıdaki nicel değişikliğin suda nitel olarak değişik bir durum meydana getirmesi biçiminde, topaklanma durumlarındaki dönüşüm örneğini vermiştik.

Bu yasayı tanıtlamak için doğadan ya da insan toplumundan daha böyle yüzlerce benzer olgu çıkartabilirdik. Böylece Marks’ın *Kapital*’inde, bütün bir dördüncü kısım (elbirliği, işbölümü ve manüfaktür, makineli üretim (maşinizm) ve büyük sanayi alanında nispi artı-değer üretimi), nicel bir dönüşümün şeylerin niteliğini ve aynı biçimde nitel bir dönüşümün de niceliğini değiştirdiği, yani bay Dühring’in o hiç sevmediği deyimi kullanmak gerekirse, niceliğin niteliğe, niteliğin de niceliğe dönüşü sayısız durumları inceler. Örneğin birçok bireyin elbirliğinin, birçok gücün birleşmiş bir güç durumunda kaynaşmasının” Marks gibi söylemek gerekirse, kendini oluşturan güçler toplamından özsel olarak farklı “yeni bir gizilleşmiş güç” oluşturması olgusunu analım.

Bay Dühring tarafından eksiksiz doğruluk yararına kendi karşıtına döndürülen aynı parçada Marks, ayrıca şu gözlemi de yapıyordu:

“Modern kimyada ilk kez Laurent ve Gerhardt tarafından geliştirilmiş olan molekül teorisi de temel olarak bu yasaya dayanır.”[70]

Ama bay Dühring için ne önemi var? O bilmiyor muydu ki:

“Bilimsel düşünce biçiminin son derece modern öğeleri, tam da bay Marks’la hasmı Lassalle’da olduğu gibi, yarı-bilim ile biraz da felsefe kırıntısının göstermelik bir bilginin yufka bagajını oluşturdukları yerde, eksiktir”; oysa bay Dühring’de, temelde “mekanik, fizik ve kimyada gerçek bilim tarafından saptanmış başlıca olgular” vb. var. – Nasıl var, görmüş bulunuyoruz! Ama başkalarını da bir yargıda bulunabilecek bir duruma getirmek için, Marks tarafından notunda sözü edilen örneği biraz daha yakından inceleyeceğiz. [sayfa 200]

Gerçekte burada, daha şimdiden birçoğu bilinen ve her birinin kendi *öz* cebirsel bileşim formülü bulunan türdeş (*homologues*) karbon bileşimleri dizileri sözkonusudur. Eğer örneğin kimyada olduğu gibi, bir karbon atomunu C ile, bir hidrojen atomunu H ile, bir oksijen atomunu O ile ve her bileşme içinde bulunan karbon atomları sayısını da n ile gösterirsek, bu dizilerden bir kaçı için molekül formüllerini şöyle yazabiliriz:

$C_n H_{(2n+2)}$ – Normal parafınler dizisi.

$C_nH_{(2n+2)} O$ – Primer alkoller dizisi.

$C_nH_{2n}O_2$ – Tek bazlı yağlı asitler dizisi.

Örnek olarak bu dizilerden sonuncusunu alalım ve sırasıyla n=l, n,=2, n=3, vb. koyalım, (izomerilileri hesaba katmazsak) şu sonuçları elde ederiz:

CH_2O_2	– formik asit	kaynama noktası 100°;	ergime noktası 1°
$C_2H_4O_2$	– asetik asit	kaynama noktası 118°;	ergime noktası 17°
$C_3H_6O_2$	– propiyonic asit	kaynama noktası 140°;	ergime noktası --
$C_4H_8O_2$	– bütirik asit	kaynama noktası 162°;	ergime noktası --
$C_5H_{10}O_2$	– valerianik asit	kaynama noktası 175°;	ergime noktası --

vb., ancak 80º de eriyen ve kaynama noktası olmayan, çünkü ayrışmaksızın gaz durumuna geçemeyen $C_{30} H_{60} O_2$'ye, melissik asite değin.

Böylece burada, öğelerin ve hep aynı oran içinde, yalın nicel katılma yoluyla oluşmuş nitel bakımdan farklı bir cisimler dizisi görüyoruz. Bileşimin bütün öğeleri eşit bir oranda nicelik değiştirdikleri yerde bu olgu, kendini en açık biçimde gösterir; normal parafınler $C_nH_{(2n+2)}$ için olduğu gibi: En alçak metandır, CH_4, bir gaz; bilinenler içinde en yüksek de, 21º' de eriyen ve ancak 278º'de kaynayan renksiz kristaller oluşturan katı durumundaki hegzadekan, $C_{16} H_{34}$. Her iki dizide de, her yeni üye bir önceki üyenin molekül formülünde CH_2, yani bir karbon ve iki de hidrojen atomu eklenmesiyle [sayfa 201] oluşur ve molekül formülündeki bu nicel değişme, her kez nitel bakımdan farklı bir cisim üretir.

Ama bu diziler son derece somut bir örnekten başka bir şey değildirler; kimyada hemen her yerde, daha çeşitli azot oksitleri ya da çeşitli fosfor veya kükürt asit oksitleri ile birlikte, "niceliğin niteliğe nasıl dönüştüğü" ve Hegel'in o sözde bulanık ve karışık düşüncesinin, bay Dühring dışında kimseye karışık ve bulanık kalmaksızın, şeyler ve süreçler içinde, deyim yerindeyse ete kemiğe bürünmüş olarak nasıl bulunduğu görülebilir. Ve eğer Marks bu nokta üzerine dikkati çeken ilk kişi ise ve eğer bay Dühring bu saptamayı anlamadan okumuşsa (yoksa bu müthiş cinayeti cezasız bırakmazdı), bu kadarı, hatta Dühring'in övüngen doğa felsefesi üzerine geriye doğru bir göz bile atmaksızın, "bilimsel düşünce biçiminin son derece modern kültür öğeleri"nin kimde, Marks'ta mı yoksa bay Dühring'de mi eksik olduğunu ve "kimya tarafından ... saptanmış başlıca olgular" bilgisinin kimde bulunmadığını ortaya koymaya yeter.

Bitirmek için, niceliğin niteliğe dönüşümü yararına bir tanığa daha başvuracağız; Napoléon'a. O, atları kötü ama disiplinli Fransız süvarisinin, teke tek savaş bakımından o çağın söz götürmez bir biçimde en iyisi ama disiplinsiz Memluk'lere karşı savaşını şöyle anlatır:

> "İki Memluk üç Fransızdan kesenkes üstündü; 100 Memluk ile 100 Fransız birbirine denkti; 300 Fransız 300 Memluk'ten çoğu kez üstündü; 1.000 Fransız 1.500 Memluk'ü her zaman yeniyordu."[71]

Tıpkı Marks'ta, sermaye durumuna dönüşmesinin olanaklı olması için değişim-değeri tutarının, değişken de olsa, belirli bir büyüklüğünün zorunlu

olması gibi, Napoléon'da da, kapalı düzen ve yöntemli kullanıma dayanan disiplin gücünün kendini gösterebilmesi ve hatta daha iyi atlara sahip, binicilik ve savaşta daha usta ve en azından kendisi denli [sayfa 202] yürekli, daha büyük bir düzensiz süvariler yığınını yenecek denli büyüyebilmesi için, belirli bir büyüklükteki bir süvari birliği zorunluydu. Ama bay Dühring'e karşı bu neyi kanıtlar? Napoléon, Avrupa'ya karşı savaşımında kötü bir biçimde yenilmedi mi? Bozgun üstüne bozguna uğramadı mı? Hem de neden? Sırf Hegel'in bulanık ve karışık düşüncesini süvari taktiğine sokmuş olduğu için! [sayfa 203]

67 Dühring'in, Marks'ın Kapital'i üzerindeki makalesi 1867 yılında, Ergänzungsblätter zur Kenntnis der Gegenwart, c. III, n° 3, s. 182-186 içinde yayınlanmıştı.-Ed.

68 *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 321. -Ed.

69 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 322. -Ed.

70 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 322. Not. -Ed.

71 *Memoires pour servir a l'histoire de France, sous Napoléon, ecrits a Sainte-Helene, par les generaux qui ont partage sa captivite, et publies sur les manuscrits entierement corriges de la main de Napoléon*, c. I, general comte de Montholon tarafından yazılmış, Paris 1823, s. 262. -Ed.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİYALEKTİK
YADSIMANIN YADSINMASI

"BU TARİHSEL taslak [İngiltere'de sermayenin ilkel denilen birikiminin oluşması], gene de Marks'ın kitabında nispeten en iyi olan şeydir ve eğer derin-bilgin koltuk değneğinden başka bir de diyalektik koltuk değneğine dayanmasaydı, daha da iyi olurdu. Gerçekten, daha iyi ve daha açık araçların yokluğunda, burada ebe kadın görevini yapması ve geçmişin bağrından geleceği doğurtması gereken şey, Hegel'in yadsımanın yadsınmasıdır. Bireysel mülkiyetin, gösterilen biçimde, 16. yüzyıldan sonra ortadan kalkmasının tamamlanması, birinci yadsımadır. Bu yadsıma, yadsımanın yadsınması olarak ve 'bireysel mülkiyet'in bu kez toprak ve iş araçlarının ortaklaşa sahipliğine dayanan daha yüksek bir biçim altında canlandırılması olarak nitelendirilen bir ikinci yadsıma ile izlenecektir. Eğer bu yeni 'bireysel mülkiyet', bay Marks'ta 'toplumsal , mülkiyet' olarak da adlandırılıyorsa, [sayfa 204] bunun nedeni, Hegel'in, içinde çelişkinin kaldırılması, yani sözcük oyununu izlemek gerekirse korunması olduğu denli aşılması da gereken yüksek birliğinin işte burada ortaya çıkmasıdır. ... Öyleyse mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi, dış ve maddesel ilişkileri içinde tarihsel gerçekliğin, deyim yerindeyse otomatik sonucudur. ... Yadsımanın yadsınması gibi

> hegelci martavallara inanarak, aklıbaşında bir adam için toprağın ve sermayenin ortaklaşa kullanılması zorunluluğuna kandırılmak güç olacaktır. ... Marks'ın fikirlerinin bulanık belirsizliği, hegelci diyalektik ile bilimsel temel olarak bol bol nasıl kafa yorulabileceğini ya da daha doğrusu bu işten akılsızlık olarak zorunlulukla neyin çıkacağını bilen kimseyi zaten şaşırtmayacaktır. Bu oyunlardan hiçbir şey anlamayan kimse içinse, Hegel'de birinci yadsımanın din kitabındaki ilk günah kavramı ve ikinci yadsımanın da kurtulmaya götüren daha yüksek bir birlik olduğunu açıkça belirtmek gerekir. Olguların mantığı, ne de olsa din alanından alınmış bu gülünç andırışma üzerine temellendirilmemelidir.... Bay Marks, aynı zamanda hem bireysel hem de toplumsal olan mülkünün bulanık evreninde dinginlik içinde yaşar ve derin diyalektik bilmeceyi çözme işini yandaşlarına bırakır."

Bay Dühring işte böyle konuşur.

Demek ki Marks, toplumsal devrimin, toprak ve emek tarafından yaratılan üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine dayanan bir toplum kuruluşunun zorunluluğunu, Hegel'in yadsımanın yadsınmasına başvurmadan tanıtlayamaz ve sosyalist teorisini dinden alınmış bu gülünç andırışma üzerine dayandırarak gelecekteki toplumda, kaldırılmış çelişkinin üstün hegelci birliği olarak, aynı zamanda hem bireysel hem de toplumsal bir mülkiyetin egemen olacağı sonucuna varır.

Başlamak için yadsımanın yadsınmasını bir yana bırakalım ve "aynı zamanda hem bireysel hem de toplumsal mülkiyet"i ele alalım. Bay Dühring bu mülkiyeti, "bulanık evren" olarak nitelendirir ve bu konu üzerinde gerçekten haklı [sayfa 205] olması da belirtilmeye değer. Ne yazık ki bu bulanık evrende yaşayan Marks değil ama gene bay Dühring'in ta kendisidir. Gerçekten, tıpkı daha yukarda hegelci "sayıklama" yöntemindeki ustalığı sayesinde, *Kapital*'in henüz tamamlanmamış bulunan ciltlerinin neyi içermesi gerektiğini kolayca saptayabildiği gibi, burada da Marks'ı, üzerinde tek sözcük bile söylemediği yüksek bir mülkiyet birliğini ona malederek, Hegel'e göre kolayca düzeltebilir.

Marks şöyle der:

> "Yadsımanın yadsınmasıdır bu. Emekçinin özel mülkiyetini değil ama kapitalist çağın kazanımlarına, elbirliğine ve toprak dahil bütün üretim araçlarının ortaklaşa sahipliğine dayanan

> bireysel mülkiyetini yeniden kurar. Bireysel emekten doğan özel ve bölünmüş mülkiyeti kapitalist mülkiyet durumuna dönüştürmek için, gerçekte daha şimdiden kolektif bir üretim biçimine dayanan kapitalist mülkiyetin toplumsal mülkiyet durumuna dönüşmesinin gerektireceğinden elbette daha çok zaman, daha çok çaba ve daha çok güçlük gerekmiştir."[72]

Hepsi bu. Demek ki mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi aracıyla ortaya çıkan durum, bireysel mülkiyetin, ama toprağın ve emek tarafından üretilmiş üretim araçlarının toplumsal mülkiyet *temeli üzerinde* yeniden kurulması olarak belirleniyor. Anlamasını bilen herkes için bu, toplumsal mülkiyetin toprağı ve öteki üretim araçlarını ve bireysel mülkiyetin de ürünleri yani tüketim nesnelerini kapsamına aldığı anlamına gelir. Ve sorunu altı yaşındaki çocukların bile anlayabileceği bir duruma getirmek için Marks, 56. sayfada "ortak üretim araçlarıyla,çalışan ve tasarlanmış bir plana göre, çok sayıdaki bireysel güçlerini tek ve aynı bir toplumsal emek-gücü olarak harcayan bir özgür insanlar birliği"[73] , yani sosyalist biçimde örgütlenmiş bir birlik varsayar ve şöyle der:

> "Birleşmiş emekçilerin toplam ürünü, toplumsal bir [sayfa 206] üründür. Bir bölümü yeniden üretim aracı olarak kullanılır ve *toplumsal kalır* ama öteki bölümü tüketilir ve *bunun sonucu, tüm emekçiler arasında üleşilmesi gerekir*."[74]

İşte, hatta bay Dühring'in hegelleştirilmiş beyni için bile yeterince açık sözler.

Aynı zamanda hem bireysel hem de toplumsal mülkiyet, bu ikircil ve karışık uydurmaca, Hegel diyalektiğinden zorunlu olarak çıkan bu akılsızlık, bu bulanık evren, Marks'ın çözümü işini yandaşlarına bıraktığı bu derin diyalektik bilmece, bir kez daha bay Dühring'in özgür bir yaratı ve kuruntusundan başka bir şey değildir. Marks, sözümona hegelci niteliğiyle, yadsımanın yadsınmasının sonucu olarak, gerçek bir yüksek birlik sağlamak zorundadır ve bunu, bay Dühring'in hoşuna gidecek gibi yapmadığından, o da bir kez daha eksiksiz doğruluk yararına, kendini yüksek ve soylu üsluba kaptıracak, Marks'a açıkça bay Dühring'in kişisel üretimi olan şeyler söyletecektir. Ayrıklama niteliğinde de olsa doğru bir alıntı yapmakta bile adamakıllı yeteneksiz olan bir adam, ayrıklamasız olarak doğru alıntılar yapan ama işte tam da böyle yapmakla "alıntı yaptıkları yazarlardan her birinin fikir bütünü üzerindeki kavrayıcı görüş eksikliklerini iyi saklayamayan" başka kimselerin "derin bilgi tuhaflıkları" karşısında

kendini ahlaksal öfkeye pekala kaptırabilir. Bay Dühring haklı. Yaşasın parlak üsluplu tarihsel betimleme!

Şimdiye değin bay Dühring'e özgü direngen yanlış alıntılar pratiğinin, hiç değilse iyi niyetli olduğu ve ya tam bir anlayış yeteneksizliğine ya da genellikle ağır olarak da nitelense, parlak üsluplu tarihsel betimlemeye özgü bir alışkıya, bellekten aktarma alışkısına dayandığı varsayımından hareket ettik. Ama öyle görünür ki bay Dühring'de de niceliğin niteliğe döndüğü noktaya gelmiş bulunuyoruz. Çünkü eğer ilk olarak, Marks'ın parçasının son derece açık ve üstelik aynı kitabın hiçbir yanlış anlamaya elverişli olmayan bir başka parçasıyla tamamlanmış olduğu; ikinci olarak ne *Ergänzungsblätter*'lerde bulunan *Kapital*'in yukarda sözü [sayfa 207] geçen eleştirisinde, ne de *Eleştirel Tarih*'in birinci baskısının içerdiği eleştiride bay Dühring, o "aynı zamanda hem bireysel hem de toplumsal mülkiyet" ucubesini keşfetmediğini ama onu ancak ikinci baskıda, yani üçüncü okumada bulduğu; sosyalist anlamda yeniden elden geçirilip düzeltilmiş bu ikinci baskıda bay Dühring'in Marks'a, karşılık olarak "ekonomik ve hukuksal taslağını *Dersler*'imde çizdiğim ekonomik komün"ü o kadar utkun bir davranış ile sunabilmek için –ve yaptığı da budur–, toplumun gelecekteki örgütlenmesi üzerine olanaklı olan en budalaca sözleri söyletmek gereksinmesinde olduğu düşünürsek – eğer bütün bunlar düşünülürse, tek bir sonuç kendini zorla kabul ettirir: Bay Dühring bizi, burada Marks'ın düşüncesini "koruyucu olarak genişletme" –ama bay Dühring için koruyucu olarak– niyeti beslediğini kabul etmeye hemen hemen zorlar.

Yadsımanın yadsınması, Marks'ta ne rol oynar? Marks, 791. ve izleyen sayfalarda,[75] sermayenin ilkel denilen birikiminin daha önceki 50 sayfayı dolduran ekonomik ve tarihsel irdelemesinin sonuçlarını toplar. Kapitalist çağdan önce hiç değilse İngiltere'de, temel olarak işçinin kendi üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetine dayanan küçük işletme vardı. Sermayenin ilkel denilen birikimi burada, bu dolaysız üreticilerin mülksüzleştirilmesine yani kişisel çalışmaya dayanan özel mülkiyetin yıkılmasına dayandı. Eğer bu olanaklı olduysa, bunun nedeni sözkonusu küçük işletmenin ancak üretim ve toplumun doğal ve dar sınırları ile bağdaşır olması ve bunun sonucu belirli bir düzeyde kendi yok oluşunun maddi araçlarını meydana getirmesidir. Bu yok oluş, bireysel ve dağınık üretim araçlarının toplumsal olarak bir arada toplanmış araçlar durumuna dönüşümü, sermayenin tarih-öncesini oluşturur. Emekçiler proleterlere ve

emekçilerin iş araçları da sermaye durumuna dönüştükten, kapitalist üretim biçimi ayaklarını yere bastıktan sonra, emeğin bundan sonraki toplumsallaşması ve toprağın ve öteki üretim araçlarının bundan sonraki dönüşümü, yani özel mülk sahiplerinin bundan [sayfa 208] sonraki mülksüzleştirilmesi, yeni bir biçim alır.

> "Şimdi mülksüzleştirilecek olan kimse, artık kendi hesabına çalışan emekçi değil, birçok emekçiyi sömüren kapitalisttir. Bu mülksüzleştirme, kapitalist üretimin kendi içinde taşıdığı yasaların işlemesiyle, sermayenin merkezileşmesi ile gerçekleşir. Bir kapitalist, daima birçoklarının başını yer. İş sürecinin gitgide boyutları büyüyen kooperatif şekli, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın yöntemli bir biçimde işlenmesi, iş araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir iş araçlarına dönüştürülmesi, bütün iş araçlarının bileşik toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmasıyla sağlanan tasarruf, bütün insanların dünya pazarları ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, bu merkezileşme ya da birçok kapitalistin birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ile elele gider. Bu dönüşüm sürecinin bütün avantajlarını sömüren ve tekellerine alan büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki devamlı azalmayla birlikte sefalet, baskı, kölelik, soysuzlaşma, sömürü de alabildiğine artar; ama gene bununla birlikte sayılan sürekli artan, kapitalist üretim sürecinin bizzat kendi mekanizması ile eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının başkaldırmaları da genişler yaygınlaşır. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendi egemenliği altında fışkırıp boy atan üretim biçiminin ayakbağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, en sonunda bunların kapitalist kabuklarıyla bağdaşamadıkları bir noktaya ulaşır. Böylece kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanı çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler."[76]

Ve şimdi, okuyucuya soruyorum: Diyalektik karışıklığın zorlamaları ve entelektüel bezekleri nerede, sonunda her şeyin bir şey olduğu sonucunu veren fikirler karışım ve karikatürü nerede, inanç sahipleri için diyalektik mucizeler nerede, Marks'ın Dühring'e göre onlar olmaksızın açıklamasını yapma başarısını gösteremeyeceği hegelci *Logos* öğretisinin diyalektik gizleme merakları ve zorlamaları nerede? Marks, [sayfa 209] yalnızca tarih

aracıyla tanıtlar ve burada kısaca şu olguları özetler: Vaktiyle küçük işletme kendi evrimi ile kendi yok oluşunun, yani küçük mülk sahiplerinin mülksüzleştirilmesinin koşullarını nasıl zorunlu olarak yarattıysa, bugün de kapitalist üretim biçimi, kendisini yıkıma uğratacak maddesel koşulları tıpkı öyle yaratmıştır. Süreç, tarihsel bir süreçtir ve eğer aynı zamanda diyalektik ise bu, bay Dühring için ne denli cansıkıcı olursa olsun, Marks'ın suçu değildir.

Marks, ancak ekonomik ve tarihsel tanıtlamasını bitirdikten sonradır ki şöyle devam eder: "Kapitalist üretim biçiminin ürünü olan kapitalist mülk edinme biçimi, kapitalist özel mülkiyeti yaratır. Bu, mülk sahibinin emeğine dayanan kişisel özel mülkiyetin ilk yadsınmasıdır. Ama kapitalist üretim, bir doğa yasasının kaçınılmaz zorunluluğu ile kendi yadsınmasını doğurur. Yadsımanın yadsınmasıdır bu."[77] vb., arkası için daha yukardaki alıntıya bakınız.[78]

Demek ki süreci yadsımanın yadsınması biçiminde nitelendirirken Marks, sürecin tarihsel zorunluluğunu bu niteleme ile tanıtlamayı düşünmez. Tersine; gerçekte sürecin kısmen nasıl gerçekleştiğini, kısmen de mutlak olarak nasıl gerçekleşeceğini tarih aracıyla tanıtladıktan sonradır ki Marks, bu süreci ayrıca belirli bir diyalektik yasaya göre gerçekleşen bir süreç olarak nitelendirir. Hepsi bu. Öyleyse bay Dühring, yadsımanın yadsınmasının geçmişin bağrından geleceği doğurtarak burada ebe kadın görevi göreceğini ya da Marks'ın bizi toprak ve sermaye ortaklığının (bay Dühring'in ete kemiğe bürünmüş bir çelişkisi) bir zorunluluk olduğuna inandırmak için, bizden yadsımanın yadsınmasına saygı göstermemizi istediğini ileri sürdüğü zaman, bir kez daha bay Dühring'in temelsiz bir varsayımı ile karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz demektir.

Diyalektiği, bay Dühring'in yaptığı gibi, diyelim biçimsel mantık ya da ilkel matematik üzerine sınırlı bir fikir edinebildiği biçimde, katıksız bir tanıtlama aleti olarak almak, [sayfa 210] diyalektiğin içyüzünü kavramakta tam bir eksikliktir. Biçimsel mantık bile, her şeyden önce yeni sonuçları bulmak, bilinenden bilinmeyene geçmek için bir yöntemdir ve bu ayrıca, mantığın dar çevrenini parçalayarak daha geniş bir dünya görüşünün tohumunu içinde saklayan diyalektik için de, ama çok daha yüksek bir anlamda, böyledir. Matematikte de aynı ilişki bulunur. İlkel matematik, değişmeyen büyüklükler matematiği, hiç değilse özsel olarak, biçimsel mantık sınırları içinde devinir; sonsuz küçük (*infinitésimal*) hesabının en önemli bölümünü oluşturduğu değişen büyüklükler matematiği, aslında matematik ilişkilere

diyalektiğin uygulanmasından başka bir şey değildir. Arı tanıtlama, yöntemin yeni araştırma alanlarına birçok uygulanışı karşısında, burada belli bir biçimde arka plana geçer. Ama, diferansiyel hesabın ilk tanıtlamalarından başlayarak, yüksek matematiğin hemen bütün tanıtlamaları, titiz bir biçimde konuşmak gerekirse, ilkel matematik bakımından yanlıştır. Diyalektik planda elde edilen sonuçlar, buradaki durumda olduğu gibi, biçimsel mantık aracıyla tanıtlanmak istenince, başka türlü olamaz. Bay Dühring gibi katılaşmış bir metafizikçiye, neyi olursa olsun, yalnızca diyalektik aracıyla tanıtlamaya kalkmak boşuna çaba olur, tıpkı sonsuz küçük hesap ilkelerini zamanlarının matematikçilerine tanıtlamaya kalkmanın Leibniz ve öğrencileri için boşuna çaba olduğu gibi. Diferansiyel o matematikçilerde, göreceğimiz gibi, içinde diferansiyelin de bir rol oynadığı yadsımanın yadsınmasının bay Dühring'de neden olduğu kargaşalıkların tıpkısını uyandırıyordu. O baylar, bu arada ölmedikleri ölçüde, inandırıldıkları için değil ama sonuçlar hep doğru çıktığı için, sonunda surat asarak boyun eğdiler. Bay Dühring, kendisinin de söylediği gibi, daha ancak kırkında; eğer dilediğimiz denli uzun yaşarsa, onun başına da aynı serüven gelebilir.

Ama bay Dühring'in yaşamını bu derece berbat eden ve onda hıristiyanlıktaki Kutsal-Ruha karşı günah ile aynı bağışlanmaz suç rolünü oynayan o korkunç yadsımanın yadsınması nedir peki? – Eski idealist felsefenin onu altında [sayfa 211] sakladığı ve bay Dühring yapısındaki onulmaz metafizikçilerin orada saklamakta yarar görmeye devam ettikleri gizemli karışık şeyler yığını ortadan kalkar kalkmaz, bir çocuğun bile anlayabileceği, her yerde ve her gün olan çok yalın bir şey. Bir arpa tanesi alalım. Böyle milyarlarca arpa tanesi öğütülür, pişirilir, sonra da tüketilir. Ama eğer böyle, bir arpa tanesi kendisi için normal koşullar bulursa, eğer elverişli bir toprağa düşerse, ısı ve yaşlığın etkisi altında onda özgül bir dönüşüm olur, çimlenir: tane, tane olarak yok olur, yadsınır, onun yerine ondan doğan bitki geçer; tanenin yadsınması. Ama bu bitkinin normal ömrü nedir? Büyür, gelişir, döllenir ve sonunda yeni arpa taneleri verir ve bu taneler olgunlaşır olgunlaşmaz sap solar, yadsınır. Bu yadsımanın yadsınmasının sonucu olarak, elimizde gene başlangıçtaki arpa tanesi, ama tek başına değil, sayısı on, yirmi, otuz kez artmış bir biçimde, bulunur. Tahıl türleri çok büyük bir yavaşlıkla değişirler ve böylece bugünkü arpa bundan yüzyıl önceki arpaya adamakıllı benzer kalır. Ama plastik bir süs bitkisi, örneğin bir dalya ya da bir orkide alalım; tohum ve tohumdan doğan bitkiyi

bahçıvan ustalığıyla işleyelim: Bu yadsımanın yadsınmasının sonucu olarak, yalnızca daha çok tohum değil ama daha da güzel çiçekler veren, nitelikçe daha iyi bir tohum elde ederiz ve bu sürecin her yinelenmesi, her yeni yadsımanın yadsınması, bu yetkinleşmeyi pekiştirir. – Bu süreç, arpa taneleri bakımından olduğu gibi böceklerden çoğu, örneğin kelebekler bakımından da böyle olur. Kelebekler, yumurtanın yadsınması ile yumurtadan doğar, cinsel olgunlaşmaya kadar değişmelerini tamamlar, çiftleşir ve çiftleşme süreci tamamlanıp da dişi “çok sayıdaki yumurtalarını yumurtlar yumurtlamaz ölmeleri sonucu, bu kez de kendileri yadsınmış olurlar. Öteki bitki ve öteki hayvanlarda sürecin bu yalınlıkla olmaması, bunların yok olmadan önce bir tek kez değil, birçok kez tohum, yumurta ya da yavru vermeleri, şu anda bizim için önemli değil; biz burada, yalnızca yadsımanın yadsınmasının organik dünyanın iki çevresinde de *gerçekten ortaya çıktığını* göstermek istiyoruz. Ayrıca, tüm [sayfa 212] yerbilim bir yadsınmış yadsımalar dizisi, bir eski mineral oluşumların ardışık yokolmaları ve yeni oluşumların tortu çökmeleri dizisidir. En başta, akışkan yığının soğumasıyla meydana gelen ilk yer kabuğu denizlerin, meteorolojinin ve atmosferik kimyanın etkisi altında parçalara ayrılır ve bu ufalanmış yığınlar, katmanlar biçiminde deniz dibine çökerler. Deniz dibinin yer yer deniz düzeyi üstüne çıkması, bu ilk katmanlaşan parçaları yeni baştan yağmurun, mevsimlerle değişen ısının, oksijen ve atmosferlerdeki karbonik asidin etkisi altında bırakır; bu etkiler, yer yuvarlağının içinden çıkarak, birçok katmanlar içinden geçmiş bulunan önce erimiş, sonra da soğumuş bir durumdaki kayalık yığınlar üzerinde de kendilerini gösterirler. Böylece milyonlarca yüzyıl boyunca yeni katmanlar, oluşmak, büyük bölümü bakımından yokolmak ve gene yeni katmanlar oluşmasına yardım etmekten geri kalmazlar. Ama sonuç çok olumludur: En yoğun ve en çeşitli bir bitkisel oluşumu sağlayan mekanik ufalanma durumunda, en çeşitli kimyasal öğelerin işin içine karıştığı bir toprağın meydana gelmesi.

Matematikte de böyle. Herhangi bir cebirsel büyüklüğü örneğin a’yı alalım. Bunu yadsırsak, $-a$’yı elde ederiz. Bu yadsımayı, $-a$’yı $-a$ ile çarparak yadsıyalım, $+a^2$’yi, yani ilk olumlu büyüklüğü elde ederiz; ama daha yüksek bir derecede, ikinci derecede. Gene a^2’ye varmak için artı a’yı kendisi ile çarparak aynı a^2’yi elde edebileceğimizin burada da bir önemi yok. Çünkü yadsınmış yadsıma a^2 içinde öylesine yapışıp kalmıştır ki a^2

her durumda iki kare köke, yani *a* ile -*a*'ya sahiptir. Ve yadsınmış yadsımadan, kare içinde bulunan olumsuz kökten bu kurtulma olanaksızlığı, ikinci derecede denklemlerden başlayarak iyice duyuları bir önem kazanır. – Yadsınmanın yadsınması yüksek çözümlemede, bay Dühring'in kendisinin matematiğin en yüksek işlemleri olduğunu söylediği ve günlük dilde diferansiyel ve entegral hesap denilen bu "sonsuz derecede küçük büyüklüklerin toplanması"nda kendini daha da çarpıcı bir biçimde gösterir. Bu tür hesaplar nasıl yapılır? Örneğin belirli bir problemde, biri her [sayfa 213] durum için belirli bir oranda değişmedikçe, öteki de değişmeyen *x* ve *y* gibi iki değişen büyüklüğüm var. Bunların diferansiyelini alıyorum, yani *x* ve *y*'yi, ne denli küçük olursa olsun herhangi bir gerçek büyüklük karşısında yok olacak, *x* ve *y*'den karşılıklı oranlarından, ama deyim yerindeyse hiçbir maddesel temeli olmayan, hiçbir niceliği bulunmayan nicel bir orandan başka bir şey kalmayacak denli sonsuz derecede küçük varsayıyorum; *dx/dy* buna göre iki *x* ve *y* diferansiyelinin oranı 0/0 olur, ama *x/y*'in dışavurumu olarak konmuş 0/0. İki yitik büyüklük arasındaki bu ilişkinin, durağanlığa yükseltilmiş yok olmaları anının bir çelişki olduğuna ancak şöyle bir değiniyorum; ama bu çelişki bizi, matematiği genel olarak iki yüz yıla yakın bir süreden beri şaşırttığından çok şaşırtmaz.[79] Peki, burada *x* ve *y*'yi yadsımadımsa –ama metafiziğin yadsıdığı gibi, artık bir daha kendime tasa etmeyecek derecede yadsıma değil, veri duruma uygun düşen biçimde yadsıma– başka ne yaptım? Artık *x* ve *y* yerine, önümdeki formül ya da denklemlerde onların yadsınmaları olan *dx* ve *dy* var. Bundan böyle hesaplamaya bu formüllerle devam ediyor, *dx* ve *dy* ile, bazı ayrım yasalarına bağlı olsalar da, gerçek büyüklükler olarak işlem yapıyor, *yadsımayı yadsıyor* yani diferansiyel formülü entegre ediyor, *dx* ve *dy* yerine gerçek *x* ve *y* büyüklüklerine yeni baştan erişiyorum; ama, diyelim baştaki kadar az ilerlemiş bulunmuyorum: Tersine, bayağı geometri ve cebirin, üzerinde belki de boş yere kıvranacakları problemi çözmüş bulunuyorum.

Tarihte durum başka türlü değil. Bütün uygar halklar, işe toprağın ortak mülkiyeti ile başlarlar. Belirli bir ilkel aşamayı aşan bütün halklarda bu ortak mülkiyet, tarımın gelişmesi içinde, üretim için bir engel durumuna gelir. Azçok uzun aracı aşamalardan sonra ortadan kaldırılır, yadsınır, özel mülkiyet biçimine dönüştürülür. Ama tarımın, toprağın özel mülkiyeti sayesinde erişilmiş daha yüksek bir gelişme aşamasında, tersine, bu kez özel mülkiyet üretim için bir [sayfa 214] engel durumuna gelir – küçük toprak

mülkiyeti bakımından olduğu denli büyük toprak mülkiyeti bakımından da bugün olduğu gibi. Toprağın özel mülkiyetinin yadsınmasına, yeni baştan ortak mülkiyet biçimine dönüştürülmesine yönelen istemin, bir zorunluluk niteliği ile oraya çıktığı görülür. Ama bu istem, eski ilkel ortak mülkiyetin canlandırılması anlamına değil, üretim için bir engel olmak şöyle dursun, tersine, kolektif mülkiyetin üretimi engellerinden en iyi kurtaracak ve ona modern kimyasal bulgular ve mekanik buluşlardan tam bir yararlanmayı en iyi sağlayacak olan çok daha yüksek ve çok daha gelişmiş bir biçiminin kurulması anlamına gelir.

Bir örnek daha. Antik felsefe, doğal bir ilkel materyalizm idi. Bu niteliğiyle, düşünce ile madde arasındaki ilişkiyi açığa çıkartmakta yeteneksiz kalıyordu. Ama bu konuda açıklığa kavuşma zorunluluğu, önce maddeden ayrı bir ruh öğretisine, sonra bu ruhun ölmezliğinin ileri sürülmesine, en sonra da tektanrıcılığa götürdü. Yani ilkçağ materyalizmi, idealizm tarafından yadsındı. Ama felsefenin daha sonraki gelişmesi içinde, bu kez idealizm savunulamaz bir duruma geldi ve modern materyalizm tarafından yadsındı. Modern materyalizm, yani yadsımanın yadsınması, eski materyalizmin yalın bir yeniden kurulması değildir ama onun sürüp giden temellerine, felsefe ve doğa bilimlerinin iki kez bin yıllık bir evrimin olduğu gibi, bu iki bin yıllık tarihin kendisinin de bütün bir düşünce içeriğini eşitler. Her şeyden sonra artık bu, bir felsefe değil ama ayrı bir bilimler bilimi dışında, gerçek bilimler içinde yararlılığını gösterecek ve kullanılacak yalın bir dünya görüşüdür. Demek ki felsefe, burada "kaldırılmış", yani aynı zamanda "hem aşılmış hem de korunmuş", biçiminde aşılmış, gerçek içeriğinde korunmuştur. Bay Dühring'in "sözcük oyunları"ndan başka bir şey görmediği yerde, demek ki daha yakın bakınca gerçek bir içerik bulunur.

Ensonu, Dühring'in düzmece eşitlik öğretisinin solgun bir kopyasından başka bir şey olmadığı Rousseau'nun eşitlik öğretisi de –ve üstelik Hegel'in doğumundan yirmi yıldan çok bir süre önce– Hegel'in yadsımanın yadsınması ebe [sayfa 215] kadın görevini görmedikçe gerçekleşmez. Ve bundan utanmak şöyle dursun bu öğreti, ilk sunuluşunda hemen hemen çalımla, kendi diyalektik kökeninin damgasını sergiler. Doğal ve yabanıl durumunda, insanlar eşitti; ve Rousseau henüz dili doğal durumun bir bozulması olarak aldığı için, aynı türden hayvanlar arasındaki bu türün bütün genişliği içinde geçerli eşitliği, Haeckel tarafından son zamanlarda varsayımsal bir biçimde *alales*, dilden yoksun olarak sınıflandırılmış

bulunan o insan-hayvanlara uygulamakta yerden göğe değin haklıdır. Ama bu eşit insan-hayvanlar, kendilerini öteki hayvanlardan üstün kılan bir özgülüğe sahipti: Yetkinleşme anıklığı (*la perfectibilite*), zamanla gelişme olanağı;[80] ve bu, eşitsizliğin nedeni oldu. Demek ki Rousseau, eşitsizliğin doğuşunda bir ilerleme görür. Ama bu ilerleme karşıt (*antagoniste*) bir ilerlemeydi, aynı zamanda bir gerilemeydi de.

> "Bütün daha sonraki [doğal durumdan sonraki] ilerlemeler, görünüşte *bireyin yetkinleşmesine* ama gerçekte *türün* düşkünleşmesine doğru atılmış adımlardı. ... Metalurji ve tarım, türetimi bu büyük devrimi meydana getiren iki zanaat oldu."

(Balta girmemiş ormanın işlenmiş toprak durumuna dönüşmesi ama mülkiyet aracıyla sefalet ve köleliğin de ortaya çıkması.)

> "İnsanları uygarlaştıran ve insan türünü bozan şey, ozana göre altın ve gümüş ama filozofa göre demir ve buğdaydır."[81]

Uygarlıktaki her yeni ilerleme, aynı zamanda eşitsizlikte de yeni bir ilerlemedir. Uygarlıkta doğmuş toplumun kurduğu bütün kurumlar, ilk ereklerinin tersine dönerler.

> "Halkların başkanlarını kendilerini köleleştirmek için değil, özgürlüklerini savunmak için seçtikleri söz götürmez bir şey ve tüm siyasal hukukun temel kuralıdır."[82] [sayfa 216]

Ama gene de bu başkanlar, zorunlu olarak halkların baskıcıları haline gelir ve bu baskıyı, doruğuna çıkartılmış eşitsizliğin yeniden kendi karşıtı durumuna dönüştüğü, eşitlik nedeni durumuna geldiği (despot karşısında herkes eşittir, yani sıfıra eşittir) noktaya değin götürürler.

> "Eşitsizliğin son derecesi ve *çemberi kapayan ve hareket noktamıza erişen son nokta*, işte burasıdır: Bütün bireyler, hiçbir şey olmadıkları ve uyrukların egemeninin isteğinden başka bir yasaları bulunmadığı için, işte burada yeni baştan eşit duruma gelirler."[83]

Ama despot, ancak zor sahibi olarak egemendir ve bu nedenle "baştan atılabildiği anda, zora karşı söyleyecek hiçbir şeyi yoktur. ... Onu yalnızca güç tutuyordu, onu ancak güç devirir, böylece her şey doğal düzene göre olup biter."[84]

Ve böylelikle, eşitsizlik bir kez daha eşitliğe dönüşür ama dilden yoksun ilkel insanın o eski doğal eşitliğine değil, toplum sözleşmesinin yüksek eşitliğine. Baskıcılar baskı altına alınırlar. Bu, yadsımanın yadsınmasıdır.

Demek ki Rousseau'da, yalnızca Marks'ın *Kapital*'inde izlenen düşünce gidişine insanı şaşırtacak kadar benzeyen bir düşünce gidişi değil ama hatta ayrıntıda bile Marks'ın kullandığı bütün bir diyalektik gelişimler dizisinin kullanıldığını da görüyoruz: Özü gereği karşıt olan ve bir çelişki içeren süreçler; bir ucun (*extréme*) kendi karşıtına dönüşümü; ensonu, bütünün çekirdeği olarak, yadsımanın yadsınması. Demek ki Rousseau, her ne denli 1754'te hegelci jargonu konuşamıyorduysa da, gene de Hegel'in doğumundan yirmi üç yıl önce hegelci veba, çelişki diyalektiği, *Logos* öğretisi, tanrıbilim vb. tarafından derinden derine kemirilmiş bulunuyordu. Ve bay Dühring Rousseau'nun eşitlik teorisini yavanlaştırarak iki utkun adamcağızı ile oynarken, hanidir ister istemez yadsımanın yadsınmasının kolları arasına kaydığı eğim üzerinde bulunur. İki adamın eşitliğinin içinde geliştiği, ideal durum olarak sunulan durum, *Felsefe*'nin 271. sayfasında "ilkel [sayfa 217] durum" olarak nitelenir. Ne var ki 279. sayfaya göre bu ilkel durum, "soygun sistemi" tarafından zorunlu olarak ortadan kaldırılır – birinci yadsıma. Ama işte şimdi biz, gerçeksel felsefe sayesinde, soygun sistemini ortadan kaldırıp onun yerine eşitliğe dayanan bay Dühring türetimi ekonomik komünü kurduğumuz noktaya varmış bulunuyoruz: Yadsımanın yadsınması, daha yüksek bir aşamada eşitlik. Yüce kişiliğinde yadsımanın yadsınması cehennemlik günahını işleyen bay Dühring'in görünüşü ne eğlendirici, çevreni ne kurtarıcı bir biçimde genişleten bir seyirlik!

Peki yadsımanın yadsınması nedir? Son derece genel ve işte bu yüzden büyük bir önem ve büyük bir değer taşıyan doğanın, tarihin ve düşüncenin bir gelişme yasası; görmüş bulunduğumuz gibi, hayvanlar ve bitkiler dünyası bakımından yerbilim, matematik, tarih, felsefe bakımından geçerli olan ve bay Dühring'in karşı gelmesine ve kafa tutmasına karşın, farkına varmadan kendi yordamınca uyma zorunda kaldığı yasa. Bu işin yadsımanın yadsınması olduğunu söylediğim zaman, örneğin arpa tanesi tarafından çimlenmeden taneyi taşıyan bitkinin yok olmasına değin izlenen özel gelişme üzerine hiçbir şey söylemediğim kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten, diferansiyel hesap da yadsımanın yadsınması olduğu için, önermeyi tersine çevirmekle bir arpa filizinin diferansiyel hesap ya da hatta inan olsun, sosyalizm olduğu saçmalığını ileri sürmüş olmaktan başka bir şey yapmış olmazdım. Bununla birlikte, metafizikçilerin diyalektiğin sırtına hiç durmadan yükledikleri şey de, işte budur. Eğer bütün bu süreçler üzerine, bunlar yadsımanın yadsınmasıdır dersem, bunların hepsini birden

bu tek hareket yasası altında kavramış ve bu nedenle de tek başına alınmış hiçbir özel sürecin özelliklerini hesaba katmamış olurum. Gerçekte diyalektik doğanın, insan toplumunun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasaları biliminden başka bir şey değildir.

Şöyle bir karşıkoymada da bulunabilir: Burada gerçekleşen yadsıma, gerçek bir yadsıma değil: Bir arpa tanesini, onu öğüterek; bir böceği, üzerine basarak; a olumlu [sayfa 218] büyüklüğünü, onu çizerek de yadsırım. Ya da gül, gül değildir diyerek, gül güldür önermesini yadsırım; ve eğer bu önermeyi yeniden yadsır ve: gül gene de güldür dersem, bundan ne sonuç çıkar? – Bu karşıkomalar, gerçekte metafizikçilerin diyalektiğe karşı bellibaşlı ve bu sınırlı düşünce biçimine tamamen yaraşır kanıtlarıdır. Yadsımak diyalektikte yalnızca hayır demek ya da bir şeyin varolmadığını söylemek ya da onu herhangi bir biçimde yok etmek anlamına gelmez. Spinoza şöyle diyordu: *Omnis determinatio est negatio*, her sınırlama ya da belirleme, aynı zamanda bir yadsımadır.[85] Ve ayrıca yadsımanın türü, burada sürecin önce genel, sonra da özel doğası tarafından belirlenir. Yalnızca yadsımamalı ama yadsımayı yeniden ortadan kaldırmayalım da. Öyleyse birinci yadsımayı, ikincisi olanaklı kalacak ya da olanaklı bir duruma gelecek bir biçimde var etmek gerekir. Ve bu, nasıl olacak? Tek başına alınmış her durumun özgül doğasına göre. Eğer bir arpa tanesini öğütür, eğer bir böceği ezersem, birinci eylemi gerçekleştirmiş, ama ikinciyi olanaksız kılmış olurum. Demek ki şeylerin her türünün, ortaya bir gelişme çıkacak biçimde kendi özgül yadsınma türü vardır ve her fikir ve kavram türü için de bu böyledir. Sonsuz-küçük hesapta, olumsuz köklerden olumlu üsler meydana getirilmesinde olduğundan başka türlü yadsınır. Öteki her şey gibi bunu da öğrenmek gerek. Eğer yalnızca arpa filizi ile sonsuz-küçük hesabın yadsımanın yadsınmasına bağlı olduklarını bilirsem, sesin tellerin boyutu ile belirlenmesi yalın yasalarına dayanarak hemen keman çalabildiğimden daha çok, ne başarıyla arpa yetiştirmesini, ne de diferansiyel ve entegral almasını becerebilirim. – Ama yadsımanın yadsınması, eğer *a*'yi o ardarda bir yazıp bir çizme ya da bir gül için ardarda bir onun gül olduğunu bir de gül olmadığını söyleme çocuksu hoşça vakit geçirme olsa, bundan kendini bu cansıkıcı işlere veren kişinin budalalığından başka bir şey çıkmayacağı açıktır. Ama gene de metafizikçiler, eğer bir gün yadsımanın [sayfa 219] yadsınmasını gerçekleştirmek istiyorsak, bu işin ancak böyle yapılacağı yalanını bize yutturmak isterler.

Öyleyse yadsımanın yadsınmasının, Hegel'in din alanından alınmış ve ilk günah ve kurtarma öyküsü üzerine kurulmuş türetiminin maskaraca bir andırışması olduğunu savladığı zaman, bize yalan yutturarak eğlenen kişi, bir kez daha bay Dühring'dir. İnsanlar diyalektiğin ne olduğunu öğrenmeden çok önce, diyalektik olarak düşündüler; tıpkı düzyazı terimi varolmadan çok daha önce düzyazı biçiminde konuştukları gibi. Doğada, tarihte ve ne olduğu öğrenilinceye değin de beyinlerimizde bilinçsiz bir biçimde gerçekleşen yadsımanın yadsınması yasası kesinlikle ilk kez olarak Hegel tarafından formüle edilmiştir. Ve eğer bay Dühring bu işi gizlice yapmak istiyor ve yalnızca işin adı ona çekilmez geliyorsa, daha iyi bir ad bulmakta özgürdür. Ama eğer bu işin kendisini düşünceden sürmek istiyorsa, o zaman onu önce doğadan ve tarihten sürmek iyiliğinde bulunsun ve (-a) x (-a)'nın $+a^2$ olmadığı ve diferansiyel ve entegral almanın ceza tehdidi altında yasaklandığı bir matematik türetsin. [sayfa 220]

72 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 783. -Ed.
73 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 93. -Ed.
74 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 94; İtalikler Engels'in. -Ed.
75 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 780 vd. -Ed.
76 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 782. -Ed.
77 *lbid*, s. 782-783. -Ed.
78 Bkz: s. 226. -Ed.
79 Engels, burada *limite geçiş* kavramını çözümlüyor. O sıralarda yeni bulunmuş olan bu kavram (*Cauchy*) türev, entegral ve diziler hesabının temelinde yatmakta devam eder. -Ed.
80 Haeckel: *Natürliche Schöpfungsgeschichte*..., 4. baskı, Berlin 1873, s. 590-591. Haeckel'in varsayımı, Eugène Dubois tarafından 1894'de Pithecanthropus erectus'un bulgulanmasını önceliyordu. -Ed
81 Rousseau, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalitté*.... Editions Sociales, 1971, s. 118. -Ed.
82 *İbid*., s. 129.
83 *İbid*., s. 141.
84 *İbid*., s. 142-143. –Ed.
85 Formül, 2 Haziran 1674 günlü, bilinmeyen birine yazılmış bir mektupta bulunur. Bkz: *Correspondance de Baruch de Spinoza*, mektup 50. -Ed.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SONUÇ

FELSEFE ile işimizi bitirdik; *Dersler*'de yalvaçca düşlemler olarak gene de raslanacak şeyler, bizi bay Dühring'in sosyalizmi altüst etme biçimini inceleyeceğimiz zaman uğraştıracak. Bay Dühring, bize ne vaat etti? Her şeyi. Ve hangi vaadini tuttu? Hiçbirini. "Gerçek ve dolayısıyla doğanın ve yaşamın gerçekliğine dönük bir felsefenin öğeleri", "dünyanın kesinlikle bilimsel anlayışı", "sistem doğurucu fikirler" ve bay Dühring'in gene bay Dühring tarafından davul zurna ile tumturaklı tümceler biçiminde ilan edilen bütün öteki güzel sonuçları, ne yandan ele alırsak alalım, *salt şarlatanlık* çıktı. "Varlığın temel biçimlerini, düşünce derinliğinden hiçbir şey bırakmaksızın saptamış bulunan" evren şemasının irdelenmesi, hegelci mantığın son derece yavanlaştırılmış bir kopyası olarak göründü ve onunla birlikte bu "temel biçimler" ya da mantıksal kategorilerin, "uygulanmaları" gereken dünyadan [sayfa 221] önce ve dünyanın dışında bir yerlerde gizemli bir varoluşu bulunduğu boş inancını paylaştığı anlaşıldı. Doğa felsefesi bize, hareket noktası "maddenin kendi kendine özdeş bir durumu", ancak madde-hareket ilişkisi üzerine en onulmaz bir karışıklığa düşülerek ve üstüne üstlük dünyanın dışında, bu durumu ancak kendi harekete geçirebilecek kişisel bir Tanrı kabul edilerek tasarlanabilecek bir durum olan bir evrendoğum sunar. Organik doğayı incelerken gerçek felsefesi, Darwin'in yaşama savaşımı ve doğal seçmesini "hayvanın insanlığa karşı yüceltilmesi olarak" yadsıdıktan sonra, onları ikinci dereceden de olsa, doğada etkili

etkenler olarak arka kapıdan yeniden kabul etmek zorunda kaldı. Bu felsefe ayrıca, biyoloji alanında, bilimsel halk konferanslarının yaygınlaşmasından bu yana, kültürlü sınıfların genç kızlarında bile mumla aranacak bir bilgisizliği gösterme fırsatını buldu. Ahlak ve hukuk alanında Rousseau'yu sulandırmakla, daha önce Hegel'i yavanlaştırdığından daha şanslı çıkmadı ve tüzel (adli) bilimle ilgili olarak, tersini doğrulamak için katlandığı bütün çabaya karşın, hatta en bayağı eski Prusyalı tipi hukukçularda bile seyrek raslanabilecek bir bilgisizlik gösterdi. "Yalnızca görünür çevreni kabul etmeyen" felsefe, tüzel alanda Prusya yasamasının yürürlükte bulunduğu bölge ile örtüşen gerçek bir çevrenle yetindi. Bu felsefenin, güçlü devrimci hareketi içinde gözlerimizin önüne sereceğini vaat ettiği "dış ve iç doğanın yerleri ve gökleri"ne gelince, tıpkı "son çözümlemede kesin doğruluklar" ve "mutlak temel" gibi onları da hep bekliyoruz. Düşünce biçimi "dünyanın öznel olarak sınırlı bir tasarlanışının" bütün geçici hevesini dıştalayan filozof, yalnızca büyük eksikliğini gösterdiğimiz bilgileri, sınırlı metafizik düşünce biçimi ve gülünç kendini beğenmesi ile değil ama hatta çocukça kişisel hevesleri ile de öznel bakımdan sınırlı olduğunu gösterdi. Tütün, kediler ve Yahudiler için duyduğu tiksintiyi, Yahudiler dahil insanlığın geri kalan bölümüne evrensel değerde bir yasa olarak dayatmaksızın gerçeksel felsefesini tamamlaması olanaksız. Başkası karşısındaki "gerçekten eleştirel bakış açısı", insanlara [sayfa 222] hiçbir zaman söylemedikleri ve bay Dühring'in kişisel üretimi olan şeyleri dikkafalılıkla yüklemeye dayanıyor. Yaşamın değeri ve ondan en iyi yararlanma biçimi gibi küçük-burjuva konular üzerindeki bitmez tükenmez ipsiz-sapsızlıkları, Gœthe'nin Faust'una karşı duyduğu öfkeyi açıklayacak bir hamkafalıktadır. Gœthe, ağırbaşlı gerçeksel filozof Wagner'i değil de o ahlakdışı Faust'u kahraman olarak almakla, kuşkusuz bağışlanmaz bir kusur işlemiştir. Kısacası, bütünüyle ele alındığı zaman gerçeksel felsefe, Hegel gibi konuşmak gerekirse kendini, "Alman aydınlanma felsefesinin en solgun firesi", güçsüzlük ve saydam bayağılığı ancak ona kattığı falcı kadın retorik artıkları ile güçlendirilip bulandırılabilen bir tortu olarak gösterir. Ve kitabın sonuna geldiğimiz zaman, ayaklarımız suya erer ve "yeni düşünce biçimi"nin, "tepeden tırnağa özgün sonuç ve görüşler"in ve "sistem doğuran düşünceler"in bize gerçi birçok yeni saçmalıklar sunduklarını ama herhangi bir şey öğrenebildiğimiz bir tek satır bile sunmadıklarını itiraf etmek zorunda kalırız. Ve en bayağı işportacı ile yarışırcasına, marifetlerini ve malını davul zurna ile öven ve iri sözlerinin arkasında hiç, ama hiçbir şey

bulunmayan bu adam, aralarından en küçüğü bile kendisine oranla bir dev olan Fichte, Schelling ve Hegel gibi adamlara şarlatan demekte bir sakınca görmez. Şarlatan? Kuşkusuz! Peki ama kim? [sayfa 223]

İKİNCİ KISIM
E K O N O M İ P O L İ T İ K

BİRİNCİ BÖLÜM
KONU VE YÖNTEM

EKONOMİ POLİTİK, en geniş anlamda, insan toplumunda maddesel yaşama araçlarının üretim ve değişimini yöneten yasaların bilimidir. Üretim ile değişim iki farklı işlevdirler. Üretim, değişimsiz olabilir; ama değişim, –tanım gereği ürünlerin değişiminden başka bir şey olmamasından ötürü–, üretimsiz olamaz. Bu iki toplumsal işlevden her biri, büyük ölçüde kendine özgü dış etkilerin etkisi altında ve dolayısıyla büyük ölçüde kendi öz ve özgül yasalarına sahip bulunur. Ama öte yandan, bu işlevler birbirlerini her an koşullandırır ve birbirleri üzerinde öylesine bir etkide bulunurlar ki bunlar, ekonomik eğrinin apsis ve ordinatı olarak adlandırılabilirler.

İnsanların üretim ve değişim koşulları ülkeden ülkeye ve her ülkede de kuşaktan kuşağa değişir. Öyleyse ekonomi politik de bütün ülkeler ve bütün tarihsel dönemler için aynı [sayfa 227] olamaz. Yabanılın ok ve yayından, çakmaktaşı bıçağıyla ancak ayrıksın olarak işe karışan değişim ilişkilerinden bin beygirlik buhar makinesine, mekanik dokuma tezgahına, demiryolları ve İngiltere Bankasına değin, çok büyük bir uzaklık var. Ateş Topraklılar (*Fuégien*'ler-Macellan takımadalılar), yığınsal üretim ve dünya ticaretine değin varamadıkları gibi, hatır bonolarına ve bir borsa çöküntüsüne de varamadılar. Ateş Toprağının ekonomi politiği ile bugünkü İngiltere'nin ekonomi politiğini aynı yasalara indirgemek isteyen biri, ortaya en bayağı beylik düşüncelerden başka bir şey koyamaz. Öyleyse ekonomi politik, özsel olarak *tarihsel* bir bilimdir. Tarihsel, yani durmadan

değişen bir konu ile uğraşır; önce üretim ve değişimdeki evrimin her derecesine özgü yasaları ayrı ayrı irdeler ve ancak bu irdeleme sonundadır ki, üretim ve değişim için her zaman geçerli bazı genel yasalar saptayabilir. Belirli üretim tarzları ve değişim biçimleri için geçerli yasaların, tarihin bu üretim tarzları ve değişim biçimlerine ortaklaşa sahip bulunan bütün dönemleri için geçerliliklerini korudukları kendiliğinden anlaşılır. Böylece, örneğin maden paranın kullanılmaya başlanması, maden paranın değişim aracı görevini gördüğü bütün ülkeler ve bütün tarih aşamaları için geçerlikte kalan bir dizi yasayı yürürlüğe sokar.

Belirli bir tarihsel toplumun üretim ve değişim biçimi ile bu toplumun tarihsel koşulları, aynı zamanda ürünlerin bölüşüm biçimini de içerirler. Tarihe girişleri sırasında bütün uygar halklarda, kendisi ya da çok belirgin kalıntıları görülen toprağın ortaklaşa mülkiyetinin hüküm sürdüğü aşiret (*tribu*) ya da köy topluluklarında, ürünlerin gözle görülür bir biçimde eşit bir bölüşümü tamamen doğaldır; üyeler arasındaki bölüşümün daha büyük bir eşitsizliğin başladığı yerde, bu durum, topluluğun (*communauté*) dağılmasının başlangıcını da gösterir. Büyük ve küçük tarım, içinde geliştikleri tarihsel koşullara göre, çok farklı bölüşüm biçimleri kabul ederler. Ama büyük tarımın her zaman küçük tarımdan çok daha başka bir bölüşümü koşullandırdığı; büyük tarımın –köle [sayfa 228] sahipleri ile köleler, toprakbeyleri ile angaryacı köylüler, kapitalistler ile ücretliler arasında– bir sınıf karşıtlığına dayandığı ya da böyle bir karşıtlık oluşturduğu, oysa küçük tarımın tarımsal üretimde çalışan bireyler arasında hiçbir zaman bir sınıf ayrımı sonucu vermediği, tersine, böyle bir ayrımın yalnızca varlığının bile parçasal (*parcellaire*) ekonominin sonunun başlangıcını gösterdiği de açıktır. – O zamana değin doğal ekonominin tek başına ya da başat bir biçimde egemen olduğu bir ülkede maden paranın kullanılmaya başlanması ve yayılması, eski bölüşümün, her zaman az ya da çok hızlı ve bireyler arasındaki eşitsizliğin, dolayısıyla zengin ve yoksul arasındaki karşıtlığın gitgide artacağı bir biçimde altüst oluşuna bağlıdır. Ortaçağın lonca ve yerel zanaatçılığı, büyük kapitalistler ile ömürboyu ücretlileri, bunlara modern sanayi, kredinin bugünkü gelişmesi ve her ikisinin de evrimine uygun düşen değişim biçimi olan özgür rekabet tarafından ne denli zorunlu bir biçimde yolaçılmış bulunuyorsa, o denli olanaksız kılıyordu.

Ama bölüşümdeki farklılıklarla birlikte *sınıf farklılıkları* da ortaya çıkar. Toplum, ayrıcalıklı sınıflarla yoksunlaşmış sınıflar, sömürücülerle sömürülenler, egemenlerle yönetilenler biçiminde bölünür ve aynı bir

aşiretin doğal topluluk gruplarının, evrimleri içinde başlangıçta yalnızca ortak çıkarlarına (örneğin Doğudaki sulama) gözkulak olmak ve dışa karşı savunmalarını sağlamak için ulaşmış bulundukları devlet,[86] bundan böyle, egemen sınıfın yaşama ve egemenlik koşullarının yönetilen sınıfa karşı zorla sürdürülmesi gibi bir ereğe sahip olur.

Bununla birlikte bölüşüm, üretim ve değişimin salt edilgen bir sonucu da değildir; o da ötekiler üzerinde etkili olur. Her yeni üretim tarzı ya da her yeni değişim biçimi, başlangıçta [sayfa 229] yalnızca eski biçimler ile bunlara uygun düşen siyasal kurumlar tarafından değil ama eski bölüşüm biçimi tarafından da engellenir. Her yeni üretim tarzı ya da her yeni değişim biçiminin, önce uzun bir savaşım içinde, kendine uygun düşen bölüşümü kendine bağlaması gerekir. Ama belli bir üretim ve değişim biçimi ne denli hareketli, gelişime ve evrime ne denli yatkın olursa, bölüşüm de içinden çıktığı koşulların etkisinden kurtulduğu ve daha önceki üretim ve değişim biçimi ile çatışma içine girdiği bir düzeye o denli çabuk ulaşır. Yukarda sözkonusu edilen eski ilkel topluluklar, dış dünya ile ticaret işlerinde dağılmaları sonucunu veren servet farklılıkları meydana getirmeden önce, bugün bile Hintliler ve Slavlarda olduğu gibi, varlıklarını binlerce yıl sürdürebilirler. Buna karşılık, topu topu üçyüz yıllık bir geçmişi bulunan ve ancak büyük sanayinin ortaya çıkmasından sonra egemen duruma geçen modern kapitalist üretim, bu kısa zaman parçası içinde, bölüşümde onu zorunlu olarak sonuna götürecek olan çelişkiler –bir yanda sermayelerin birkaç elde, öte yanda da varlıksız yığınların büyük kentlerde toplanması– yarattı.

Bölüşüm ile bir toplumun maddesel varlık koşulları arasındaki bağ, her durumda yansıması halk içgüdüsünde düzenli olarak bulunacak denli doğaldır. Bir üretim biçimi, evriminin yükselme çizgisi üzerinde bulunduğu sürece, kendisine uygun düşen bölüşüm biçimi tarafından zarara uğratılmış durumda bulunan kimseler tarafından bile alkışlanır. Büyük sanayinin ortaya çıkması zamanındaki İngiliz işçileri gibi. Hatta bu üretim biçimi toplum için normal olarak kaldığı sürece, bölüşümden genellikle herkes hoşnuttur ve o anda egemen sınıfın kendisi içinden yükselen protestolar (Saint-Simon, Fourier, Owen), ilkin sömürülen yığın içinde hiçbir yankı bulmaz. Ancak sözkonusu üretim biçimi iniş çizgisinin büyücek bir kısımını tamamladığı, ömrünün yarısını doldurduğu, varlık koşulları büyük ölçüde ortadan kalktığı ve ardılı gelip kapıya dayandığı zamandır ki – işte ancak o zamandır ki gitgide daha eşitsiz bir biçime gelen bölüşüm haksız [sayfa 230]

görünür; işte ancak o zamandır ki yaşam tarafından aşılmış olgular, ölümsüz denilen adaletin karşısına çağrılır. Ahlaka ve hukuka bu başvuruş, bizi bilimsel bakımdan bir parmak bile ilerletmez; iktisat bilimi, ne denli haklı olursa olsun, ahlaksal öfke içinde herhangi bir kanıt değil ama yalnızca bir belirti görebilir. İktisat biliminin görevi daha çok, ortaya çıkan toplumsal bozuklukların bir yandan varolan üretim biçiminin zorunlu sonuçları ama bir yandan da başlayan bozulmasının belirtileri olduklarını göstermek ve bozulan ekonomik hareket biçimi içinde, üretim ve değişimin gelecekteki bu bozuklukları ortadan kaldıracak yeni örgütlenme öğelerini bulup çıkarmaktır. Ozanı yaratan öfke, bu bozuklukların betimlenmesinde ya da bu bozuklukları yadsıyan veya süsleyip-püsleyen egemen sınıfın hizmetindeki şakşakçılara karşı saldırıda tam yerli yerindedir. Ama her durumda ne denli az *tanıtlayıcı* olduğu, tüm geçmiş tarihin *her* döneminde bu öfkeyi besleyecek yeterince şey bulunması basit gerçeğinden de anlaşılabilir.

Bununla birlikte, çeşitli insan toplumlarının içlerinde üretim ve değişimde bulundukları ve sonuç olarak ürünlerin her kez içlerinde bölüşüldükleri koşulların ve biçimlerin bilimi olarak ekonomi politik, bu genişlemeyle henüz yaratılacak bir şey olarak kalır. Şimdiye değin iktisat bilimi olarak elimizde bulunan şey, hemen tamamen kapitalist üretim biçiminin doğuşu ve gelişmesi ile sınırlanır: Bu da üretim ve değişimin feodal biçimlerinden arta kalanların eleştirisiyle başlar, bunların kapitalist biçimlerle değişmesi zorunluluğunu gösterir, daha sonra bu üretim tarzını ve ona uygun düşen değişim biçimlerini olumlu anlamda, yani toplumun genel ereklerini kolaylaştırmaları anlamında açıklar ve kapitalist üretim biçiminin sosyalist eleştirisi ile, yani kapitalist üretim biçiminin yasalarının olumsuz anlamda açıklanması, bu üretim biçiminin kendi öz evrimi tarafından kendi kendini olanaksız kılan noktaya doğru yöneldiğinin tanıtlanması ile bitirir. Bu eleştiri, kapitalist üretim ve değişim biçimlerinin, üretimin kendisi için gitgide katlanılmaz bir engel [sayfa 231] durumuna geldiklerini; bu biçimler tarafından zorunlu olarak koşullandırılan bölüşüm tarzının gün günden daha çekilmez bir sınıf durumu, gitgide daha az ama gitgide daha zengin kapitalistler ile sayısı durmadan artan ve durumu genellikle kötünün kötüsüne giden varlıksız emekçi işçiler arasında her gün daha da kızışan bir karşıtlık doğurduğunu ve ensonu, kapitalist üretim biçimi çerçevesinde yaratılmış ama bu üretim biçiminin artık egemenlik altına alamadığı yoğun üretken güçlerinin, toplumun bütün üyelerine, hem

de durmadan artan bir ölçüde yaşama araçları ve yeteneklerinin özgür bir gelişmesini sağlamak için, planlı bir elbirliği bakımından örgütlenmiş bir toplum tarafından el altına alınmaktan başka bir şey beklemediklerini tanıtlar.

Burjuva ekonomisinin bu eleştirisini sonuna değin götürebilmek için üretim, değişim ve bölüşümün kapitalist biçimini bilmek yetmiyordu. Ona öngelen ya da daha az gelişmiş ülkelerde. onun yanında hâlâ varlıklarını sürdüren biçimler de, hiç değilse ana çizgileri içinde, irdelenmeli ve karşılaştırma konuları hizmeti görmeliydiler. Bu türlü bir irdeleme ve karşılaştırma şimdiye değin genel olarak yalnızca Marks tarafından yapılmıştır ve bunun sonucu burjuva dönem-öncesi teorik iktisat üzerine şimdiye değin saptanmış ne varsa, hemen hepsini onun araştırmalarına borçlu bulunuyoruz.

Ekonomi politik, dahi kafalarda 17. yüzyıl sonuna doğru doğmuş olmasına karşın gene de, dar anlamda, fizyokratlar ve Adam Smith'in vermiş bulundukları olumlu formüller içinde, özsel olarak 18. yüzyılın çocuğudur ve bu dönemin bütün üstünlük ve kusurlarıyla birlikte, bu çağda büyük Fransız aydınlanma filozofları tarafından elde edilmiş başarılar dizisi içine girer. Aydınlanma filozofları için söylemiş bulunduğumuz şey, o çağın iktisatçıları için de geçerlidir. Yeni bilim, onlar için, çağlarındaki koşulların ve gereksinmelerin dışavurumu değil ama ölümsüz usun dışavurumu idi; bu bilimin bulduğu üretim ve değişim yasaları, bu eylemlerin tarihsel olarak belirlenmiş bir biçiminin değil ama doğanın ölümsüz yasaları idiler; bu yasalar, insan doğasından [sayfa 232] çıkarılıyorlardı. Ama bu insan, yakından bakılırsa, o zaman büyük burjuva haline dönüşmekte olan orta burjuva idi ve doğası da, çağın tarihsel olarak belirlenmiş koşulları içinde üretimde bulunmaya ve ticaret yapmaya dayanıyordu.

Felsefe alanında, "eleştirel kurucu"muz bay Dühring ve yöntemi ile yeterince tanışmış bulunduğumuz şu anda, onun ekonomi politiği nasıl tasarlayacağını önceden kolayca söyleyebiliriz. Felsefede, saçmalamakla yetinmediği yerde (doğa felsefesinde olduğu gibi), bay Dühring'in görüş biçimi, 18. yüzyıl görüş biçiminin bir karikatürü idi. Sözkonusu olan tarihsel evrim yasaları değil ama doğal yasalar, ölümsüz doğruluklar idi. Ahlak ve hukuk gibi toplumsal ilişkiler, her durumda varolan tarihsel koşullara göre değil ama biri ötekini ya ezen ya da ezmeyen, ne var ki bu sonuncu durum şimdiye değin ne yazık ki hiç görülmeyen o ünlü iki adamcağız tarafından kararlaştırılıyordu. Bundan ötürü eğer bay Dühring'in

iktisadi da aynı biçimde son çözümlemedeki kesin doğruluklara, ölümsüz doğa yasalarına, en üzücü boşluğun gereksiz yinelenen belitlerine indirgeyeceği ama buna karşılık iktisadın olumlu içeriğini bildiği ölçüde, onu arka kapıdan kaçak olarak sokacağı ve bölüşümü toplumsal bir olay olarak üretim ve değişimden çıkartacak yerde, kesin çözüm için o ünlü ikilisine bırakacağı sonucunu çıkartırsak, pek de yanılmış olmayacağız. Ve bütün bunlar, artık çok iyi bilinen eski marifetlerden başka bir şey olmadığı için, bu bölüm üzerinde işi kısa tutabiliriz.

Gerçekten bay Dühring, daha 2. sayfada, bize ekonomisinin felsefesinde "saptanmış" bulunan şeye güvendiğini ve "bazı başlıca noktalarda, araştırmaların daha yüksek bir alanında *daha önce sonuca bağlanmış bulunan üstün doğruluklara* dayandığını" bildirir.

Her yerde, kendini övmede aynı ölçüsüzlük. Her yerde, bay Dühring'in utkusunun bay Dühring tarafından saptanıp ayarlanmış şeylerin üstesinden gelmesi. Gerçekten ayarlanmış, bunu enine boyuna görmüş bulunuyoruz; – ama, "hesabi görüldü!" dendiği anlamda. [sayfa 233]

Hemen sonra, "tüm iktisadın en genel *doğal yasaları*" ile karşılaşıyoruz. – Demek doğru tahmin etmişiz. Ama bu doğal yasalar, ancak "bağımlılık ve kümelenme siyasal biçimlerinin bu doğal yasaların sonuçlarına bağlandıkları o daha doğru belirlenim içinde incelendikleri" zaman geçmiş tarihin kusursuz bir kavrayışını sağlarlar. "Kölelik ve ücretli bağımlılık gibi, kendilerine zor (*violence*) üzerine kurulu mülkiyet ikiz kardeşlerinin eklendiği kurumlar, gerçekten siyasal bir niteliğe sahip toplumsal ekonominin yapıcı biçimleri olarak düşünülmelidirler ve bu kurumlar, şimdiye değin varolduğu biçimdeki dünyada, iktisadın doğal yasalarının etkilerini içinde gösterebildiği tek çerçeveyi temsil ederler.

Bu önerme, bir Wagner leit motiv'i gibi, bize ünlü ikilinin yaklaştığını haber veren bir fanfardır.[87] Ama, daha da çok bir şeydir, bay Dühring' in bütün kitabının temel konusudur. Hukuk konusunda bay Dühring bize, Rousseau'nun eşitlik teorisinin, Paris'in bütün küçük işçi kahvelerinde yıllardan beri çok daha iyilerinin işitilebildiği sosyalist plan üzerine kötü bir transpozisyonundan (makam değiştirmesinden) başka herhangi bir şey sunmasını bilmiyordu. Burada bize, iktisadın doğal ve ölümsüz yasaları ile bu yasaların etkilerinin, işin içine devletin, zorun karışması yüzünden bozulmaları üzerine, iktisatçıların yakınmalarının hiç de daha iyi olmayan bir sosyalist transpozisyonunu verir. Bunu yaparken, sosyalistler arasında tek başına kalır, – ve hakçası da budur. Her sosyalist işçi, milliyeti ne olursa

olsun, zorun sömürüye yalnızca yardımcı olduğunu ama onun nedeni olmadığını; sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkinin sömürülmesinin nedeni olduğunu ve bu ilişkinin de zor yolundan değil, salt ekonomik biçimde doğmuş bulunduğunu çok iyi bilir.

Üstelik, şimdi bir de bütün ekonomik sorunlarda "iki sürecin, üretim süreci ile bölüşüm sürecinin birbirinden ayırdedilebileceği"ni öğreniyoruz. Aynca, o yüzeysel ünlü J. B. Say, belki buna bir üçüncü süreci, kullanım, tüketim sürecini de ekler ama iyi düşünülmüş olarak, ardıllarından çok da bir [sayfa 234] şey söyleyemezdi. Değişime ya da dolaşıma gelince bu, ürünlerin son tüketiciye, asıl tüketiciye ulaşması bakımından olup bitmesi gereken her şeyin içine girdiği üretimin bir altbölümünden başka bir şey olmazdı. – Eğer bay Dühring, birbirlerini karşılıklı olarak koşullandırsalar bile birbirlerinden özsel olarak farklı iki süreci, üretim süreci ile dolaşım sürecini birbirine karıştırıyor ve eğer sıkılmadan, bu karışıklıktan kaçınmakla, "karışıklık doğurmaktan başka bir şey yapılmadığını" ileri sürüyorsa bu, yalnızca dolaşımın elli yıldan beri gerçekleştirilmiş bulunduğu çok büyük gelişmeyi ya bilmediğini ya da anlamadığını tanıtlar; ayrıca kitabı da sonradan bunu doğrular. Ama hepsi bu kadar değil. Üretim ve değişimi bir tek şey, kısacası üretim olarak düpedüz kaynaştırdıktan sonra, bölüşümü de birinci süreçle hiçbir ilişkisi olmayan tamamen yabancı ikinci bir süreç olarak üretimin yanına koyar. Oysa bölüşümün, kesin çizgileri içinde, her zaman belirli bir toplumun üretim ve değişim ilişkilerinin –ve bu toplumun tarihsel geçmişinin, hem de bu sonuncuları bir kez öğrendikten sonra bundan, bu toplumdaki egemen bölüşüm biçimini kesinlikle çıkartabileceğimiz bir biçimde– zorunlu sonucu olduğunu görmüş bulunuyoruz. Ama eğer bay Dühring ahlak, hukuk ve tarih anlayışında "saptanmış" ilkelere bağlılıktan ayrılmak istemiyorsa, bu temel ekonomik gerçeği yadsıması gerektiğini ve bunun da özellikle o vazgeçilmez ikilisinin iktisada kaçak olarak sokulmasının sözkonusu olduğu zaman gerektiğini görüyoruz. Ancak bölüşümü, üretim ve değişim ile bütün bağlardan başarıyla kurtardığı zamandır ki bu büyük olay meydana gelebilir.

Bununla birlikte, önce işin ahlak ve hukuk bakımından nasıl olup bittiğini hatırlayalım. Orada bay Dühring, başlangıçta işe bir tek adamla başlamıştı; şöyle diyordu:

> "Bir insan tek olarak ya da aynı anlama gelmek üzere başkası ile her türlü bağlantının dışında olarak düşünüldüğü ölçüde,

ödevlere sahip olamaz. Onun için *yükümlülük* değil ama yalnızca bir istek vardır."

Tek olarak düşünülmüş bu ödevsiz adam, orada hiçbir [sayfa 235] günah işlemeyeceği için, günahsız yaşadığı cennetteki o uğursuz "ilk Yahudi Adem"den başka kimdir? Ama bu gerçeksel filozof Adem için bile bir ilk günahın eli kulağındadır. Bu Adem'in yanında ortaya birdenbire, –kuşkusuz dalga dalga bukleli bir Havva değil–, ama ikinci bir Adem çıkar. Ve hemen Adem'in ödevleri olur ve... o bu ödevleri çiğner. Kardeşini kendisiyle eşit hak sahibi biri olarak bağrına basacağı yerde onu egemenliği altına alır, köleleştirir, – ve bu nedenle de bay Dühring'e göre metelik etmeyen tüm evrensel tarih, bugüne değin işte bu ilk günahın, bu ilk köleleştirme günahının sonuçlarının acısını çeker.

Öyleyse, söz arasında, eğer bay Dühring "yadsımanın yadsınması"nı, onu eski düşüş ve kurtulma öyküsünün kötü bir kopyası olarak nitelendirmekle yeterince kötülediğine inanıyorsa, bu durumda aynı öykünün *kendisi tarafından yapılan* son baskısı üzerine ne diyelim? (Çünkü biz, resmi basının dediği gibi, zamanla kurtulmaya da "inanacağız".) Her durumda biz Samilerin, günahsızlık durumundan çıkmanın genç oğlan ile genç kız için ne de olsa çabaya değdiği yolundaki eski aşiret söylencesini yeğ tutarız; böylece bay Dühring de kendi ilk günahını iki adamla işletmiş olma rekabet kabul etmez ününü korumuş olacaktır.

Şimdi ilk günahın ekonomideki transpozisyonunu (yer değiştirimini) görelim.

> "Üretim fikri bakımından, doğa karşısında kendi güçleri ile birlikte tek başına bulunan ve kimse ile paylaşacak hiçbir şeyi olmayan bir Robinson tasarımı, herhalde uygun bir zihinsel şema verebilir. ... Bölüşüm fikri içinde bulunan en önemli şeyi anlaşılır kılma bakımından, ekonomik güçleri birleştirilen ve besbelli şu ya da bu biçim altında karşılıklı olarak kendi paylarını tartışmak zorunda bulunan iki insan zihinsel şemasını kullanmak da bir o denli yerinde olacaktır. Gerçekten, en önemli bölüşüm ilişkilerinden bazılarını kesin bir biçimde açıklamak ve bu ilişkilerin yasalarını gelişmesinin ilk basamağında, mantıksal zorunluluklar içinde irdelemek için, bu basit ikicilikten (*dualisme*) başka hiçbir şeye gerek [sayfa 236] yoktur. ... Burada eşitlik durumundaki elbirliği de güçlerin, yanlardan, o zaman ekonomik hizmete köle ya da yalın bir alet olarak koşulan ve

ayrıca varlığını sürdürebilmesi bakımından bir aletten başka türlü de bakılmayan birinin tam bir bağımlılığı ile birleşmesi denli kavranabilir bir şeydir. Bir yanda eşitlik ve hiçlik durumu ile öte yanda tüm yetki ve basit uygulama eylemi arasında, evrensel tarih olaylarının çok büyük bir çeşitlilikle düzene koyma zorunda bulundukları bir dereceler dizisi bulunur. Tarihin *hak* ve *haksızlık* kurumlarını kavrayan evrensel bir görüş, burada ilk temel koşuldur. ...”

Ve sonunda, bütün bölüşüm bir “ekonomik bölüşüm hakkı” durumuna dönüşür.

İşte sonunda bay Dühring, ayaklarının altında gene sağlam bir toprak bulur. İki adamı ile birlikte kolkola, yüzyılına karşı meydan okuyabilir. Ama bu üçlünün arkasında, adı söylenmeyen biri daha var.

> “Sermaye, artı-emeği icat etmemiştir. Toplumun bir kesiminin üretim araçları üzerinde tekele sahip olduğu her yerde emekçi, özgür olsun olmasın, kendi varlığını sürdürmek için gerekli emek-zamanına, üretim araçlarına sahip olanların yaşamaları için gerekli tüketim maddelerini üretmek için de fazladan bir emek-zamanı eklemek zorunda kalmıştır; üretim araçlarının tekelini elinde bulunduran bir kimse ister Atinalı caloV cagaqoV[88] Etrüsklü teokrat, Romalı vatandaş, Norman baronu, Amerikalı köle sahibi, Eflaklı boyar, modern toprak sahibi ya da kapitalist olsun, bu hep böyledir.” (Karl Marks, *Capital,* I. 2. baskı, s. 227.)

Bay Dühring, bugüne kadarki bütün üretim biçimlerinde –sınıf çelişkileri içinde geliştikleri ölçüde– ortak olan temel sömürü biçiminin ne olduğunu böylece bir kez öğrendikten sonra, ikilisini buna uyarlamaktan başka yapacak işi yoktu ve gerçeksel ekonominin köktenci temeli hazırdı. Bu “sistem doğurucu düşünce”yi uygulamaya koymakta bir dakika bile [sayfa 237] duraksamadı. İşçinin geçimi için gerekli-emek zamanının ötesindeki karşılıksız emek – işte sorun. Burada Robinson olarak adlandırılan Adem, ikinci Adem’inin, Cuma’nın imanını gevretir. Ama neden Cuma kendi bakımı için gerekli olandan daha çok çalışır? Marks bu soruyu da kısmen yanıtlar. Ama iki yiğidimiz için, Marks’ın yanıtı çok karmaşık. İş bir anda yoluna konur: Robinson, Cuma’yı “baskı altına alır”, “köle ya da alet olarak” ekonomik hizmete koşar ve onu yalnızca “bir alet olarak” besler. Bu en yenisinden “yaratıcı anlatış” ile bay Dühring, bir taşla iki kuş vurur. Bir yandan, kendini bugüne kadarki çeşitli bölüşüm biçimlerini aralarındaki

farkları ve nedenlerini açıklama güçlüğünden kurtarır: Topu birden metelik etmez, hepsi baskıya, zora dayanır. Az sonra bu konuya döneceğiz. Ve ikincisi, böylece bütün bölüşüm teorisini, ekonomik düzeyden ahlak ve hukuk düzeyine, yani saptanmış maddesel olgular düzeyinden az çok sallantılı kanılar ve duygular düzeyine aktarır. Artık onun irdeleme ya da tanıtlama gereksinmesi yoktur, tumturaklı sözlerine büyük bir hafiflik içinde devam etmekten başka bir işi kalmaz ve emek ürünleri bölüşümünün, gerçek bölüşüm nedenlerine göre değil ama kendisine, bay Dühring' e ahlaka uygun ve doğru olarak görünen şeye göre düzenlenmesini isteyebilir. Bununla birlikte, bay Dühring'e doğru olarak görünen şey hiçbir zaman değişmez bir şey değildir, öyleyse gerçek bir doğruluk olmaktan uzaktır. Çünkü gerçek doğruluklar, bay Dühring'in kendisine göre, "mutlak olarak hareketsiz"dirler. 1868'de bay Dühring (*Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift*, vb.) "*mülkiyeti gitgide daha açık bir damga ile belirlemenin* her yüksek,uygarlığın eğiliminde olduğunu; modern evrimin özünün ve geleceğinin, haklar ve egemenlik alanlarının bir karışıklığı içinde değil, işte burada bulunduğu" öne sürüyordu.

Ve daha ilerde, "ücretli emeğin başka türlü bir geçim yolu durumuna dönüşmesinin, insan doğası yasaları ve toplumsal yapıya doğa tarafından zorlanan aşama sırası ile nasıl bağdaştırılabileceğini" hiç mi hiç öngöremediğini [sayfa 238] söylüyordu.

Demek ki 1868'de özel mülkiyet ve ücretli emek doğa zorunluluğu, öyleyse haklı; 1876'da her ikisi de zor ve "hırsızlık"tan çıkma, öyleyse haksız.[89] Ve böylesine bir coşkunluğun sürüklediği bir dehaya, birkaç yıl içinde neyin ahlaka uygun ve haklı görünebileceğini bilmek bizim için olanaksız; öyleyse, servetlerin bölüşümü irdelememizde bay Dühring'in haklı ve haksız üzerindeki bir anlık, değişken ve öznel fikri yerine gerçek, nesnel ekonomik yasalarla yetinmekle herhalde en iyi işi yapmış olacağız.

Eğer yoksulluk ile bolluk, açlık ile tokluk gibi apaçık çelişkileriyle birlikte bugünkü emek ürünleri bölüşümü biçiminin gelişmekte olan altüst oluşuna inanmak için, bu bölüşüm biçiminin haksızlığı bilinci ile hakkın sonal utkusuna olan inançtan daha iyi bir kanıta sahip değilsek, işi yanlış tutmuş olabilir ve daha uzun zaman bekleyebiliriz. İsa'nın bin yıllık saltanatının yaklaştığı düşünü gören ortaçağ mistikleri de sınıf karşıtlıklarının haksızlığı bilincine sahip bulunuyorlardı. Modern tarihin eşiğinde, bundan üç yüz elli yıl önce Thomas Münzer, bunu dünyaya açıkça ilan eder. İngiltere burjuva devriminde, Fransa burjuva devriminde, aynı

çığlık yansır... ve söner. Ve eğer şimdi çalışan ve acı çeken sınıfları 1830 yılına değin ilgisiz bırakan sınıf karşıtlık ve ayrımlarının ortadan kaldırılması çığlığı milyonlarca kez yinelenen bir yankı uyandırıyor ve büyük sanayinin çeşitli ülkelerdeki gelişmesi ile birlikte ve aynı yoğunlukta bir ülkeden ötekine yayılıyorsa; eğer bir kuşak içinde, kendisine karşı birleşmiş bütün güçlere meydan okuyabilecek bir güç kazanmış ve yakın bir gelecekteki utkudan da güvenli bulunuyorsa, – bu nereden geliyor? Bir yandan, modern büyük sanayinin bir proletarya, yani tarihte ilk kez olarak şu ya da bu özel sınıf örgütü ya da şu ya da bu özel sınıf ayrıcalığının değil ama genel olarak sınıfların ortadan kaldırılmasını isteyebilecek ve Çin kuli'si durumuna düşme tehdidi altında bu [sayfa 239] isteği gerçekleştirme zorunluluğu karşısında bulunan bir sınıf yaratmış olmasından. Öte yandan da aynı büyük sanayinin, burjuvazinin kişiliğinde bütün üretim aletleri ve geçim araçları tekeline sahip ama üretimin her coşkunluk dönemi ile bu dönemi izleyen her çöküşte, erkliğinden kaçan üretici güçler üzerinde egemenlik sürmeye devam etmekte yeteneksiz duruma geldiğini kanıtlayan; toplumun, yönetimi altında, makinistinin sıkışmış bulunan emniyet sübabını açmak için yeterince güce sahip bulunmadığı lokomotif gibi, yıkımına doğru koştuğu bir sınıf yaratmış olmasından. Başka bir deyişle: Modern kapitalist üretim biçimi tarafından yaratılan üretici güçlerin ve bölüşüm sisteminin bu üretim biçimiyle açık bir çelişki içine girmelerinden, hem de eğer tüm modern toplumun batıp gitmesi istenmiyorsa, tüm sınıf ayrımlarını ortadan kaldıran bir altüst oluşu zorunlu duruma getirecek derecede açık bir çelişki içine girmelerinden geliyor bu. İşte modern sosyalizmin utkusu için beslenen kesin inanç, kendini karşı konmaz bir zorunlulukla, sömürülen proleterlerin kafasına azçok açık bir biçim altında kabul ettiren bu elle tutulur somut olgu üzerine dayanıyor, – bu olgu üzerine, yoksa şu ya da bu dört duvar arası teorisyeninin haklı ya da haksız üzerindeki fikirlerine değil. [sayfa 240]

86 Engels'in Anti-Dühring'de yapmak istediği iki değişiklikten biri, insanlığın ilkel tarihine ilişkindi (ikinci baskının, 25 Eylül 1885 günlü önsözüne bakınız). Engels bu işi, Morgan'ın 1877 yılında verdiği "anahtar"ın da yardımıyla, devlet anlayışini ilkel tarihin buradakinden çok daha ayrıntılı bir irdelemesine dayandırdığı *Ailenin, Ozel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* yapıtında, 1884 yılında yaptı. -ç.

87 Fanfar. – Nefesli maden çalgılar aracıyla çalınan müzik parçası. -ç.

88 Aristokrat, soylu. -Ed.

89 Dühring'in *Cursus der National- und Sozialökonomie*'sının ikinci baskısı 1876'da yayınlandı. -Ed.

İKİNCİ BÖLÜM
ZOR TEORİSİ

> “GENEL siyasetin ekonomik hukuk biçimlerine oranı benim sistemimde öylesine kesin ve aynı zamanda *öylesine özgün* bir biçimde belirlenmiştir ki bunun incelenmesini kolaylaştırmak için okuru, özel olarak oraya göndermek yersiz olmazdı. Siyasal ilişkiler biçimi *temel tarihsel öğe* ve *ekonomik* bağımlılıklar da yalnızca bir sonuç ya da özel bir durum, yani her zaman ikinci *dereceden olgular*dır. Yeni sosyalist sistemlerden kimileri, deyim yerindeyse siyasal üstyapıları ekonomik durumlardan çıkartarak, yönetici ilke olarak göze batacak biçimde ters bir aldatıcı görünüşü alıyor. Oysa bu ikinci dereceden etkiler, ikinci dereceden etkiler olarak, gerçi vardırlar ve bugünkü günde en duyulur olanlar da onlardır; ama en önemli öğeyi yalnızca dolaylı bir ekonomik güçte değil, *dolaysız siyasal zorda* aramak *gerekir.*”

Aynı biçimde bir başka yerde bay Dühring: “siyasal [sayfa 241] durumların ekonomik durumun kesin nedeni olduğu ve ters ilişkinin ikinci derecede bir tepkiden başka bir şeyi temsil etmediği tezinden hareket eder. ... Siyasal kümelenmeyi kendi başına hareket noktası olarak almayıp da ona yalnızca *beslenme erekleri bakımından bir araç* olarak baktıkça, kişi ne denli güzel bir radikal sosyalist ve devrimci görünüşüne bürünürse bürünsün, gene de kendinde gizli bir gericilik dozu saklar.”

Bay Dühring’in teorisi, işte bu. Burada ve başka birçok yerde bu teori düpedüz konmuş, sanki buyrulmuştur. Üç kalın cildin hiçbir yerinde en küçük bir kanıt ya da karşı görüşün çürütülmesine benzer bir şey sözkonusu değil. Ve kanıtlar olgun yemişler denli ucuz da olsaydı, bay Dühring bize gene de bir kanıt vermezdi. Sorun, Robinson’un Cuma’yı köleleştirdiği ünlü ilk günah ile daha önce tanıtlanmış bulunuyor. Bu bir zor eylemi, yani siyasal bir eylemdi. Ve bu köleleştirme bütün geçmiş tarihin hareket noktasını ve temel olgusunu oluşturduğu ve ona haksızlık ilk günahını, hem de daha sonraki dönemlerde ancak hafifleyecek ve “daha dolaylı ekonomik bağımlılık biçimleri olarak biçim değiştirecek” bir derecede aşıladığı için; öte yandan, bugün de yürürlükte bulunan bütün “zor üzerine kurulu mülkiyet” bu ilk köleleştirmeye dayandığı için, bütün ekonomik olayların siyasal nedenlerle yani zorla (*violence*) açıklandıkları ortadadır. Ve bunun kendisine yetmediği kimse, gizli bir gericinin ta kendisidir.

Her şeyden önce hiç de özgün olmayan bu fikri öylesine “özgün” saymak için, insanın kendi kendisine bay Dühring’in olduğundan daha az aşık olmaması gerektiğini belirtelim. Birinci plandaki siyasal eylemlerin tarihte kesin etken oldukları fikri, tarih-yazımının (*historiographie*) kendisi kadar eskidir ve halkların, bu gürültülü sahnelerin arka-planında sessiz sedasız gerçekleşen ve işleri gerçekten ilerleten evriminden bize bu denli az şey saklanmış bulunmasının asıl nedeni de, budur. Bu fikir geçmişteki bütün tarih anlayışına egemen olmuş ve ancak Restorasyon çağı burjuva Fransız [sayfa 242] tarihçileri sayesinde sarsılmıştır; bu işteki tek “özgün” nokta, bir kez daha bay Dühring’in bütün bunlardan hiç haberdar olmamasıdır.

Ayrıca, bay Dühring’in bugüne kadarki bütün tarihin insanın insan tarafından köleleştirilmesine indirgenebileceğini söylemekte haklı olduğu bir an için kabul edelim; gene de sorunun özüne değinmiş olmaktan uzakta kalırız. Çünkü ilkönce şu sorulur: Robinson, Cuma’yı köleleştirmeye değin nasıl gidebildi? Paşa gönlü için mi? Kesinlikle hayır. Tersine, Cuma’nın “ekonomik hizmete köle ya da basit bir alet olarak koşulduğunu ve bir aletten başka türlü de beslenmediği”ni görüyoruz.,

Robinson Cuma’yı, yalnızca Cuma Robinson yararına çalışsın diye köleleştirilmiştir. Ve Robinson, Cuma’nın çalışmasından kendisi için nasıl yarar sağlayabilir? Yalnızca Cuma’nın çalışması ile, çalışabilecek durumda kalması için Robinson’un ona vermek zorunda olduğundan daha çok geçim aracı üretmesi yoluyla. Demek ki bay Dühring’in kesin yönergesine aykırı olarak Robinson, Cuma’nın köleleştirilmesinin meydana getirdiği “siyasal

kümelenme”yi “kendi başına hareket noktası olarak almamış ama ona yalnızca *beslenme erekleri bakımından bir araç* olarak bakmıştır.” – Şimdi efendisi ve egemeni bay Dühring ile ne hali varsa kendisi görsün.

Böylece, zorun “temel tarihsel öğe” olduğunu tanıtlamak için bay Dühring’in kendi öz zenginliğinden türettiği çocukça örnek, zorun araçtan başka bir şey olmadığını, oysa ekonomik çıkarın erek olduğunu tanıtlar. Ve erek, bu ereğe ulaşmak için kullanılan araçtan ne denli “daha temel” ise, ilişkinin ekonomik yanı tarihte, siyasal yanından o denli daha temeldir. Yani örnek, tanıtlayacak olduğu şeyin tam tersini tanıtlar. Ve Robinson ile Cuma için ne olup bittiyse, şimdiye değin olan bütün egemenlik ve kölelik durumları için de aynı şey olup biter. Baskı, bay Dühring’in zarif deyimini kullanmak gerekirse, her zaman “beslenme erekleri bakımından bir araç” olmuştur (bu beslenme erekleri en geniş anlamda [sayfa 243] alınmış), ama hiçbir zaman ve hiçbir yerde işin içine “kendi başına” karışan siyasal bir kümelenme olmamıştır. Vergilerin devlette “ikinci derecede etkiler”den başka bir şey olmadıklarına ya da bugünkü egemen burjuvazi ile egemenlik altındaki proletarya biçimindeki siyasal kümelenmenin, egemen burjuvazinin “beslenme araçları” için, yani kâr ve sermaye birikimi için değil de “kendi başına” varolduğuna inanabilmek için bay Dühring olmak gerek.

Gene de iki adamcağızımıza dönelim. Robinson, “elde kılıç”, Cuma’yı kendine köle eder. Ama bu işi başarması için Robinson’un kılıçtan başka bir şeye daha gereksinmesi var. Bir köle herkesin harcı değildir. Bir köle kullanabilmek için, iki şeye sahip olmak gerek: İlkin kölenin çalışması için zorunlu alet ve nesnelere, ikinci olarak da onu dar darına besleme araçlarına. Öyleyse, köleciliğin olanaklı olmasından önce, üretimde belirli bir düzeye ulaşılmış ve bölüşümde belirli bir eşitsizlik derecesinin ortaya çıkmış olması gerek. Ve köle çalışmasının bütün bir toplumun egemen üretim biçimi durumuna gelmesi için üretim, ticaret ve servet birikiminde daha da büyük bir artışa gereksinme vardır. Toprak üzerinde ortaklaşa mülkiyetin bulunduğu eski doğal topluluklarda, kölelik ya kendini göstermez ya da çok ikincil bir rol oynar. Köylü kenti olan ilkel Roma’da bu böyledir; buna karşılık Roma “evrensel kent” durumuna geldiği ve eski İtalya toprak mülkiyeti gitgide sayısı az, son derece zengin bir toprak sahibi sınıfının eline geçtiği zaman, köylü nüfusun yeri bir köleler nüfusu tarafından alındı. Eğer Pers savaşları çağında, kölelerin sayısı Korinthos’ta 460.000 ve Aigina’da 470.000’e çıkıyor ve her özgür kişi başına on köle

düşüyordu ise,[90] bunun için “zor”dan daha çok bir şey, yani bir ustalık sanayisi ve çok gelişmiş bir zanaatçılık ile geniş bir ticaret gerekiyordu. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki kölelik, zordan çok İngiliz pamuklu sanayisine dayanıyordu; pamuğun yetişmediği ya da sınır eyaletlerde olduğu gibi, pamukçu [sayfa 244] eyaletler için köle yetiştirilmediği bölgelerde köleli, yalnızca giderlerini kurtarmadığı için hiçbir zor kullanmak zorunda kalınmaksızın kendi kendine ortadan kalktı.

Demek ki eğer bay Dühring, bugünkü mülkiyeti zor üzerine kurulu bir mülkiyet diye adlandırıyor ve onu “*temel olarak* belki yalnızca öteki insanların doğal varlık araçları kullanımından dıştalanmasını değil ama bundan daha çok bir şey anlamına gelmek üzere, insanın bir köle hizmetine bağlanmasını alan egemenlik biçimi” diye nitelendiriyorsa, bütün ilişkiyi tepe aşağı çeviriyor demektir. İnsanın bir köle hizmetine bağlanması, bütün biçimleri altında, köleleştiren kimsede, onlar olmadıkça köleleştirilen insanı kullanamayacağı iş araçlarının sahipliğini ve ayrıca kölecilikte de onlar olmadıkça köleyi yaşamda tutamayacağı yaşam araçlarının sahipliğini öngerektirir. Öyleyse daha şimdiden, her durumda ortalamayı aşan belirli bir servet sahipliğini. Bu servet nasıl doğdu? Varsayım olarak bunun çalınmış, yani zor üzerine dayanmış olabileceği ama bunun hiç de zorunlu olmadığı açık. Bu servet çalışma, hırsızlık, ticaret, dolandırıcılık ile kazanılmış olabilir. Ama, çalınabilmeden önce, çalışma ile kazanılmış olması gerekir.

Genel olarak, özel mülkiyet tarihte hiçbir biçimde hırsızlık ve zor sonucu olarak ortaya çıkmaz. Tersine. O daha, bazı nesnelerle sınırlı da olsa, bütün uygar halkların eski doğal topluluklarında vardı. Daha bu topluluğun içinde meta biçimini alana değin, önce yabancılar ile değişim içinde gelişir. Topluluk ürünleri ne denli meta biçimini alır, yani ne denli az üreticinin öz kullanımı ve ne denli çok bir değişim ereğiyle üretilirse, değişim, hatta topluluk içinde bile, ne denli ilkel doğal işbölümünün yerini alırsa, çeşitli topluluk üyelerinin servet durumu o denli eşitsiz bir duruma gelir, eski toprak mülkiyeti ortaklığı o denli derin bir biçimde aşınır, topluluk bir küçük toprak sahibi köylüler köyü olarak dağılmaya o denli çabuk gider. Doğu despotizmi ve fatih göçebe halkların değişen egemenliği, bu eski topluluklara binlerce yıl boyunca zarar veremedi; onların gitgide dağılmalarına [sayfa 245] neden olan şey, büyük sanayi ürünlerinin rekabeti ile doğal ev sanayilerinin zamanla yıkılmasıdır. Burada, Moselle ve Hochwald kıyılarındaki “tarımsal topluluklar”ın ortaklaşa tarımsal mülkiyetinin, henüz

gerçekleşmekte bulunan pay edilmesinde olduğundan daha çok zor sözkonusu değildir;[91] ortaklaşa mülkiyet yerine tarlaların özel mülkiyetinin geçmesini kendi çıkarlarına bulanlar, köylülerdir. Hatta Keltlerde, Germenlerde ve Pencap'ta olduğu gibi, toprağın ortaklaşa mülkiyeti temeli üzerinde ilkel bir soyluluğun oluşması bile, ilkin hiçbir zaman zor üzerine değil ama özgür onay ve alışkanlığa dayanır. Özel mülkiyetin kurulduğu her yerde bu, değişmiş üretim ve değişim ilişkilerinin sonucudur, ve üretimin artması ve ticaretin gelişmesine yarar, öyleyse özel mülkiyetin kuruluşu, ekonomik nedenlere dayanır. Zor, bu işte hiçbir rol oynamaz. Hırsızın, başkasının malını kendine mal edebilmesinden önce, özel mülkiyet kurumunun varolması gerektiği, yani zorun eldeciliğe (*possession*) gerçi yer değiştirtebildiği ama özel mülkiyeti özel mülkiyet olarak meydana getiremediği açıktır!

> Ama "insanın köle hizmetine koşulması"nı, hatta en yeni biçimi, ücretli emek biçimi altında açıklamak için bile işin içine ne zoru sokabiliriz, ne de zor üzerine kurulu mülkiyeti. Eski topluluğun dağılmasında, yani özel mülkiyetin dolaysız ya da dolaylı genelleşmesinde, emek ürünlerinin meta durumuna dönüşümünün, bunların kişisel tüketim için değil ama değişim için üretilmelerinin oynadığı rol üzerinde daha önce durmuştuk. Oysa Marks, *Kapital*'de açıkça tanıtlamıştır ki –ve bay Dühring bunun üzerine tek söz bile söylemekten sakınır– gelişmenin belirli bir düzeyinde, meta üretimi kapitalist üretim durumuna dönüşür ve bu düzeyde "meta üretimi ve dolaşımına dayanan sahiplenme yasası ya da özel mülkiyet yasası, kendi öz içsel diyalektiğinin kaçınılmaz etkisi ile kendi karşıtına: eşdeğerler değişimine dönüştü; ilk işlem olarak görünen eşdeğerler değişimi de, birinci olarak sermayenin [sayfa 246] emek-gücüne karşı değişilen parçasının, başkasının emek-ürününün eşdeğersiz sahiplenilmesinin bir bölümünden başka bir şey olmaması ve ikinci olarak, bu parçanın üreticisi, yani işçi tarafından yalnızca yenilenmesinin değil ama yeni bir artık [fazlalık] ile yenilenmesinin gerekmesi sonucu, artık ancak görünüşte böyle olacak bir biçimde değişti. ... ilk olarak, mülkiyet bize kişisel emek üzerine kurulmuş gibi görünüyordu. ... Şimdi ise mülkiyet [Marks'ın açıklaması sonunda], kapitalist bakımından başkasının emeğini karşılığını ödemeden sahiplenme hakkı, işçi bakımından

da kendi öz ürününün sahiplenme olanaksızlığı olarak görünür. Mülkiyet ile emek arasındaki ayrılma, sanki bunların özdeşliklerine dayanan bir yasanın zorunlu sonucu durumuna gelir."[92]

Bir başka deyişle: hatta her türlü hırsızlık, zor ve hile olanağını dıştalayarak, her türlü özel mülkiyetin başlangıçta mülk sahibinin kişisel çalışmasına dayandığını ve işlerin daha sonraki tüm gidişi içinde, yalnızca eşit değerlere karşı eşit değerlerin değişildiğini kabul ederek bile, üretim ve değişimin gelişmesi içinde, gene de zorunlu olarak, bugünkü kapitalist üretim biçimine, üretim ve yaşama araçlarının sayıca az tek bir sınıf elinde tekelleşmesine, engin çoğunluğu oluşturan öteki sınıfın varlıksız proleterler düzeyine düşmesine, başdöndürücü üretim ile tecimsel bunalımın devirli nöbetleşmesine ve üretimin bugünkü tüm anarşisine varırız. Bütün süreç hırsızlığa, zora, devlete ya da herhangi bir siyasal karışmaya bir tek kez bile başvurmaya gereksinme kalmaksızın, salt ekonomik nedenlerle açıklanır. "Zor üzerine kurulu mülkiyet", kendini burada da işlerin gerçek akışını anlama yetersizliğini gizlemeye yönelik palavracılıktan başka bir şey olarak göstermez.

İşlerin bu gidişi, tarihsel olarak dile getirilirse, burjuvazinin gelişme tarihidir. Eğer "siyasal durumlar ekonomik durumun belirleyici nedeni" olsaydı, modern burjuvazinin feodalizme karşı savaşım içinde gelişmemiş olması ama feodalizmin dünyaya kendi isteğiyle getirilmiş şımarık çocuğu [sayfa 247] olması gerekirdi. Herkes bilir ki, bunun tam tersi olmuştur. Başlangıçta egemen feodal soyluluğa bağımlı, her kategori angaryacı ve toprak kölesi arasından çıkıp bir araya gelmiş ezilen bir zümre (*ordre*) olan burjuvazi, soyluluk ile ardı arkası kesilmeyen bir savaşım içindedir ki biri arkasından bir başka erklik yerini fethetmiş ve sonunda en ileri ülkelerde onun yerine erkliğe sahip olmuştur: Fransa'da, soyluluğu doğrudan doğruya devirerek; İngiltere'de, onları gitgide burjuvalaştırıp, kendi dekoratif taçlanması durumuna getirmek üzere kendine katarak. Peki bu duruma nasıl erişti? Yalnızca "ekonomik durum"un, er ya da geç, güzellikle ya da savaşımla, siyasal durumlardaki bir dönüşümle izlenen bir dönüşümü aracıyla. Burjuvazinin feodal soyluluğa karşı savaşımı, kentin kıra, sanayinin toprak sahipliğine, para iktisadının doğal iktisada karşı savaşımıdır ve burjuvaların bu savaşımdaki kararlaştırıcı silahları da sanayinin önce artizanal, sonra manüfaktüre değin ilerleyen gelişmesi ve ticaretin genişlemesi ile durmadan artan *ekonomik* güç araçları olmuştur.

Bütün bu savaşım boyunca siyasal güç, krallık erkliğinin bir zümreyi ötekiyle kösteklemek için burjuvaziyi soyluluğa karşı kullandığı bir dönem dışında, soyluluğun elindeydi. Ama siyasal bakımdan henüz güçsüz olan burjuvazi, ekonomik gücündeki artış sayesinde tehlikeli olmaya başladığı andan başlayarak krallık, yeni baştan soylulukla bağlaştı ve böylece önce İngiltere'de, sonra da Fransa'da, burjuvazinin devrimine yolaçtı. Fransa'da siyasal koşullar hiçbir değişikliğe uğramamış, oysa ekonomik durum bu koşullar için çok ileri bir duruma gelmişti. Siyasal durum bakımından soyluluk her şey, burjuvazi hiçbir şey idi; toplumsal bakımdan burjuvazi şimdi devlet içindeki en önemli sınıftı, oysa soyluluk bütün toplumsal görevlerinin elinden kaçtığını görmüştü ve bu yitik görevlerin karşılığını kendi gelirleri biçimi altında cebine indirmekten başka bir şey yapmıyordu. Hepsi bu kadar değil: Bütün üretim içinde burjuvazi, bu üretimin –yalnızca manüfaktürün değil ama zanaatçılığın da– uzun zamandan beri çok büyük bir duruma gelmiş bulunduğu [sayfa 248] ortaçağın feodal siyasal biçimlerinin tutsağı; üretimin angarya ve köstekleri durumuna dönüşmüş olan binlerce loncasal ayrıcalık ile yerel ve bölgesel gümrük engellerinin tutsağı kalmıştı. Burjuvazinin devrimi, buna son verdi. Ama, bay Dühring'in ilkelerine göre, ekonomik durumu siyasal koşullara uydurarak değil, –bu, soyluluk ve krallığın yıllar boyunca boş yere girişmiş bulundukları şeyin ta kendisidir–, tersine, eski çürümüş siyasal hurdayı bir yana atarak ve yeni "ekonomik durum" un içinde varlığını sürdürüp geliştirebileceği siyasal koşulları yaratarak. Ve kendisi için yaratılmış bu siyasal ve hukuksal ortam içinde burjuvazi, parlak bir biçimde gelişti; öylesine parlak bir biçimde ki bundan böyle, artık soyluluğun 1789'daki konumundan uzakta değildir: Gitgide yalnızca daha büyük bir toplumsal gereksizlik durumuna değil ama daha büyük bir toplumsal engel durumuna da gelir; üretici eylemden gitgide daha çok ayrılır ve kendi çağındaki soyluluk gibi, gitgide daha çok gelirini cebine indirmekten başka bir şey yapmayan bir sınıf olur ve burjuvazi kendi öz konumundaki bu altüst oluşu ve yeni bir sınıfın, proletaryanın yaratılmasını, en küçük bir zor numarası olmaksızın, salt ekonomik bir biçimde gerekleştirmiştir. Dahası var. O kendi öz davranışlarının bu sonucunu hiçbir zaman istemedi; tersine bu sonuç, onun istencine, onun niyetine karşı kendini karşı konulmaz bir güç ile zorla kabul ettirdi; kendi öz üretken güçleri onun yönetimine boyun eğmeyecek denli güçlü bir duruma gelmişlerdir ve doğal bir zorunluluk etkisi altındaymış gibi, bütün burjuva toplumu ya yıkıma, ya da devrime doğru götürürler. Ve eğer burjuvalar

şimdi yıkılan “ekonomik durum”u yıkımdan kurtarmak için zora başvuruyorlarsa, böyle yapmakla yalnızca bay Dühring’in “siyasal koşulların ekonomik durumun belirleyici nedeni olduğu” yolundaki kuruntusunun kurbanları olduklarını tanıtlıyorlar; kendilerinin, tıpkı bay Dühring gibi, “ilkel araçlar” ile, “dolaysız siyasal zor” ile, o “ikinci dereceden olguları”, ekonomik durum ve onun kaçınılmaz evrimini dönüştürmeye ve böylece Krupp topları ile Mauser tüfeklerinin [sayfa 249] ateşi sayesinde, dünyayı buhar makinesinin ve onun tarafından harekete getirilmiş modern maşinizmin, dünya ticaretinin ve banka ve kredinin bugünkü gelişmesinin ekonomik etkilerinden kurtarmaya yetenekli olduklarını sanıyorlar. [sayfa 250]

90 W. Wachsmuth, *Hellenische Altertumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates*, 2. Bölüm, 1. Kesim, Halle 1829, s. 44. Wachsmuth’un kaynağı, Athénée. *Banquet des sophistes*, kitap VI’dır. -Ed.

91 Bkz: G. Hanssen, *Die Gehöferschaften (Erbgenossenschaften) im Regierungsbezirk Trier*, Berlin 1863. -Ed.

92 Bkz: *Kapital*, Birinci Cilt, s. 599-600. -Ed.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ZOR TEORİSİ
(DEVAM)

GENE DE bay Dühring'in o gücü her şeye yeten "zor"unu biraz daha yakından inceleyelim. Robinson, Cuma'yi "elde kılıç" köleleştirir. Kılıcı nerden almış? Robinson öykülerinin düşsel adalarında bile kılıçlar, şimdiye değin ağaçlar üzerinde bitmez ve bay Dühring bu soruyu yanıtsız bırakır. Tıpkı Robinson'un kendine bir kılıç bulabilmesi gibi, Cuma'nın da bir sabah elde dolu bir tabanca ile ortaya çıktığını kabul edebiliriz ve o zaman tüm "zor" ilişkisi tersine döner: Cuma buyurur ve Robinson imanı gevrercesine çalışma zorunda kalır. Doğrusunu söylemek gerekirse bilimin değil çocuk bahçesinin işi olan Robinson ve Cuma öyküsü üzerindeki fikirlere bu denli sık döndüğümüzden ötürü okurdan özür dileriz, ama elimizden ne gelir? Bay Dühring'in belitsel yöntemini doğrulukla uygulamak zorundayız ve eğer bundan ötürü sürekli olarak salt çocukluk alanında dönüp duruyorsak, bunda [sayfa 251] bizim suçumuz yok. Demek ki, tabanca, kılıcı yener ve zorun yalın bir istenç işi olmadığını, ama kullanılması için çok gerçek önkoşullar, özellikle en yetkin olanların o denli yetkin olmayanları altettiği *aletler* istediğini; ayrıca bu aletlerin üretilmesi gerektiğini, bunun da en yetkin zor araçları, kabaca söylemek gerekirse en yetkin silahlar üreticisinin, o denli yetkin olmayanların üreticisini yendiği anlamına geldiğini, ve kısacası, zorun utkusunun silah üretimine, ve silah üretiminin de genel olarak üretime, yani "ekonomik güç"e, "ekonomik

durum”a, zorun emrinde bulunan maddesel *araçlara* dayandığını, en çocuksu belitler heveslisi bile kuşkusuz kavrayacaktır.

Zor, bugün ordu ve donanma demektir, ve her ikisi de hepimizin zararını çekerek bildiğimiz gibi, “tuzluya oturur”. Ama zor, para yapamaz, olsa olsa daha önce para yapmış bulunan kişiyi soyup soğana çevirebilir ve gene Fransa’nın milyonları yüzünden zararını çekerek öğrendiğimiz gibi, bu da pek bir işe yaramaz.[93] Demek ki paranın sonunda, ekonomik üretim yolu ile sağlanmış olması gerekir; demek ki zor, bir kez daha, kendisine silahlanma ve aletlerini koruma araçlarını sağlayan ekonomik durum tarafından belirlenir. Ama bu yetmez. Ekonomik önkoşullara hiçbir şey ordu ve donanmadan daha çok bağlı değildir. Silahlanma, bileşim, örgütlenme, taktik ve strateji, her şeyden önce üretim ve ulaştırma olanakları tarafından her durumda ulaşılmış bulunan düzeye bağlıdır. Bu konuda bir alt-üst etme etkisi yapan şey, deha sahibi büyük komutanların “özgür zekâ yaratılan” değil, daha iyi silahların türetimi ve insan öğesinin, yani askerin değişmesidir; deha sahibi büyük komutanların etkisi, en iyi durumda savaş yöntemini, silahlara ve yeni savaşçılara uyarlamakla sınırlanır.

14. yüzyıl başında top barutu Araplardan Batı Avrupalılara geçti ve herkesin bildiği gibi savaşın bütün güdümünü altüst etti. Ama top barutunun ve ateşli silahların ortaya [sayfa 252] çıkması, hiçbir zaman bir zor olayı değil sınai, yani ekonomik bir gelişme idi. Nesnelerin ister üretimine, ister yıkımına yönelsin, sanayi sanayidir. Ve ateşli silahların ortaya çıkmasının, yalnızca savaşın güdümü üzerinde değil ama siyasal ilişkiler, egemenlik ve bağımlılık ilişkileri üzerinde de altüst edişi bir etkisi oldu. Barut ve ateşli silahlar elde etmek için sanayi ve para gerekiyordu ve bunların her ikisi de kentlerdeki burjuvalarda vardı. Bu nedenle ateşli silahlar, daha başından beri kentlerin ve feodal soyluluğa karşı kentlere dayanan, yükselen krallığın silahları oldu. Soylu şatoların o güne değin ele geçirilemez hisarları, burjuva toplarının darbeleri altında bir bir düştü, burjuva arkebüzlerinin[94] mermileri şövalyelerin zırhlarını deldi. Soyluluğun zırhlı süvarisi ile birlikte, soyluluğun egemenliği de yıkıldı; burjuvazinin gelişmesiyle birlikte, piyade ve topçu gitgide daha kesin bir silah durumuna geldi; topçuluğun baskısı altında savaş zanaatı, tamamen sınai yeni bir sınıfı, mühendisler sınıfını kendine katma zorunda kaldı.

Ateşli silahların gelişmesi çok yavaş oldu. Birçok ufak tefek buluşlara karşın top ağır, arkebüz kaba kalıyordu. Tüm piyadeyi donatacak etkili bir silah geliştirmek için üçyüz yıldan çok bir süre gerekti. Piyadenin

silahlanmasında süngülü çakmaklı tüfek, ancak 18. yüzyılın başında kesinlikle mızrağın yerini alır. O zamanki piyade, talimde güzel bir görünüşe sahip ama az güvenilir ve yalnızca sopa ile bir arada tutulabilen, prenslerin hizmetindeki paralı askerlerden oluşuyordu; toplumun en bozulmuş öğeleri arasından ve çoğu kez zorla askere alınmış düşman savaş tutsakları arasından toplanmıştı ve bu askerlerin yeni tüfeği kullanabildikleri tek savaş biçimi de en büyük gelişmesine Friedrich II çağında erişen saf taktiği idi. Bir ordudaki tüm piyade, çok uzun, derin bir dörtgen biçiminde üç saf üzerinden diziliyor ve savaş düzeninde ancak blok olarak hareket ediyordu; olsa olsa iki kanattan birinin biraz ilerlemesi ya da gerilemesine izin veriliyordu. Bu beceriksiz yığın, ancak tamamen düz bir alan [sayfa 253] üzerinde düzenli bir biçimde, ama gene de yavaş bir tempo ile (dakikada 75 adım) hareket edebiliyordu; çarpışma sırasında savaş düzenini değiştirmek olanaksızdı ve bir kez piyade ateşe başladıktan sonra, utku ya da bozgun çok çabuk, bir tek atışta belli oluyordu.

Pek kullanışlı olmayan bu saflar, Amerikan bağımsızlık savaşında, gerçi talim yapmasını bilmeyen ama gene de yivli karabinaları ile daha iyi ateş eden asi çeteler ile çarpıştılar; bu çeteler kendi öz çıkarları için savaşıyorlar, yani paralı asker birlikleri gibi savaştan kaçmıyorlardı ve İngilizlerle, onlar gibi saf durumunda dizilerek ve açık alanda çatışmaktan hoşlanmıyor, onların karşısına, ormanların örtüsü altında, dağınık ve çok hareketli avcı grupları biçiminde çıkıyorlardı. Saf burada güçsüzdü ve görünmez ve ele geçmez düşmanlara yenik düşüyordu. Avcı grupları biçiminde düzenlenme, değişmiş bir insan öğesine özgü yeni savaş yöntemi, bir kez daha bulgulanıyordu.

Amerikan devriminde başlamış bulunan şeyi, gene askersel alanda Fransız devrimi tamamladı. Koalisyonun o denli iyi yetiştirilmiş paralı ordularına karşı, devrimin de kötü talim görmüş ama kalabalık, tüm ulusun yığın olarak silah altına alınmasından başka çıkaracak bir şeyi yoktu. Ama bu yığınlarla Paris'i korumak, yani belirli bir bölgeyi örtmek gerekiyordu ve bu iş, açıkta yapılan bir yığın savaşında bir utku kazanılmaksızın yapılamazdı. Basit avcı savaşı yetmiyordu: Yığınların kullanımı için bir kuruluş bulunması gerekiyordu ve *yürüyüş kolu* ile bu kuruluş bulundu. Kol düzeni, iyi talim görmemiş birliklerin bile hayli düzenli ve hatta daha büyük bir yürüyüş hızı (dakikada 100 adım ve daha çok) ile hareket etmelerini sağlıyordu; eski saf düzeninin katı biçimlerini çökertmeyi, her türlü alan üzerinde, yani saf için en elverişsiz alanlar üzerinde de savaşmayı, birlikleri

gereksinmelere uygun bir biçimde ve dağınık avcıların savaşı ile bağlılık içinde kümelendirmeyi, düşman saflarını yedekte tutulmuş yığınlarla konumun en uygun noktasında bozma zamanı gelene değin onları tutmayı, oyalamayı ve [sayfa 254] güçten düşürmeyi sağlıyordu. Eğer sonunda, avcılar ile yürüyüş kollarının bağdaşımına ve ordunun bütün sınıflardan oluşmuş tümenler ya da özerkli birlikler biçimindeki bölünmesine dayanan ve taktik bakımından olduğu denli stratejik bakımdan da yetkinliğinin doruğuna Napoléon tarafından vardırılan bu yeni savaş yöntemi zorunlu bir duruma geldiyse bu, özellikle insan öğesinin, Fransız devrimi askerinin değişmesi nedeniyle oldu. Ama bunun teknik alanda büyük bir önem taşıyan iki önkoşulu daha vardı: Birincisi, sahra toplarının Gribeauval tarafından gerçekleştirilen ve şimdi onlardan beklenen daha hızlı bir hareketi olanaklı kılan daha hafif top kundakları üzerine montajı; ikincisi de o zamana değin namlunun düpedüz bir uzantısı olan tüfek dipçiğinin kamburlaştırılması; Fransa'da 1777'de ortaya çıkan bu av tüfeğinden aktarma yenilik, tek başına alınmış bir düşmana, vurma şanslarıyla birlikte, nişan alınmasını sağlıyordu. Bu gelişmeler olmasaydı, eski silahlarla avcı kolları biçiminde eylemce (harekât) yapılamazdı.

Tüm halkın silahlandırılması biçimindeki devrimci sistem az sonra (zenginler yararına bedel yöntemi ile birlikte) askerlik yoklamasıyla (*conscription*) sınırlandırıldı ve kıta Avrupası büyük devletlerinden çoğunda bu biçim altında kabul edildi. Yalnızca Prusya, kendi *Landwehr* sistemi ile halkın askersel gücüne daha büyük bir ölçüde başvurmayı denedi. Prusya ayrıca –1830 ile 1860 arasında yetkinleştirilmiş bulunan ağızdan dolma yivli tüfek tarafından oynanan geleceği olmayan rolden sonra–, bütün piyadelerini en modern silahla, namlu dibinden doldurulan yivli tüfekle donatmış olan ilk devlettir. Prusya 1866'daki başarılarını işte bu iki koşula borçludur.

Fransız-Alman savaşında, her ikisi de namlu dibinden doldurulan yivli tüfek kullanan iki ordu –ve her ikisi de Prusyalıların yardımıyla yeni silahlanmaya daha uygun bir savaş biçimi bulmaya giriştikleri bölük kolu bir yana bırakılırsa, özsel olarak eski çakmaklı tüfek ve kaval top çağının kuruluşlarına benzer taktik kuruluşlara sahip olma koşuluyla–, [sayfa 255] ilk kez olarak karşı karşıya geldiler. Ama 18 Ağustosta Saint-Privat'da[95] Prusya muhafız birliği ciddi bir bölük kolu deneyi yapmak isteyince, savaşın en kızgın kesimlerinde bulunan beş alay, en çok iki saat içinde mevcutlarının üçtebirinden çoğunu (176 subay ve 5.114 er) yitirdi ve o günden sonra

bölük kolu da, tıpkı tabur kolu ve saf gibi, savaş kuruluşu olarak değerden düştü. Bundan böyle her türlü sıkışık kuruluşu, her türlü düşman ateşi altında bırakma girişiminden vazgeçildi ve Alman tarafında, artık yalnızca şimdiye değin hedefi vuran kurşun yağmuru altında kolun her zaman dağılarak kendisine dönüştüğü ama yukarlarda her zaman disipline aykırı bulunarak karşı çıkılan yoğur avcı ile savaş verildi ve aynı biçimde, düşmanın ateş alanı içinde *koşar adım*, bundan böyle tek yer değiştirme biçimi durumuna geldi. Bir kez daha er, subaydan daha açıkgöz çıktı; şimdiye değin yararlılığını namlu dibinden doldurulan tüfek ateşi altında gösteren tek savaş biçimini içgüdüsel bir biçimde buldu ve komutanlığın direncine karşın onu başarıyla kabul ettirdi.

Fransız-Alman savaşı, daha önceki bütün dönüm noktalarından bambaşka anlamda bir dönüm noktası gösterdi. Önce silahlar öylesine yetkinleşmiştir ki herhangi bir altüst edici etki yapmaya yetenekli yeni bir gelişme artık olanaklı değildir. Elde, gözün gördüğünden daha ırak bir uzaklıktan bir tabura vuruş yapabilecek toplar, tek kişiyi hedef alarak aynı şeyi yapan ve doldurulmaları nişan almaktan daha az bir zaman isteyen tüfekler bulundukça, bütün öteki gelişmeler düz ovada savaş bakımından azçok birdir. Özsel olarak, gelişme çağı bu yandan kapalıdır. Ama ikinci olarak bu savaş, bütün kıta Avrupası büyük devletlerini Prusya yedek ordusu (*landwehr*) sistemini daha da güçlendirerek ülkelerinde uygulamak ve böylece onları birkaç yıl içinde zorunlu olarak yıkıma götürecek askersel bir yük altına girmek zorunda bıraktı. Ordu, devletin asıl ereği oldu, kendi başına bir amaç durumuna geldi; halklar artık yalnızca asker olmak [sayfa 256] ve ölmek için varlar. Militarizm, Avrupayı egemenlik altına alıyor ve yutuyor. Ama bu militarizm kendinde, kendi öz yıkımının tohumunu da taşıyor. Çeşitli devletlerin kendi aralarındaki rekabet, onları bir yandan ordu, donanma, toptüfek vb. için her yıl daha çok para harcamaya, yani mali çöküşü gitgide hızlandırmaya, öte yandan zorunlu askerlik hizmetini gitgide daha ciddiye almaya ve işin sonunda bütün halkı silah kullanmaya alıştırmaya, yani onu belli bir anda askeri komutanlık hazretleri karşısında istencini kabul ettirmeye yetenekli kılmaya zorluyor. Ve bu an da, halk yığını –kent ve tarım işçileri ile köylüler– bir istenç *sahibi* olur olmaz gelir. Bu noktada, hanedan ordusu halk ordusu durumuna dönüşür, makine görev yapmayı kabul etmez; militarizm kendi öz gelişme diyalektiği ile ölür. 1848 burjuva demokrasisinin *burjuva* olduğu ve proleter olmadığı için gerçekleştirmediği şeyi –çalışan yığınlara içeriği kendi sınıf durumlarına

karşılık düşen bir istenç verme işini–, sosyalizm kuşkusuz başaracaktır. Ve bu, militarizmin ve onunla birlikte bütün sürekli orduların *içten* parçalanması anlamına gelir.

İşte modem piyade tarihimizin derslerinden biri, bu. Bizi yeniden bay Dühring'e götüren ikincisi ise, orduların tüm örgütlenmesinin ve savaş yönteminin ve sonuç olarak utku ve bozgunun, insan ve silahlanma öğelerinin maddesel, yani ekonomik koşullarına, yani nüfus ve tekniğin nitelik ve niceliğine bağlı bulunduğudur. Avcı kolları biçiminde savaşmayı, ancak Amerikalılar gibi avcı bir halk yeniden bulgulayabilirdi, – ve eğer onlar avcı idiyseler, bu salt ekonomik nedenlerden ötürü böyle idi; tıpkı şimdi eski eyaletlerin aynı Yankee'lerinin, salt ekonomik nedenlerden ötürü, artık balta girmemiş ormanlarda değil ama buna karşılık yığınların kullanılmasını orada da çok ileri götürdükleri borsa oyunu (spekülasyon) alanında gelişigüzel silah atan köylüler, sanayiciler, denizciler ve tüccarlar durumuna dönüşmüş bulunmaları gibi. Yığın ordularını, kendisi için çarpıştıkları mutlakıyetçiliğin askersel imgeleri olan eski katı safların üzerlerinde [sayfa 257] parçalandıkları özgür hareket biçimleriyle aynı zamanda, ancak burjuvaziyi ve özellikle köylüyü ekonomik bakımdan kurtaran Fransız devrimi gibi bir devrim bulabilirdi. Ve teknik ilerlemelerin askersel alanda uygulanabilir oldukları ve uygulandıkları andan başlayarak savaş yönteminde ve üstelik çoğu kez ordu komutanlığının isteğine karşı, vakit geçirmeden ve hemen hemen zorla değişiklikleri, hatta altüst oluşları nasıl zorunlu kıldıklarını, örnekleriyle gördük. Ayrıca savaş güdümünün üretkenlik ile cephe ve cephe gerisindeki ulaştırma araçlarına ne denli bağlı olduğunu bay Dühring'e daha bugünden açıklamaya yetenekli olmayan iyi bir astsubay da yoktur. Kısacası her yerde ve her zaman, "zor"un onu kazanmazsa zor olmaktan çıktığı utkuyu kazanmasına yardım eden şey, ekonomik gücün koşulları ve araçlarıdır ve askerlik zanaatını, bay Dühring'in ilkelerine göre, karşıt görüşten hareketle düzeltmek isteyecek kimse, sopadan başka bir ürün elde edemez.[96]

Eğer şimdi karadan denize geçersek, yalnızca son yirmi yıl bize bambaşka bir önemde bir altüst oluş daha sunar. Kırım savaşının savaş gemisi daha çok yelken ile hareket eden ve ancak güçsüz bir yardımcı buhar makinesi bulunan, iki ya da üç tahta güverteli, 60-100 topla donatılmış bir gemiydi. Bu gemi, özellikle, 50 kiloluk 50 kental çeken 32'lik toplar ve yalnızca 95 kental çeken birkaç 68'lik top taşıyordu. Savaşın sonuna doğru ortaya ağır, hemen hemen hareketsiz ama o zamanki topçuluk için diş

geçirilmez devler, zırhlı yüzen bataryalar çıktı. Az sonra, çelik zırh savaş gemilerine de aktarıldı; başlangıçta henüz ince, dört parmaklık (pouce) bir kalınlık o zaman son derece ağır bir zırhlama sayılıyordu. Ama topçuluğun gelişmesi, az zamanda zırhlamayı geçti; birbiri arkasına kullanılan her zırhlama kalınlığı için, onu [sayfa 258] kolayca delen daha ağır yeni bir top bulundu. Bugün, bir yandan 10, 12, 14, 24 parmak kalınlıklara (İtalya üç ayak kalınlığında zırhlı bir gemi yaptıracak), öte yandan namluları 25, 35, 80 ve hatta 100 ton (20 kentallik) çeken ve 150, 200, 700 ve 1.000 kiloluk mermileri daha önce görülmemiş uzaklıklara atan yivli toplara gelmiş bulunuyoruz. Bugünün savaş gemisi, 6.00-8.000 beygirlik bir güç ile 8.000-9.000 ton çeken, dönerkule ve 4 ya da en çok 6 ağır toplu, su kesimi çizgisi altında düşman gemilerini batırmaya yönelik bir mahmuz biçiminde uzanan bir pruva ile zırhlı uskurlu dev gibi bir buharlı gemidir; bu, üzerinde buharın yalnızca hızlı hareket işini değil ama plotaj, papa manevrası, kulelerin dönüşü, topların nişan alma ve doldurulması, suyun pompalanması, kendileri de kısmen buharla hareket eden filikaların denize indirilip çıkarılması vb. işlerini de gerçekleştirdiği, tek bir dev makinedir. Ve zırhlama ile top atışlarının etkililiği arasındaki yarış sonuna ermiş olmaktan öylesine uzaktır ki bugün bir gemi, hemen hemen genel bir biçimde, artık kendisinden beklenene yanıt vermiyor ve daha denize indirilmeden eskiyor. Modern savaş gemisi, büyük sanayinin yalnızca bir ürünü değil ama aynı zamanda onun bir örneği, ne var ki her şeyden önce para israfı üreten yüzen bir fabrikadır. Büyük sanayinin en gelişmiş olduğu ülke, hemen hemen bu gemilerin yapım tekelini elinde tutar. Bütün Türk zırhlıları, hemen bütün Rus zırhlıları, Alman zırhlılarının çoğu İngiltere'de yapılır; kullanımı ne olursa olsun çelik zırh plakaları, hemen yalnızca Sheffield'de imal edilir; Avrupa' nın en ağır toplarını saklamaya yetenekli üç metalurjik işletmeden ikisi (Woolwich ile Elswick) İngiltere'nin, üçüncüsü de (Krupp) Almanya'nın malıdır. Bay Dühring'e göre "ekonomik durumun belirleyici nedeni" olan "dolaysız siyasal zor"un, tersine, ekonomik duruma nasıl tamamen bağımlı bulunduğu; deniz üzerindeki zor aletinin, savaş gemisinin, yalnız üretimin değil ama kullanılmasının da nasıl modern büyük sanayinin bir kolu durumuna geldiği, burada en elle tutulur bir biçimde görülüyor. Ve bu durumdan zorun ta kendisi denli, yani şimdi [sayfa 259] bir gemiye sahip olmak için vaktiyle bütün bir küçük filo için harcadığınca para harcayan ve bu pahalı gemilerin daha denize inmeden eskimiş, yani değerden düşmüş olmasına katlanması gereken ve "ekonomik

durum" adamının, mühendisin, şimdi gemide "dolaysız zor" adamından, kaptandan çok daha önemli olmasına kuşkusuz tıpkı bay Dühring gibi canı sıkılan zorun kendisi, yani devlet denli bozulan kimse yoktur. Bizim ise tersine, zırh ile top arasındaki bu yarışmada savaş gemisinin aşırı inceliğin doruğuna değin yetkinleştiğini, bu durumun ise onu çok pahalı olduğu denli savaş için de elverişsiz bir duruma getirdiğini[97] ve bu savaşımın deniz savaşı alanına dek tüm öteki tarihsel olaylar gibi militarizmin de kendi öz gelişme sonuçları yüzünden batıp gideceği yolundaki hareketin o iç yasalarını, o diyalektik yasaları açığa vurduğunu görmekle hoşnutsuzluk duymamız için hiçbir neden yoktur.

Öyleyse "ilk öğenin önce dolaylı bir ekonomik güçte değil, dolaysız siyasal zorda aranması gerek"tiğinin hiç de doğru olmadığını burada da açıkça görüyoruz.

Tersine. Zorun kendisinde "ilk öğe" olarak ne görünür? Ekonomik güç, büyük sanayinin güç araçlarına sahip olma olgusu. Deniz üzerinde, modern savaş gemilerine dayanan siyasal zor, kendini dolaysız olarak değil, ama ekonomik güç, metalürjinin yüksek gelişimi, usta teknisyenler üzerindeki yetke ve verimli kömür ocakları dolayımına bağlı olarak gösterir.

Ama bütün bunlar neye yarar? Gelecek deniz savaşında başkomutanlık bay Dühring'e verilsin ve o, bütün ekonomik durumun kölesi zırhlı filoları, ne torpil ne de başka patlayıcılar kullanarak, ama yalnızca kendi "dolaysız zor"unun etkisiyle ortadan kaldıracaktır. [sayfa 260]

93 1870 savaşından sonra Fransa tarafından Almanya'ya ödenmiş bulunan beş milyarlık zarar ödentisi (savaş tazminatı) sözkonusu ediliyor. -Ed.

94 *Arkebüz*. - 17. yüzyıla kadar kullanılan bir çeşit tüfek. -ç.

95 Genellikle Gravelotte savaşı adı ile tanınan savaş. -Ed.

96 Prusya genelkurmayında bu da çok iyi bilinir. Genelkurmayda yüzbaşı bay Max Jähns bir bilimsel konferansta: "Savaş işlerinin temeli, herşeyden önce, genel olarak halkların *ekonomik* yaşam biçimidir." der. (*Kölnische Zeitung*, 20 Nisan 1876, s. 3.) [F. E.]

97 Büyük sanayinin deniz savaşı için son ürününün, kendiliğinden hareketli torpilin yetkinleşmesi, bu sonucu gerçekleştirmeye yönelmiş gibi görünüyor: Bu koşullarda en küçük

torpidobot, en güçlü zırhlıdan daha üstün olacak. (Bu satırların 1878’de yazıldığı unutulmasın.) [F.E.] (Engels’in bu ayracı 1885’te 3. baskıya eklenmiştir. -Ed.)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ZOR TEORİSİ
(SON)

"DOĞA egemenliğine genel olarak [!] ancak *insan* egemenliği sayesinde geçilmiş [geçilmiş bir egemenlik!] olması, gerçekte çok önemli bir özelliktir. Toprak mülkiyetinin geniş alanlar üzerinde değerlendirilmesi, önce insan bir kölelik ya da toprak köleliği biçiminde kullaştırılmaksızın, hiçbir zaman ve hiçbir yerde gerçekleşmemiştir. Nesneler üzerinde ekonomik bir egemenlik kurulmasının ilk koşulu, insanın insan üzerindeki siyasal, toplumsal ve ekonomik egemenliğidir. Yalnızca büyük bir toprak sahibi fikrine bile, bu fikrinin içine aynı zamanda onun köleler, toprak köleleri ya da özgürlüklerinden dolaylı olarak yoksun insanlar üzerindeki egemenliğini de sokmaksızın nasıl varılabilirdi? Geniş bir tarımsal işletme için, kendisine olsa olsa ailesinin güçlerinin eklenebileceği bir birey gücünün ne önemi olabilmiştir ve ne önemi olabilirdi? Toprağın işlenmesi ya da bu toprak üzerinde [sayfa 261] ekonomik egemenliğin bireyin doğal güçlerini aşan bir ölçüde genişlemesi, şimdiye değin tarihte ancak toprak üzerinde egemenlik kurulmasından önce ya da onunla aynı zamanda, insanın kullaştırılması gerçekleştirildiği için olanaklı olmuştur. Evrimin daha sonraki dönemlerinde bu kulluk yumuşadı. ... Yüksek uygarlıklı devletlerdeki güncel

> biçimi, polis egemenliği tarafından azçok keyfe bağlı bir biçimde yönetilen bir ücretliliktir. Kendini toprağın genişletilmiş egemenliğinde ve [!] büyük toprak mülkiyetinde gösteren o bugünkü zenginlik türünün pratik olanaklılığı, demek ki bu ücretliliğe dayanır. Doğal olarak bütün öteki bölüşüm zenginliği türlerinin de tarihsel olarak benzer bir biçimde açıklanmaları gerekir ve insanın dolaylı bir biçimde insana bağımlı olması olgusu, bugün en gelişmiş ekonomik durumların temel özelliğini oluşturan bu olgu, kendi başına değil ama yalnızca daha önce varolmuş dolaysız bir kulluk ve dolaysız bir sömürünün biraz değişikliğe uğramış bir kalıtı olarak anlaşılıp açıklanabilir."

Bay Dühring böyle der.

Tez: Doğanın (insan tarafından) egemenliği, insanın (insan tarafından) egemenliğine dayanır.

Kanıt: Toprak *mülkiyetinin geniş alanlar* üzerinde değerlendirilmesi, her zaman ve her yerde yalnızca köleler aracıyla gerçekleşmiştir.

Kanıtın kanıtı: Büyük toprak sahibi, ailesi ile birlikte ve hiç köle olmadan toprağının ancak çok küçük bir parçasını işleyebileceğine göre, kölesiz büyük toprak sahipleri nasıl varolabilir?

Sonuç: İnsanın doğayı egemenliği altına alması bakımından, önce insanı egemenlik altına alma zorunda kaldığını kanıtlamak için bay Dühring, "doğa"yı el çabukluğu ile "geniş alanlar üzerinde toprak mülkiyeti"ne çeviriyor ve bu toprak mülkiyetini de –bunun kimin mülkü olduğunu bilmeksizin!– hemencecik bu kez doğal olarak toprağını kölesiz işleyemeyecek büyük bir tarımcının mülkiyeti durumuna dönüştürüyor. [sayfa 262]

Önce, "doğanın egemenliği" ile "toprak mülkiyetinin değerlendirilmesi" hiç de aynı şey değil. Doğanın egemenliği sanayide, şimdiye değin hava koşullarına hükmedecek yerde ona boyun eğmek zorunda kalan tarımdakinden çok ama çok daha büyük bir ölçüde gerçekleştiriliyor.

İkincisi, eğer toprak mülkiyetinin büyük alanlar üzerinde değerlendirilmesi ile yetinirsek, o zaman önemli olan bu toprak mülkiyetinin kime ait olduğunu bilmektir. Ve bütün uygar halklar tarihinin başında, bay Dühring'in bize burada kendisi tarafından "doğal diyalektik"[98] olarak adlandırılan alışılmış hokkabazlıklarından biri ile gizlice sokuşturuverdiği "büyük toprak sahibi"ni değil – toprağın ortaklaşa mülkiyeti ile aşiret ya da köy topluluklarını buluruz. Hindistan'dan

İrlanda'ya değin, büyük alanlar üzerindeki toprak mülkiyetinin işletilmesi, ister toprağın topluluk hesabına ortaklaşa ekilmesi biçimi altında olsun, ister topluluk tarafından orman ve otlakların sürekli ortaklaşa kullanımı ile birlikte ailelere bir zaman için verilmiş bireysel tarımsal toprak parçaları biçimi altında olsun, başlangıçta bu aşiret ya da köy toplulukları tarafından yapılmıştır. Bay Dühring'in bütün bu şeyler üzerine hiçbir şey bilmemesi; yapıtlarının hepsinin çağ açan çalışmalardan, Maurer'in tüm Alman hukukunun temeli olan Germen Markının ilkel kuruluşu üzerindeki çalışmalarından olduğu denli, özellikle Maurer'den esinlenen ve Avrupa ve Asya'nın bütün uygar halklarında toprak mülkiyetinin ilkel ortaklığını tanıtlamaya ve çeşitli varlık ve bozulma biçimlerini göstermeye yönelik, hacmi her gün daha da artan koca bir yazından da tam bir bilgisizlikle dolu olması, "siyaset ve hukuk alanında"ki "en derine giden teknik irdeleme"leri bakımından bir kez daha özellik belirticidir. Fransız ve İngiliz hukuku alanında bay Dühring, ne denli büyük olursa olsun, "tüm bilisizliğini kendi başına" edinmişti: bu bilisizliğin daha da büyük olduğu Alman hukuku alanında başka türlü davranmaz. Üniversite profesörlerinin [sayfa 263] sınırlı ufkuna karşı öylesine öfke duyan adam, bugün Alman hukuku alanında, olsa olsa profesörlerin bundan yirmi yıl önce bulundukları yerde bulunmaktadır.

Eğer bay Dühring toprak mülkiyetini büyük alanlar üzerinde işletmek için toprak sahipleri ve kölelerin zorunlu olduklarını ileri sürüyorsa, bu onun "özgür yaratı ve kuruntu"sundan başka bir şey değildir. Devlet ya da komünün toprağın sahibi olduğu tüm Doğuda, dillerde toprak sahibi terimi bile yoktur. Bu gerçek üzerine bay Dühring, Hindistan'da toprak sahibi kim? sorusunu çözmek için kafalarını patlatmış ve vaktiyle kendi kendine: gece bekçisi kim? sorusunu sorduğu zaman Reuss-Greiz-Schleitz-Lobenstein-Eberswalde prensi Henri LXXII'nin kazandığı başarıdan daha çoğunu kazanamamış bulunan İngiliz hukukçularından öğüt almaya gidebilir. Türkler Doğuya, fethetmiş bulundukları ülkelere, bir tür tarımsal feodalizm sokanların ilki oldu. Daha kahramanlık çağından başlayarak Yunanistan, tarihe uzun bir bilinmeyen tarih-öncesinin apaçık ürününden başka bir şey olmayan zümreler biçiminde bir bölünüş ile girer; ama orada da toprak, her şeyden önce bağımsız köylüler tarafından işletilir; hanedan soylu ve prenslerinin büyük yurtlukları istisna oluşturur ve ayrıca hemen az sonra da görünmez olurlar. İtalya, tarıma, herkesten önce köylüler tarafından açıldı; ve Roma Cumhuriyetinin son zamanlarında büyük

yurtluklar, *latifundia*'lar, küçük toprak sahibi köylülerin ayaklarını kaydırdığı ve onları kölelerle değiştirdiği zaman, aynı zamanda tarımın yerine de hayvancılığı geçirdi ve Plinius'un daha o zamandan bildiği gibi İtalya'yı yıkıma götürdü (*latifundia Italiam perdidere*).[99] Ortaçağda, tüm Avrupa'da egemen olan ekim, köylü ekimidir (özellikle işlenmemiş toprakların tarıma açılması sırasında); uğraştığımız sorun bakımından köylülerin feodal beylerden kimilerine ve hangilerine vergi ödeme zorunda olup olmadıklarını bilmenin pek bir önemi yok. Elbe'nin doğusundaki Slavlardan alınan toprağı eken, Friesland'dan, Aşağı [sayfa 264] Saksonya'dan, Flandre'lardan ve Aşağı-Ren'den gelme kolonlar, bu işi hiçbir zaman "bir angarya biçimi" altında değil, ama çok elverişli kira oranları ile ve özgür köylüler olarak yaptılar. – Kuzey Amerika'da, ülkenin çok büyük bir bölümü ekime özgür köylülerin çalışması ile açıldı, oysa Güneyin büyük toprak sahipleri, köleleri ve dizginsiz sömürüleri ile birlikte, toprağın gücünü, artık çamdan başka bir şey vermeyene değin tükettiler, öyleki pamuk ekimi, gitgide Batıya göç etme zorunda kaldı. Avustralya ve Yeni Zelanda'da, İngiliz hükümetinin yapay olarak bir toprak soyluluğu yaratmak için giriştiği bütün girişimler başarısızlığa uğradı. Kısacası, toprağın Avrupa'da olduğu gibi işlenmesini iklimin engellediği tropikal ve yarı-tropikal koloniler dışında, doğayı egemenliği altına almak ve toprağı ekime açmak için kölelerini ya da toprak kölelerini kullanan büyük toprak sahibi ortaya, imgeleme yetisinin saf bir yaratısı olarak çıkar. Tersine, ilkçağda ortaya gerçekten çıktığı yerde, İtalya'da olduğu gibi, işlenmemiş toprakları ekime açmaz, ama köylüler tarafından açılmış işlenir toprakları otlak haline dönüştürür, koca koca ülkeleri insansız bırakır, yıkar. Ancak yeniçağda, ancak nüfus yoğunluğunun artması toprak değerini yükselttikten ve özellikle tarım biliminin (*agronomie*) gelişmesi kötü toprakların bile daha iyi bir kullanımını sağladıktan sonra, –ancak o zamandan sonradır ki, büyük toprak mülkiyeti, işlenmemiş toprakların ve otlakların ekime açılmasını büyük ölçüde katılmaya başladı ve o da, İngiltere'de olduğu denli Almanya'da da, daha çok köylülerin ortak mülklerini çalarak. Ayrıca bu iş karşılıksız da olmadı. Büyük toprak sahipleri, İngiltere'de ekime açtıkları her *acre*[100] komün toprağı için, İskoçya'da en azından üç *acre* işlenmeye elverişli toprağı koyun otlağı, hatta sonunda düpedüz av alanı durumuna dönüştürdüler.

Bizi burada, yalnızca bay Dühring'in, büyük toprak alanlarının, yani eninde sonunda aşağı yukarı bütün uygarlaştırılmış toprakların ekime

açılmasının, “hiçbir zaman ve hiçbir [sayfa 265] yerde” büyük toprak sahipleri ile köleler olmadan geçekleşmediği yolundaki savı, –ilk koşulunun tarih üzerine gerçekten olağanüstü bir bilgisizlik olduğunu görmüş bulunduğumuz bu sav– ilgilendiriyor. Öyleyse burada, ne çeşitli dönemlerde tamamen ya da çok büyük bir bölümü bakımından daha önce ekime açılmış bulunan toprak alanlarının hangi ölçüde köleler (Yunanistan’ın en yüksek gelişme aşamasında olduğu gibi) ya da toprak köleleri (ortaçağdan sonra derebeyi çiftlikleri *–manses–* gibi) tarafından işlenmiş oldukları, ne de büyük toprak sahiplerinin çeşitli çağlardaki toplumsal görevinin ne olduğunu öğrenme ile uğraşacak değiliz.

Ve bay Dühring bize, bu en çok neye –tümdengelimdeki hokkabazlıklara mı, yoksa tarihin çarpıtılmasına mı– hayran olunması gerektiği bilinmeyen tabloyu sunduktan sonra, utkun bir havayla haykırır: “Doğal olarak bütün öteki bölüşüm zenginliği türleri de *tarihsel olarak benzer bir biçimde* açıklanır!” Anlaşılan onu, örneğin sermayenin doğuşu üzerine ağzından tek bir söz kaçırma güçlüğünden esirgeyen de bu.

Eğer bay Dühring, doğanın insan tarafından egemenliğinin ilk koşulu olan o insanın insan tarafından egemenliği düşüncesi ile, yalnızca genel olarak tüm bugünkü ekonomik durumumuzun, bugün tarım ve sanayi tarafından erişilmiş bulunan gelişme düzeyinin, sınıf karşıtlıkları biçiminde, egemenlik ve kölelik ilişkileri biçiminde oluşan bir toplumsal tarihin sonucu olduğunu söylemek istiyorsa, çok zaman önce, *Komünist Manifesto*’ dan beri beylik bir düşünce durumuna gelmiş bir şeyi söylüyor. Asıl sorun, sınıfların ve egemenlik ilişkilerinin doğuşunu açıklamaktır ve eğer bay Dühring’in bu iş için hiçbir zaman “zor”dan başka bir sözcüğü yoksa, o zaman hep baştaki noktada kalıyoruz demektir. Yalnızca, her zaman, egemenlik altına alınanlar ve sömürülenlerin, egemenlik altına alanlar ve sömürenlerden çok daha kalabalık oldukları, öyleyse gerçek zorun bu sonuncularda bulunduğu olgusu bile tüm zor teorisinin fasaryalığını ortaya koymak için tek başına yeter. Öyleyse asıl sorun hep egemenlik ve [sayfa 266] bağımlılık ilişkilerini açıklamaktır.

Bunlar iki farklı yoldan doğmuşlardır.

İnsanlar ilk olarak hayvanlar dünyasından –dar anlamda– nasıl çıkarlarsa, tarihe de öyle girerler: Henüz yarı-hayvan, kaba, daha doğa güçleri karşısında güçsüz, henüz kendi öz güçlerinin cahili; öyleyse hayvanlar denli yoksul ve ancak onlar kadar üretken. O zaman varoluş (yaşama) koşullarında belli bir eşitlik ve bundan ötürü de aile başkanları

için bile, toplumsal konumda bir türlü eşitlik, – hiç değilse daha sonraki uygarlaşmış halkların doğal tarımsal topluluklarında devam eden bir toplumsal sınıflar yokluğu egemen olur. Bu toplulukların her birinde, baştan beri, topluluğun denetim altında da olsa, korunması bireylere düşen kimi ortak çıkarlar vardır: Anlaşmazlıkların yargılanması; yetkilerini aşan bireylerin bastırılması; özellikle sıcak ülkelerde, suların gözetimi; ensonu, koşulların ilkel ve yabanıl niteliği sonucu, dinsel görevler. En eski Germen Markında ve bugün Hindistan'da gene de olduğu gibi, bu türlü görevlendirmeler, ilkel topluluklarda her zaman bulunur. Bu bireylerin, belli bir erklikle donatılmış bulundukları ve devlet erkliğinin öncüllerini temsil ettikleri kendiliğinden anlaşılır. Yavaş yavaş üretici güçler büyür; daha yoğun bir nüfus, daha büyük topluluklar biçiminde kümelenmesi bir kez daha yeni bir işbölümüne, ortak çıkarları korumak ve karşıt çıkarlara karşı savunmak üzere organlar kurulmasına neden olan çeşitli topluluklar arasında, şurada ortak, burada karşıt çıkarlar yaratır. Daha o zamandan tüm grubun ortak çıkarlarının temsilcisi olarak ayrı ayrı her topluluk karşısında, hatta bazan onunla karşıtlık içinde, özel bir duruma sahip bulunan bu organlar, ya her şeyin doğaya göre olup bittiği bir dünyada hemen hemen kendi başına kurulan bir görev kalıtımı ya da öteki gruplarla çatışmaların artması ölçüsünde bunlardan vazgeçmenin artan olanaksızlığı sonucu, az zamanda daha büyük bir özerklik kazanırlar. Toplum karşısında bu özerkliğe geçişle, toplumsal görevin zamanla toplum üzerinde egemenliğe nasıl yükselebildiği; durumun elverişli olduğu [sayfa 267] yerde, ilkel hizmetkarın yavaş yavaş nasıl efendi durumuna dönüştüğü; bu efendinin, koşullara göre, nasıl olup da doğu despot ya da satrapı, Yunanlılardaki hanedan, Kelt klan başkanı vb. görünümünü aldığı; bu dönüşüm sırasında ne ölçüde zor kullandığı; sonunda egemen bireylerin, egemen bir sınıf oluşturmak üzere nasıl birleştikleri, bütün bunlar, burada inceleme gereksinmesini duymadığımız sorunlardır. Burada önemli olan, yalnızca siyasal egemenliğin temelinde toplumsal bir işlev bulunduğunun ve siyasal egemenliğin ancak kendisine verilen bu toplumsal işlevi yerine getirdiği sürece varlığını sürdüreceğinin saptanmasıdır. İran ya da Hindistan'da ortaya çıkan ya da batan despotik iktidarların sayısı ne olursa olsun, bunların herbiri, her şeyden önce, o bölgede her türlü ekimin kendisine bağlı bulunduğu vadilerin sulanması işinin genel girişimcisi olduğunu çok iyi biliyordu. Hindistan'da bunu görmemek, aydın İngilizlere nasip oldu; sulama kanallarının ve alavere havuzlarının yıkılmasına seyirci kaldılar ve

ensonu şimdi, üstüste yinelenen açlıklarla, Hindistan'daki egemenliklerine hiç olmazsa öncellerinin egemenliğine eşit bir törellik vermeye yetenekli tek işi savsaklamış bulunduklarını keşfediyorlar.

Ama bu sınıflar oluşmasının yanısıra, bir başka sınıf oluşması daha ortaya çıkıyordu. Tarımsal aile içindeki doğal işbölümü, belirli bir gönenç düzeyinde, aileye bir ya da birçok yabancı emek-gücü sokulmasına olanak verdi. Bu durum, özellikle, toprağın eski ortaklaşa mülkiyetinin hanidir yıkılmış ya da en azından eski ortaklaşa ekimin yerini, toprak parçalarının aileler tarafından, sırayla, bireysel ekiminin almış bulunduğu ülkelerde görüldü. Üretim, insan emek-gücünün artık kendi yalın bakımı için zorunlu olandan çoğunu üretebileceği derecede gelişmişti; daha çok emek-gücü geçindirme aracı, daha çok bu güçleri çalıştırma aracı vardı: emek-gücü bir değer kazandı. Ama içinde yaşanılan topluluk ve bu topluluğun bir parçası olduğu birlik, kullanmaya hazır artık (fazla) bir emek-gücü sağlamıyordu. Buna karşılık, bu emek-güçlerini savaş sağlıyordu ve savaş, yanyana bir çok [sayfa 268] topluluk gruplarının zamandaş varlığı kadar eski bir şeydi. O zamana kadar, savaş tutsaklarının ne işe yarayacağı bilinmiyor, bunun sonucu onlar düpedüz öldürülüyorlardı; daha da eski bir tarihte, onları yiyorlardı. Ama artık erişilmiş bulunulan "ekonomik durum" düzeyinde, bu savaş tutsakları bir değer kazanıyorlardı; bunun sonucu yaşamları bağışlandı ve emeklerinden yararlanıldı. Zor, işte böylece, ekonomik durumu egemenlik altına alacak yerde, tersine, zorla ekonomik durumun hizmetine koşuldu. *Kölelik* bulunmuştu. Kölelik, kısa zamanda, gelişmesi eski topluluğu aşan bütün halklarda egemen üretim biçimi, ama aynı zamanda, bu halkların başlıca çöküş nedenlerinden de biri durumuna geldi. Tarım ile sanayi arasında oldukça geniş ölçüdeki bir işbölümünü ve sonradan, eski dünyanın doruğunu, *hellénisme*'i olanaklı kılan tek şey, kölelik oldu. Kölelik olmasaydı, Yunan devleti, Yunan sanat ve bilimi olmazdı; kölelik olmasaydı, Roma İmparatorluğu olmazdı. Ne var ki, *hellénisme* ve Roma İmparatorluğu temeli olmasaydı, modern Avrupa da olmazdı. Bizim tüm ekonomik, siyasal ve entelektüel evrimimizin, köleliğin genel olarak kabul edilmiş bulunduğu ölçüde zorunlu da olduğu bir durumu önkoşul olarak koştuğunu hiçbir zaman unutmamalıyız. Bu anlamda, şöyle diyebiliriz: Eski kölelik olmasaydı, modern sosyalizm olmazdı.

Kölelik ve ona benzer başka şeylere karşı genel formüllerle savaşa girişmek ve böylesine bir alçaklık üzerine yüksek bir ahlak öfkesi yağdırmak, pek para etmez. Ne yazık ki böyle yapmakla, herkesin bildiği

bir şeyden, yani bu eski kurumların artık bizim bugünkü koşullarımıza ve bu koşulların bizde belirlediği duygulara uygun düşmediğinden başka hiçbir şey anlatılmış olmaz. Ama bu da bize, bu kurumların doğuş biçimi, varlık nedenleri ve tarihte oynadıkları rol üzerine hiçbir şey öğretmez. Ve eğer bu sorun üzerine eğilirsek, bu ne denli çelişik ve ne denli aykırı görünürse görünsün, o zamanki koşullar içinde köleliğin ortaya çıkışının büyük bir ilerleme olduğunu söylemek zorunda kalırız. İnsanlığın hayvandan başladığı ve barbarlıktan kurtulmak için, barbar, [sayfa 269] hemen hemen hayvansal araçlara gereksinme duyduğu saptanmış bir gerçektir. Eski topluluklar varlıklarını sürdürdükleri her yerde, Hindistan'dan Rusya'ya değin, binlerce yıldan beri en kaba devlet biçiminin, Doğu despotluğunun temellerini oluştururlar. Ancak bu toplulukların dağıldığı yerlerdedir ki, halklar kendilerini geçmişlerdir ve ilk ekonomik ilerlemeleri de, üretimin köle emeği aracıyla artması ve gelişmesi olmuştur. Sorun açıktır: insan emeği henüz zorunlu yaşama araçları ötesinde ancak çok az bir artık sağlayacak denli üretken olduğu sürece, üretici güçlerin artışı, alışverişin yaygınlaşması, devletin ve hukukun gelişmesi, sanat ve bilimin kuruluşu, ancak ve ancak, ister istemez yalın kol emeği sağlayan yığınlar ile kendini çalışmanın, ticaretin, devlet işlerinin yönetimine, daha sonra da sanat ve bilim uğraşlarına vermiş az sayıdaki ayrıcalıklı arasındaki büyük işbölümü temeline dayanacak, güçlendirilmiş bir işbölümü sayesinde olanaklıydı. Bu işbölümünün en yalın, en doğal biçimi de, köleliğin ta kendisi idi. Eski dünyanın, özellikle Yunan dünyasının önertileri (*antécédents*) nedeniyle, sınıf karşıtlıkları üzerine kurulu bir toplumun ileriye doğru gidişi ancak kölelik biçimi altında gerçekleşebilirdi. Hatta köleler için bile bu bir ilerleme oldu; köleler yığınının içinden çıktığı savaş tutsakları hiç değilse şimdi yaşamlarını kurtarıyorlardı, oysa eskiden onları öldürüyorlar ve daha da eskiden kebap yapıyorlardı.

Bu vesile ile şunu da ekleyelim ki bugüne değin, sömüren ve sömürülen, egemen ve ezilen sınıflar arasındaki bütün tarihsel çelişkiler, açıklanmalarını, insan emeğinin bu görece azgelişmiş üretkenliğinde bulurlar. Gerçekten çalışan nüfus, gerekliemeği ile kendisine artık toplumun ortak işlerine –emeğin yönetilmesi, devlet işleri, hukuksal sorunlar, sanat, bilim vb.– bakmak için zaman kalmayacak denli çok uğraşmak zorunda kaldığı sürece, her zaman bu işlere bakabilecek, edimsel çalışmadan kurtulmuş özel bir sınıf gerekti; ama bu dunum, o sınıfı, kendi yararına emekçi yığınlara gitgide daha ağır bir çalışma yükü yüklemekten de

alıkoymadı. Yalnızca üretici güçlerin büyük sanayi tarafından ulaşılan [sayfa 270] son derece büyük artışı, çalışmanın toplumun istisnasız bütün üyeleri arasında dağıtılmasını ve böylece herkesin çalışma zamanının, herkese toplumun genel işlerine –pratik olduğu denli teorik tüm işlere– katılmak için yeterince zaman kalacak biçimde sınırlandırılmasını sağlar. Demek ki her türlü egemen ve sömürücü sınıf, ancak şimdi gereksiz, hatta toplumsal gelişme için engel durumuna gelmiştir ve "dolaysız zor" kullanmakta ne denli usta olursa olsun, ancak şimdi acımasızca ortadan kaldırılacaktır.

Buna göre eğer bay Dühring, *hellénisme*'e kölelik üzerine kurulu olduğu için burun kıvırırsa, Yunanlıları buhar makineleri ve elektrikli telgrafları olmamakla kınamakta haklı olacağı denli haklı olur. Ve eğer bizim modern ücretlilik bağımlılığımızın köleliğin biraz değişmiş ve yumuşamış bir kalıntısından başka bir şey olmadığını ve kendi başına (yani modern toplumun ekonomik yasaları tarafından) açıklanmadığını ileri sürerse, bu, ya kölelik gibi ücretliliğin de bağımlılık ve sınıf egemenliği biçimlerinden biri olduğu anlamına gelir, ki bunu bilmeyen çocuk yoktur, ya da yanlıştır. Çünkü o zaman biz, ücretliliğin yenilmiş düşmanların kullanılmasının, şimdi her yerde saptanan ilkel yamyamlığın yumuşatılmış bir biçimi olarak açıklanabileceğini söylemekte de bir o denli haklı oluyorduk.

Öyleyse zorun tarihte ekonomik evrim karşısında oynadığı rol açıktır. İlkin her siyasal zor, önce toplumsal nitelikte ekonomik bir göreve dayanır ve ilkel toplulukların dağılmasının toplum üyelerini özel üreticiler durumuna dönüştürdüğü, yani onları ortak toplumsal görevlerin yöneticilerine daha da yabancı kıldığı ölçüde artar. İkinci olarak, toplumdan bağımsız kılındıktan, hizmetkar durumundan efendi durumuna geldikten sonra siyasal zor, iki yönde etkili olabilir. Ya normal ekonomik evrim yönünde; bu durumda, ikisi arasında bir çatışma yoktur, ekonomik evrim hızlanır. Ya da zor, ekonomik evrime karşı çıkar ve bu durumda, birkaç istisna dışında, ekonomik evrim karşısında her zaman yenik düşer. Bu birkaç istisna, en barbar fatihlerin bir ülke [sayfa 271] halkının kökünü kazıdıkları ya da kovdukları ve ne yapacaklarını bilemedikleri üretici güçleri kırıp geçirdikleri ya da yitip gitmelerine göz yumdukları yalıtık fetih olaylarıdır. Hıristiyanlar, Mağriplilerin yüksek derecede gelişmiş tarım ve bahçıvanlıklarının dayandığı sulama yapıtlarının büyük bölümü bakımından, Mağrip İspanyası'nda böyle yaptılar. Daha kaba bir halk tarafından her fetih, açıkça ekonomik gelişmeyi sarsar ve birçok üretici gücü ortadan kaldırır. Ama sürekli fetih olaylarının büyük bir

çoğunluğunda, daha kaba olan fatih, fetihten çıktığı biçimiyle, daha yüksek "ekonomik durum"a uymaya zorlanır; fethedilen halk tarafından özümlenir ve çok kez, onun dilini bile benimsemek zorunda kalır. Ama bir ülkede – fetih olayları bir yana bırakılırsa– devletin iç zorunun, şimdiye değin hemen her siyasal iktidar bakımından belirli bir aşamada olduğu gibi, ülkenin ekonomik evrimi ile çatışma durumuna girdiği bir yerde, savaşım her zaman siyasal iktidarın yıkılması ile sonuçlanır. Ekonomik evrim, istisnasız ve acımasız kendi yolunu açar, – daha önce bunun en çarpıcılarından son örneğini vermiştik: Büyük Fransız devrimi. Eğer bay Dühring'in öğretisine göre, belirli bir ülkenin ekonomik durumu ve onunla birlikte ekonomik düzeni yalnızca siyasal zora bağlı olsaydı, 1848'den sonra Friedrich Wilhelm IV'ün, "görkemli ordu"suna[101] karşın, ülkesinde ortaçağ loncalarını ve öteki romantik düşkünlüklerini, o sıralarda gelişmekte bulunan demiryolları, buhar makineleri ve büyük sanayi üzerine aşılamayı neden başaramadığı; ya da daha da güçlü olan Rusya İmparatorunun, Batı Avrupa "ekonomik durum"undan durmadan ödünç almaksızın, yalnızca borçlarını ödemekte değil ama kendi "zor"unu ayakta tutmakta bile neden yeteneksiz kaldığı hiç mi hiç anlaşılamazdı.

Bay Dühring için zor, mutlak kötülüktür, ilk zor eylemi, onun için ilk günahtır; bütün açıklaması, şimdiye değin bütün tarihin ilk günah tarafından böylece pisleştirilme biçimi [sayfa 272] üzerine, bütün doğal ve toplumsal yasaların zor tarafından, bu iblisçe güç tarafından rezilce bozulması üzerine bitmez tükenmez bir yakınmadır. Ama zor, tarihte başka bir rol, devrimci bir rol de oynarmış; Marks'ın sözlerine göre, bağrında yeni bir toplum taşıyan her eski toplumun ebesiymiş; toplumsal hareketin, sayesinde donmuş ve ölmüş siyasal biçimleri alttetiği ve parçaladığı aletmiş, – bütün bunlardan bay Dühring'de tek söz bile yok. Ekonomik sömürü rejimini devirmek için, zorun belki de –ne yazık ki!– zorunlu olacağını, iççekmeler ve inlemeler içinde kabul eder. Çünkü her zor kullanımı, onu kullananın ahlakını bozar. Ve bu, her utkun devrimin sonucu olan yüksek bir ahlaksal ve entelektüel gelişme karşısında ileri sürülür! Hem de, halka belki de zorla kabul ettirilecek zorlu bir çatışmanın, hiç değilse Otuz Yıl Savaşı utancından sonra ulusal bilince işlemiş bulunan kölelik ruhunun kökünü kazıma üstünlüğüne sahip bulunduğu Almanya'da ileri sürülür! Hem de bu sönük, tatsız ve güçsüz vaiz anlayışı, kendini tarihin gördüğü en devrimci partiye zorla kabul ettirmek ister! [sayfa 273]

98 Dühring, “Alman felsefesinin yolunu şaşırmış bölümünün karmakarışık belirtileri ile her türlü ortaklığı açıkça yadsımak için”, hegelci diyalektiğe karşıt olarak, kendi diyalektiğini “doğal” diye nitelendiriyordu. -Ed.

99 Pline l’ancien, *Histoire naturelle*, kitap XVIII, 35. -Ed.

100 *Acre*. – Elliiki ar (1 ar = 100 metrekare) kadar olan eski bir yer ölçü birimi. -ç.

101 Friedrich Wilhelm IV tarafından, 1 Ocak 1849 günü Prusya ordusuna gönderdiği kutlama mesajında kullanılan deyim. -Ed.

BEŞİNCİ BÖLÜM
DEĞER TEORİSİ

BUNDAN yüz yıl kadar önce Leipzig'de, bu yüzyılın başına kadar otuz küsur kez basılan, otoriteler, vaizler ve her türlü insanseverler tarafından kentte ve kırlarda yayılan, dağıtılan ve ilkokullara herkesçe okuma kitabı olarak salık verilen bir kitap yayımlanıyordu. Bu kitap, Rochow'un *Çocukların Dostu* adlı kitaplıydı. Kitapta gözetilen amaç, köylü ve zanaatçı çocuklarını yaşamdaki işlevleri ve toplum ve devletteki büyüklerine karşı ödevleri üzerine bilgi sahibi etmek, aynı zamanda onlara kara ekmek ve patates, angarya, düşük ücretler, baba dayağı ve yaşamın aynı cinsten öbür hoş şeyleri ile birlikte, dünyadaki yazgıları için kurtarıcı bir hoşnutluk aşılamak ve bütün bunları o sıralar gözde olan aydınlanma çağı fikirleri aracıyla yapmaktı. Bu amaçla kent ve kır gençliğine, doğanın insanı, yaşamını ve zevklerini çalışma ile kazanmaya zorlayan düzenin ne denli bilgece olduğu [sayfa 274] ve bunun sonucu köylü ve zanaatçının, zengin sefih gibi mide ağrısı, safra tıkanıklığı ve peklikten açı çekmek ve en seçkin yemekleri bile istemeye istemeye yemek yerine, yemeklerini alınlarının teri ile tatlandırmalarına izin verildiği için kendilerini ne denli mutlu saymaları gerektiği gösteriliyordu. bay Dühring, bize, *Dersler*'inin 14. ve daha sonraki sayfalarında en yeni ekonomi politiğin “kesenkes temel” öğesi olarak yaşlı Roshow'un kendi zamanındaki Saksonya küçük köylüleri için yeterince iyi bulduğu aynı beylik düşünceleri sunar.

> "İnsan gereksinmelerinin, insan gereksinmeleri olarak kendi doğal yasaları vardır ve artışları bakımından, bir zaman için ardından içbulantısı, yaşamdan bıkkınlık, güçten düşme, toplumsal sararıp solma ve sonunda kurtarıcı bir yok olma gelinceye değin, ancak doğaya ve aykırı bir biçimde aşılabilen sınırlar içine kapatılmışlardır. ... Hiçbir ciddi ereği olmayan salt eğlenceden ibaret bir oyun kısa zamanda bir bıkkınlık durumuna, ya da aynı anlama gelmek üzere, tüm duyma yetisinin yıpranmasına götürür. Bunun sonucu herhangi bir biçim altındaki gerçek emek, sağlıklı kişiliklerin doğal toplumsal yasasıdır. ... Eğer içgüdüler ve gereksinmeler bir karşı güç ile dengelenmezlerse, tarihsel yükselme durumundaki bir yaşamdan söz edilebilmesi şöyle dursun, ancak çocukça bir yaşam getirebilirler. Bunlar eğer kolayca ve tamamen doyrulurlarsa, hemen tükenir ve arkalarında bu gereksinmelerin yinelenmesine değin süren cansıkıcı aralar biçiminde boş bir yaşamdan başka bir şey bırakmazlar... Öyleyse, her bakımdan, içgüdü ve tutkuların kullanılmasının ekonomik bir engel üzerinde kazanılmış bir utkuya bağlı olması, dış doğal düzenin ve insanın iç doğasının kurtarıcı temel bir yasasıdır. ..."

Görüldüğü gibi, saygıdeğer Roshow'un en tatsız yavanlıkları bay Dühring'de ve üstelik gerçekten eleştirel ve sistematik tek "sosyaliter sistem"in "en derin temeli" biçimi altında, yüzüncü yıldönümlerinin jübilesini kutlamaktadırlar.

Temeller bu biçimde atıldıktan sonra, bay Dühring yapısına [sayfa 275] devam edebilir. Matematik yöntemi uygulayarak, bize önce Eukleides yöntemi uyarınca bir dizi tanımlama verir. Bu yöntem, bay Dühring tanımlamalarını, bu tanımlamalar tanıtlamaya yarayacakları şeyi önceden azbuçuk içerecek biçimde hazırlayabildiği için ve hazırlayabildiği ölçüde, çok elverişli bir yöntemdir. Böylece önce, şimdiye değin ekonomi politiğin yönetici kavramına zenginlik dendiğini ve zenginliğin, evrensel tarihte şimdiye değin gerçekten anlaşıldığı ve egemenliğini geliştirmiş bulunduğu biçimiyle, insanların ve şeylerin üzerinde "ekonomik güç olduğunu öğreniyoruz. İkili yanlış. İlkin, eski aşiret ya da köy topluluklarının zenginliği, hiç de insanlar üzerinde bir egemenlik değildi. Ve ikincisi, hatta sınıf çelişkileri içinde gelişen toplumlarda bile, zenginlik, insanlar üzerinde bir egemenlik içerdiği ölçüde, her şeyden önce ve hemen hemen yalnızca

şeyler üzerinde egemenlik *gereğince* ve şeyler üzerinde egemenlik *aracıyla* insanlar üzerinde bir egemenliktir. Kölelerin ele geçirilmesi ile çalıştırılmasının iki ayrı faaliyet kolu olduğu çok eski zamanlardan beri, köle emeği sömürücüleri, köle satın alma, insanlar üzerindeki egemenliği şeyler üzerindeki, kölenin geçim ve çalışma araçlarının alım fiyatı üzerindeki egemenlik aracıyla elde etme zorunda kalmışlardır. Bütün ortaçağda, büyük toprak mülkiyeti, feodal soyluluğun haraçlı ve angaryacı köylüler üzerinde elkoyabilmesinin önkoşuludur. Ve bugün bile zenginliğin, insan üzerinde sadece sahip bulunduğu şeyler aracıyla egemenlik kurduğunu altı yaşındaki bir çocuk bilir.

Ama bay Dühring, bu yanlış tanımlamayı neden imal etmek, şimdiye değin bütün sınıflı toplumlarda kurulmuş bulunan gerçek bağlantıyı neden koparmak zorunda kalır? Zenginliği iktisadi alandan ahlâk alanına sürüklemek için. Nesneler üzerinde egemenlik, bu çok iyi; ama insanlar üzerinde egemenlik, işte kötülük; ve bay Dühring, insanlar üzerindeki [sayfa 276] egemenliği şeyler üzerindeki egemenlik aracıyla açıklamayı kendi kendine yasakladığı için, kendini yeniden bir gözüpeklik girişimine kaptırabilir, ve insanlar üzerindeki egemenliği o sevgili zor'u ile açıklayabilir. İnsanların egemeni olarak zenginlik, "hırsızlık"tır, ve işte, bir kez daha, Proudhon'un eski nakaratının ağırlaştırılmış bir baskısına gelmiş bulunuyoruz: "Mülkiyet, hırsızlıktır".

Böyle yapmakla, zenginliği uygun bir biçimde üretim ve bölüşümün iki başlıca görüş açısı altına getirmiş olduk: Şeyler üzerinde egemenlik olarak zenginlik, üretim zenginliği, iyi yan; insanlar üzerinde egemenlik olarak, günümüze kadar olmuş olduğu gibi bölüşüm zenginliği, kötü yan, cehennemin dibine! Bu, şimdiki koşullara uygulanınca, şu sonucu verir: Kapitalist üretim biçimi çok iyidir ve kalabilir, ama kapitalist bölüşüm biçimi metelik etmez ve onu ortadan kaldırmak gerekir. Sadece üretim ile bölüşüm arasındaki bağlantıyı bile kavramış olmaksızın iktisat yapıldığı zaman, işte böylesi bir budalalığa varılır.

Zenginlikten sonra, değer şöyle tanımlanır:

> "Değer, nesnelerin ve ekonomik yükümlülüklerin ticarette sahip oldukları rayiçtir."

Bu rayiç (*cours*), "fiyata ya da herhangi başka bir eşdeğer ada, örneğin ücrete" karşılık düşer. Başka bir deyişle, değer, fiyattır. Ya da daha doğrusu, bay Dühring'e haksızlık etmemek ve tanımlamasının saçmalığını kendi öz sözleriyle göstermeye çalışmak için: değer, fiyatlardır. Çünkü 19. sayfada

şöyle der: “Değer ve onu para olarak ifade eden fiyatlar”; böylece o, aynı değerin çok çeşitli fiyatları olduğunu ve bir o kadar çeşitli değerlere sahip bulunduğunu kendisi saptar. Eğer Hegel, çok önce ölmüş olmasaydı, kendini asardı! Ne kadar fiyatı varsa o kadar birbirinden farklı değerler olan bir değeri, o tüm tanrıbilimiyle birlikte, dünyada kavrayamazdı. Fiyat ile değer arasında, birinin para ile ifade edilmiş ve öbürünün ifade edilmemiş olması dışında, başkaca bir ayrım görmediğini açıklayarak, iktisadı yeni, daha derin temeller üzerinde kurmaya başlamak için, gerçekten, bir kez daha, bay Dühring’in kendine beslediği güvene sahip olmak gerekir.

Ama gene de değerin ne olduğunu ve hele neye göre belirlendiğini hâlâ bilmiyoruz. Öyleyse bay Dühring’in başka [sayfa 277] açıklamalar yapması gerekiyor.

> “Tamamen genel bir biçimde, değer ve onu para olarak ifade eden fiyatların dayandığı temel karşılaştırma ve değer biçme yasası, değer kavramına sadece ikinci bir öğe getiren bölüşüm bir yana bırakılırsa, önce salt üretim alanında bulunur. Doğal koşullardaki farklılığın nesneler elde etmeye yönelen çabalar karşısına çıkardığı ve onlar aracıyla iktisadi güçlerin azçok büyük harcanışlarına zorladığı azçok büyük engeller de ... azçok büyük değeri belirler [ve bu değer] doğanın ve koşulların, şeylerin elde edilmesine karşı çıkardıkları direnç [aracıyla ölçülür]. ... Kendi öz gücümüzü onlara [şeylere] sokmuş bulunduğumuz oran, genel olarak değerin varlığının ve bunun özel bir büyüklüğünün doğrudan doğruya kesin nedenidir.”

Bütün bunların bir anlamı olduğu ölçüde, bu, şu anlama gelir: bir emek ürününün değeri, onun üretimi için gerekli-emek zamanı ile belirlenir, ve biz de, bunu, hatta bay Dühring’siz bile, uzun zamandan beri biliyorduk. Gerçeği açıkça anlatacak yerde, ille de onu bir bilmece havası verecek biçimde bozacak. Birinin gücünü bir şey içine soktuğu oran (o tumturaklı anlatım biçimini korumak gerekirse), değerin ve değer büyüklüğünün doğrudan doğruya kesin nedenidir demek düpedüz yanlıştır. Önemli olan, ilkin gücün neyin içine sokulduğu, ikinci olarak da, nasıl sokulduğudur. Eğer adamın biri, başkası için hiç bir kullanım-değeri olmayan bir nesne yaparsa, tüm gücü bir atomluk bile değer yaratmaz; ve bir makinenin yirmi kez daha ucuza yaptığı bir nesneyi elde yapmakta direnirse, o nesneye kattığı gücün 19/20’si, ne genel olarak değer üretir, ne de özel bir değer büyüklüğü.

Ayrıca, olumlu ürünler meydana getiren üretken emeği, salt bir direncin üstesinden gelme olumsuz eylemi durumuna dönüştürmek, sorunu tamamen çarpıtmaktır. O zaman bir gömlek elde etmek için aşağı yukarı şöyle davranmamız gerekir: önce, pamuk tohumunun ekilmeye ve büyümeye karşı direncinin; sonra, olgun pamuğun toplanmaya, balyalanmaya ve sevkedilmeye karşı direncinin; daha sonra açılmaya, [sayfa 278] taranmaya ve eğrilmeye karşı direncinin; ayrıca, ipliğin dokunmaya, dokumanın kastarlamaya ve dikilmeye, ve son olarak, hazır gömleğin giyilmeye karşı direncinin üstesinden geliriz.

Her şeyi tersine çeviren ters bir kafaya tanıklık eden bu çocukluk ne için? "Direnç" aracıyla, gerçek değer olan, ama şimdiye değin sadece ideal olarak kalan "üretim değeri"nden, tarihte günümüze kadar tek geçerli olan zorun bozmuş bulunduğu "bölüşüm değeri"ne varmak için.

> "Doğanın gösterdiği direnç dışında ... salt toplumsal, bir başka engel daha var. ... İnsanlar ile doğa arasında bir güç, yolu keser, ve bu güç bir kez daha insandır. Tekil ve tek başına düşünülmüş insan, doğa karşısında özgürdür. ... Elde kılıç, doğaya ve kaynaklarına giriş yollarını tutan ve geçişe izin vermek için hangi biçim altında olursa olsun bir fiyat isteyen ikinci bir adam düşündüğümüz anda, durum bir başka görünüş kazanır. Bu ikinci adam, ... öbürünü, deyim yerindeyse, haraca keser ve böylece, sonunda, istek duyulan nesne değerinin, elde edilmesi ya da üretimine karşı bu siyasal ve toplumsal engel olmadığı zaman olacağından daha büyük olmasına neden olur. ... Şeylerin bu yapay olarak yükseltilmiş bedelinin aldığı, özel biçimler son derece çeşitlidir, ve emek bedelinin buna uygun bir düşüşünde doğal karşılığını bulur. ... Öyleyse değeri *a priori* bir biçimde, sözcüğün gerçek anlamında bir eşdeğer olarak, yani bir "şu kadar eder" ya da edim ve karşı-edimin eşitliği ilkesine uygun bir değişim ilişkisi olarak düşünmek istemek bir kuruntu, bir yanılgıdır. Tersine, içerdiği en genel değer biçme etmeninin, bölüşüm zorlamasına dayanan bedelin özel biçimi ile örtüşmediğini görmek, gerçek bir değer teorisinin göstergesi olacaktır. Bu biçim, toplumsal düzenle birlikte değişir, oysa asıl iktisadi değer, doğa karşısında ölçülen bir üretim değerinden başka bir şey olamaz ve bunun sonucu, ancak ve ancak sadece doğal ve teknik nitelikteki üretim engelleri ile birlikte değişir."

Demek ki, bir şeyin, pratik olarak yürürlükte bulunan değeri, bay Dühring'e göre, iki bölümden bileşir: Önce içerdiği [sayfa 279] emek ve sonra da "elde kılıç" zorla koparılan ek haraç. Başka bir deyişle, bugün geçerlikte olan değer bir tekel fiyatıdır. Ne var ki, değer teorisine göre, eğer bütün metaların böyle bir tekel fiyatı varsa, o zaman sadece iki yol olanaklıdır. Ya herkes satıcı olarak kazandığını alıcı olarak yitirir; fiyatlar saymaca değer olarak gerçi değişir, ama gerçekte, –karşılıklı ilişkilerinde–, eşit kalırlar; her şey eski durumunda kalır, ve ünlü bölüşüm değeri bir kuruntudan başka bir şey değildir. – Ya da sözde ek haraçlar gerçek bir değer tutarını, yani değer üreticisi çalışan sınıf tarafından üretilen, ama tekelciler sınıfı tarafından elkonulan gerçek bir değer tutarını temsil ederler; ve o zaman, bu değer tutarı düpedüz ödenmemiş emekten bileşir; bu durumda, kılıcı elinde adama karşın, sözde ek haraçlara ve bölüşüm değerine karşın, dönüp dolaşıp... marksist *artı-değer* teorisine gelmiş oluruz.

Gene de ünlü "bölüşüm değeri" üzerine birkaç örnek arayalım. 135 ve daha sonraki sayfalarda şöyle denir:

> "Bireysel rekabet gereğince fiyat oluşmasını, iktisadi bölüşüm ve karşılıklı bir haraç vergilendirmesinin bir biçimi olarak da düşünmek gerekir. ... Zorunlu bir meta stokunun birdenbire büyük ölçüde azaldığını düşünelim, bunun sonucu satıcı yönünde oransız bir sömürü gücü meydana gelir. ... Bu gücün artışının hangi yüksek düzeye erişebileceği, özellikle zorunlu maddeler biçimindeki azık sağlamanın hayli uzun bir zaman için kesilmiş bulunduğu anormal durumlar aracıyla görülür..." vb..

Ayrıca, işlerin normal akışında bile, fiyatların keyfi bir artışını sağlayan edimsel (fiili) tekeller de olabilir, örneğin demiryolları, kentlere su ve havagazı veren şirketler vb. gibi. Bu türlü tekelci sömürü fırsatlarının varlığı, eskiden beri bilinen bir şeydir. Ama yeni olan şey, bu fırsatların doğurduğu tekel fiyatlarının istisnalar ve benzeri olmayan durumlar değil de, bugün değerlerin saptanma biçiminin klasik örnekleri değerini kazanmaya aday olmalarıdır. Aşlık (zahire) maddelerinin fiyatları nasıl belirlenir? bay Dühring: azık sağlamanın kesilmiş bulunduğu kuşatılmış bir kente [sayfa 280] gidin ve bilgi edinin! diye yanıt verir. Rekabet, pazar fiyatlarının oluşması üzerinde nasıl etkili olur? Size, tekele sorun, diye yanıt verecektir.

Öte yandan, hatta bu tekellerde bile, kural olarak, onların arkasında duran eli kılıçlı adam görülemez. Tersine: kuşatılmış kentlerde, eli kılıçlı

adam, mevki komutanı, eğer ödevini yaparsa, tekele hemen son verme, ve eşit bir biçimde dağıtmak üzere tekelleştirilmiş stokları zoralımla alma yolunu tutar. Bununla birlikte, kılıçlı adamlar, bir "bölüşüm değeri" üretmeye giriştikleri anda, kötü işlerden ve para kaybından başka bir ürün devşirmemişlerdir. Hollandalılar, Doğu Hindistan ticaretini tekelleştirerek, tekellerini ve ticaretlerini yıkıma götürdüler. Şimdiye değin gelip geçmiş en güçlü iki hükümet, Kuzey Amerika devrimci hükümeti ile Fransız Konvansiyonu, tavan fiyatları saptama iddiasında bulundular ve acınacak bir başarısızlığa uğradılar. Şu anda Rus hükümeti, durmadan değiştirilebilir (*konvertible*) olmayan banknotlar çıkartarak, Rusya'da düşürdüğü kağıt ruble rayicini, durmadan Rusya üzerine çekilmiş poliçeler satın alarak, Londra'da yükseltmek için yıllardan beri çalışmaktadır. Birkaç yıl içinde, bu küçük oyun, ona, 60 milyon rubleye maloldu ve şimdi ruble, üç markın üstünde olacak yerde, iki markın altındadır. Eğer kılıcın ekonomide bay Dühring'in ona verdiği büyülü gücü varsa, neden hiç bir hükümet uzun zaman kötü paraya iyi paranın "bölüşüm değerini", ya da *assignat*lara[102] altınınkini zorla verdiremedi? Ve dünya pazarı üzerinde baş olarak komuta eden kılıç nerede?

Ayrıca, bölüşüm değerinin, başkaları tarafından yapılmış çalışmanın karşılıksız temellükünü sağlayan bir başka ana biçimi daha var: elde bulundurma (tasarruf) rantı, yani toprak rantı ve sermaye kazancı. Şimdilik, sadece ünlü "bölüşüm değeri" üzerine öğrendiklerimizin hepsinin bu olduğunu söyleyebilmek için, olguyu belirtmekle yetiniyoruz. – Hepsi mi? Gene de hepsi değil. Dinleyelim: [sayfa 281]

> "Bir üretim değeri ile bir bölüşüm değeri kabul edilmesinde ortaya çıkan ikili görüş açısına karşın, gene de, *bütün değerlerin kendisinden meydana geldikleri*, ve bütün değerlerin kendisiyle ölçüldükleri *nesne biçimi altında ortak bir şey* temelde her zaman kalır. Dolaysız, doğal ölçü, güç harcaması, ve en yalın biçimde, sözcüğün en kaba anlamıyla insan gücüdür. Bu sonuncusu, *kendisi tarafından* bakımı kendi payına belirli bir nicelikteki besinsel ve dirimsel güçlükler üzerinde bir utkuyu temsil eden varoluş zamanına indirgenir. Bölüşüm ya da temellük değeri, salt ve yalnız, sadece üretilmemiş şeyleri istediği gibi kullanma gücünün varolduğu yerde, ya da daha anlaşılır bir dil kullanmak istersek, bu şeylerin kendilerinin hizmetler ya da gerçek bir üretim değeri bulunan şeyler ile değiştirildikleri yerde vardır.

> Türdeş etmen, her türlü değer ifadesinde ve bunun sonucu, karşılıksız olarak bölüşüm aracıyla temellük edilen değer öğelerinde de belirtilmiş ve temsil edilmiş bulunduğu biçimiyle, her meta içinde ... cisimleşmiş ... bulunan insan gücü harcamasına dayanır.”

Buna ne demeli? Eğer bütün meta değerleri meta içinde cisimleşmiş insan gücü harcaması ile ölçülüyorsa, o zaman bölüşüm değeri, fiyat yükselmesi, zorla kabul ettirilen haraç ne oluyor? Gerçi bay Dühring, bize, hatta üretilmemiş, öyleyse gerçek anlamda bir değere sahip olmakta yeteneksiz nesnelerin bile bir bölüşüm değeri kazanabileceğini ve değere sahip bulunan üretilmiş nesneler ile değiştirilebileceğini söyler. Ama aynı zamanda, *bütün değerlerin,* yani salt ve yalnız bölüşüm değerlerinin bile, onlarda cisimleşmiş bulunan güç harcamasına dayandığını da söyler. Bu, bir güç harcamasının, üretilmemiş bir şey içinde nasıl cisimleşebileceğini bize ne yazık ki öğretmez. Herhalde, işin sonunda, bütün bu değerler karmaşası içinde ortaya açıkça çıkan şey, bir kez daha, bölüşüm değerinin, meta fiyatlarının toplumsal konum sayesinde zorla yükseltilmesinin, kılıç zoruyla istenen haracın hiç bir anlamı olmadığıdır; meta değerleri, sadece insan gücü harcaması, daha kabaca söylemek gerekirse, onlarda [sayfa 282] cisimleşmiş bulunan emek harcaması ile belirlenir. Toprak rantı ve bazı tekel fiyatları bir yana bırakılırsa, bay Dühring, daha cansız ve daha karışık üslup dışında, Ricardo ve Marks’ın o kara çalınan değer teorilerinin uzun zamandan beri daha belgin ve daha açık bir biçimde söylediğinden başka ne söyler?

Onu söyler, ve bir solukta, onun karşıtını söyler. Marks, Ricardo’ nun irdelemelerinden hareketle, şöyle yazar: Metaların değeri, metalar içinde cisimleşmiş bulunan, ve kendisi de süresine göre ölçülen, toplumsal bakımdan zorunlu genel insan emeği ile belirlenir. Emek, bütün değerlerin ölçüsüdür, ama kendisinin değeri yoktur. bay Dühring de, kendi cansız deyişiyle, emeği değer ölçüsü olarak koyduktan sonra, şöyle devam eder: o, “kendisi tarafından bakımı kendi payına belirli bir nicelikteki besinsel ve dirimsel güçlükler üzerinde bir utkuyu temsil eden varoluş zamanına indirgenir.”

Burada önemli tek şey olan emek zamanı ile, şimdiye değin hiç bir zaman ne değer yaratmış ne de değer ölçmüş olan varoluş zamanı arasındaki ne pahasına olursa olsun özgünlük ardında koşmaktan doğan karışıklığı bir yana bırakalım. Bu varoluş zamanının “*kendisi tarafından*

bakımı"nın ortaya çıkaracağı "sosyaliter" hileyi de bir yana bırakalım; dünya varolduğundan beri ve varolacağı sürece, herkes, kendi geçim araçlarını *kendisi* tüketeceği anlamında, *kendisi tarafından* bakılacaktır. bay Dühring'in, düşüncesini, iktisat terimleri ile, ve belginlikle dile getirdiğini kabul edelim; bu durumda, yukardaki tümce, ya hiç bir anlama gelmez, ya da şu anlama gelir: Bir metaın değeri onda cisimleşmiş bulunan emek zamanı ile, ve bu emek zamanının değeri de, işçinin bu zaman süresinde bakımı için gerekli varoluş araçları ile belirlenir. Ve bu, bugünkü toplum için, şu anlama gelir: Bir metaın değeri, onun içerdiği *ücret* ile belirlenir.

İşte en sonunda bay Dühring'in gerçekten demek istediği şeye gelmiş bulunuyoruz. Bir metaın değeri, yüzeysel (vulgaire) iktisadın deyiş biçimiyle, üretim giderleri ile belirlenir; buna karşı Carey, "değeri, üretim giderlerinin değil, ama yeniden-üretim [sayfa 283] giderlerinin belirlediği doğruluğunu belirtmiştir". (*Eleştirel Tarih*, s. 401.)

Bu üretim ya da yeniden-üretim giderlerinin ne olduğunu daha ilerde göreceğiz; burada sadece, bunların, herkesin bildiği gibi, ücret ile sermaye kârından bileştikleri üzerinde duralım. Ücret, metada cisimleşmiş "güç harcaması"nı, üretim değerini temsil eder. Kâr, haracı, ya da kapitalist tarafından kendi tekeli, elindeki kılıcı gereğince, zorla kabul ettirilen fiyat yükselişini, bölüşüm değerini temsil eder. Ve böylece, bay Dühring'in değer teorisinin tüm çelişik karışıklığı, işin sonunda, açıklıkların en güzeli ve en uyumlusu içinde ortadan kalkar.

Adam Smith'te değerin emek-zamanıyla belirlenişi ile henüz sık sık karışan meta değerinin ücret tarafından belirlenmesi anlayışı, Ricardo'dan beri bilimsel iktisattan uzaklaştırılmıştır, ve bugün ancak yüzeysel iktisatta sık sık kendini gösterir. Değerin ücret tarafından belirlendiğini söyleyenler, ve aynı zamanda kapitalist kârını yüksek bir ücret türü, bir vazgeçme ücreti (kapitalistin sermayesini düğün ve eğlencelerde saçıp savurmaması sonucu), bir tehlike primi, bir yönetim ücreti, vb. olarak gösterenler, varolan kapitalist düzenin en yavan pohpohçularından başkaları değildir. bay Dühring, onlardan, sadece kârın bir hırsızlık olduğunu söylemesiyle ayrılır. Başka bir deyişle, bay Dühring, sosyalizmini, doğrudan doğruya en kötü yüzeysel iktisat türü üzerine kurar. Bu yüzeysel iktisat kaç para ederse, bay Dühring'in sosyalizmi de o kadar para eder. Her ikisi de birlikte durur, birlikte yıkılırlar.

Bununla birlikte, sorun açıktır: Bir işçinin ürettiği şey ile o işçinin neye malolduğu, tıpkı bir makinenin ürettiği şey ile o makinenin neye malolduğu

kadar birbirinden farklı iki şeydir. Bir işçinin oniki saatlik bir işgünü içinde yarattığı değer ile bu işgünü ve onu tamamlayan dinlenme içinde tükettiği yaşama araçlarının değeri arasında ortak bir yan yoktur. Bu yaşama araçları içinde, emek veriminin evrim derecesine göre, üç, dört, ya da yedi saatlik bir emek süresi cisimleşmiş [sayfa 284] olabilir. Eğer bu araçların üretimi için yedi saatlik emeğin gerekli olduğunu kabul edersek, yüzeysel iktisada özgü ve bay Dühring tarafından kabul edilmiş olan değer teorisi, oniki saatlik emek ürününün yedi saatlik emek ürünü değerine sahip olduğunu, oniki saatlik emeğin yedi saatlik emeğe eşit, ya da 12 = 7 olduğunu söyler. Daha açık konuşalım: toplumsal koşullar ne olursa olsun, bir kır işçisi, yılda bir miktar tahıl, diyelim yirmi hektolitre buğday üretsin. Bu zaman içinde, onbeş hektolitre buğdaylık bir tutarla belirlenen bir değerler tutarı tüketsin. Öyleyse, yirmi hektolitre buğday onbeş hektolitre buğday ile, hem de aynı pazarda ve bütün öbür koşullar eşit olduğu halde, aynı değere sahip; başka bir deyişle, 20 = 15. İşte ekonomi politik denilen şey!

İnsan toplumunun hayvansal yabanıllık düzeyi üstündeki tüm gelişmesi, aile emeğinin kendi geçimi için zorunlu olandan çok ürün yarattığı, emeğin bir bölümünün, artık sadece yalın yaşama araçları üretimine değil, ama üretim araçları üretimine ayrılabildiği günden itibaren başlar. Emek ürünlerinde emeğin bakım giderlerine göre bir artı, bu artının yardımıyla toplumsal bir üretim ve yedeklik fonunun kurulması ve büyümesi – her türlü toplumsal, siyasal ve entelektüel ilerlemenin temelleri işte bunlar olmuştur, ve bunlardır. Şimdiye değin, tarihte, bu fon, ayrıcalıklı bir sınıfın mülkiyeti oldu, siyasal egemenlik ve entelektüel yönetim de, bu mülkiyetten ötürü, o sınıfın elinde bulunuyordu. Bu toplumsal üretim ve yedeklik fonunu, yani toplam hammaddeler, üretim aletleri ve yiyecek malları yığınını gerçek bir toplumsal fon durumuna, sadece, bunu o ayrıcalıklı sınıfın elinden alıp, ortak mal olarak toplumun tümüne aktararak, gelecekteki toplumsal devrim getirecektir.

İki şeyden biri. Birinci olanak: metaların değeri, üretimleri için gerekli-emeğin bakım giderleri tarafından, yani bugünkü toplumda, ücret tarafından belirlenir. Bu durumda, her işçi, *ücretinde kendi emek ürününün değerini* alır, ve o zaman, ücretliler sınıfının, kapitalistler sınıfı tarafından sömürüsü olanaksızdır. Belirli bir toplumda, bir işçinin bakım [sayfa 285] giderlerinin üç mark olarak belirlendiğini varsayalım. Bu durumda, işçinin günlük ürünü, yukarda sözü edilen yüzeysel iktisat teorisine göre, üç mark değerindedir. Şimdi de bu işçiyi çalıştıran kapitalistin, bu ürün üzerinden bir marklık bir

kâr, bir haraç aldığını, ve onu dört marka sattığını varsayalım. Öbür kapitalistler de aynı biçimde davranırlar. Böyle olunca, işçi, artık, günlük geçimini üç mark ile karşılayamaz, bunun için onun da dört marka gereksinmesi vardır. Bütün öbür koşullar eşit varsayıldığına göre, yaşama araçları biçiminde ifade edilen ücret, kesenkes aynı kalacaktır; öyleyse para biçiminde ifade edilen ücretin günde üç marktan dört marka yükselmesi gerekir. Kapitalistler, işçi sınıfından, kâr biçimi altında sızdırdıkları şeyi, ona ücret biçimi altında geri vermek zorundadır. Gene tam başlangıçtaki nokta üzerinde bulunuyoruz: eğer değeri, ücret belirliyorsa, emekçinin kapitalist tarafından hiç bir sömürüsü olanaklı değildir. Ama bir artı ürün oluşturulması da olanaksızdır, çünkü varsayımımıza göre, işçiler tam da yarattıkları kadar değer tüketirler. Ve kapitalistler değer üretmediklerine göre, onların ne ile yaşayacakları bile anlaşılamaz. Ve eğer bugün, gene de tüketime göre üretimde böyle bir artı, böyle bir üretim ve yedeklik fonu varsa, ve bu fon, kapitalistlerin elinde bulunuyorsa, geriye bir tek, işçilerin kendi bakımları için sadece metaların *değerini* tükettikleri, ama metaların kendilerini, daha geniş bir kullanım için, kapitalistlere bıraktıkları açıklaması kalır.

İkinci olanak: eğer bu üretim yedeklik fonu, kapitalist sınıf elinde gerçekten varsa, eğer gerçekten kâr birikiminden doğmuşsa (şimdilik toprak rantını bir yana bırakalım), bu fon zorunlu olarak, işçi sınıfı tarafından kapitalist sınıfa sağlanan emek ürününün, kapitalist tarafından işçi sınıfına ödenen ücretler tutarı üzerinden kalan bölümünün birikmiş artısından bileşir. Bu durumda, değer, ücret tarafından değil, ama emek niceliği tarafından belirlenir; bu durumda, işçi sınıfı, kapitalist sınıfı, emek ürünü içinde, onun kendine ödediği ücret aracıyla ondan aldığından daha büyük nicelikte bir değer sağlar; ve bu [sayfa 286] durumda, sermaye kârı, başkasının emeğinin ödenmemiş ürününün bütün öbür temellük biçimleri gibi, Marks tarafından bulunan o artı-değerin yalın bir öğesi olarak açıklanır.

Arada şunu da söyleyelim: Ricardo'nun başlıca yapıtına kendisiyle başladığı büyük bulgudan, yani o "bir metaın değeri ... üretimi için gerekli-emek niceliğine bağlıdır, yoksa bu emek için ödenen yüksek ya da düşük karşılığa değil"[103] biçimindeki çağ açan bulgudan, bütün *İktisat Dersleri* içinde hiç bir yerde sözedilmez. *Eleştirel Tarih*'te, bu sıkıntılı işten, şu çetrefil tümce ile kurtulunur:

> "O [Ricardo], içinde ücretin dirimsel gereksinmelerin bir göstergesi olabileceği az ya da çok büyük oranın [!] zorunlu

> olarak ... değer ilişkilerinin ayrı cinsten bir bileşimini de içerdiğini görmez.”

Okura ne isterse onu düşündüren bir tümce, ve bu konuda okur için en güvenlisi hiç bir şey düşünmemek olacaktır.

Ve şimdi, okur, bay Dühring’in bize sunduğu beş cins değerden en hoşuna gidenini seçmekte özgürdür: Doğadan gelen üretim değeri; insanların kötülüğünün yarattığı ve kendinde bulunmayan güç harcaması ile ölçülme özelliğine sahip bulunan bölüşüm değeri; üçüncüsü, emek-zamanı ile ölçülen değer; dördüncüsü, yeniden-üretim giderleri ile ölçülen değer; son olarak, ücretle ölçülen değer. Çeşit bol, karışıklık son perdesinde, ve artık, bize, bay Dühring ile birlikte haykırmaktan başka bir şey kalmıyor: “Değer teorisi, iktisadi sistemlerin sağlamlığının denek taşıdır!” [sayfa 287]

102 *Assignat*. – Fransız Devrimi döneminde, ulusal emlak karşılığı çıkartılan kağıt para. -ç.

103 David Ricardo, *On the Principles of National Economy, and Taxation*, 3. baskı, London 1821, s. 1. -Ed.

ALTINCI BÖLÜM
YALIN EMEK VE BİLEŞİK EMEK

BAY DÜHRİNG, Marks'ın iktisadi yapıtında bir ortaokul öğrencisine layık, ve aynı zamanda genel bir tehlike olan bir sosyalist sapmaya da gebe, tamamen kaba bir martaval bulur. Marksist değer teorisi, "emeğin bütün değerlerin nedeni ve emek-zamanının da bunların ölçüsü olduğu yolunda bayağı bir öğretiden ... başka bir şey değil[dir]. Ne var ki, bu öğreti, vasıflı denilen emeğin diferansiyel değerini düşünme biçimi üzerine hiç bir açıklık getirmez. ... Gerçi bizim teorimize göre de, iktisadi nesnelerin doğal maliyet giderlerini, ve böylece mutlak değerini sadece kullanılan emek-zamanı ölçülebilir; ama bunun için, herkesin emek-zamanı *a priori* tamamen eşit olarak değerlendirilecek, ve en nitelikli üretimlerde, bireyin tek başına çalışmasına ek olarak, başka kişilerin ... diyelim kullanılan aletin çalışmasının da işe karıştığına dikkat etmek yetecektir. Öyleyse, belli bir insanın emeği, [sayfa 288] bay Marks'ın bulanık bir biçimde düşündüğü gibi, onda, deyim yerindeyse, daha çok yoğun ortalama emek-zamanı bulunduğu için, bir başka insanın emeğinden daha çok değer taşımaz; gerçekte, her emek-zamanı, istisnasız ve ilke olarak, yani ilkin bir ortalama alınması gerekmeksizin, tamamen eşdeğerdedir, ve sadece, her tamamlanmış ürün için olduğu gibi bir kişi tarafından yapılmış çalışma için de, görünüşte sadece kişisel olan bir emek-zamanının kullanılışında saklı olabilecek başkasının emek-zamanı miktarının gözden kaçırılmaması gerekir. Başkasının emek-zamanı olmaksızın özel verimlilik özellik ve olanağını

elde edemeyecek olan şeyin bir üretim aleti, ya da el, hatta kafa olması o kadar önemli değil, teorinin tam geçerliliği bakımından bunun hiç bir etkisi yoktur. Eğer değer üzerindeki saçmalamalarında, bay Marks, nitelikli bir emek-zamanı düşü saplantısından kurtulmasını başaramıyorsa, bunun nedeni, niteliksiz işçinin emek-zamanı ile mimarın emek-zamanına tamamen eşit iktisadi değer tanımanın kendisine zorunlu olarak doğaya aykırı göründüğü kültürlü sınıfların geleneksel düşünce biçimi ile doğruya varmaktan alıkonulmuş bulunmasıdır."

Marks'ın, bay Dühring'in bu, "zorlu öfke"sine neden olan parçası çok kısa. Marks, *metaların* değerini neyin belirlediğini irdeler ve: içerdikleri insan emeği, yanıtını verir. İnsan emeği, diye devam eder, "sıradan her insanın, özel bir gelişme sözkonusu olmaksızın, beden organizmasında sahip bulunduğu yalın bir güç harcamasıdır. ... Karmaşık (nitelikli) emek, yalın emeğin bir üssünden, ya da daha doğrusu belli bir nicelikte bir karmaşık emeğin daha büyük bir nicelikte bir yalın emeğe karşılık düşecek biçimde, çoğaltılmış yalın emekten başka bir şey değildir. Deney, bu indirgemenin sürekli olarak yapıldığını göstermektedir. Bir meta, en karmaşık bir emeğin ürünü olsa bile, değeri onu herhangi bir oranda, gerçeklikte belli bir niceliğinden başka bir şey temsil etmediği yalın bir emek ürününe indirger. Çeşitli emek türlerinin kendi ölçü birimleri olarak yalın emeğe kendilerine göre indirgendikleri çeşitli oranlar, toplumda üreticilerin haberi olmadan kurulur ve onlara geleneksel [sayfa 289] anlaşmalar olarak görünürler."[104]

Marks'ta, burada sözkonusu olan şey, yalnızca, başlamak için, *metaların*, yani özel üreticilerden bileşen bir toplum içinde, bu özel üreticiler tarafından, kendi hesaplarına üretilmiş ve birbirleri ile değiştirilmiş bulunan nesnelerin değerini belirlemektir. Öyleyse burada sözkonusu olan şey, hiç bir zaman, kendini gösterdiği yerler nereleri olursa olsun, "mutlak değer" değil, ama belirli bir toplumda geçerliği olan değerdir. Bu değer, bu belirli tarihsel görünüş içinde, çeşitli metalarda cisimleşen insan emeği tarafından yaratılmış ve ölçülmüş olarak, ve bu insan emeği de, yalın emek-gücü harcaması olarak ortaya çıkar. Ama emek, her zaman, sadece arı bir yalın insan emek-gücü harcaması değildir; pek çok emek türü, az ya da çok güçlükle, az ya da çok zamanda, az ya da çok gider karşılığı edinilmiş çeşitli yetenek ve bilgilerin kullanılmasını içerir. Bu bileşik emek türleri, yalın emek ile, sadece yalın emek-gücü harcaması ile aynı zamanda aynı tecimsel değeri mi üretir? Elbette hayır. Karmaşık

emeğin bir saatlik ürünü, basit emeğin bir saatlik ürünü ile karşılaştırılırsa, ondan iki ya da üç kat daha yüksek değerde bir metadır. Karmaşık emek ürünlerinin değeri, bu karşılaştırma sayesinde belirli yalın emek miktarları olarak ifade edilir; ama karmaşık emeğin bu indirgenmesi, üreticilerin bilgisi dışında oluşan toplumsal bir süreç aracıyla, burada, değer teorisinin bu açıklamasında ancak saptayabildiğimiz, ama henüz açıklayamadığımız bir işlem aracıyla yapılır.

Marks'ın burada saptadığı şey, bugünkü kapitalist toplumda her gün gözlerimiz önünde oluşan bu yalın olgudur. Bu olgu öylesine söz götürmez bir şeydir ki, bay Dühring bile ne *Dersler*'inde, ne *de İktisat Tarihi*'nde buna karşı çıkma cüretini gösterir; ve Marks'ın bu olguyu sunuşu öylesine yalın ve öylesine açıktır ki, herhalde, bay Dühring dışında hiç kimse bu sunuşun "bize hiç bir açıklık getirmediği"ni ileri süremeyecektir. bay Dühring, kendine özgü o açıklıktan tam yoksunluk sayesinde, irdelenmesi başlangıçta Marks'ı uğraştıran [sayfa 290] tek şey olan meta değerini, karanlığı daha da koyulaştırmaktan başka hiç bir şeye yaramayan "doğal maliyet giderleri", hatta bildiğimize göre şimdiye kadar ekonomi politikte hiç bir yerde geçerliği olmayan "mutlak değer" yerine alır. Ama bay Dühring "doğal maliyet giderleri"nden ne anlarsa anlasın, ve o beş tür değerinden mutlak değeri temsil etme onuruna sahip bulunanı hangisi olursa olsun, Marks'ta bunlardan hiç birinin değil, ama sadece meta değerinin sözkonusu edildiği; ve *Kapital*'in değere ayrılmış bulunan kısmında, Marks'ın bu meta değeri teorisine öbür toplum biçimlerine ve hangi dereceye kadar uygulanabilir olarak bakıp bakmadığını bilme sorunu üzerine en küçük bir bilgi bulunmadığı kesindir.

Bay Dühring devam eder:

> "Öyleyse, belli bir insanın emeği, bay Marks'ın bulanık bir biçimde düşündüğü gibi, onda, deyim yerindeyse, daha çok yoğun ortalama emek-zamanı bulunduğu için, bir başka insanın emeğinden daha çok değer taşımaz; gerçekte, her emek-zamanı, istisnasız ve ilke olarak, yani ilkin bir ortalama alınması gerekmeksizin, tamamen eşdeğerdedir."

Yazgının onu bir fabrikatör yapmamış olması ve böylece onu metaların değerini, kendisini kesenkes götürecek bu yeni kurala göre saptama güçlüğünden esirgemiş olması bay Dühring için bir talihtir. Ama nedir? Şimdi bir fabrikatörler toplumunda mı bulunuyoruz? Hiç de değil. bay Dühring, "doğal maliyet giderleri" ve mutlak değer ile, bize, sömürücülerin

bugünkü kötü dünyası dışına, gelecekteki kendi öz iktisadi komününe, göksel ve arı eşitlik ve adalet çağına bir sıçrama yaptırmış, gerçek bir cambazlık taklası attırmış bulunuyor; öyleyse bizim de, hatta bu iş mevsimsiz de olsa, bu yeni dünyayı burada biraz incelememiz gerek.

Gerçi bay Dühring'in teorisine göre, hatta iktisadi komünde bile, iktisadi nesnelerin değerini sadece kullanılan emek-zamanı ölçebilir, ama orada herkesin emek-zamanını *a priori* tamamen eşit olarak değerlendirmek [sayfa 291] gerekecektir; bütün emek-zamanları, istisnasız ve ilke olarak, ve ilkin bir ortalama alınmasına gerek kalmaksızın, tamamen eşdeğerdedir. Şimdi bu radikal eşitçi sosyalizmden, Marks'ın, belli bir adamın emek-zamanının, içinde daha çok ortalama emek-zamanı yoğunlaştığı için, başka birinin emek-zamanından daha çok değer taşıdığı yolundaki, onun niteliksiz işçinin emek-zamanı ile mimarın emek-zamanını iktisadi açıdan tamamen eşdeğerli tanımasının, kendisine ister istemez doğaya aykırı göründüğü kültürlü sınıfların düşünme biçimi tarafından hapsedildiği bulanık fikrine yaklaşılsın!

Ne yazık ki, Marks, *Kapital*'in yukarıda sözü edilen parçasına şu küçük notu ekler:

> "Okur burada, işçinin belirli bir işgünü için aldığı *ücretin* ya da değerin değil, bu işgününün *gerçekleştiği metaın değerinin* sözkonusu edildiğine dikkat etmelidir."[105]

Burada, Dühringciği içine doğmuş gibi görünen Marks, yukardaki tezlerinin hatta bugünkü toplumda bileşik emek karşılığı ödenecek ücret için bile kullanılmasını kendiliğinden engeller. Ve eğer bay Dühring, bu işi, Marks'a karşın yapmakla yetinmeyerek, bu tezleri, Marks'ın sosyalist örgütlenmeli toplumda yaşama araçlarının bölüşümünü kendilerine göre düzenlemek istediği ilkeler olarak gösterirse, işte bu, çarpıtmacılıkta dengini ancak şantaj edebiyatında bulan bir küstahlık olur.

Bununla birlikte, eşdeğerlilik öğretisini biraz daha yakından inceleyelim. Bütün emek-zamanları, niteliksiz işçinin emek-zamanı ile mimarın emek-zamanı tamamen eşittir. Öyleyse, emek-zamanının, ve bunun sonucu, emeğin kendisinin bir değeri var. Ama emek, bütün değerlerin üreticisidir. Varolan doğal ürünlere iktisadi anlamda bir değeri ancak emek verir. Değerin kendisi, bir şey içinde nesneleşmiş toplumsal bakımdan gerekli insan emeğinin ifadesinden başka bir şey değildir. Öyleyse emeğin değeri *olamaz*. Bir emek değerinden sözetme ve bu değeri belirlemek istemenin, [sayfa 292] değerin değerinden sözetme, ya da ağırlığı, ağır bir

cisimle değil, ama ağırlığın kendisi ile belirlemek istemekten daha çok bir anlamı yoktur. bay Dühring, Owen, Saint-Simon ve Fourier gibi adamları, onları toplumsal simyagerler olarak nitelendirerek, defterden siliverir. Emek-zamanının, yani emeğin değeri üzerinde geviş getirerek, kendisinin gerçek simyagerlerin çok altında olduğunu tanıtlar. bay Dühring'in, Marks' a, sanki emek-zamanının, yani emeğin bir değeri varmış gibi, belli bir adamın emek-zamanının bir başkasının emek-zamanından daha değerli olduğunu ne kadar büyük bir gözüpeklikle ileri sürdürttüğü şimdi ölçülsün. Emeğin değeri *olamayacağını* ilk olarak açıklamış, ve bunu ilk olarak tanıtlamış bulunan Marks'a bunu söyletmek!

İnsan emek-gücünü *meta* durumundan kurtarmak isteyen sosyalizm bakımından, emeğin değeri olmadığını ve olamayacağını anlamak büyük bir önem taşır. bay Dühring'in yaşama araçlarının gelecekteki bölüşümünü bir çeşit yüksek ücret olarak düzenleme yolunda ilkel işçi sosyalizminden kalıt aldığı bütün girişimleri, işte bu anlayış yıkar. Bölüşümün, salt iktisadi kaygılarla belirleneceği kadarıyla, üretim çıkarı tarafından düzenleneceği, ve üretimin en çok toplumun *bütün* üyelerine, yeteneklerini en yüksek evrensellik ile geliştirme, koruma ve uygulama olanakları sağlayan bir bölüşüm biçimi aracıyla özendirileceği fikri gene bu anlayıştan kaynaklanır. bay Dühring'in kalıt olarak almış bulunduğu düşünce biçimi için, bir gün artık ne meslekten niteliksiz işçi, ne de meslekten mimar olacağına, ve bir yarım saat boyunca mimar olarak yönerge verecek adamın, mimarlık faaliyetine yeniden başvuruluncaya kadar, bir süre de elarabası süreceğine inanmak, zorunlu olarak bir yaradılış aykırılığıdır. Meslekten niteliksiz işçileri ölmezleştiren sosyalizm ne güzel bir sosyalizmdir!

Eğer emek-zamanının eşdeğerliliği, her işçi, eşit emek-zamanları içinde, önce bir ortalama alınmasına gerek olmaksızın, eşit değerler üretir anlamına gelecekse, bu, açıkça yanlıştır. İki işçi de, aynı işkolundan da olsalar, bir saatlik [sayfa 293] emek-zamanının değer ürünü, emek yoğunluğu ve ustalık derecesine göre, her zaman farklı olacaktır; sadece Dühring gibi kimseler için bir terslik olan bu tersliğe, hiç değilse bizim gökselcismimi-zin üzerinde, çare bulabilecek bir iktisadi komün yoktur. Peki herkesin ve her bireyin bütün o emek eşdeğerliliğinden geriye ne kalır? bay Dühring' in, değerin, emek tarafından belirlenmesi ile ücret tarafından belirlenmesi arasında ayrım yapmaktaki yeteneksizliği dışında hiçbir ekonomik temeli olmayan övüngen söz ebeliğinden başka hiç bir şey, – yeni iktisadi komünün temel yasası olan şu eşit emek-zamanına eşit ücret karakuşi

hükmünden başka hiç bir şey! Fransa'nın eski komünist işçileri ile Weitling, kendi ücret eşitliklerini doğrulamak için gene de çok daha iyi kanıtlar veriyorlardı.

Peki bütün o bileşik emeğe daha yüksek ücret ödenmesi önemli sorunu nasıl çözümlenir? Özel üreticiler toplumunda, nitelikli işçinin yetişme giderlerini özel kişiler ya da aileleri yüklenirler; öyleyse nitelikli emek-gücünün daha yüksek fiyatı önce özel kişilere ödenir, usta köle daha pahalıya satılır, usta işçiye daha yüksek ücret ödenir. Sosyalist örgütlenmeli toplumda, bu giderleri toplum yüklenir. Öyleyse meyveler, bir kez üretildikten sonra, bileşik emeğin daha büyük değerleri, toplumundur. İşçinin kendisinin ek bir hakkı yoktur. Ve, bu arada, bu kıssadan alınacak hisse bir de şudur ki, işçinin "emeğinin tam ürünü"ne[106] olan hakkı, buna gösterilen rağbet ne olursa olsun, hiç bir zaman ufak-tefek pürüzler olmaksızın ileri sürülemez. [sayfa 294]

104 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 66-67. -Ed.

105 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 67, dipnot. -Ed.

106 Lassalle tarafından ileri sürülen istemlerden biri. *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, bu istemin Marks tarafından yapılmış bulunan eleştirisine bakınız. -Ed.

YEDİNCİ BÖLÜM
SERMAYE VE ARTI-DEĞER

"İLKİN, bay Marks, sermaye konusunda, sermayenin üretilmiş bir üretim aracı olduğu yolundaki geçerli iktisadi anlayışa sahip değil; tersine, ortaya diyalektik tarihe bağlı ve kavramlar ile tarihe uygulanan başkalaşmalar oyunu içine giren daha özel bir fikir atmaya çalışır. Sermaye, ona göre, paradan meydana gelir; 16. yüzyıl ile, yani bu dönemde ortaya çıktığı kabul edilen dünya pazarının ilk başlangıcı ile başlayan tarihsel bir evre oluşturur. Böylesine bir anlayış içinde, iktisadi çözümlemenin kesinliğinin kaybolduğu açıktır. Düşüncenin bu yarı-tarihsel yarı-mantıksal olmak isteyen, ama gerçekte tarih ve mantıkta zirzopça fikirlere sahip bir kafanın melez ürünlerinden başka bir şey olmayan bu düzensiz görüşlerinde, anlığın ayırdetme yetisi, kavramın her türlü uygun kullanılışı ile birlikte yok olur," – ve aldatmaca böylece bütün bir sayfa boyunca sürüp gider. [sayfa 295]

> "Marks'ın sermaye kavramını nitelendirme biçimi, gerçek iktisat öğretisinde karışıklıktan başka bir şey yaratmaz. ... Derin mantıksal doğruluklar olarak yutturulan boşluklar. ... Hareket noktasının sakatlığı vb.."

Demek ki, Marks'a göre, sermaye, 16. yüzyılın başında paradan çıkmış. Bu, maden paranın, vaktiyle hayvan sürüsü, başka görevler arasında, para görevleri de gördüğü için, tam otuz yüzyıl önce hayvan sürüsünden çıktığını

söylemek gibi bir şey oluyor. Düşüncesini dünyada böylesine kaba ve böylesine tuhaf bir biçimde dile getirmeye yetenekli olacak bir bay Dühring var. Marks'ta, meta dolaşımı sürecinin içlerinde evrimlendiği iktisadi biçimlerin çözümlenmesinde, para, son biçim olarak ortaya çıkar.

> "Meta dolaşımının bu son ürünü, sermayenin göründüğü *ilk biçimidir*. Tarih açısından sermaye, toprak mülkiyetinin tersine, her zaman başlangıçta para biçimini alıyor; paradan oluşan servet, tüccar ve tefeci sermayesi olarak ortaya çıkıyor. Bunu her gün kendi gözümüzle görüyoruz. Her yeni sermaye, başlangıçta sahneye, yani piyasaya, ister meta, ister emek ya da ister para piyasasına, günümüzde bile, belirli be süreçle sermayeye dönüşeceği para biçiminde çıkıyor."[107]

Yani bu, Marks'ın bir kez daha saptadığı bir olgu. Bu olguya karşı çıkmakta yeteneksiz olan bay Dühring, bunu çarpıtır: sermaye, paradan doğarmış!

Marks, paranın sermaye durumuna dönüştüğü süreçleri irdeleyerek devam eder, ve ilkin paranın sermaye olarak altında dolaştığı biçimin, metaların genel eşdeğeri olarak altında dolaştığı biçimin tersine çevrilmişi olduğunu bulur. Sıradan bir meta sahibi, satın almak için satar; gereksinme duymadığı şeyi satar, ve elde ettiği para ile, gereksinme duyduğu şeyi satın alır. İşe başlayan kapitalist ise, hemen gereksinme *duyma*dığı şeyi satın alır; satmak, ve ilk olarak satınalma işinde kullandığı para değerini, para biçiminde bir çoğalma, Marks'ın *artı-değer* adını verdiği bir çoğalma ile artmış olarak, yeniden elde etme amacıyla, daha pahalıya [sayfa 296] satmak için satın alır.

Bu artı-değerin kökeni nedir? Bu artı-değer, ne alıcının metaları değerin altında satın almasından gelebilir, ne de satıcının onları değerin üstünde satmasından. Çünkü, her iki durumda da, herkes sırasıyla bir satıcı, bir de alıcı olduğuna göre, her bireyin kazanç ve yitikleri birbirini ödünler. Dolandan (hileden) da gelemez, çünkü dolan gerçi birini bir başkası zararına zenginleştirebilir, ama ne her ikisi tarafından sahip olunan tutarı, ne de, genel olarak dolaşan değerler tutarını artırabilir. "Herhangi bir ülkedeki kapitalist sınıf, bir bütün olarak, birbirlerinden kâr sağlayamazlar."[108]

Ama gene de her ülkenin tüm kapitalistler sınıfının, aldığından daha pahalıya satarak, artı-değeri kendine malederek, gözlerimizin önünde durmadan zenginleştiğini görürüz. Öyleyse gene başladığımız noktada bulunuyoruz: bu artı-değer nerden geliyor? Çözülmesi ve *salt ekonomik*

biçimde, her türlü dolanı, herhangi bir zorun her türlü bir karışmasını dıştalayarak çözülmesi gereken sorun, işte budur. Gerçekte, eşit değerlerin her zaman eşit değerler ile değiştirildikleri varsayıldığına göre, durmadan aldığından daha pahalıya satmak nasıl olanaklı oluyor?

Bu sorunun çözümü, Marks'ın yapıtının, en çığır açıcı başarısıdır. Bu başarı, vaktiyle sosyalistlerin burjuva iktisatçılardan hiç bir üstünlüğe sahip bulunmaksızın en koyu karanlıklarda elyordamı ile yürüdükleri ekonomik konular üzerine parlak bir ışık saçar. Bilimsel sosyalizm bu başarıyla başlar, bu başarı yöresinde kümelenir.

Çözüm şudur: Sermaye durumuna dönüşecek olan paradaki değer artışı, bu *para* içinde meydana gelemez ya da *satınalmadan* çıkamaz, çünkü bu para, burada, meta fiyatını gerçekleştirmekten (paraya çevirmekten) başka bir şey yapmaz; ve eşit değerlerin değiştirildiğini varsaydığımıza göre, bu fiyat, meta değerinden farklı değildir. Ama, aynı nedenden ötürü, değer artışı, meta *satış*ından da ileri gelemez. Öyleyse, değişiklik, satın alınmış bulunan meta ile birlikte [sayfa 297] meydana gelmelidir; değeri üzerinden satılmış olduğu için *değeri* ile birlikte değil, ama tersine, kullanım-değeri olarak *kullanım-değeri* ile birlikte, yani değer değişikliği metaın tüketiminden çıkmalıdır.

> "Metaın kullanım-değerinden bir değişim-değeri çıkarabilmek için, paralı adamın ... pazarda kullanım-değeri değişim-değer kaynağı olma özel niteliğine sahip, öyle ki tüketilmesini emek gerçekleştirecek ve dolayısıyla *değer yaratacak* bir meta bulma talihine sahip olması gerekirdi. Ve dostumuz pazarda bu özel nitelikte donatılmış bir metaı gerçekten bulur – bunun adı emek kudreti ya da emek-*gücü*dür."[109]

Her ne kadar, görmüş bulunduğumuz gibi, emek, emek olarak değer taşımazsa da, emek-*gücü* için durum hiç de böyle değildir. Emek-gücü, gerçekte, bugün olduğu gibi, *meta* durumuna gelir gelmez bir değer kazanır, ve bu değer, "öteki her metada olduğu gibi, bu özel nesnenin üretimi ve dolayısıyla yeniden üretimi için gerekli emek-zamanı ile"[110] yani işçinin kendini çalışabilecek durumda tutmak ve neslini sürdürmek için gereksinme duyduğu yaşama araçlarının üretimi bakımından gerekli emek-zamanı ile belirlenir. Bu yaşama araçlarının, her gün için, altı saatlik bir emek-zamanını temsil ettiklerini kabul edelim. Buna göre, işini yürütmek için emek-gücü satın alan, yani bir işçi tutan bizim yeni kapitalistimiz, ona, altı saatlik emeği temsil eden bir para tutarı ödediği zaman, bu işçiye, emek-

gücünün tam günlük değerini ödemiş olur. Ne var ki, işçi, yeni kapitalistin hizmetinde altı saat çalışır çalışmaz, ona giderini, onun ödemiş bulunduğu emek-gücünün günlük değerini tamamen ödemiş bir duruma geçer. Ama para, bununla, sermaye durumuna dönüşmüş, artı-değer üretmiş olmaz. Bu nedenle, emek-gücü alıcısı, yaptığı pazarlığın niteliği konusunda tamamen farklı bir kanıya sahiptir. İşçiyi yirmidört saat boyunca yaşamda tutmak için altı saat çalışmanın yetmesi, onu yirmidört saatte [sayfa 298] oniki saat çalışmaktan hiç mi hiç alıkoymaz. Emek-gücünün değeri ile bu gücün çalışma (emek) süreci içinde değerlendirilmesi iki farklı büyüklüktür. Paralı adam emek-gücünün günlük değerini ödemiştir, öyleyse bu gücün gün boyunca kullanılması, yani günlük çalışma da onun malıdır. Eğer bu gücün kullanılmasının bir günde *yarattığı* değer, kendi öz günlük değerinin iki katıysa, bu, satınalıcı bakımından özel bir talihtir, ama meta değişimi yasalarına göre, satıcıya karşı hiç de bir haksızlık değildir. Demek ki, işçi, varsayımımıza göre, paralı adama her gün altı saatlik emeğinin değer olarak tutarına *malolur*, ama ona her gün oniki saatlik emeğinin değer olarak tutarını *sağlar*. Paralı adam yararına fark: ödenmemiş altı saatlik artı-emek, içinde altı saatlik emeğin cisimleştiği ödenmemiş bir artı-ürün. Oyun oynanmıştır. Artı-değer üretilmiş, para, sermaye durumuna dönüşmüştür.

Marks, artı-değerin doğuş biçimini ve meta değişimini düzenleyen yasaların egemenliği altında artı-değerin doğabileceği tek biçimi böylece tanıtlayarak, bugünkü kapitalist üretim biçimi ile ona dayanan temellük biçiminin işleyişini açıklamış, tüm bugünkü rejimin yöresinde billurlaştığı çekirdeği bulmuştur.

Sermayenin bu doğuşu gene de esas olarak bir koşula bağlı:

> "Paranın sermayeye çevrilebilmesi için, demek ki, para sahibinin *özgür* emekçi ile karşı karşıya gelmesi gerekir; bu, *emekçinin* iki anlamda özgür olması demektir: hem emek-gücünü kendi öz metaı gibi satabilecek durumda özgür bir insan olması gerekir, hem de satmak için elinde başka bir meta olmaması, emek-gücünü gerçekleştirmesi için gerekli her şeyden yoksun bulunması gerekir."[111]

Ama bir yanda para ve meta sahipleri ile öte yanda kendi öz emek-güçleri dışında hiç bir şeye sahip olmayanlar arasındaki bu ilişki, ne şeylerin doğasında bulunan, ne de tarihin bütün dönemlerinde görülen bir ilişki değil, "geçmiş tarihsel gelişmelerin sonucu, ... bir dizi eski toplumsal

üretim biçimlerinin yokolup gitmesinin bir ürünü olduğu açık bir [sayfa 299] şeydir."[112]

Ve, gerçekte, bu özgür işçi, bize, tarihte yığınsal olarak kendini ilk kez feodal üretim biçiminin dağılması üzerine, 15 yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında gösterir. Ama bununla, ve dünya ticareti ve dünya pazarının aynı döneme raslayan kuruluşu ile, üzerinde, elde bulunan taşınır zenginliğin zorunlu olarak gitgide sermaye durumuna dönüştüğü ve artı-değer üretimine yönelik kapitalist üretim biçiminin zorunlu olarak gitgide tek başına egemen biçim durumuna geldiği temel de verilmiş bulunmaktadır.

Şimdiye değin, Marks'ın "düzensiz görüşler"ini, "anlığın ayırdetme yetisinin, kavramın her türlü uygun kullanılışı ile birlikte yok olduğu" o "tarihte ve mantıkta zirzopça fikirlere sahip bir kafanın melez ürünleri"ni izledik. Şimdi bu "boşluklar"ı, bay Dühring'in bize sunduğu biçimde, "derin mantıksal doğruluklar" ve "gerçek disiplinler anlamında kesin bir bilimin son sözü" ile karşılaştıralım.

Demek ki, Marks, sermaye üzerine, sermayenin üretilmiş bir üretim aracı olduğu yolundaki "geçerli ekonomik anlayış"a sahip değil; tersine, bir değerler tutarının, ancak artı-değer yaratarak gerçekleştiği (paraya çevrildiği) zaman sermaye durumuna döneceğini söyler. Ya bay Dühring ne der?

> "Sermaye, üretimi sürdürmek ve *genel emek-gücü meyveleri üzerinde ortaklıklar kurmak* için ekonomik kudret araçlarının bir kaynağıdır."

Bilmece gibi üsluba, ve deyişi bir kez daha nitelendiren karışıklığa karşın, bir şey kesindir: ekonomik kudret araçlarının kaynağı, bay Dühring'in kendi terimlerine göre, "genel emek-gücü meyveleri üzerinde ortaklıklar", yani artı-değer ya da en azından artı-ürün meydana getirmediği sürece, sermaye durumuna dönüşmeksizin, üretimi, kıyamete kadar sürdürebilecektir. Demek ki, bay Dühring, onu, sermaye üzerine geçerli iktisadi anlayışa sahip olmaktan alıkoyan günah nedeniyle Marks'ı eleştirirken, sadece kendisi de aynı günahı işlemekle kalmaz, ama ayrıca Marks' tan, tumturaklı [sayfa 300] deyişler altında "iyi gizlenmemiş" beceriksiz bir çalıntı da yapar.

262. sayfa, açındırmaya devam eder:

> "Toplumsal anlamda sermaye [ve bay Dühring'e toplumsal anlamda olmayan bir sermaye bulması kalıyor], gerçekte, arı üretim aracından özgül olarak farklıdır; çünkü üretim aracı salt

> teknik bir niteliğe sahip ve bütün koşullarda zorunlu olduğu halde, sermaye, kendini, paylara katılma ve paylar yaratma toplumsal gücü aracıyla gösterir. Gerçi toplumsal sermaye büyük bölümü bakımından, *toplumsal işlevi içinde*, teknik üretim aracından başka bir şey değildir; ama işte tam da o işlevin kendisidir ki ... ortadan kalkacaktır."

Eğer bir değerler tutarının sermaye durumuna dönüşmesi için zorunlu "toplumsal işlev"i ilk olarak değerlendiren kimsenin Marks'ın ta kendisi olduğunu düşünürsek, "Marks'ın sermaye kavramını karakterize etme biçiminin", bay Dühring'in sandığı gibi, asıl iktisat öğretisinde değil, ama, –gereğinden çok belli olduğu gibi–, sadece ve sadece, *Dersler*'de bu sözü geçen sermaye kavramından nasıl yararlandığını *Eleştirel Tarih*'te unutmuş bulunan bay Dühring'in kafasında "karışıklıktan başka bir şey yaratmadığı, kuşkusuz bu konuda dikkatli her gözlemci için hemen ortaya çıkacaktır."

Bununla birlikte, bay Dühring, kendi sermaye tanımını, "arıtılmış" bir biçim altında da olsa, Marks'tan almakla yetinmez. Onu, hem de bu işten "düşüncenin düzensiz görüşleri"nden, "boşluklar"dan, "hareket noktasının sakatlığı"ndan, vb. başka hiç bir şey çıkmayacağını herkesten daha iyi bilerek, "kavramlara ve tarihe uygulanmış değişmeler oyunu"nda da izlemesi gerekir. Sermayenin, onu, başkasının emek ürünlerini sahiplenebilecek bir duruma getiren ve basit üretim aracından ayırdeden bu "toplumsal işlev"i nerden gelir? bay Dühring, bu işlev "üretim araçlarının niteliğine ve onlardan vazgeçme teknik olanaksızlığına" dayanmaz, der. Öyleyse bu görevin tarihsel bir kökeni vardır, ve 252. sayfada, bay Dühring, bunun kökenini, biri, tarihin başlangıcında, ötekine karşı zor kullanarak kendi üretim aracını sermaye [sayfa 301] durumuna dönüştüren iki adamcağızın o eski macerasıyla açıkladığı zaman, daha önce on kez dinlediğimiz şeyi yinelemekten başka bir şey yapmaz. Ama bir değer toplamının, kendisi olmaksızın sermaye durumuna dönüşemeyeceği toplumsal işleve tarihsel bir başlangıç göstermekle yetinmeyen bay Dühring, vahiy yolu ile, ona tarihsel bir son da gösterir. "Ortadan kalkacak olanın ta kendisi", işte bu işlevdir. Tarihsel bir kökene sahip ve gene tarihsel olarak ortadan kalkacak bir olay, günlük dilde, çoğu kez "tarihsel evre" adını alır. Öyleyse, sermaye, sadece Marks'ta değil, ama bay Dühring'de de tarihsel bir evredir, ve bu nedenle de, burada ikiyüzlüler karşısında bulunduğumuz sonucunu çıkarma zorundayız. Eğer iki adam aynı şeyi yaparsa, bu aynı şey değildir; eğer Marks, sermaye tarihsel bir evredir derse, bu, düşüncenin düzensiz bir

görüşü, tarihte ve mantıkta zirzopça fikirlere sahip bir kafanın, kendisiyle birlikte kavramın her türlü uygun kullanılışının olduğu gibi, ayırdetme yetisinin de yok olduğu melez bir ürünüdür. Eğer bay Dühring, aynı biçimde, sermayeyi, tarihsel bir evre olarak sunarsa, bu da iktisadi çözümlemenin sağlamlığının kanıtı ve gerçek disiplinler anlamında en kesin bilimin en son sözüdür.

Peki Dühring ve Marks'ta sermaye fikri birbirinden nerede ayrılır?

> "Sermaye, *der Marks,* artı-emeği icat etmemiştir. Toplumun bir kesiminin üretim araçları üzerinde tekele sahip olduğu her yerde, işçi, özgür olsun olmasın, kendi varlığını sürdürmek için gerekli emek-zamanına, üretim araçlarına sahip olanların yaşamaları için gerekli tüketim maddelerini üretmek için de fazladan bir emek-zamanını eklemek zorunda kalmıştır."[113]

Demek ki, artı-emek, yani işçinin koruması için gerekli zamanın ötesindeki emek ve artı-emek ürününün başkaları tarafından sahiplenilmesi, sınıf çelişkileri içinde evrimlendikleri ölçüde, bütün geçmiş toplumsal biçimlerin ortak özelliğidir. Ama sadece bu artı-emek [sayfa 302] ürünü, artı-değer biçimini aldığı, üretim araçları sahibi sömürü konusu olarak karşısında özgür –toplumsal bağlardan ve kendi malı olabilecek her şeyden özgür– işçiyi bulduğu ve *meta* üretme ereğiyle onu sömürdüğü gün, sadece o zamandır ki, Marks'a göre, üretim aracı, özgül sermaye niteliğini kazanır. Ve bu iş de, ancak, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başından başlayarak olmuştur.

Bay Dühring, buna karşılık, "genel emek-gücü meyveleri üzerinde ortaklıklar kuran", yani hangi biçim altında olursa olsun artı-emek sağlayan bütün üretim araçları toplamını sermaye olarak ilân eder. Bir başka deyişle, bay Dühring, Marks tarafından bulunan artı-emeği, gene Marks tarafından bulunan ve bir an için, işine gelmeyen artı-değeri yıkmak için kullanmak amacıyla, kendine maleder. Yani bay Dühring'e göre, sadece mülklerini kölelerle işleten Korent ve Atina yurttaşlarının taşınır ve taşınmaz zenginliği değil, ama herhangi bir biçimde üretime yaradığı ölçüde, İmparatorluğun büyük Romalı toprak sahiplerinin zenginliği ile ortaçağ feodal baronlarının zenginliği de, ayrım gözetilmeksizin, hep sermayedir.

Demek oluyor ki, bay Dühring de "sermaye üzerine, üretilmiş bir üretim aracı olduğu yolundaki geçerli kavram"a değil, tersine, üretilmiş olmayan üretim araçlarını, toprağı ve onun doğal kaynaklarını bile kapsayan tamamen karşıt bir kavrama sahip. Nedir ki, sermayenin düpedüz "üretilmiş

bir üretim aracı” olduğu fikrinin, yeniden, sadece yüzeysel iktisatta geçerliği vardır. bay Dühring’in öylesine sevdiği bu yüzeysel iktisat dışında, “üretilmiş üretim aracı” ya da genel olarak bir değer tutarı ancak kâr ya da faiz getirdiği, yani ödenmemiş emek artı-ürününü, artı-değer biçimi altında, ve yeniden, artı-değerin bu iki belirli çeşidi biçimi altında sahiplenildiği için, sermaye durumuna dönüşür. Bütün burjuva iktisadının, kâr ya da faiz getirme özelliğinin, çok doğal olarak, normal koşullar altında üretim ya da değişimde kullanılan herhangi bir değer tutarına düştüğü fikrinin tutsağı olması, bununla tamamen ilgisiz kalır. Klasik [sayfa 303] iktisatta, sermaye ile kâr, ya da sermaye ile faiz, aynı şekilde birbirinden ayrılmaz şeylerdir; birbirleriyle neden ve sonuç, baba ile oğul, dün ve bugün gibi aynı karşılıklı ilişki içinde bulunurlar. Ama, modern iktisadi anlamıyla sermaye terimi, ancak şeyin kendisinin ortaya çıktığı, taşınır zenginliğin, meta üretmek için özgür işçilerin artı-emeğini sömürerek gitgide bir sermaye görevi kazandığı tarihte ortaya çıkar: gerçekte, bu sözcük tarihin gördüğü ilk kapitalistler ulusu tarafından 15. ve 16. yüzyıl İtalyanları tarafından kabul ettirilir. Eğer Marks’ın modern sermayeye özgü temellük biçimini tepeden tırnağa çözümleyen ilk kişi olduğu doğruysa, eğer sermaye kavramını, son çözümlemede kendilerinden çıktığı ve varlığını kendilerine borçlu bulunduğu tarihsel olgular ile uyum içine koyan oysa; eğer Marks’ın, buna yaparak, bu iktisadi kavramı, klasik burjuva iktisadı ve kendisinden önceki sosyalistlerde bile henüz kurtulamamış bulunduğu karışık ve bulanık betimlemelerden kurtardığı doğruysa, o zaman, bay Dühring’in ağzından hiç düşmeyen ve onda öylesine acı bir biçimde eksik olan “en kesin bilimsel anlayışın son sözü” ile iş gören de Marks’tan başkası değildir.

Gerçekten, işler, bay Dühring’de büsbütün başka türlü olup biter. Ona, bunu daha sonra bizzat kendisi tarihsel bir evre olarak sunmak üzere, sermayenin tarihsel evre olarak betimlenmesi karşısında, bunu “tarihte ve mantıkta zirzopça fikirlere sahip bir kafanın melez ürünü” olarak karşılamak yetmez: ayrıca *bütün* iktisadi kudret araçlarını, “genel emek-gücü meyvesinden paylar” alan, öyleyse tüm sınıflı toplumlardaki toprak mülkiyeti dahil, *bütün* üretim araçlarını da açıkça sermaye olarak ilân eder; ama bu durum, *Dersler*’inin 156. ve daha sonraki sayfalarında bol bol görülebileceği gibi, daha sonra toprak mülkiyeti ile toprak rantını, gelenekle tam bir uyumluluk durumunda, sermaye ile kârdan ayırmak, ve bunun sonucu sermaye adını sadece kâr ya da faiz getiren üretim araçlarına saklamak için, ona en küçük bir sıkıntı bile vermez. bay Dühring, aynı

biçimde, arabaları hareket ettirmeye yaradıklarına göre, atları, [sayfa 304] öküzleri, eşekleri ve köpekleri hemen lokomotif adı altında toplayabilir, ve bugünkü mühendisleri, lokomotif terimini sadece modern buharlı arabaya saklayarak, bu terimi, tarihsel bir evre haline getirmekle suçlayabilirdi; onları, böyle yapmakla, kendilerini düşüncenin düzensiz görüşlerine, tarihte ve mantıkta zirzopça fikirlere sahip bir kafanın melezliklerine vb. kaptırmış olmakla suçlayabilirdi. Bundan sonra, ona, atların, eşeklerin, öküzlerin ve köpeklerin lokomotif adlandırması dışında kaldıklarını ve bu adlandırmanın sadece buharlı araba için uygun olduğunu açıklamaktan başka bir şey kalmazdı. – Yani, böylece, iktisadi çözümlemeye tüm kesinliğini yitirten şeyin, sermaye fikrinin Dühringvari anlayışı olduğunu; düşüncenin düzensiz görüşlerinin, karışıklığın, derin mantıksal doğruluklar olarak yutturulan boşlukların, hareket noktalarının sakatlığının bay Dühring'de pıtrak gibi bulunduğunu bir kez daha, söylemek zorunda kalıyoruz.

Ama önemi yok! bay Dühring, bütün geçmiş iktisadın, bütün siyasetin, ve bütün hukuk ıvır-zıvırının, kısacası tüm geçmiş tarihin çevresinde dönendiği ekseni bulmuş olma ününü koruyacak. Bu eksen, işte şudur:

> "Zor ve emek, toplumsal bağların oluşmasında hesaba katılan başlıca iki etkendir."

Bugüne kadarki iktisadi dünyanın tüm anayasası bu tek tümcede yatar. Şu biçimde kaleme alınan son derece kısa bir anayasa:

Madde 1: Emek, üretir.

Madde 2: Zor, bölüştürür.

Ve, "kibarca söylemek gerekirse", bay Dühring'in tüm iktisat bilgisi de, işte budur. [sayfa 305]

107 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 160-161. İtalikler Engels'in. -Ed.
108 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 178. -Ed.
109 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 183. İtalikler Engels'in. -Ed.
110 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 186. -Ed.
111 *Kapital*, Birinci cilt, s. 184. İtalikler Engels'in. -Ed.

112 *Kapital*, Birinci cilt, s. 185. -Ed.
113 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 249. -Ed.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
SERMAYE VE ARTI-DEĞER
(SON)

> "BAY MARKS'IN fikrince ücret, işçinin kendi öz varoluşunu olanaklı kılmak için gerçekten işbaşında bulunduğu o emek-zamanının ödenmesinden başka bir şey değildir. Oysa bunun için çok az sayıda saat yeter; çoğu kez uzun olan işgününün tüm geri kalanı, yazarımızın 'artı-değer' adını verdiği ve konuşma dilinde sermaye kazancı denilen şeyi içeren bir artık (fazlalık) sağlar. Üretimin her düzeyinde üretim araçları ve gerekli hammaddelerde daha önce cisimleşmiş bulunan emek-zamanı bir yana bırakılırsa, işgününün bu artık bölümü kapitalist patronun payıdır. Öyleyse işgününün uzaması, kapitalist yararına arı bir zorla alma kazancıdır."

Bay Dühring'e göre demek Marks'ın artı-değeri, konuşma dilinde sermaye kazancı ya da kâr denilen şeyden başka bir şey değilmiş. Marks' ın kendisini dinleyelim. *Kapital*'in 195. sayfası, artı-değer, bu terimden sonra ayraç içine alınmış şu [sayfa 306] sözcüklerle açıklanır: "Faiz, kâr, rant."[114] Sayfa 210, Marks 71 şilinlik bir artı-değer tutarının çeşitli bölüşüm biçimleri altında göründüğü bir örnek verir: Öşür (*dimes*), yerel vergiler ve devlet vergileri 21 şilin, toprak rantı 28 şilin, çiftçi kârı ve faiz 22 şilin, toplam artı-değer 71 şilin.[115] – Sayfa 542, Marks Ricardo'da "artı-değerin

arı durumda, yani kâr, toprak rantı vb. gibi özel biçimlerinden bağımsız olarak düşünülmemesi"nin ve bunun sonucu Ricardo'nun artı-değer oranı yasalarını kâr oranı yasaları ile doğrudan doğruya karıştırmasının büyük bir kusur olduğunu bildirir; buna karşılık Marks şunu duyurur:

> "III. Kitapta [ciltte], belli bir artı-değer oranı ile çeşitli kâr oranlarını elde edebileceğimizi ve belli koşullar altında çeşitli artı-değer oranlarının, tek bir kâr oranında ifadelerini bulabileceğini göstereceğim."[116]

Sayfa 587'de şöyle der:

> "Artı-değer üreten, yani ödenmemiş ve metalar içinde yoğunlaşmış emeği işçiden doğrudan doğruya koparıp alan kapitalist, aslında bu artı-değerin ilk sahibi olmakla birlikte, hiçbir zaman onun son sahibi değildir. O bunu, toplumsal üretim sürecinin bütünü içinde başka görevleri yerine getiren başka kapitalistlerle, toprak sahipleriyle vb. ikinci dereceden paylaşma durumundadır. Artı-değer bu nedenle çeşitli bölümlere, çeşitli kategorilere ayrılan kimselere giden ve sınai kâr, faiz, tüccar kârı, toprak rantı vb. gibi birbirinden bağımsız farklı biçimler alan çeşitli parçalara ayrılır. Artı-değerin bu dönüşmüş biçimlerini ancak üçüncü kitapta [ciltte] ele alabileceğiz."[117]

Ve daha birçok parçada aynı şey.

İnsan, düşüncesini bundan daha açık anlatamaz. Her fırsatta Marks, kendi artı-değerinin kâr ya da sermaye kazancı ile kesinlikle karıştırılmaması gerektiği, kâr ya da sermaye kazancının daha çok artı-değerin bir çeşidi ve çoğu kez [sayfa 307] yalnızca bir parçası olduğu gerçeğine dikkati çeker. Eğer gene de bay Dühring, Marks'ın artı-değerinin "konuşma dilinde sermayenin kazancı" olduğunu ileri sürüyorsa, eğer Marks'ın bütün kitabının artı-değer yöresinde döndüğü kuşku götürmez bir şeyse, iki şeyden biri: Ya bay Dühring bu kitap hakkında bilgiye sahip değil ve o zaman özsel içeriği bilinmeyen bir kitabin iler tutar bir yerini bırakmamak için görülmemiş bir utanmazlık gerek; ya da bilgi sahibi ve o zaman bile bile bir çarpıtma yapıyor.

Daha ilerde:

> "Bay Marks'ın bu zorla-alma girişiminin betimlenmesine eşlik ettiği zehirli kin çok anlaşılır bir şey. Ama kendini marksist artı-değer öğretisinde dışavuran bu teorik tutum kabul edilmeksizin

> de ücretlilik üzerine kurulu ekonomik biçimin sömürü niteliği konusunda daha zorlu bir öfke ve daha eksiksiz. bir bilgi olanaklıdır."

Marks'ın iyi niyetli ama yanlış teorik tutumu, onda zorla-alma girişimine karşı zehirli bir kin uyandırıyor; aslında ahlaksal olan duygu, bu yanlış "teorik tutum" sonucu ahlakdışı bir anlam kazanıyor; kendini iğrenç kin ve aşağılık kızgınlık biçimi altında gösteriyor, oysa en kesin bilimin son sözü, kendini bay Dühring'de, hatta biçim bakımından bile ahlaksal ve üstelik zehirli kinden de nicel bakımdan daha üstün olan bir öfke, daha zorlu bir öfke içinde daha az soylu olmayan nitelikte ahlaksal bir öfke içinde gösterir. bay Dühring kendi kendine bu kağıt helvasını verirken, bakalım bu daha zorlu öfke nerden geliyor.

> "Gerçekten, der bay Dühring, daha sonra, ortaya rakip patronların doğal üretim giderlerinden daha önce sözünü etmiş bulunduğumuz çalışma saatleri fazlalığı oranının belirttiği ölçüde yüksek olan ve o düzeyde, emeğin tüm ürününü ve böylece artı-ürünü de sürekli olarak nasıl gerçekleştirebildiklerini (paraya çevirebildiklerini) bilmek sorunu çıkar. Marks'ın öğretisinde ve bu öğretide bu sorunu ortaya atmak için yer olmaması gibi yalın bir nedenle, bunun yanıtı bulunmaz. Ücretli emek üzerine kurulu üretimin lüks niteliği [sayfa 308] ciddi olarak hiç dikkate alınmamış ve halk sömürücüsü konumları ile birlikte toplumsal yapılış hiçbir zaman beyaz köle ticaretinin son nedeni olarak kabul edilmemiştir. Tersine, siyasal-toplumsal öğe, açıklamasını her zaman iktisat içinde bulmak zorundadır."

Yukarda aktarılan parçalarda görmüş bulunuyoruz ki Marks, hiçbir zaman artı-ürünün, onu kendine ilk maleden kişi olan sanayici kapitalist tarafından, bay Dühring'in burada varsaydığı gibi, her zaman ortalama olarak kendi tam değeri üzerinden satılmış olduğunu ileri sürmez. Marks, tecimsel kazancın da artı-değerin bir parçasını oluşturduğunu açıkça söyler ve bu da, sözkonusu varsayımda, ancak sanayici ürününü tüccara değerin *altında* satar ve böylece ona bir ganimet parçası bırakırsa olanaklıdır. Sorunun burada konduğu biçimde, Marks'ta bu sorunu koyacak yer elbette bulunamazdı. Ussal biçimde konunca, sorun şöyle formüle edilir: Artı-değer kâr, faiz, tecimsel kazanç, toprak rantı vb. gibi çeşitlerine nasıl dönüşür? Ve gerçekte Marks, bu sorunu üçüncü kitapta çözmeyi vaat eder. Ama eğer bay Dühring'in *Kapital*'in ikinci cildinin yayınlanmasını beklemeye sabrı

yoksa, bu arada birinci cilde biraz daha yakından bakabilirdi. Daha önce aktarılan parçalar dışında, bu durumda örneğin 323. sayfada,[118] Marks'a göre kapitalist üretime özgü yasaların, sermayelerin dış hareketinde rekabetin zorlayıcı yasaları değerini kazandıklarını ve bu biçim altında kendilerini kapitalistlere işlemlerinin dürtüleri olarak kabul ettirdiklerini; o halde, tıpkı gök cisimlerinin görünürdeki hareketinin ancak onların duyularla algılanamayan gerçek hareketlerini bilen biri için anlaşılır olması gibi, rekabetin bilimsel bir çözümlemesinin de sermayenin iç özlüğünün çözümlemesini öngerektirdiğini, bu konuda Marks'ın bir örnek aracıyla belirli bir yasanın, değer yasasının, belirli bir durumda kendini rekabet içinde nasıl gösterip nasıl bir itici güç rolü oynadığını gösterdiğini okuyabilirdi. Bay Dühring bundan, rekabetin artı-değerin bölüşülmesinde çok önemli bir rol oynadığı [sayfa 309] sonucunu çıkartabilirdi, ve biraz düşünmek koşuluyla, birinci ciltte verilmiş bulunan bu bilgiler, artı-değerin kendi çeşitleri biçimine dönüşümünün, hiç değilse ana çizgileri içinde, anlaşılması için yeter.

Bununla birlikte, bay Dühring'e göre, rekabet, sorunun anlaşılması için kesin bir engeldir. Rakip patronların, doğal üretim giderlerinden öylesine yüksek bir düzeyde çalışmanın tam ürününü, ve böylece, artı-ürünü, sürekli olarak, nasıl gerçekleştirdiklerini (satıp paraya çevirdiklerini) tasarlayamaz. Burada, düşüncesini, bir kez daha, aslında çapaçulluktan başka bir şey olmayan o bilinen "kesinlik"i ile dışavurur. Artı-ürünün, artı-ürün olarak, Marks'ta *hiç bir üretim gideri yoktur*, bu, ürünün kapitaliste *hiç bir şeye malolmayan* parçasıdır. Yani eğer rakip patronlar, artı-ürünü, kendi doğal üretim giderleri üzerinden gerçekleştirmek isteselerdi, *bunları armağan etmeleri* gerekirdi. Ama bu "mikrolojik ayrıntılar" üzerinde durmayalım. Rakip patronlar, aslında, her gün emek ürününü doğal üretim giderleri üzerinde gerçekleştirmezler mi? Bay Dühring'e göre, doğal üretim giderleri, "emek ya da güç harcamasından oluşur, ve bu da son temel öğelerine değin beslenme harcaması ile ölçülebilir"; yani, bugünkü toplumda, elde kılıç zorla koparılan "haraç", kâr, fiyat yükselişinden farklı olarak, gerçekten yapılan hammadde, iş aracı ve ücret harcamalarından oluşurlar. Nedir ki, yaşadığımız toplumda, patronların, metalarını doğal üretim maliyeti üzerinden gerçekleştir*mediklerini*, ama hesaplarında, ona, sözümona pahalanmayı, kârı eklediklerini, ve genel kural olarak da, bunu cebe indirdiklerini herkes bilir. Müteveffa Josué'nin Eriha kentinin duvarlarını yıktığı gibi, Marks'ın tüm yapısını bir üfürüşte altüst etmek için bay

Dühring'in ortaya atmaktan başka bir şey gerekmediğine inandığı sorun, o halde bay Dühring'in iktisat teorisi için de sözkonusu. Bakalım bu sorunu nasıl yanıtlar.

> "Kapitalist mülkiyetin, der, pratik anlamı yoktur, ve eğer aynı zamanda insan öğesi üzerinde dolaylı zoru içermezse kendini değerlendiremez. Bu zorun ürünü kapitalist kazançtır, [sayfa 310] o halde bu kazancın büyüklüğü de, bu egemenlik uygulamasının genişlik ve yoğunluğuna bağlı olacaktır. ... Kapitalist kazanç, rekabetten daha güçlü bir etkiye sahip siyasal ve toplumsal bir kurumdur. Bu bakımdan, patronlar bir birlik olarak iş görürler ve herkes kendi konumunu savunur. Bir kez egemen bir duruma geldikten sonra, bu tür ekonomide belirli bir kapitalist kazanç oranı bir zorunluluktur."

Rakip patronların, emek ürününü sürekli olarak doğal üretim giderleri üzerinde nasıl gerçekleştirebildiklerini (satıp paraya çevirebildiklerini) ne yazık ki gene bilmiyoruz. Bay Dühring, okurlarına, vaktiyle Prusya kralının yasanın üstünde olması gibi, kapitalist kazanç da rekabetin üstündedir formülü ile ağızlarını kapatacak kadar az mı değer veriyor? Prusya kralının, yasanın üstündeki konumuna, sayesinde eriştiği dalavereleri biliyoruz, kapitalist kazancın, sayesinde rekabetten daha güçlü olmaya eriştiği dalaverelere gelince, işte bay Dühring'in bize açıklaması gereken ve açıklamayı direngenlikle iteleği şey de, bu dalaverelerin ta kendisidir. Patronların, onun dediği gibi, bu bakımdan bir birlik gibi iş görmeleri ve onlardan herbirinin kendi konumunu savunmalarının pek bir önemi yok. Onun sözüne inanacak, ve içlerinden her birinin kendi konumunu savunması için, belirli sayıda kimsenin bir birlik gibi davranmasının yeterli olduğunu mu düşüneceğiz? Ortaçağ lonca üyeleri, 1789'un Fransız soyluları, bilindiği gibi, birlik olarak büyük bir kararlılıkla davrandılar, ve gene de yok oldular. Prusya ordusu da, Yena'da bir birlik gibi davrandı, ve konumunu savunacak yerde, oradan sıvışıp gitmek ve hatta daha sonra parça parça teslim olmak zorunda kaldı. Bu tür egemen ekonomi bir kez verildikten sonra, belirli bir kapitalist kazanç oranının bir zorunluluk olduğu güvencesiyle daha çok yetinemeyiz; çünkü sözkonusu olan şey, bunun *neden* böyle olduğunun tanıtlanmasıdır. Bay Dühring bize şu haberi verdiği zaman, ereğe bir parmak bile yaklaşmış olmuyoruz:

> "Kapitalist egemenlik, toprak egemenliği ile bağlılık içinde büyüdü. Toprak kölesi emekçilerin bir kısmı, kentlerde [sayfa 311]

> sanat ve meslek işçileri, ve sonunda, fabrika gereci durumuna dönüştü. Kapitalist kazanç, mülkiyet rantının ikinci biçimi olarak, toprak rantından sonra gelişti.”

Hatta bu iddianın tarihsel yanlışlığını bir yana bıraksak bile, gene de yalın bir iddia olarak kalır ve aslında açıklanması ve tanıtlanması gereken şeyi, bir kez daha ileri sürmekle yetinir. Öyleyse bay Dühring’in kendi: rakip patronlar, emek ürününü, sürekli olarak, doğal üretim giderleri üzerinde nasıl gerçekleştirebilirler? sorusuna yanıt vermekteki yeteneksizliğinden başka bir sonuca varamayız. Başka bir deyişle, bay Dühring, kârın oluşmasını açıklamakta yeteneksizdir. Bu durumda ona şıppadak bir buyrultu çıkarmaktan başka bir şey kalmıyor: Kapitalist kazanç bir *zor* ürünüdür ki bu da, kuşkusuz, Dühring usulü toplumsal anayasanın 2. maddesi ile tam bir uygunluk durumundadır: zor, bölüştürür. İşte kuşkusuz çok güzel söylenmiş bir söz; ama şimdi “sorun [da] ortaya çıkıyor”: Zor, neyi bölüştürür? Bölüştürecek bir şeyin olması gerek, yoksa en güçlü zor bile, dünyanın en büyük iyi niyeti ile, hiçbir şey bölüştüremez. Rakip patronların ceplerine indirdikleri kazanç, çok gerçek ve çok elle tutulur bir şeydir. Zor, onu *alabilir*, ama *üretemez*. Ve eğer bay Dühring, bize patron kazancını zorun nasıl aldığını açıklamayı kabul etmemekte direnirse, onu *nereden* alır? sorusuna yanıt vermek sözkonusu olduğu anda mezar sessizliğine bürünür. Hiç bir şey olmayan yerde, kral, başka her zor gibi, haklarını yitirir. Hiçten, hiç bir şey, özellikle kâr çıkmaz. Eğer kapitalist mülkiyetin pratik anlamı yoksa, ve eğer aynı zamanda insan öğesi üzerinde dolaylı zoru içermedikçe kendini değerlendiremezse, ortaya yeniden: l° yukarda sözü geçen bazı tarihsel iddialarla hiç de çözümlenmemiş bir sorun olan, kapitalist zenginliğin bu zora nasıl ulaştığı; 2° bu zorun sermayenin değerlendirilmesi durumuna, kâr durumuna nasıl dönüştüğü ve 3° bu kârı nereden aldığı, sorunu çıkar.

Dühringgil iktisadı neresinden tutarsak tutalım, bir adım bile ilerleyemeyiz. Bütün hoşa gitmeyen işler için, kâr, [sayfa 312] toprak rantı, açlık ücreti ve işçilerin kullaştırılması için, bu iktisadın sadece bir tek açıklama sözü var: zor, ve her zaman zor ve Bay Dühring’in “en zorlu öfke”si zora karşı bir öfke durumuna dönüşür. Zora başvurmanın: 1° kötü bir bahane, işi iktisadi alandan, bir tek iktisadi olayı bile açıklayamayacak siyasal alana bir havale olduğunu, ve 2° zorun kendisinin kökenini açıklamasız bıraktığını, ve böyle yapmakla da akıllılık edildiğini, çünkü tersi durumda her toplumsal güç ve her siyasal zorun kökeninin, daha önceki iktisadi

koşullarda, tarihte verildiği biçimiyle her toplumun üretim ve değişim biçiminde bulunduğu sonucuna varacağını gördük.

Gene de, "derin", ama acımasız iktisat "kurucu"muzdan kâr üzerine birkaç açıklama daha koparabilip koparamayacağımızı görmeyi deneyelim. Eğer onun ücret tartışmasına yanaşırsak, belki bunu başarabiliriz. 158. sayfada şöyle der:

> "Ücret, emek-gücünün bakımı karşılığıdır ve ilkin hesaba, ancak, toprak rantı ve kapitalist kazancın temeli olarak girer. Burada egemen olan ilişkileri tamamen kesin bir biçimde açıklamak için, toprak rantı ve onunla birlikte kapitalist kazancın ilkin tarihsel bir biçimde, ücretsiz, yani kölelik ya da toprak köleliği temeli üzerinde düşünülmesi gerekir. ... Yaşamda tutulması gerekenin köle mi, toprak kölesi mi, yoksa işçi mi olup olmadığını bilmenin pek bir önemi yok; bu, sadece, üretim giderlerinin yükümlendirilme biçiminde bir farklılık gösterir. *Her durum içinde, emek-gücünü kullanılması aracıyla elde edilmiş net ürün, efendinin gelirini oluşturur*. ... Öyleyse görülür ki, kendisi gereğince bir yanda herhangi bir çeşit *mülkiyet rantı*, ve öte yanda mülkiyetten yoksun ücretli emeğin bulunduğu baş karşıtlık, terimlerinin yalnız birinde değil ama her zaman sadece ikisinde birden kavranılabilir."

Ama "mülkiyet rantı", 188. sayfada öğrendiğimiz gibi, toprak rantı ve kapitalist kazanç için ortak bir deyimdir. Ayrıca, 174. sayfada, şöyle okunur:

"Kapitalist kazancın niteliği, *emek-gücü ürününün en* [sayfa 313] *önemli parçasının bir sahiplenilmesidir*. Bu, şu ya da bu biçimde dolaysız ya da dolaylı olarak egemenlik altına alınmış çalışma biçimindeki bağlılaşık (*corrélatif*) öğe olmadan tasarlanamaz."

Ve 183. sayfada:

> "Ücret, bütün durumlarda, işçinin bakım ve çoğalma olanağının genel olarak kendisi aracıyla güvence altına alınacağı bir emek karşılığından başka bir şey değildir."

Ve, son olarak, 195. sayfada:

> "Mülkiyet rantına düşen şey, ücret için zorunlu olarak yitirilecek, ve tersine, genel üretim kapasitesi [!] üzerinde emeğe düşen şey de zorunlu olarak mülkiyet gelirinden alınacaktır."

Bay Dühring, bizi şaşkınlıktan şaşkınlığa düşürüyor. Değer teorisinde, ve rekabet öğretisi de dahil olmak üzere bu öğretiye değin değer teorisini izleyen bölümlerde, yani 1. sayfadan 155. sayfaya değin, meta fiyatları ya da değerler: 1° doğal üretim giderleri ya da üretim değeri, yani hammadde, iş aracı ve ücret harcamaları ve 2° fiyat artışı ya da bölüşüm değeri, elde kılıç tekelci sınıf yararına zorla kabul ettirilen haraç; görmüş bulunduğumuz gibi, bir eliyle aldığını öbür eliyle vereceğine, ve üstelik, bay Dühring'in kökeni ve içeriği üzerine bize bilgi vermiş olduğu ölçüde, hiçten doğduğuna ve bunun sonucu hiç bir şeyden bileşmediğine göre, gerçekte servet bölüşümünde hiç bir şey değiştiremeyecek bir pahalanma biçiminde bölünüyorlardı. Gelir türlerini inceleyen daha sonraki iki bölümde, yani 156. sayfadan 217. sayfaya değin fiyat artışı (pahalanma) artık sözkonusu değil. Onun yerine, her emek ürünü, yani her metaın değeri, şu iki kısma bölünür: 1° İçinde ödenen ücretin de bulunduğu üretim giderleri, ve 2° efendinin gelirini oluşturan "emek-gücünün kullanılması aracıyla elde edilmiş *net ürün*". Ve bu net ürün, öylesine tanınmış bir çehreye sahiptir ki, hiç bir dövme, hiç bir cila onu gizleyemez. "Burada egemen olan ilişkileri gerçekten kesin bir biçimde açıklamak için", okurun, sadece, bay Dühring'in az önce aktardığımız, ve Marks'tan daha önce artı-emek, artı-ürün [sayfa 314] ve artı-değer üzerine aktarılmış olan parçaların karşısına basılmış bulunan parçalarını düşünmekten başka bir şey yapması gerekmez. Ve okur, bay Dühring'in, burada, *Kapital*'i, kendi tarzında *doğrudan doğruya kopya ettiğini* görecektir.

Bay Dühring, artı-emeği, kölelik, toprak köleliği ya da ücretlilik, hangi biçim altında olursa olsun, günümüze kadar bütün egemen sınıfların gelirlerinin kaynağı olarak kabul eder: birçok kez aktarılan parçadan alınmış, *Kapital*, sayfa 227, "sermaye, artı-emeği icat etmemiştir"[119] vb. – Ve "efendinin geliri"ni oluşturan "net ürün", aslında emek ürününün, bay Dühring'de bile, bir emek karşılığı durumundaki tamamen gereksiz kılık değiştirmesine karşın, genel olarak işçinin bakım ve çoğalma olanağını sağlayacak ücret üzerindeki fazlalığından başka nedir? "Emek-gücü ürününün en önemli parçasının sahiplenilmesi (temellükü)", eğer kapitalistin, Marks'ta olduğu gibi, işçiden, onun tükettiği yaşama araçlarının yeniden-üretimi için zorunlu olandan daha çok emek sızdırması nedeniyle, yani kapitalistin işçiyi, işçiye ödenen ücret değerinin yerine konması için zorunlu olandan daha uzun zaman çalıştırması nedeniyle olmazsa, başka nasıl olasıdır? Öyleyse, bay Dühring'in "emek-gücünün kullanılması"nın

arkasında saklanan şey, emek-gücünün, işçinin yaşama araçlarının yenidenüretimi için gerekli zamanın ötesine uzatılması, yani Marks'ın artıemeğidir, – ve başka hiç bir şey değildir. Ve onun "efendinin net ürünü", kendini marksist artı-ürün ve artı-değer biçiminden başka hangi biçim altında gösterebilir? Ve bay Dühring'in mülkiyet rantı, marksist artıdeğerden, eğer yanlış anlayışı ile değilse, başka ne ile ayrılır? Öte yandan, bay Dühring, "mülkiyet rantı" adını, daha önce toprak rantı ile kapitalist rantı ya da kapitalist kazancını *rant* ortak deyimi altında birleştiren Rodbertus' tan almıştır; öyle ki, bay Dühring buna, "mülkiyet"i *eklemekten* başka bir şey yapmamıştır.[120] Ve çalıntı üzerinde hiç bir kuşku kalmaması için, [sayfa 315] bay Dühring, Marks tarafından, *Kapital*'in 15. bölümünde (539 ve daha sonraki sayfalarında)[121] emek-gücü fiyatında ve artı-değerde büyüklük değişiklikleri üzerine açıklanmış bulunan yasaları özetler, ve onları, öylesine kendi tarzında özetler ki, mülkiyet rantına düşen şey ücret için, ve ücrete düşen şey de mülkiyet rantı için zorunlu olarak kaybolur; böylece Marks'ın öz bakımından o kadar zengin özel yasalarını boş bir yinelemeye (*tautologie*) indirger, çünkü iki parçaya bölünen bir büyüklüğün parçalarından birinin, öbürü küçülmeden büyüyemeyeceği açıktır. İşte bay Dühring, Marks'ın fikirlerini böyle, Marks'ın açıklamasında gerçekten görülen "gerçek disiplinler anlamında en kesin bilimin son sözü" tamamen gözden yitirilecek biçimde, kendine maletmeyi başarmıştır.

Böylece, bay Dühring'in *Eleştirel Tarih*'te *Kapital* konusunda kopardığı alışılmamış yaygara, ve özellikle artı-değere ilişkin –ve kendisi de yanıt veremediğine göre, sormamakla daha iyi yapacağı– o ünlü soru ile meydana getirdiği söz kasırgası karşısında, bütün bunların *Dersler*'inde Marks'tan yaptığı kaba aşırmayı saklamak için başvurulan savaş hilelerinden, ustaca manevralardan başka bir şey olmadığı kanısından kendimizi kurtaramayız. Gerçekten, bay Dühring, okurlarına, "bay Marks'ın *Kapital* adını verdiği arapsaçı" ile uğraşmaktan vazgeçmelerini öğütlemekte, tarihte ve mantıkta zirzopça fikirlere sahip bir kafanın melez ürünleri, Hegel'in bulanık ve karışık düşünceleri, ve saçma sözleri vb. karşısında onları uyarmakta yerden göğe kadar haklıydı. Bu dindar Eckart, Alman gençliğini kendisine karşı uyardığı Venüs'ü[122] Marks'la rekabete girerek, kişisel kullanım ereğiyle mahfuz bir yerde bir kenara çekmek için, gizlice, aramaya gitmişti. Marks'ın, emek-gücünün kullanılmasıyla elde edilen bu net üründen, ve marksist artı-değeri mülkiyet rantı adı altında kendine maletmesinin, Marks'ın artı-değerden kâr ya da [sayfa 316] kapitalist kazançtan başka bir şey

anlamadığı yolundaki direngen –çünkü iki baskıda da yinelenmiş– ve yanlış savının nedenleri üzerine tuttuğu özgür ışıktan ötürü onu kutlarız.

Ve böylece, bay Dühring'in başarımlarını (*performances*), kendi sözleriyle şöylece betimlememiz gerek: "Bay [Dühring]'in kanısına göre ücret, işçinin kendi öz varoluşunu olanaklı kılmak için gerçekten iş başında bulunduğu o emek-zamanının ödenmesinden başka bir şey değildir. Oysa bunun için, çok az sayıda saat yeter, çoğu kez uzun olan işgününün tüm geri kalanı, yazarımızın [mülkiyet rantı] adını verdiği şeyi içeren bir artı sağlar. Üretimin her düzeyinde üretim araçları ve gerekli hammaddelerde daha önce cisimleşmiş bulunan emek-zamanı bir yana bırakılırsa, işgününün uzaması kapitalist yararına bir zorla-alma kazancıdır. Bay [Dühring]'in bu zorla-alma girişiminin betimlemesine eşlik ettiği zehirli kin çok anlaşılır bir şeydir..." Buna karşılık, bu çalıntıdan sonra, "daha zorlu öfke"sine nasıl döneceği, çok daha az anlaşılır bir şey. [sayfa 317]

114 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 220, dipnot. -Ed.

115 *Kapital*, s. 235. (İngilizce ve Türkçe baskıda, 71 şilinin karşılığı olarak 3 sterlin 11 peni yazılıdır.) -Ed.

116 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 535. -Ed.

117 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 580. -Ed.

118 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 330, dipnot. -Ed.

119 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 249. -Ed.

120 Hatta onu bile yapmamıştır. Rodbertus şöyle der (*Soziale Briefe*, 2. mektup, s. 159): "Rant, bu teoriye [kendi teorisi] göre, kendi emeği olmaksızın yalnızca *bir mülkiyet nedeniyle* elde edilen her türlü gelirdir." [F. E.]

121 *Kapital*, Birinci Cilt, Onyedinci Bölüm, s. 531 vd.. -Ed.

122 Engels sözcük oyunu yapıyor. Venüs, hem Yunan mitolojisindeki güzellik tanrıçası, hem de yenilmesi sakıncalı bir deniz yumuşakçasının adıdır. -ç.

DOKUZUNCU BÖLÜM
DOĞAL İKTİSAT YASALARI
TOPRAK RANTI

BAY DÜHRİNG'İN, iktisat alanına "çağ için yeterli olmayan, ama *bu çağ üzerinde yetkesi* de *olan* yeni bir sistem" getirdiğini nasıl iddia edebildiğini, dünyanın en büyük iyi niyetiyle, şimdiye değin keşfedemedik.

Ama zor, değer ve sermaye teorisi,dolayısıyla göremediğimiz şey, belki bay Dühring tarafından konan "doğal iktisat yasaları"ni irdeleyeceğimiz zaman gözümüze çarpacak; çünkü, onun, o kendine özgü yenilik beğenisi ve canlılık ile söylemek gerekirse, "yüksek bilimsel anlayışın utkusu, üretimi aydınlatan canlı fikirlere erişmek için, deyim yerindeyse, statik maddenin basit betimleme ve bölümlemelerinin aşılmasına dayanır. Öyleyse yasaların bilgisi, bize, bir sürecin bir başkası tarafından nasıl koşullandırıldığını gösterdiğine göre, en yetkin bilgidir."

Tüm iktisadın ilk doğal yasası, daha şimdiden bay Dühring [sayfa 318] tarafından özellikle keşfedilmiştir.

Adam Smith "tüm iktisadi gelişmenin en önemli etkenini, ne tuhaftır, sadece başa koymamakla kalmamış, ayrıca bunun özel formülasyonunu da tamamen savsaklamış, ve böylece, Avrupa'nın modern gelişmesine damgasını basmış bulunan bu gücü istemeyerek ikincil bir role düşürmüştür. Başa konması gereken [bu] temel yasa, teknik donatım yasasıdır, hatta buna, insana doğal olarak verilmiş bulunan iktisadi gücün silahlanması yasası da denilebilir."

Bay Dühring tarafından keşfedilen bu “temel yasa” şöyle açıklanır:

Yasa n° 1.

> “İktisadi araçların, doğal kaynakların ve insan gücünün üretkenliği, *icat ve keşiflerle* artar.”

İşte bir yaşımıza daha girdik. Bay Dühring bize, tamamen Moliére şakacısının, yaşamı boyunca bilmeden nesir yaptığı yeniliğini kendisine haber verdiği kibarlık budalasına davrandığı gibi davranıyor. İcatların ve keşiflerin birçok durumlarda, emeğin üretken gücünü artırdığını (ama pek çok durumlarda da, dünyanın bütün berat daireleri arşivlerindeki işe yaramaz buluşlar yığınının gösterdiği gibi, artırmadığını) uzun zamandan beri biliyorduk; ama bu dünya kadar eski beylik düşünce, bütün iktisadın temel yasası olsun, işte bu açıklamayı bay Dühring’e borçluyuz! Eğer felsefede olduğu gibi iktisatta da “yüksek bilimsel anlayış”ın utkusu sadece raslanan ilk beylik düşünceye tumturaklı bir ad vermeye, onu, davul zurna ile, doğal, hatta temel yasa olarak ilân etmeye dayanıyorsa, işte gerçekten herkesin, hatta Berlin’deki *Volkszeitung*[123] yazı kurulunun bile yeteneğinde olan bilimin “derin temel”i ve altüst edilmesi. Öyleyse, bay Dühring’in Platon üzerindeki yargısını, “bütün sertliği ile”, bay Dühring’in kendisine uygulama zorunda kalacağız: “Eğer gene de bu, ekonomi politik bilgeliği varsayılıyorsa, o zaman, [sayfa 319] “eleştirel temeller”in yazarı, bu bilgeliği, ömrü boyunca apaçık bir konu üzerine bir fikir dile getirebilmiş –ya da sadece gevezelik etmiş– herhangi biri ile paylaşır.” Eğer örneğin: hayvanlar yer diyorsak, tüm suçsuzluk ve dinginlik içinde büyük bir söz söylüyoruz demektir; çünkü tüm hayvansal yaşamın temel yasası, yemektir demekten başka söyleyecek sözümüz yoktur, ve böylece tüm zooloji de altüst olur.

Yasa n° 2. İşbölümü:

> “Meslek kollarının bölünmesi ve faaliyetlerin ayrılması, emek üretkenliğini artırır.”

Doğru olduğu ölçüde, bu da Adam Smith’ten beri bir beylik düşüncedir. *Hangi ölçüde doğru*, bunu üçüncü kısımda göreceğiz.

Yasa n° 3.

> “*Uzaklık ve ulaştırma araçları*, üretici güçlerin elbirliğini engelleyen ve kolaylaştıran en önemli nedenlerdir.”

Yasa n° 4.

> “Sınai devletin nüfus kapasitesi, tarımsal devletin nüfus kapasitesinden ölçüştürülemez derecede yüksektir.”

Yasa n° 5.

“İktisatta, maddi bir çıkar olmaksızın hiç bir şey olmaz.”

Bay Dühring’in yeni iktisadını üzerlerine kurduğu “doğal yasalar”, işte bunlardır. Daha önce felsefesi dolayısıyla açıklamış bulunduğumuz yöntemine bağlı kalıyor. En cansıkıcı bayağılıkta, üstelik çoğu kez ters ifade edilmiş bazı apaçıklıklar, iktisatta da, hiç bir kanıt gerektirmeyen belitleri, temel tezleri, doğal yasaları oluştururlar. İçeriği olmayan bu yasaların içeriğini geliştirme bahanesiyle, adlarına, bu sözde yasalarda raslanan çeşitli konular, yani icatlar, işbölümü, ulaşım araçları, nüfus, faiz, rekabet, vb. üzerine uçsuz bucaksız iktisadi gevezeliklere, yavan bayağılığı ancak anlaşılmaz bir cafcaf ve şurada burada her türlü kazüistik incelikler üzerine yanlış bir anlayış ya da kendini beğenmişlik dolu bir kılı kırka yarma ile çeşnilendirilmiş saçma-sapan gevezeliklere dalmak için, fırsattan yararlanılır. Sonra, en sonunda toprak [sayfa 320] rantı, kapitalist kazanç ve ücrete geliriz, ve bundan önce sadece bu son iki sahiplenilme (temellük) biçimini incelemiş bulunduğumuz için, burada, bitirirken, bir de bay Dühring’in toprak rantı anlayışını kısaca irdelemek isteriz.

Bay Dühring’in önceli Carey’yi kopya etmekten başka bir şey yapmadığı bütün konuları bir yana bırakıyoruz; ne Carey ile bir işimiz var, ne de Carey’nin katıştırma ve çılgınlıklarına karşı Ricardo’nun toprak rantı üzerindeki anlayışını savunmakla. Bizim için sadece bay Dühring önemli; ve o da, toprak rantını, “toprak sahibinin, toprak sahibi olarak, topraktan elde ettiği gelir” diye tanımlar. Bay Dühring’in açıklayacak olduğu iktisadi toprak rantı kavramı, onun tarafından hemen hukuksal düzey üzerine aktarılır, öyle ki, öncekinden daha ileri gitmiş olmayız. Demek ki, bizim derin kurucumuz, ister istemez, başka açıklamalara tenezzül zorunda. O şimdi, bir çiftliğin bir çiftlik kiracısına kiralanmasını bir patrona borç olarak bir sermaye verilmesi ile karşılaştırır, ama başka birçokları gibi, bu karşılaştırmanın da kusurlu olduğunu hemen görür. Çünkü, “eğer andırışma sürdürülmek istenirse, der, toprak rantının ödenmesinden sonra çiftlik kiracısına kalan kazancın, faizleri çıkardıktan sonra, sermayeyi değerlendiren patrona düşen o kapitalist kazanç kalıntısına karşılık düşmesi gerekir. Ama çiftlik kiracısının kazançlarını ana gelirler, ve toprak rantını bir kalıntı olarak kabul etmek *alışkısı yoktur.* ... Toprak rantı öğretisinde, dolaysız değerlendirme durumunun ayırdedilmemesi ve çiftlik kirası biçimi altındaki bir rant ile doğrudan doğruya üretilmiş bir rantın büyüklük farkının özellikle vurgulanmaması olgusu, bu anlayış farkının bir kanıtıdır.

Dolaysız değerlendirmeden elde edilen rantın, öğelerinden birinin deyim yerindeyse çiftliğin faizini ve öbürünün de işletmenin bunu aşan kazancını temsil edecek biçimde ayrışmış olarak düşünmeye, *hiç değilse*, *zorunluluk duyulmadı*. Çiftlik kiracısının kullandığı öz sermaye bir yana bırakılırsa, çoğu kez onun özgül *kazancı* bir çeşit ücret olarak *alınmış gibi görünür*. Ama bu nokta üzerinde bir şey ileri sürmek istemek *tehlikeli* olur, [sayfa 321] çünkü sorun, hiç de bu belginlik ile konmamıştır. Yeterince büyük işletmelerin sözkonusu olduğu her yerde, çiftlik kiracısının özgül kazancını bir ücret olarak göstermenin geçerli olmadığı kolayca saptanabilecektir. Gerçekten, bu kazancın kendisi, ancak kullanılması bu türlü gelirleri olanaklı kılan tarımsal işgücü (*main-d'œuvre*) ile karşıtlığa dayanır. Çiftlik kiracısının elinde kalan ve toprak sahibinin dolaysız değerlendirmesinde elde edilecek olan *tam rant*tan yapılan çıkarmadan gelen şey, açıkça *rantın bir parçasıdır.*"

Toprak rantı teorisi, iktisadın özgül olarak İngiliz kısmıdır ve öyle de olması gerekiyordu; çünkü içinde, rantın, kâr ve faizden gerçekten ayrı olduğu bir üretim biçimi, sadece İngiltere'de bulunuyordu. İngiltere'de büyük toprak mülkiyeti ile büyük tarımın egemen olduğu bilinir. Toprak sahipleri, topraklarını çoğu kez engin, geniş çiftlikler biçiminde, bu toprakları işletmek için yeterli bir sermayeye sahip bulunan, ve bizim köylülerimiz gibi kendileri çalışmayıp, gerçek kapitalist patronlar gibi, çiftlik uşakları ve gündelikçilerin çalışmasından yararlanan çiftlik kiracılarına kiralarlar. Demek ki, burada, kapitalist toplumun üç sınıfı ve bunlardan herbirinin, özgün geliri ile karşı karşıya bulunuyoruz: toprak rantını alan toprak sahibi, kârı alan kapitalist ve ücreti alan işçi. Çiftlik kiracısının kazancını, bay Dühring'e *göründüğü* gibi, bir çeşit ücret olarak almak, bir İngiliz iktisatçısının aklına hiç bir zaman gelmemiştir. Fazla olarak, çiftlik kiracısının kazancının ne ise o, yani kapitalist kâr olduğunu, tartışma götürmez, açık ve elle tutulabilir bir biçimde ileri sürmek, onun için çok daha az *tehlikeli* olabilirdi. Burada, çiftlik kiracısının kazancının gerçekte ne olduğunu bilme sorusunun hiç de bu belginlik ile sorulmamış bulunduğunu okumak gülünç değil mi? İngiltere'de, bu sorunun sorulmasına gereksinme yok, soru da, yanıtı da uzun zamandan beri olayların içinde bulunmaktadır, ve Adam Smith'ten bu yana, bu konuda hiç bir kuşku kalmamıştır.

Bay Dühring'in adlandırdığı gibi dolaysız değerlendirme, ya da daha doğrusu Almanya'da gerçeklikte çoğu kez olduğu [sayfa 322] gibi toprak sahibi

hesabına kahyalar yardımıyla değerlendirme durumu, bu konuda hiç bir şeyi değiştirmez. Eğer toprak sahibi, sermayeyi de sağlar ve toprağı kendi hesabına işletirse, kendiliğinden anlaşılabileceği ve bugünkü üretim biçiminde başka türlü de olamayacağı gibi, toprak rantından başka, kapitalist kârın ta kendisini de cebine indirir. Ve eğer bay Dühring, şimdiye kadar, dolaysız değerlendirmeden elde edilen rantın (gelirin demek gerekirdi) ayrışmış olarak düşünülmesine zorunluluk duyulmadığını ileri sürüyorsa, bu düpedüz yanlıştır, ve en iyi durumda bize olsa olsa bay Dühring'in bilgisizliğini bir kez daha tanıtlar. Örneğin:

> "Emekten elde edilen gelire ücret denir; herhangi birinin sermaye kullanmaktan elde ettiği gelire kâr denir. .... Sadece topraktan doğan gelire rant denir ve toprak sahibine aittir. ... Bu çeşitli gelirler çeşitli kimselere düştüğü zaman, bunları birbirinden ayırdetmek kolaydır; ama eğer aynı kişiye düşerlerse, hiç değilse günlük dilde, sık sık birbirleri ile karıştırılırlar. Kendi toprağının bir kısmını *kendi başına değerlendiren* bir toprak sahibi, işletme giderleri çıktıktan sonra, *toprak sahibinin rantını olduğu kadar, çiftlik kiracısının kârını da alacaktır*. Ama, hiç değilse günlük dilde, o bütün kazancını kolayca kâr olarak adlandıracak, ve böylece rantı, kâr ile karıştıracaktır. Kuzey Amerika ve Batı Hindistan'daki tarım işletmecilerimizin çoğu bu durumdadır; çoğu kendi topraklarını işlerler, ve işte bundan dolayıdır ki, bir plantasyonun rantından sözedildiğini pek duymamakla birlikte, getirdiği kârdan sözedildiğini sık sık işitiriz. ... Kendi bahçesini kendi eliyle işleyen bir bahçıvan, bir tek kişide hem toprak sahibi, hem toprak kiracısı, hem de işçidir. Bunun sonucu, ürünü, ona, birincinin rantını, ikincinin kârını ve üçüncünün de ücretini ödeyecektir. Ama çoğu kez, hepsi, emeğinin kazancı olarak görünür; yani burada rant ve kâr, ücret ile karıştırılır."[124]

Bu parça, *Adam Smith*'in birinci kitabının altıncı bölümünde [sayfa 323] bulunur. Demek ki, dolaysız değerlendirme durumu, bundan yüzyıldan daha çok önce incelenmiş bulunmaktadır, ve bay Dühring'e o kadar kaygı veren kuşku ve belirsizlikler sadece onun bilgisizliğinden kaynaklanmaktadır.

Sonunda, cüretli bir çıkışla kendini sıkıntıdan kurtarır: çiftlik kiracısının kazancı "tarımsal işgücü"nün sömürüsüne dayanır, ve bunun sonucu, açıkça, doğrusunu söylemek gerekirse, toprak sahibinin cebine girmesi

gereken “tam rant”tan yapılan “çıkarmadan gelen” bir “rant parçası”dır. Bu, bizim, iki şey öğrenmemizi sağlar: 1° Çiftlik kiracısı, toprak sahibinin rantını “azaltır”, öyle ki, bay Dühring’de, şimdiye kadar düşünüldüğü gibi, toprak sahibine bir rant ödeyen çiftlik kiracısı değil ama *çiftlik kiracısına bir rant ödeyen toprak sahibidir*, “kuşkusuz, tepeden tırnağa özgün bir anlayış”. Ve 2° ensonu bay Dühring’in toprak rantından ne anladığını öğreniriz: tarımsal emeğin sömürüsü aracıyla tarımda elde edilen artı-ürünün tamamı. Ama bu artı-ürün bundan önceki iktisatta –belki birkaç yüzeysel iktisatçı dışında– toprak rantı ile kapitalist kâr biçiminde bölündüğüne göre, bay Dühring’in, toprak rantının da “geçerli anlayışını kendisine iş edinmediğini” saptamalıyız.

Öyleyse, toprak rantı ile kapitalist kazanç, bay Dühring’de, birbirlerinden sadece birincinin tarımda ve ikincinin de sanayi ya da ticarette elde edilmesi ile ayrılırlar. Bay Dühring’in ne kadar karışıksa eleştirel olmaktan o kadar uzak bulunan bu düşünceye gelmesi, kaçınılmaz bir şeydi. Onun, toprak üzerindeki egemenliğin ancak insan üzerindeki egemenlik sayesinde kurulduğu yolundaki “gerçek tarihsel görüş”ten hareket ettiğini görmüştük. Bunun sonucu, toprak, herhangi bir köleleştirilmiş emekle işlendiği andan sonra, toprak sahibi için bir artık doğar, ve emeğin, emek kazancı üzerindeki ürün fazlalığının sanayide kapitalist kazanç olması gibi, bu fazlalık da rantın ta kendisidir.

> “Böylece, tarımın, emeğin köleleştirilmesi biçimlerinden herhangi biri aracıyla yapıldığı her yerde ve her zaman toprak rantının önemli ölçüde varolduğu açıktır.”[sayfa 324]

Rantın, bu, tarımda elde edilen artı-ürünün tümü biçimindeki sunuluşunda, bay Dühring, bir yandan İngiltere’deki çiftlik kiracısı kârı, ve öte yandan da bu artı-ürünün, toprak rantı ve çiftlik kiracısının kârı biçiminde, bütün klasik iktisatta kabul edilen bölünüşü ile, yani *arı*, belgin rant kavramı ile, bodoslama çatışır. O zaman bay Dühring ne yapar? Sanki tarımsal artı-ürünün çiftlik kiracısının kârı ile toprak rantı biçiminde bölündüğü üzerine, yani klasik iktisadın tüm rant teorisi üzerine bir tek sözcük bilmiyormuş; sanki tüm iktisatta, gerçek anlamdaki çiftlik kiracısı kazancının ne olduğunu bilme sorunu henüz “bu belginlik ile” konmamış gibi; sanki görünüşü ve belirsizliklerinden başka hiç bir şeyi bilinmeyen salt keşfedilmemiş bir şey sözkonusuymuş gibi davranır. Ve, tarımsal artı-ürünün, hiç bir teorik okulun en küçük bir yardımı olmaksızın, toprak rantı ve kapitalist kâr biçimindeki öğelerine öylesine acımasızca ayrıştığı o

uğursuz İngiltere'den, dolaysız değerlendirmenin ataerkil gelişmesinin doruğuna ulaştığı, "toprak sahibinin, ranttan, topraklarının gelirini anladığı", toprak ağalarının rant üzerindeki düşüncelerinin, hâlâ bilime bir çekidüzen verme savı taşıdığı; dolayısıyla bay Dühring'in rant ve kâr kavramları üzerindeki karışıklığı ile ustaca sokulup en yeni bulgusu olan: çiftlik kiracısı tarafından toprak sahibine değil, ama toprak sahibi tarafından çiftlik kiracısına ödenen toprak rantı nedeniyle kendisine inanacak kimseler bulmayı hâlâ umabildiği kendi Prusya hukukunun sevgili uygulama alanına sığınır. [sayfa 325]

123 *Volkszeitung*, Engels'in Marks'a yazdığı 15 Eylül 1860 tarihli bir mektupta kendisi için "usandırıcı yineleme ve her şeye karşı çıkan budalalıklar:" deyimlerini kullandığı, Berlin'de yayımlanan demokrat bir günlük gazete idi. -Ed.

124 Adam Smith, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations,* c. I, London 1776, s. 63-65. -Ed.

ONUNCU BÖLÜM
“ELEŞTİREL TARİH” ÜZERİNE[125]

BİTİRMEK için *Ekonomi Politiğin Eleştirel Tarihi* üzerine, bay Dühring’in kendi deyimiyle “benzeri hiç görülmemiş” [sayfa 326] olan “bu girişim”i üzerine de bir göz atalım. Belki bize o denli söz verilmiş bulunan en kesin bilimin o son sözünü burada bulacağız.[126]

Bay Dühring ekonomik öğretinin “son derece yeni bir olay” olduğu yolundaki buluşuna çok büyük bir önem verir (s. 12).

Gerçekte Marks’ın *Kapital*’inde şöyle denir: “Ekonomi politik” “Manüfaktür dönemi sırasında ilk kez bir bilim olarak ortaya çıkar”[127] ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*’da, sayfa 29, şu okunur: “Klasik ekonomi politik ... İngiltere’de Petty, Fransa’da Boisguillebert ile başlar ve İngiltere’de Ricardo, Fransa’da Sismondi ile sona erer.”[128]

Bay Dühring kendisine öğütlenen bu yolu izler, şu farkla ki ona göre *yüksek* iktisat, ancak burjuva bilimin klasik döneminin sona ermesinden sonra dünyaya getirdiği içler acısı düşüklerle başlar.[129] Buna karşılık, girişimin sonunda çok haklı olarak şöyle övünür:

> “Ama eğer bu girişim dıştan algılanabilir özelliklerinde ve yarı-modern içeriğinde henüz hiç görülmemiş bir şeyse, iç eleştirel bakış açıları ve genel konumu bakımından daha da çok benim öz malımdır (s.9).”

Gerçekten, dış ve iç, iki yönden kendi “girişim”inin (bu sınai deyim kötü seçilmemiş) reklamını şöyle yapabilirdi: [sayfa 327] *Biricik ve özgülüğü*.[130]

Ekonomi politik, tarihte ortaya çıktığı biçimiyle, gerçekte kapitalist üretim dönemi iktisadının bilimsel bilgisinden başka bir şey olmadığı için, bu dönemle ilgili tezler ve teoremler, örneğin eski Yunan toplumu yazarlarında kendilerini ancak meta üretimi, ticaret, para, faiz getiren sermaye vb. gibi bazı olaylar her iki toplumda da ortak olduğu ölçüde gösterebilirler. Yunanlılar, bu alanda durum elverdiği ölçüde yapmış bulundukları çalışmalarda, bütün öteki alanlarda gösterdikleri aynı dehayı, aynı özgünlüğü gösterirler. Bu nedenle onların sezgileri, tarihsel olarak modern bilimin teorik hareket noktalarını oluşturur. Şimdi tarihçi bay Dühring’i dinleyelim:

> “Böylece bilimsel iktisat teorisi, konusunda, doğrusunu söylemek gerekirse ilkçağda gösterecek olumlu hiçbir şey [!] bulamayız ve tamamen bilim düşmanı olan ortaçağ, [buna, *hiçbir şey* belirtmemeye!] çok daha az vesile verir. Bununla birlikte, derin bilgi görüşünü böbürlenme ile sergileyen gösteriş ... modern bilimin arı niteliğini bozduğu için, hiç değilse birkaç örnek üzerine dikkati çekmek gerek.”

Ve o zaman bay Dühring, “derin bilgi görünüşünden” gerçekten yoksun bir eleştiriden örnekler verir.[131]

Aristoteles’in, “her malın, hem ayağa giyilebilen hem de başka bir şeyle değişilebilen bir sandal gibi, biri şey olarak o mala özgü olan ve öteki öyle olmayan ikili bir kullanımı vardır; bunların her ikisi de sandalın kullanım biçimleridir, [sayfa 328] çünkü sandalı kendinde olmayan bir şeyle, para ya da yiyecekle değişen kimse bile, sandalı sandal olarak kullanır; ama onun doğal kullanım biçimine göre değil, çünkü sandal onda değişim nedeniyle bulunmaz”[132] yolundaki tezi, bay Dühring’e göre yalnızca “çok kabaca ve bilgiççe dile getirilmiş” olmakla kalmaz; ama bu tezde “kullanım-değeri ile değişim-değeri arasında bir ayrım” bulanlar kendilerini ayrıca “hemen şu son zamanlarda” ve “en ileri sistem çerçevesinde”, elbette bay Dühring’in sistemi çerçevesinde, kullanım-değeri ile değişim-değerinin hükümden düştüğünü unutma “düşlem”ine de kaptırmış olurlar.

> “Platon’un devlet üzerine yapıtlarında da ekonomik işbölümünün modern bölümü bulunmak istendi.”

Bu tümce kuşkusuz *Kapital*’in üçüncü baskısının, Bölüm XII, 5, s. 369’daki parçasıyla ilgili; ne var ki orada, klasik ilkçağın işbölümü

üzerindeki düşüncesi, tersine, modern düşünce ile "en sert karşıtlık oluşturan" bir düşünce olarak gösterilir.[133] – Güç beğenir bir dudak bükme, işte Platon'un (Yunanlılar bakımından devlet ile aynı şey demek olan) kentin doğal temeli olarak işbölümü üzerindeki zamanı için dahice açıklamasının[134] bay Dühring tarafından değimli görüldüğü tek şey ve o da Platon' un "pazarın belirli bir genişliğinin, meslek türlerinin daha ileri derecede dallanıp budaklanması ve özel işlemlerin teknik ayrışması karşısına çıkardığı sınır"ın sözünü etmemesi nedeniyle –ama Yunanlı Ksenefon bu işi yaptı,[135] bay Dühring!– "Yalnızca ve yalnızca bu sınır kavramı, başka türlü bilimsel olarak nitelendirilemeyecek fikrin, sayesinde önemli bir ekonomik doğruluk durumuna dönüştüğü bilgidir."

Bay Dühring tarafından öylesine küçümsenen "profesör" Roscher, o işbölümü fikrinin "bilimsel" duruma gelmesi için zorunlu "sınır"ı çizmiş[136] ve bu nedenle bay Dühring [sayfa 329] işbölümü yasasının keşfini, kesin olarak Adam Smith'e maletmiştir. Meta üretiminin egemen üretim biçimi olduğu bir toplumda, "pazar" –bir kez olsun bay Dühring'in gösterişi ile söylemek gerekirse– "iş adamları" arasında çok tanınmış bir "sınır" olmuştur. Ama, kapitalist işbölümünü yaratan şeyin pazar değil, tersine, pazarı yaratan şeyin daha önceki toplumsal bağların ayrışması ve bundan doğan işbölümü olduğunu görmek için, "görenekçi bilgi ve içgüdü"den daha çok şey gerek. (Bkz: *Kapital*, 1, Bölüm XXIV, 5, sanayi sermayesi için içpazarın kurulması.)[137]

> "Paranın rolü her zaman ekonomik düşüncelerin en önemli uyarıcısı olmak olmuştur [!]. Ama bir Aristoteles bu rol üzerine ne biliyordu? Açıktır ki para aracıyla değişimin, ilkel doğal değişimi izlemiş olmasından başka hiçbir şey."

Ama eğer "bir" Aristoteles paranın, biri içinde yalın dolaşım aracı olarak hareket ettiği, öteki içinde para-sermaye işini gördüğü *iki* ayrı *dolaşım biçimini* rahat rahat bulursa, böyle yapmakla bay Dühring'e göre "ahlaksal bir antipati"den başka bir şey dışavurmaz.[138] Eğer hatta "bir" Aristoteles parayı kendi *değer-ölçüsü* rolü içinde çözümlemeye kalkma cüretini gösterir ve para teorisi bakımından öylesine önemli olan bu sorunu doğru bir biçimde koyarsa,[139] "bir" Dühring ve çok haklı iç nedenlerle, bu yasaklanmış cüret üzerine tek sözcük söylememeyi yeğ tutar.

Sonal sonuç: bay Dühring'in "dikkate sunma" biçiminde yansıdığı durumu ile Yunan ilkçağı, gerçekten "tamamen basit fikirler"den (s. 25)

başkasına sahip değildir ama eğer bu türlü bir “bönlük”ün (s. 19) basit ya da basit olmayan fikirlerle herhangi ortak bir yanı varsa.[140]

Bay Dühring’in merkantilizm üzerindeki bölümüne gelince, onu aslından, yani List’in *Nationales System* (Ulusal Sistem), bölüm 29: “Okul tarafından yanlış olarak merkantil [sayfa 330] sistem diye adlandırılan sınai sistem”inden okumak daha iyi olacaktır. Bay Dühring’in, burada her türlü “derin bilgi görünüşünden” ne denli büyük bir özenle kaçınmasını bildiği, başkaları arasında, aşağıdaki satırlardan görülebilir.

List, 28. bölümde, “İtalyan iktisatçılar” bölümünde: “İtalya, ekonomi politiğin pratiğinde olduğu kadar teorisinde de bütün modern ulusların önüne geçmiştir”, der ve “Napolili Antonio Serra’nın, krallığa bir altın ve gümüş bolluğu sağlamanın yolları üzerindeki yapıtını (1613), İtalya’da özel olarak ekonomi politiği konu alan ilk yapıt” olarak anar.[141]

Bay Dühring, bunu duraksamadan kabul eder ve bunun sonucu Serra’nin *Breve Trattato*’sunu “iktisadın modern tarih-öncesinin girişinde bir çeşit yazıt olarak” değerlendirebilir. Gerçekten, onun *Breve Trattato* irdelemesi, bu “yazınsal kırıtkanlık” ile sınırlanır. Ne yazık ki aslında işler başka türlü olmuştur: 1609’da, yani *Breve Trattato*’dan dört yıl önce, Thomas Mun’un *A Discourse of Trade*’i vb. yayınlanıyordu. Daha ilk baskısında bu yapıt, İngiltere’de o zaman hâlâ devlet pratiği olarak savunulan ilkel *parasal sisteme* karşı yöneltiliş olma özgül anlamına sahiptir; yani merkantil [sayfa 331] sistemin, kendini doğurmuş bulunan sistem ile bilinçli ayrılışını temsil eder. Daha ilk biçimi altında bu yapıt, birçok kez yayınlandı ve yasama üzerinde dolaysız bir etkide bulundu. Yazar tarafından baştan başa gözden geçirilen ve ancak ölümünden sonra yayınlanan 1664 baskısı biçimi altında: *Englands Treasure*, vb., daha yüzyıl merkantilist incil olarak kaldı. Öyleyse eğer merkantilizm, “girişte bir çeşit yazıt olarak” devir yapan bir yapıta sahipse, o yapıt bu yapıttır ve işte bu nedenle de bay Dühring’in “hiyerarşik ilişkilere öylesine önem veren tarihi” için bu yapıt, kesin olarak yoktur.[142]

Modern ekonomi politiğin kurucusu olan Petty üzerine bay Dühring, bize onun “bol sayıda boş düşünceye, kavramların iç ve biraz da ince ayrımları bakımından [bir] duyarlık yoksunluğuna ... birçok şey bilen ama hiçbiri üzerinde biraz daha derine gitmeksizin kolayca birinden ötekine geçen [bir] kararsızlığa sahip bulunduğunu ... iktisat konusunda henüz çok kaba biçimde davrandığını [ve] karşıtlıkları, durum elverirse, ciddi düşünürü kuşkusuz eğlendirebilecek bönlüklere vardığını” bildirir.

Dikkatini "bir Petty"den esirgememeye tenezzül ettiği zaman, "ciddi düşünür" bay Dühring için ne eşi benzeri bulunmaz bir alçakgönüllülük! Peki ona hangi dikkati gösterir?

Petty'nin, "onda *yetersiz izleri* bulunan emek, hatta değer [sayfa 332] ölçüsü olarak emek-zamanı" üzerindeki tezleri, bu tümceden başka hiçbir yerde anılmaz. Yetersiz izler. *Treatise on Taxes and Contributions*'unda Petty, 1. baskı, 1662, metaların değer büyüklüğünün son derece açık ve doğru bir çözümlemesini verir. Buna önce aynı nicelikte emeğe malolan değerli madenler ile buğdayın eşdeğerliliği yardımıyla örneklendirerek, değerli madenlerin değeri üzerine ilk ve son "teorik" sözü söyler. Ama metaların değerlerinin eşit emek (*equal labour*) ile ölçüldüklerini de çok açık ve genel bir biçimde dile getirir. Bulgusunu kısmen çok karmaşık çeşitli sorunların çözümüne uygular ve yer yer, çeşitli vesilelerde ve çeşitli yazılarda, hatta ana tezi yinelemediği yerlerde bile, bundan önemli sonuçlar çıkarır. Ama daha ilk yapıtında, şunu da söyler:

> "Bunun [emeğin eşitliğiyle değer biçme] *değerlerin denge ve ölçülmesinin temeli* olduğunu öne sürüyorum; bununla birlikte, bunun üzerine kurulan her şeyde, bunun pratik uygulanmasında, birçok çeşitlilik ve karmaşıklık olduğunu da itiraf ederim."[143]

Demek ki Petty, bulgusunun öneminin olduğu denli, onun ayrıntılı uygulamasındaki güçlüğün de bilincinde. Bu nedenle bazı ayrıntılı erekler için bir başka yol daha arar. Özellikle toprak ile emek arasında doğal bir eşitlik ilişkisi (*a natural Par*) kurmaya çalışır, öyleki değer, "ikisinden her biri içinde ve daha iyisi, ayrı ayrı her ikisi içinde" istenildiği gibi dışavurulabilsin. Bu yanılgı bile dahice bir şeydir.

Petty'nin değer teorisi üzerine bay Dühring, şu derin düşünceyi ileri sürer:

"Eğer daha derin bir biçimde düşünmüş olsaydı, önceden anımsatmış bulunduğumuz karşıt bir anlayışın izlerine başka yerde raslamak kesinlikle olanaklı olmazdı"; yani: "izler"in... "yetersiz" oldukları bir yana bırakılırsa, "önceden" hiçbir şey anılmamıştır. Bay Dühring'in okuru, önceden de sonradan da üzerinde hiç durmadığı işin özü üzerinde "önceden" bilgi sahibi edildiğine "sonradan" inandırmak için, kof [sayfa 333] bir tümce yardımıyla, bir şeye "önceden" anıştırmada bulunma yolundaki o çok belirtili davranışı, burada kendini açıkça gösteriyor.

Adam Smith'te değer kavramı üzerine "karşıt anlayışların" yalnızca "izleri"ni ve değer üzerine açıkça karşıt yalnızca iki görüş değil ama üç,

hatta hepsini sayarsak rahatça yanyana gelip çaprazlaşan dört görüş buluruz. Ama zorunlu olarak elyordamıyla ilerleyen, çeşitli denemeler yapan, daha yeni yeni biçimlenmeye başlayan bir fikirler karmaşası ile savaşan ekonomi politiğin kurucusunda çok doğal görünen şey, birbuçuk yüzyıllık araştırmaları, sonuçlan kısmen kitaplardan ortak bilince geçtikten sonra seçerek özetleyen bir yazarda tuhaf görünebilir. Ve büyük şeylerden küçük şeylere inmek gerekirse, görmüş bulunduğumuz gibi, bay Dühring'in kendisi de bize beş ayrı çeşit değer ve onlarla birlikte bir o denli karşıt anlayış sunar. Kuşkusuz, "eğer o da daha derin bir biçimde düşünmüş olsaydı", okurlarını Petty'nin son derece açık değer anlayışından en büyük karışıklık içine atmak için onca güçlüğe katlanmazdı.[144]

Petty, 1682'de yayınlanan *Quantulumcumque Concerning Money* adlı yapıtı ile *Anatomy of Ireland*'ından on yıl sonra (bu yapıt, ilk kez olarak, bay Dühring'in en orta malı okul kitaplarından kopya ettiği gibi, 1691'de değil 1672'de yayınlandı),[145] bir tek bütün biçiminde eksiksiz bir çalışma verdi. Merkantilist anlayışın öteki yapıtlarında raslanan son izleri, bu yapıtta büsbütün yok olmuştur. Bu yapıt, hem içeriği hem de biçimi ile küçük bir başyapıttır ve işte bu nedenle de bay Dühring'de adı bile geçmez. İktisatta ortaya çıkan en deha sahibi ve en özgün araştırıcı karşısında kendi kendiyle dolu bayağı bir ukalanın paylayıcı hoşnutsuzluğunu dışavurmak ve teorik deha ışıltılarının kusursuz "belitler" olarak düzenli saflar biçiminde caka satmayı kabul etmediğini [sayfa 334] ama tersine "kaba" pratik gereçlerin, örneğin verginin derinleştirilmiş irdelemesinden dağınık düzen fışkırdığını görmekle çarpılmaktan başka bir şey yapamaması çok doğaldır.

Bay Dühring, "Siyasal Aritmetik"in Petty tarafından bayağı sayılama (istatistik) terimleri ile kurulması karşısında, tıpkı onun doğrudan doğruya iktisat çalışmaları karşısında davrandığı gibi davranır. Petty tarafından uygulanan yöntemlerin benzersizliği üzerine, hırçınlıkla omuz silkilir! Lavoisier'nin bile bu alanda ondan yüzyıl sonra uyguladığı gülünç yöntemler karşısında,[146] bugünkü istatistiği Petty'nin ona ustaca vermiş bulunduğu erekten hâlâ ayıran o büyük uzaklık karşısında, bu kasıntılı üstünlük savı, şenlikten iki yüzyıl sonra, çırılçıplak bönlüğü içinde apaçık görünür.

Petty'nin, bay Dühring'in "girişim"inde hemen hemen hiç dikkat edilmeyen en önemli fikirleri, bay Dühring'e göre zamanımızda ancak kendi bağlamları dışında sözkonusu edilerek, kendilerinde sahip olmadıkları bir önem verilen tutarsız esintiler, rasgele düşünceler ve gelişigüzel

açıklamalardan başka bir şey değildirler; öyleyse bu fikirler, ekonomi politiğin *gerçek* tarihinde değil ama yalnızca bay Dühring'in köktenci eleştiri düzeyi ve "derine giden tarih yazma üslubu" altında bulunan modern kitaplarda bir rol oynarlar. Bay Dühring "girişim"inde, savdan sonra kanıt istemeye cüret etmekten sakınan körü körüne inanç sahibi bir okurlar çevresini gözönünde tutmuşa benzer. Bu konuya birazdan döneceğiz (Locke ve North dolayısıyla) ama önce, söz arasında, Boisguillebert ve Law üzerine bir göz atmamız gerek.[147]

Birinciye ilişkin olarak, bay Dühring'e özgü tek buluşu belirtelim. O, Boisguillebert ve Law arasında, kendisine değin bilinmeyen bir bağlantı bulmuştur. Gerçekten Boisguillebert meta dolaşımı içinde yerine getirdikleri normal parasal işlevlerde değerli madenlerin kredi parası ("bir kağıt [sayfa 335] parçası") ile değişilebileceklerini ileri sürer.[148] Law, buna karşılık, bu "kağıt parçaları"nın keyfi bir "artış"ının, bir ulusun zenginliğini artıracağını düşünür. Bundan, bay Dühring için, "Boisguillebert'in deyişinin yeni bir merkantilizm yolunu kendinde barındırdığı", bir başka deyişle Law'u kendinde barındırdığı sonucu çıkar. Ve bu da şu biçimde apaçık tanıtlanır: "Önemli olan *yalnızca*, yalın kağıt parçalarına değerli madenlerin oynayacakları rolün tıpkısının verilmesiydi ve böylece merkantilizmin bir başkalaşımı hemen gerçekleşmiş bulunuyordu."

Aynı biçimde, amcamın halam durumuna başkalaşımı da hemen gerçekleşebilir. Gerçi bay Dühring, işleri yoluna koymak için, şöyle ekler: "Bununla birlikte, Boisguillebert'in böyle bir niyeti yoktu." Ama o, değerli madenlerin parasal rolü üzerindeki kendi ussal anlayışını, kendisine göre değerli madenlerin bu rolde kağıt ile değiştirilebilmeleri nedeniyle, merkantilistlerin boşinana dayanan anlayışları ile değiştirme niyetini nasıl besleyebilirdi? Bununla birlikte bay Dühring, istençsiz komedyası ile şöyle devam eder: "Gene de, şurada burada yazarımızın, başarı ile gerçekten yerli yerinde bir gözlem yaptığı da itiraf edilebilir" (s.83).[149] [sayfa 336]

Law'a gelince bay Dühring, başarı ile ancak şu "gerçekten yerli yerinde gözlem"i yapar:

> "Law'un da son temeli (yani değerli madenler temelini) hiçbir zaman tamamen ortadan kaldıramadığı ama son sınıra, yani sistemin yıkılışına, kağıt para çıkarılmasına değin götürdüğü görülür." (s.94.)

Gerçeklikte, eğer yalın para işaretleri olan kağıttan kelebekler halk içinde seke seke uçuşacaklardıysa bu, değerli madenler temelini ortadan

kaldırmak için değil, tersine, halkın ceplerini tamtakır devlet kasalarına boşaltmak içindi.[150]

Gene Petty'ye ve bay Dühring'in iktisat tarihinde ona oynattığı silik role dönmek için, önce Petty'nin hemen ardından gelenler üzerine, Locke ve North üzerine bize ne dendiğine bakalım. Locke'un *Considerations on Lowering of* [sayfa 337] *Interest and Raising Of Money*'si ile North'un *Discourses upon Trade*'i aynı yıl, 1691'de yayınlandılar.[151]

> "Onun [Locke] faiz ve para üzerine yazdıkları, merkantilizm çağında devlet yaşamı olayları konusunda geçerliliği olan düşünceler çerçevesinden çıkmaz." (s. 64.)

– Bu "açıklama"nın okuru için, Locke'un *Lowering of Interest*'inin 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa ve İtalya'da ekonomi politik üzerine, hem de çeşitli yönlerden öylesine büyük bir etki kazanmış olmasının nedenleri herhalde çok açık olacaktır.

> "Faiz oranının özgürlüğü üzerine, birçok iş adamı [Locke ile] aynı şeyi düşünüyor ve durumun evrimi de faiz oranı karşısındaki engellerin etkisiz olarak görülmesi eğilimini yaratıyordu. Bu Dudley North'un *Discourses upon Trade*'ini özgür değişim yönünde yazabildiği bir zamanda, faiz sınırlamalarına karşı teorik muhalefeti olağanüstü hiçbir yanı bulunmayan bir muhalefet olarak gösteren birçok şey, deyim yerindeyse havada olmalıydı." (s.64.)

Demek ki Locke, "olağanüstü" hiçbir şey söylemeksizin faiz özgürlüğü üzerine teori kurmak için, şu ya da bu çağdaş "iş adamı"nın düşüncelerini yeni baştan düşünmek ya da zamanında, "deyim yerindeyse havada" olan şeyleri yakalamaktan başka bir şey yapmamalıydı! Ama gerçekte Petty, daha 1662'de, *Treatise on Taxes and Contributions*'unda, bizim tefecilik adını verdiğimiz para rantı olarak faizi (*rent of money which we call usury*), toprak ve bina mülkiyeti rantı (*rent of land and houses*) ile karşılaştırıyor ve kuşkusuz toprak rantına karşı değil ama elbette para rantına karşı yasama önlemleri aracıyla sert davranılmasını isteyen toprak sahibi karşısında, doğa yasasına karşı pozitif hukuk yasaları [sayfa 338] çıkarmanın ne denli boş ve kısır bir şey olduğunu gösteriyordu (*the vanity and fruitlessness of making civil positive law against the law of nature*).[152] Bu nedenle, *Quantulumcumque Concerning Money* (1682)'sinde faizin yasal düzenlenişini, değerli madenler dışsatımı ya da kambiyo kurlarının düzenlenmesi denli budalaca bir şey olarak ilân eder. Aynı yapıtta, *Raising of money* üzerine kesin şeyler

söyler (örneğin bir ons gümüşten iki kat şilin basarak yarım şiline bir şilin adını verme girişimi).

Bu son noktada Petty, Locke ve North tarafından, düpedüz ya da çok az bir farkla kopya edilir. Ama faiz konusunda Locke, Petty'nin para faizi ile toprak rantı arasındaki paraleline bağlanır, oysa daha ileri giden North, sermaye rantı olarak (*rent of stock*) faizi toprak rantına ve finans lordlarını da toprak lordlarına karşı koyar. Ama Locke, Petty tarafından istenen faiz serbestliğini ancak sakınımlarla benimserken, North bu özgürlüğü kesin olarak benimser.

"Daha ince" anlamda daha da zorlu bir merkantilist olan bay Dühring, kendini Dudley North'un *Discourses upon Trade*'inden,[153] bu yapıtın "özgür-değişim yönünde" yazıldığı gözlemi ile kurtardığı zaman, kendi kendini geride bırakır. Bu, Harvey üzerine, onun "kan dolaşımı yönünde" yazdığını söylemek gibi bir şeydir. North'un yapıtı, öbür değimleri bir yana, iç ticarete ilişkin olduğu denli dış ticarete ilişkin olarak da hiçbir şeyin engellemediği bir mantıkla yazılmış, özgür-değişim öğretisinin tamamen klasik bir tartışmasıdır; kuşkusuz 1691'de "olağanüstü bir şey"!

Bununla birlikte bay Dühring, bize North'un bir "tüccar", üstelik kötü bir çocuk olduğunu ve yapıtının "başarı kazanamadığını" açıklar. Böyle bir yapıt, İngiltere'de koruyucu sistemin kesin utkusu zamanında, toplumun her işinde önayak olan ayak takımı gözünde "başarı" kazansın – işte bir bu eksikti! Gene de bunun böyle olması, bu yapıtın İngiltere'de [sayfa 339] hemen arkasından, hatta birkaçı 17. yüzyıl sonundan önce yayınlanan bir dizi iktisat yapıtında görülebilecek hızlı teorik etkisini engellemedi.

Locke ve North, Petty'nin ekonomi politiğin hemen her alanında gerçekleştirdiği ilk başarıların, İngiliz ardılları tarafından birer birer nasıl yeniden ele alınıp geliştirildiklerini bize göstermişlerdir. Bu sürecin, 1691'den 1752'ye değin giden dönem içindeki izleri, kendini daha bu dönemde herhangi bir önem taşıyan tüm iktisat yapıtlarının, olumlu ya da olumsuz hareket noktası olarak Petty'yi almış olmaları yalın olgusu ile en yüzeysel gözlemciye bile zorla kabul ettirir. Bu nedenle, özgür kafalarla dolu bulunan bu dönem, ekonomi politiğin kerteli oluşmasının irdelenmesi için en önemli dönemdir. Bu dönem *Kapital*'de, Petty ile bu dönem yazarlarına o denli önem vermiş olmasını Marks'a bağışlanmaz bir günah olarak yükleyen "parlak üsluplu tarih yazma biçimi" tarafından, tarihten düpedüz silinmiştir. Bu tarih yazma biçimi, Locke, North, Boisguillebert ve Law'dan hemen fizyokratlara geçer ve daha sonra ekonomi politiğin gerçek

tapınağının girişinde, David Hume görünür. Bay Dühring'in izniyle, kronolojik düzeni yeniden kuracak ve bunun sonucu Hume'u fizyokratların önüne koyacağız.[154]

Hume'un ekonomik Essay'leri[155] 1752'de yayınlandı. Bir bütün oluşturan *Of Money, Of the Balance, of Trade, Of Commerce* başlıklı denemelerde Hume, adım adım ve çoğu kez [sayfa 340] yalın özençlerine değin, Jacob Vanderlint'in *Money Answers All Things*, Londra, 1734, kitabını izler. Bu Vanderlint, bay Dühring için ne denli bilinmez kalmış olursa olsun, 18. yüzyıl sonu, yani Adam Smith'ten sonraki dönem İngiliz iktisat yapıtlarına değin hesaba katılır.

Vanderlint gibi Hume da parayı, yalın bir değer simgesi olarak inceler; ticaret bilançosunun bir ülke için sürekli biçimde lehte ya da aleyhte olamaması nedenlerini, hemen hemen harfi harfine Vanderlint'ten kopya eder (ve bu da önemli bir şeydir, çünkü değer simgeleri teorisini başka birçok kitaptan da alabilirdi); çeşitli ülkelerin çeşitli ekonomik konumlarına göre doğal olarak kurulan bilançolar dengesini Vanderlint gibi öğretir; özgür-değişimi Vanderlint gibi, ama biraz daha az cüret ve mantıkla öğütler. Vanderlint gibi ama onunki denli belirgin olmayan bir biçimde, gereksinmeleri üretimin motoru olarak değerlendirir. Meta fiyatları üzerinde yanlışlıkla kredi parası ve devlet tahvillerine yüklediği etkide Vanderlint'i izler; Vanderlint ile birlikte kredi parasına mahkum eder, Vanderlint gibi meta fiyatlarını emeğin fiyatına, yani ücrete bağlar; hatta para yığmanın (*thésaurisation*, iddihar) meta fiyatlarını düşük bir oranda tuttuğu yolundaki o delice fikri bile Vanderlint'ten kopya eder vb., vb..

Uzun zaman önce bay Dühring, Hume'un para teorisi konusunda başkalarının düştüğü yanılgıyı gizemli bir havayla kulağımıza fısıldamış; özellikle Hume'un, Vanderlint ve adını anacağımız bir başka yazarla daha, J. Massie ile olan gizli ilişkilerini, üstelik izin de almaksızın göstermekte sakınca görmeyen Marks'a gözkorkutucu anıştırmalarda bulunmuştu.

İşte bu yanılgının içyüzü. Hume'un, paranın değer simgesinden başka bir şey olmadığı ve bunun sonucu öteki koşullar değişmediği sürece, meta fiyatlarının dolaşımdaki para miktarının artışından dolayı düştükleri ve azalışından dolayı yükseldikleri yolundaki gerçek para teorisine ilişkin olarak bay Dühring, dünyanın en büyük iyi niyetiyle –ve gizemine sahip bulunduğu ışıklı biçim hesaba katılarak–, öncellerinin yanlışlıkla söyledikleri şeyleri yinelemekten başka [sayfa 341] bir şey yapamaz. Hume'a gelince, sözü geçen teoriyi sunduktan sonra kendi kendine, Amerika

madenlerinin bulunmasından sonra da, gene de “sanayinin, bu madenlerin sahipleri hariç, Avrupa’nın bütün uluslarında geliştiği”nin ve bunun da, “başka nedenler arasında, altın ve gümüş artışı sonucu olduğu”nun “açık” olduğu itirazında bulunur (aynı öncüllerden hareket eden Montesquieu de daha önce aynı şeyi yapmıştı).[156] Hume bu olayı, “metaların yüksek fiyatı, altın ve gümüş artışının zorunlu sonucu olmasına karşın, gene de bu artışı hemen izlemez ama paranın tüm devlette dolaşması ve etkilerini nüfusun tüm katmanları üzerinde duyurması için belirli bir zamanın geçmesi zorunludur” diyerek açıklar. Bu aracı dönemde, paranın sanayi ve ticaret üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Bu açıklamanın sonunda Hume, öncellerinin ve çağdaşlarının çoğundan daha dar bir biçimde de olsa, bize bunun nedenlerini söyler:

> “Parayı tüm topluluktaki ilerlemesi içinde izlemek kolaydır ve o zaman onun, *emeğin fiyatını yükseltmeden önce*, herkesin çabasını kamçılayacağını görürüz.”[157]

Bir başka deyişle, Hume burada değerli madenlerin değerinde bir devrimi, düpedüz bir değer düşmesini ya da aynı anlama gelmek üzere değerli madenlerin *değer ölçüsünde* bir devrimi betimler. Bundan, meta fiyatlarının yavaş yavaş oluşan eşitlemesinde, bu değer düşüşünün “emeğin fiyatını”, yani ücretleri ancak son kertede yükselttiği; bunun işçiler zararına tüccar ve sanayicilerin kârını yükselttiği (bunu tamamen normal karşılar) ve böylece “çabayı kamçıladığı” doğru sonucunu çıkarır. Ama gerçek bilimsel soru: Değerli madenlerin, değerlerinde hiçbir düşme olmadan artan bir dışalımı meta fiyatları üzerinde etkili olur mu ve nasıl etkili olur? – bu soru, herhangi bir “değerli madenler artışı”nı onların değerden düşmeleri ile karıştıran Hume tarafından sorulmaz bile. Demek ki Hume, Marks ona neyi yüklerse tastamam onu yapar (*Contribution à critique*, s. 141).[158] Geçerken [sayfa 342] bu noktaya gene döneceğiz, ama daha önce Hume’un “faiz” üzerindeki denemesine bakalım.

Hume’un, faizin varolan para yığını ile değil ama kâr oranı ile düzenlendiği yolundaki açıkça Locke’a karşı yöneltilmiş tanıtlaması ile faiz oranının yüksek ya da düşük düzeyini belirleyen nedenler üzerindeki öteki açıklamaları, – bütün bunlar, Hume’un *Essay*’inden iki yıl önce, 1750’ de yayınlanan bir yapıtta: *An Essay on the Governinig Cause of the Natural Rate of Interest wherein the sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that head, are considered*’de daha doğru ve daha kaba bir biçimde bulunur. Bu yapıtın yazarı, birçok bakımdan çok hareketli ve o çağın İngiliz

bibliyografyasından anlaşılabileceği gibi çok okunan bir yazar olan J. Massie'dir. Faiz oranı üzerine Adam Smith tarafından yapılan açıklama, Massie'ye Hume'dan daha yakındır. Massie de, Hume da, her ikisinde de bir rol oynayan "kâr"ın içyüzü üzerine ne herhangi bir şey bilir, ne de herhangi bir şey söylerler.[159]

> "Genel olarak, diye kurum satar bay Dühring, Hume üzerine yapılan değerlendirmelerde çoğu kez büyük bir taraf kayırıcılığı ile davranılmış ve hiç de onun olmayan fikirler ona maledilmiştir."

Ve bu "davranış"ın birçok çarpıcı örneğini bize bay Dühring'in kendisi verir.[160]

Böylece, örneğin Hume'un faiz üzerindeki *Essay*'i şu sözlerle başlar: [sayfa 343]

"Her ne denli ben bunun nedeninin, genel olarak kabul edilen nedenden bambaşka olduğunu sanıyorsam da, düşük faiz oranından başka hiçbir şey, hem de haklı olarak, bir halkın gönenç durumunun en güvenilir belirtisi olarak görülmemektedir."[161]

Yani daha ilk tümcede Hume, faiz oranının düşüklüğünün bir halkın gönençli durumunun en güvenilir belirtisi olduğu kanısını, zamanında orta malı durumuna gelmiş bulunan beylik bir düşünce olarak anar. Ve gerçekten bu "fikir" herkesçe bilinen bir fikir durumuna gelmek için, Child'dan sonra tam yüz yıl geçirmiştir. Buna karşılık:

> "[Hume'un] faiz oranı üzerindeki düşüncelerinde, *özsel olarak* faiz oranının, durumun [hangi durumun?] gerçek barometresi olduğu ve düşüklüğünün bir halkın gönencinin hemen hemen şaşmaz bir belirtisi bulunduğu *fikrini vurgulamak* gerekir." (s. 130).

Böyle konuşan taraf kayırıcı ve suçlu "kişi" kim? Bay Dühring'den başkası değil.[162]

Öte yandan eleştirel tarihçimizde yapmacıksız bir şaşkınlık uyandıran şey de Hume'un, bazı başarılı fikirler konusunda, "kendini bunların sahibi olarak göstermeye bile kalkmaması"dır. İşte bay Dühring'in başına gelmeyecek bir hal.

Hume'un her değerli maden artışını bir değer düşmesine, kendi öz değerinde, yani metaların değer ölçüsünde bir devrime eşlik eden artış ile nasıl karıştırdığını görmüştük. Bu [sayfa 345] karışıklık Hume'da kaçınılmaz bir şeydi, çünkü değerli madenlerin *değer ölçüsü* görevi üzerine en küçük bir

fikri yoktu. Bu konuda fikri olamazdı, çünkü değer üzerine hiçbir şey bilmiyordu. Değer sözcüğü, incelemelerinde belki yalnızca bir kez görünür, o da Locke'un değerli madenlerin ancak "sanal bir değer"e sahip oldukları yolundaki yanlışını, "onlar özsel olarak saymaca bir değere sahiptir" diyerek biçimsizleştirdiği parçada.[163]

Burada o, yalnızca Petty'nin değil ama İngiliz çağdaşlarından çoğunun da altındadır. Petty'nin uzun zamandan beri aşmış bulunduğu bir aşama olan "*tüccar*"ı üretimin başta gelen iticisi olarak yüceltmeye devam ettiği zaman da aynı "gecikme"nin kanıtını verir. Hume'un incelemelerinde, "bellibaşlı ekonomik ilişkiler" ile uğraştığı yolunda bay Dühring tarafından verilen güvenceye gelince, Hume'un ekonomik çalışmalarının dar çevrenine şaşıp kalmak için, Cantillon'un Adam Smith tarafından adı anılan yapıtına (Hume'un incelemeleri gibi 1752'de, ama yazarın ölümünden yıllarca sonra yayınlanmış yapıt) bakmak yetecektir.[164] Hume, söylenmiş bulunduğu gibi, hatta ekonomi politik alanında bile, bay Dühring'in kendisine verdiği berata karşın saygıdeğer kalır; [sayfa 346] ama bu alanda çağ açmak şöyle dursun, özgün bir araştırıcı bile değildir. Onun iktisat incelemelerinin zamanındaki aydın çevreler üzerindeki etkisi, yalnızca açıklamanın üstünlüğünden değil ama daha da çok o sıralarda serpilip gelişmekte olan sanayi ve ticaretin, başka bir deyişle o zaman İngiltere'de hızla yükselen kapitalist toplumun ilerici ve iyimser bir yüceltilmesi olmasından ileri geliyordu: Yani o toplum, bu incelemeleri "alkışlamak"tan başka bir şey yapamazdı. Yalın bir bilgi yetecek. Tam da Hume'un yaşadığı çağda, toprak sahipleri ve genel olarak zenginlerin vergi yükünü azaltmak için o çok ünlü Robert Walpole tarafından yöntemli bir biçimde kullanılan dolaylı vergiler sistemine karşı İngiliz halk yığınının ne büyük bir tutku ile savaşım verdiğini herkes bilir. Hume'un, kafasından hiç çıkarmadığı ve dolaysız vergilerin en koyu düşmanı, toprak vergisinin en kararlı yandaşı olan yanıtçısı Vanderlint'e karşı, adını anmaksızın kalem tartışması yaptığı *Vergiler Üzerine Deneme*'sinde (*On Taxes*) şunlar okunabilir:

> "İşçinin bu vergileri [tüketim vergileri] *emeğinin fiyatı artmaksızın* çaba ve tasarruf ruhunu artırarak ödeyebilecek durumda olmaması için, gerçekte bunların çok ağır ve çok usdışı biçimde dağıtılmış vergiler olmaları gerekir."[165]

İnsan burada Robert Walpole'un da kendisini dinlediğini sanır, hele buna *Kamu Kredisi Üzerine Deneme*'nin, devlet alacaklılarından vergi toplamının güçlüğü konusunda şöyle dendiği parçası da eklenirse:

> "Onların gelirlerindeki azalış, oktruva ya da gümrüklerin basit bir maddesi görünüşü altında gizlenemez."[166]

Bir İskoçyalıdan da başka türlüsü beklenemeyeceği gibi, Hume'un burjuva kârı için duyduğu hayranlık hiç de platonik bir hayranlık değildir. Kökeni yoksul bir aileye dayandığı halde, 1.000 sterlinlik bir yıllık gelir sahibi oldu ve bunu da, bir Petty sözkonusu olmadığına göre, bay Dühring şu biçimde açıklar: [sayfa 347]

> "İyi bir *özel tasarruf* sayesinde, çok dar olanaklar temeli üzerinde, kimsenin keyfine göre yazma zorunda olmamak durumuna erişmişti."

Bay Dühring, ayrıca:

"Hiçbir zaman partilerin, prenslerin ya da üniversitelerin etkisiyle en küçük bir ödün vermedi" dediği zaman, bilindiği kadarıyla Hume'un bir "Wagener"[167] ile hiçbir zaman ortaklaşa bir yazı işi yapmadığını ama hiç değilse *whig* oligarşisinin yorulmak bilmez bir yandaşı olduğunu, "*Kiliseyi* ve Devlet"i yücelttiğini ve bu değimine karşılık olarak, kendisine önce Paris elçiliğinde sekreterlik görevi ve daha sonra da ondan çok daha önemli ve çok daha kazançlı müsteşarlık görevi verildiğinin doğruluğunu da kuşkusuz itiraf etmek gerekir.

"Siyasal bakımdan Hume, tutucu ve sıkı sıkıya kralcı kanıdaydı ve her zaman da öyle kaldı. Bundan ötürü kurulu kilise yandaşları tarafından, sapkınlıkla Gibbon denli sert bir biçimde suçlandırılmadı" der, yaşlı Schlosser.[168]

"Bu bencil Hume, bu tarih kurcalayıcısı", İngiliz keşişlerini çoluksuz çocuksuz, sadakayla bolluk içinde yaşamakla suçlar, "ama kendisinin de hiçbir zaman ne ailesi, ne karısı oldu; bu adam, devlete yapılmış herhangi bir hizmetle hiçbir zaman hak kazanmaksızın devlet gelirlerinden tıka-basa yiyen, ense kulak adamakıllı yerinde biriydi" der avam takımından o kaba Cobbet.[169] "Yaşamın *pratik* davranışında, başlıca yönlerde bir Kant'ı hayli önceler", der bay Dühring.

Ama *Eleştirel Tarih*'te Hume'a, bu denli abartılmış bir yer neden verilir? Yalnızca bu "ciddi ve ince düşünür", 18. yüzyıl Dühring'i olma onuruna sahip bulunduğu için. Eğer bir Hume "bütün bir bilim dalının [iktisat] kurulmasının aydınlanmış felsefenin bir yapıtı olduğunu" tanıtlamaya [sayfa 348] yarıyorsa, onun müjdeci rolü bütün bir bilim dalının zamanımız için tamamlanışını, yalnızca "aydınlanmış" durumda bulunan felsefeyi gerçeğin mutlak olarak ışık saçan felsefesi haline dönüştürmüş olan ve kendisinin

tıpkı Hume'daki gibi "–Alman toprağı üzerinde şimdiye değin görülmemiş [şey]...–, dar anlamda felsefe saygısının iktisat konusundaki bilimsel çabalarla birleşmiş bulunduğu" şaşılacak adamda bulacağının en iyi güvencesini verir.

İktisatçı olarak kuşkusuz saygıdeğer olan Hume'u, önemi geçmişte yalnızca bay Dühring'in "çağı için kesin önem taşıyan" başarıları üzerinde de öylesine direngenlikle susan o kıskançlık tarafından bilinmezlikten gelinebilmiş birinci sınıf bir iktisat yıldızı durumuna getirilecek kadar şişirilmiş görmemizin nedeni, işte bu.[170] [sayfa 349]

Bilindiği gibi *fizyokratik* okul, bize Quesnay'nin *Tableau économique*'i ile Şimdiye değin iktisat eleştirici ve tarihçilerinin boş yere kafa patlattıkları bir bilmece bırakmıştır. Bir ülkenin tüm zenginliğinin üretim ve dolaşımın fizyokratik anlayışını ortaya koyacak olan bu tablo, daha sonraki iktisatçılar için oldukça karanlık kaldı. Burada da bay Dühring, bizi kesin olarak aydınlatacaktır. "Üretim ve bölüşüm ilişkilerinin bu ekonomik imgesinin *Quesnay'de ne anlama geleceği*" der, ancak "daha önce ona özgü bulunan temel fikirler *adamakıllı irdelenirse*" açıklanabilir.

Ve bu fikirler, şimdiye değin ancak "kararsız bir belirsizlik" ile sunulmuş bulundukları ve Adam Smith'te bile bunların "ana çizgileri tanınamayacak bir durumda" olduğu için, bu irdeleme işi çok gerekli bir şeydir. O da bu nedenle beş koca sayfa, içlerinde her türlü cafcaflı sözler, sürekli yinelemeler ve hesaplı bir düzensizliğin, bay Dühring'in Quesnay'nin "temel fikirleri" üzerine ancak ve ancak yetersizlikleri [sayfa 350] konusunda herkesi uyarmaktan vazgeçmediği "en basit okul kitaplarında" bulunabileceği denli bir şey bildiği uğursuz gerçeğini saklamaya çalışacakları beş sayfa boyunca okuruna ders verir. Henüz yalnızca adı bilinen *Tableau*' nun, geçerken şöyle bir koklanmış olduğunu, ondan sonra örneğin "işe başlama ile sonuç arasındaki ayrım" gibi türlü-çeşitli "derin düşünceler" içine dalındığını görmek, bu girişin "en sancılı yönlerinden" biridir. Her ne denli "bu ayrım Quesnay'nin düşüncelerinde kesin bir biçim altında bulunamaz"sa da, buna karşılık bay Dühring, uzun bir giriş biçimi altındaki "işe başlama"sından, tuhaf bir biçimdeki kısa soluklu "sonuç"una, yani *Tableau*'nun açıklamasına geçtiği anda, bunun şimşek çaktıran bir örneğini verecektir. Öyleyse, Quesnay'nin *Tableau*'su üzerine bay Dühring'in söylemeyi uygun bulduğu şeyin hepsini, ama *sözcüğü sözcüğüne hepsini* verelim:

"İşe başlama"sında bay Dühring, şöyle der:

> “Gelirin [bay Dühring az önce net üründen sözediyordu] *para biçiminde bir değer* olarak alınıp işlenmesi gereği, ona [Quesnay’ye] apaçık bir şey görünüyordu. ... O düşüncelerini hemen, bütün tarımsal ürünlerin ilk elin dışına çıkışları sırasındaki satış sonuçlan olarak varsaydığı *para biçimindeki değerlere bağlar* [!]. Birkaç milyar (yani para biçimindeki değerleri ile, tablosunun sütunlarında işte bu biçimde [!] işlem yapar.”

Böylece Quesnay’nin *Tableau*’da, “net ürün” ya da “net gelir” değerleri dahil, “tarımsal ürünler”in “para biçimindeki değerleri” ile işlem yaptığını üç kez öğrenmiş bulunuyoruz. Daha ilerde şöyle okunabilir:

> “Eğer Quesnay bir gerçekten doğal görme biçimi yolunu tutmuş ve yalnızca değerli madenler ile para niceliğini değil ama *para biçimindeki değerleri* de göz önünde tutmaktan kurtulmuş olaydı. ... Ama böylece o salt *değer tutarları* ile hesap yapar ve net ürünü *a priori para biçiminde bir değer* olarak tasarlar [!]”.

Öyleyse, dördüncü ve beşinci kez olarak: *Tableau*’da [sayfa 351] yalnızca para biçiminde değerler vardır!

> “O [Quesnay] bunu [net ürün] harcamaları çıkartarak ve özsel olarak [işte geleneksel olmayan ama bir o denli kolay olan bir özet] toprak sahibine rant olarak düşen bu değeri *düşünerek* [!] elde etmiştir.”

Hâlâ bir adım bile ilerlemiş değiliz; ama şimdi ilerleyeceğiz:

> “Öte yandan net ürün, *şimdi de* [bu “şimdi de” bir inci!] doğal nesne olarak dolaşıma girer ve böylece ... kısır olarak adlandırılan sınıfın gereksinmelerini karşılamaya yarar. Burada, düşüncenin gidişini belirleyen şeyin bir durumda para biçimindeki değer, öteki durumda ise şeyin kendisi olmasından doğan karışıklık *hemen* [!] görülebilir.”

Bu metaların dolaşıma aynı zamanda hem “doğal nesne”, hem de “para biçiminde değer” olarak girmeleri “karışıklığı”na, görünüşe bakılırsa, genel olarak her meta dolaşımı katlanır. Ama “para biçimindeki değerler” çevresinde durmadan boşuna dönüyoruz, çünkü “Quesnay, ekonomik değerin ikili bir değerlendirmesinden kaçınmak ister”.

Bay Dühring bizi bağışlasın: Aşağıda, Quesnay’nin tablosunun “çözümleme”sinde,[171] “doğal nesneler” olarak çeşitli türdeki ürünler,

yukarda, *Tableau*'nun kendisinde, bunların para biçimindeki değerleri yer alır. Daha sonra Quesnay, yardımcısı rahip Baudeau[172] eliyle, hatta doğal nesneleri tabloda doğrudan doğruya onların para biçimindeki değerlerinin *yanına* yazdırmıştır.[173] [sayfa 352]

Bunca "işe başlama"dan sonra, ensonu "sonuç". Dinleyin, yiğit kişiler:

> "Bununla birlikte [Quesnay tarafından toprak sahiplerine yüklenilen role göre] tutarsızlık, *rant olarak sahiplenilen net ürünün ekonomik dolaşımda ne olduğu* sorulur sorulmaz, hemen ortaya çıkar. Fizyokratik fikirleri ve *Tableau économique*'i, yalnızca bir karışıklık ve mistisizme kadar götürülmüş bir keyfi tutum açıklar."

Siz işin sonuna bakın. Demek ki bay Dühring, "rant olarak sahiplenilen net ürünün (*Tableau*'nun gösterdiği) ekonomik dolaşımda ne olduğu"nu bilmiyor.

Tableau, ona göre, "dört köşeli daire"dir. Fizyokrasinin alfabesini anlamadığını itiraf eder. Sözü ağzında geveledikten , havanda su dövdükten, sola sağa sıçradıktan sonra, sersemletici zevzekliklere, öykülere, oyalamalara, yinelemelere ve üçkağıtçılıklara atıldıktan sonra bizi "Quesnay' nin *Tableau*'sunun anlamı" üzerindeki korkunç açıklamaya hazırlamaktan başka hiçbir amacı olmayan bütün bu oyundan sonra, – tüm bunların sonucu olarak bay Dühring, utanılacak şekilde *bu konuda hiçbir şey bilmediğini* itiraf eder.

Bu acı gizden, Horatius'un dediği gibi, fizyokratlar ülkesinde atının terkisinde gezdirdiği bu kara kaygıdan bir kez kurtulduktan sonra, "ciddi ve ince düşünür"ümüz zurnasını neşe ile yeni baştan ağzına alır: "Quesnay'nin aslında oldukça yalın olan [!] *Tableau*'sunda her yöne [topu topu altı yön!] çizdiği ve net ürünün dolaşımını göstermeleri gereken çizgiler", "Sütunların bu garip bağdaşımına" matematik bir mucizenin karışıp karışmadığını sormaya götürür ve Quesnay'nin dört köşeli daire ile uğraştığını hatırlatır, vb.. Bu çizgiler, bütün yalınlıklarına karşın, bay Dühring için kendi öz itirafına göre anlaşılmaz şeyler olarak kaldıklarından, onları bilinen davranışına göre, saygınlıktan düşürmek zorundadır; bundan sonra cansıkıcı *Tableau*'ya ölüm vuruşunu korkusuzca [sayfa 353] indirebilir: "Net ürünü bu *en sakıncalı yönü* altında göz önünde tutarak" vb., *Tableau économique*'den, orada yer alan net ürün tarafından oynanan rolden hiçbir şey anlamadığının zoraki itirafı, – işte bay Dühring'in "net ürününün en sakıncalı yönü" dediği şey, bu! Ne iç karartıcı mizah.[174]

Ama, Quesnay'nin *Tableau*'su konusunda okurlarımızın, iktisat bilgilerini "ilk el"den bay Dühring'den alan kimselerin zorunlu olarak içine düştükleri o korkunç kararsızlık içinde kalmamaları için, kısaca birkaç bilgi verelim.[175]

Bilinir ki fizyokratlarda toplum üç sınıfa bölünür: l° Üretken, yani tarımdaki etkinliği gerçek olan sınıf, çiftlik kiracıları ve tarım işçileri; bunlara, emekleri bir fazlalık, yani rant bıraktığı için üretken adı verilir; 2° Bu fazlalığı sahiplenen ve hizmetkarları ile birlikte toprak sahiplerini kapsayan sınıf; genel olarak paraları devlet tarafından ödenen memurlar ile birlikte prens ve ensonu, öşürü sahiplenen kurul niteliğiyle Kilise. Kısaltmak için, bundan sonra birinci sınıfı yalnızca "çiftlik kiracıları", ikinci sınıfı da "toprak sahipleri" olarak adlandıracağız; 3° Sanayici ya da kısır sınıf, – fizyokratların kanısına göre, üretken sınıf tarafından sağlanan ilkel maddelere, tastamam bu maddelerden geçim araçları biçimi altında tükettiği kadar değer eklediği için kısır. Böylece Quesnay'nin *Tableau*'su, bir ülkenin (gerçekte Fransa'nın) tüm yıllık ürününün bu üç sınıf arasındaki dolaşım ve yıllık yeniden-üretime hizmet etme biçimini gösterecektir.

Tableau'nun Normandie, Picardie, Ile-de-France ve başka birkaç Fransız ilinin örnek hizmeti gördüğü ilk varsayımı, toprağın kiralanması sisteminin ve onunla birlikte Quesnay çağındaki anlamıyla büyük tarımın, genel olarak yaygınlaşmış olmasıdır. Bunun sonucu, çiftlik kiracısı tarımın gerçek yöneticisi olarak görünür, *Tableau*'da tüm üretken (tarım yapan) sınıfı temsil eder ve toprak sahibine para olarak bir rant öder. Çiftlik kiracılarının tümü, adı geçen illerin [sayfa 354] en iyi işlenen çiftliklerinin bir kez daha belirleyici olduklar, bir tahmin uyarınca, kendine beşte-biri, yani 2 milyarı her yıl yenilenecek işletme fonu olan 10 milyar liralık bir avans ayrıldığını görür.

Öteki varsayımlar: l° Yalınlık nedeniyle fiyatlar değişmez ve yeniden-üretim yalın (basit) yeniden-üretim olacak; 2° Herhangi bir sınıf içinde oluşan dolaşım dıştalanacak ve yalnızca sınıftan sınıfa olan dolaşım gözönünde tutulacak; 3° İşletme yılı içinde sınıftan sınıfa olan bütün alım ve satımlar tek bir toplam olarak toplanacak. Son olarak Quesnay çağında, aşağı yukarı bütün Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da köylü ailesine özgü ev sanayisinin, beslenme gereksinmeleri dışında kalan gereksinmelerinin de en önemli bölümünü fazlasıyla sağladığı ve bu nedenle burada tarımın normal tamamlayıcısı olarak varsayıldığı anımsanacaktır.

Tableau'nun hareket noktası tüm rekolte, bu nedenle en yukarda yer alan toprağın yıllık meyvelerinin brüt ürünü ya da ülkenin, yani bu durumda Fransa'nın, "toplam yeniden üretimi"dir. Bu brüt ürünün değer büyüklüğü, toprak ürünlerinin tecimen uluslardaki ortalama fiyatlarına göre tahmin edilmiştir. Bu büyüklük, o çağın olanaklı olan istatistik değerlendirmelerine göre, Fransa'da brüt tarım ürününün para olarak değerini aşağı yukarı yansıtan bir tutar olan beş milyar liraya yükselir. Quesnay'nin *Tableau*'sunda beş *tournois* lirasıyla değil de "birkaç milyar ile", bilindiği gibi beş milyar ile "işlem" yapmasının nedeni, aslında işte budur.

Beş milyarlık bir değerdeki toplam brüt ürün, demek ki üretken sınıfın, yani en başta onu on milyarlık bir avansa karşılık düşen iki milyarlık bir işletme fonu harcayarak üreten çiftlik kiracılarının elinde bulunur. İşletme fonunun yenilenmesi, o halde tarımda doğrudan doğruya çalışan kimselerin bakımı için de zorunlu tarımsal ürünler, aşlık, hammaddeler vb., toplam rekolteden mal olarak alınır ve yeni tarımsal üretim için harcanır. Bir kez saptanmış ölçek içinde, söylemiş bulunduğumuz gibi, değişmez fiyatlar ve yalın bir yeniden üretim varsayıldığından, brüt ürün üzerinden alınan [sayfa 355] bu parçanın para olarak değeri iki milyar liraya eşittir. Öyleyse bu parça, genel dolaşıma girmez. Çünkü, daha önce belirtildiği gibi dolaşım, çeşitli sınıflar arasında değil de her sınıfın kendi sınırları *içinde* oluştuğu ölçüde, *Tableau*'dan dıştalanmıştır.

İşletme fonunun brüt ürün yardımı ile yenilenmesinden sonra, geriye iki milyarı yiyecek maddeleri ve bir milyarı da hammaddeler biçiminde üç milyarlık bir artık kalır. Ama çiftlik kiracılarının toprak sahiplerine ödemek zorunda oldukları rant, bunun ancak üçte-ikisine, yani iki milyara değin yükselebilir. Bu iki milyarın neden tek başına "net ürün" ya da "net gelir" başlığı altında yer aldığını birazdan göreceğiz.

Tarımın üç milyarı genel dolaşıma giren beş milyarlık bir değer tutarındaki "toplam yeniden-üretim"inden başka ulusun tüm "küçük tasarruf"unu oluşturan iki milyar tutarında bir serbest (likit) para da çiftlik kiracılarının elinde bulunur.

Bu işin nedeni de şu:

Tableau'nun hareket noktası toplam ürün olduğu için, bu hareket noktası, aynı zamanda bir ekonomik yılın, örneğin kendisinden sonra yeni bir ekonomik yılın başladığı 1758 yılının varış noktasını da oluşturur. Bu yeni 1759 yılı boyunca, brüt ürünün dolaşıma ayrılmış parçası, bir dizi tek tek ödemeler, alımlar ve satımlar aracıyla, öteki iki sınıf arasında bölüşülür.

Bu birbiri ardına gelen dağınık ve bütün bir yıl üzerine yayılan hareket –*Tableau* için herhalde olması gerektiği gibi–, gene de her biri bir tek kezde yılın tamamını kaplayan birkaç belirtici eylem biçiminde yoğunlaşırlar. Böylelikle 1758 yılı sonunda, çiftlik kiracıları sınıfının 1757 yılı için toprak sahiplerine rant biçimi altında ödemiş olduğu para, gene ona geri döner (*Tableau*, bunun nasıl olduğunu gösterecektir) ve böylece 1759'da bu iki milyar, yeniden dolaşıma sokulabilir. Ne var ki bu tutar, Quesnay' nin de belirttiği gibi, aslında ödemelerin sürekli olarak küçük parçalar biçiminde yinelendiği ülkenin (Fransa), gerçekte toplam dolaşımı bakımından gerekli olandan çok daha büyük olduğu için, çiftlik kiracılarının elinde bulunan iki milyar lira, ulus [sayfa 356] içinde dolaşan paranın toplam tutarını temsil eder.

Rantı cebine indiren toprak sahipleri sınıfı önce, büyük bir olasılıkla bugün de olduğu gibi, ödemelerde parayı alan taraf rolünde görünür. Quesnay'nin varsayımına göre, asıl toprak sahiplerinin eline iki milyarlık rantın ancak 4/7'si geçer, 2/7'si hükümete ve 1/7'si de kilise öşürcülerine gider. Quesnay'nin zamanında Kilise, Fransa'nın en büyük toprak sahibi idi ve ayrıca geri kalan tüm toprak mülkiyetinin öşürünü de o alıyordu.

"Kısır" sınıf tarafından bir yıl boyunca harcanan işletme sermayesi (yıllık avanslar), hammaddeler biçiminde, bir milyarlık bir değerden oluşur; yalnızca hammaddeler biçiminde, çünkü aletler, makineler vb., bu sınıfın kendi ürünleri arasında sayılır. Bu sınıfın sanayileri pratiğinde bu ürünlerin oynadığı birçok role gelince, bu roller *Tableau*'yu, yalnızca sınıfın sınırları içinde oluşan meta ve para dolaşımından daha çok ilgilendirmez. Kısır sınıfın, hammaddeleri sayesinde mamul metalar haline dönüştürdüğü emek ücreti, kısmen doğrudan doğruya üretken sınıftan, kısmen dolaylı olarak toprak sahipleri aracılığıyla aldığı yaşama araçları değerine eşittir. Bu sınıf, kendi içinde kapitalistler ve ücretliler olarak bölünmesine karşın, Quesnay'nin temel anlayışına göre tüm sınıf durumunda, üretken sınıf ile toprak sahiplerinin ücretli görevlisidir. Sınai üretimin tümü ve sonuç olarak rekolteyi izleyen yıl üzerine dağılan dolaşımın da tümü, aynı biçimde tek bir toplam olarak birleştirilirler. Bu nedenle *Tableau*'da gösterilen hareketin başlangıcında, kısır sınıfın yıllık meta üretiminin tamamen kendi elinde bulunduğu, demek ki tüm işletme fonu ya da bir milyar değerindeki hammaddelerin, yarısının bu dönüşüm sırasında tüketilen yaşama araçlarının değerini temsil ettiği iki milyar değerindeki meta biçimine dönüşmüş olduğu varsayılır. Burada bir karşıkoymada bulunulabilir: Ama kısır sınıf, kendi ev gereksinmeleri için sanayi ürünleri de tüketir; eğer

ürünlerin hepsi dolaşım yoluyla öteki sınıflara geçerse, bunlar nerede yer alır? Bu konuda, bize şu yanıt verilir: Kısır sınıf, yalnızca [sayfa 357] kendi metalarının bir bölümünü tüketmekle kalmaz ama ayrıca, bunun olanaklı olduğunca çoğunu elinde tutmaya da çalışır. Öyleyse, dolaşıma giren metalarını kendi gerçek değerlerinin üzerinde bir değerle satar ve biz bu metaları üretiminin toplam değeri olarak değerlendirdiğimize göre, böyle de yapması gerekir. Ama gene de, *Tableau*'nun saptamalarında bu, hiçbir şeyi değiştirmez; çünkü öteki iki sınıf, yapılmış metaları ancak toplam üretimleri değerine alırlar.

Öyleyse şimdi üç ayrı sınıfın *Tableau*'nun gösterdiği hareketin başlangıcındaki ekonomik konumunu biliyoruz.

Üretken sınıf, işletme sermayesinin mal olarak yenilenmesinden sonra, üç milyarlık brüt tarımsal ürün ile birlikte iki milyar parayı da elinde tutar. Toprak sahipleri sınıfı, önce yalnızca üretken sınıftan iki milyarlık bir rant hakkı ile kendini gösterir. Kısır sınıf, iki milyarlık mamul beslenme maddesine sahiptir. Bu üç sınıftan yalnızca ikisini ilgilendiren bir dolaşıma fizyokratlar arasında eksik dolaşım, üçünü de ilgilendiren bir dolaşıma ise tam dolaşım adı verilir.

Şimdi *Tableau économique*'in kendisine geçelim.

Birinci dolaşım (eksik dolaşım): Çiftlik kiracıları toprak sahiplerine, kendilerine düşen rantı, yani iki milyar parayı, karşılıksız olarak öderler. Bu milyarlardan biri ile toprak sahipleri çiftlik kiracılarından yaşama araçları satın alırlar; böylece rantı ödemek için harcanmış paranın bir yarısı gene çiftlik kiracılarına geri döner.

Quesnay, *Analyse du Tableau Économique*'inde, toprak rantının yedide-ikisini alan devlet ile yedide-birini alan kiliseden uzun boylu söz etmez, çünkü onların toplumsal rolleri herkes tarafından bilinir. Asıl toprak sahipleri ile ilgili olarak onların, içinde hizmetlerindeki bütün insanların harcamalarının da yer aldığı harcamalarının, "mülklerinin korunması ve iyileştirilmesi ve ekiminin artırılması için" kullanılan o çok küçük parça dışında, hiç değilse çok büyük bir bölümü bakımından, kısır harcamalar olduklarını söyler. Ama "doğal hukuk"a göre, onların öz görevleri, "ana-baba kalıtlarının yönetme çalışmaları ve onarım giderleri"ni[176] üzerlerine [sayfa 358] almak, ya da sonradan açıklandığı gibi, toprak avanslarını, yani toprağı hazırlamak ve çiftlikleri, çiftlik kiracısının sermayesinin hepsini salt gerçek ekim işine ayırmasını sağlayan her türlü katkılarla donatmak için yaptıkları harcamaları yapmaktır.

İkinci dolaşım (tam dolaşım): Henüz ellerinde bulunan ikinci milyar ile, toprak sahipleri kısır sınıftan yapılmış (mamul) maddeler ve kısır sınıf da bu biçimde eline geçen para ile çiftlik kiracılarından aynı tutarda yaşama araçları satın alırlar.

Üçüncü dolaşım (eksik dolaşım): Bir milyar para ile, çiftlik kiracıları kısır sınıftan aynı tutarda yapılmış maddeler satın alırlar; bu metaların büyük bir bölümü tarımsal aletler ve ekim için gerekli öteki üretim araçlarından oluşur. Kısır sınıf, kendi öz-işletme sermayesinin yenilenmesi için bir milyar ile hammaddeler satın alarak aynı parayı çiftlik kiracılarına geri verir. Böylelikle, çiftlik kiracılarının rantın ödenmesi için harcadıkları iki milyar para kendilerine geri dönmüş ve hareket de tamamlanmış olur. Ve böylece büyük bilmece, ekonomik dolaşımda "rant biçimi altında sahiplenilen net ürünün ne olduğunu" bilme sorunu da çözülmüş bulunur.

Yukarda, sürecin başında, üretken sınıfın elinde üç milyarlık bir artığa sahiptik. Bunun yalnızca iki milyarı net ürün olarak rant biçimi altında toprak sahiplerine ödenmişti. Artığın (fazlalığın) üçüncü milyarı, on milyar için, yüzde-on üzerinden, çiftlik kiracılarının toplam fon yatırımının faizini oluşturur. Onlar bu faizi –dikkat edilsin– dolaşımdan almazlar; elleri arasında mal olarak bulunur ve onu dolaşım aracıyla eşit değerde yapılmış meta biçimine dönüştürerek gerçekleştirmekten başka bir şey yapmazlar.

Bu faiz olmadıkça, tarımın baş yürütücüsü olan çiftlik kiracısı, tarıma sermaye yatırmaz. Daha bu görüş açısından, tarımsal gelir *artığının* faizi temsil eden bölümünün çiftlik kiracısı tarafından sahiplenilmesi fizyokratlara göre [sayfa 359] yeniden-üretimin çiftlik kiracıları sınıfı denli zorunlu bir koşuludur ve sonuç olarak bu öğe "net ürün" ya da ulusal "net gelir" kategorisi içinde sayılamaz; çünkü bu son kategori, ulusal yeniden-üretimin dolaysız gereksinmeleri gözönünde tutulmaksızın tüketilebilmesi ile ayırdedilir. Ama Quesnay'ye göre bu bir milyarlık fon, büyük bölümü bakımından yıl içinde zorunlu duruma gelen onarımlar ve fon yatırımının kısmi yenilenmesi için kullanılır; ayrıca kazalara karşı yedek fon hizmeti görür; son olarak, olanaklı olduğu yerde, yatırım fonu ve işletme sermayesinin artırılmasına ve toprağın iyileştirilmesi ile ekimin genişletilmesine yarar.

Bütün süreç, kuşkusuz, "oldukça yalın"dır. Dolaşıma, çiftlik kiracıları tarafından, rantın ödenmesi için iki milyarlık para ile üçte-ikisi yaşama araçları ve üçte-biri hammadde olmak üzere üç milyarlık ürün; kısır sınıf tarafından da iki milyarlık yapılmış madde sokulmuştur. İki milyarlık bir

tutardaki varoluş araçları üzerinden, bunun bir yarısı toprak sahipleri ve hizmetkarları, öteki yarısı da çalışması karşılığı olarak kısır sınıf tarafından tüketilmiştir. Bir milyarlık hammadde, bu aynı sınıfın işletme sermayesini yeniler. İki milyar tutan dolaşımdaki yapılmış maddelerin bir yarısı toprak sahiplerine, öteki yarısı da çiftlik kiracılarına düşer; bu öteki yarı, çiftlik kiracıları için fon yatırımlarının ilk elde tarımsal yeniden-üretimden elde edilen faizinin değişime uğramış bir biçiminden başka bir şey değildir. Çiftlik kiracısının, rantı ödeyerek dolaşıma soktuğu paraya gelince, bu para, ürünlerinin satışı yoluyla ona geri gelir ve böylece aynı çevrim (*cycle*) bir sonraki yıl içinde bir daha yinelenir.[177]

Şimdi bay Dühring'in, "geleneksel yalın çözümleme"den öylesine yüksek "gerçekten eleştirel" betimlemesine hayran olunsun. Quesnay'nin *Tableau*'da yalnızca para biçimindeki değerlerle işlem yaptığını görmenin ne denli sıkıcı bir şey olduğunu gizemi bir havayla beş kez arka arkaya yineledikten sonra, ki bunun doğru olmadığı da görüldü, en sonunda [sayfa 360] "rant biçimi altında sahiplenilen (temellük) net ürünün ekonomik dolaşımda ne olduğu"nu sorar sormaz, *Tableau économique*'i yalnızca "mistisizme değin götürülmüş bir karışıklık ve bir keyfi tutum ile" açıklama sonucuna varır. *Tableau*'nun, yıllık yeniden-üretim sürecinin dolaşım aracılığıyla oluştuğu biçimiyle, zamanı için yalın olduğu denli dahice de olan açıklamasının, ekonomik dolaşımda bu net ürünün ne olduğunu çok doğru bir biçimde dile getirdiğini görmüş bulunuyoruz ve böylece "mistisizm", "karışıklık ve keyfi tutum", bir kez daha, "hepsi arasında en sakıncalı yön" ve fizyokratik irdelemelerin tek "net ürün"ü olarak yalnızca bay Dühring'in üstünde kalır.

Bay Dühring, fizyokratların teorisi ile ne denli içli-dışlı ise, onların tarihsel etkileri ile de o denli içli-dışlı. Bize, "Turgot ile fizyokrasi, Fransa' da pratik ve teorik taçlanmasını bulmuştu" diye ders verir. Ama Mirabeau, ekonomik görüşlerinde özsel olarak fizyokratmış, iktisat alanında 1789 Kurucu Meclisinde en büyük yetke imiş, bu meclis fizyokratik tezlerden büyük bir bölümünü teoriden pratiğe geçirmişmiş ve hele toprak mülkiyeti tarafından "karşılıksız olarak" sahiplenilen net ürün üzerine ağır bir vergi koymuşmuş, bütün bunlar "bir" Dühring için hiç olmamış şeyler.

1691-1752 dönemi üzerindeki uzun bir çizginin Hume'un bütün öncellerini silmesi gibi, bir başka çizgi de, Hume'dan Adam Smith'e kadar uzanan dönem içinde, Sir James Steuart'ı çizer. Onun, tarihsel önemi bir yana, ekonomi politik alanını sürekli olarak zenginleştirmiş bulunan tüm

büyük yapıtından,[178] bay Dühring'in "girişim"inde tek hece bile yok. Buna karşılık, onun Adam Smith çağının "bir *profesör*"ü olduğunu söyleyerek, Steuart'a özel sözlüğünde yer alan en ağır sövgüyü, savurur. Ne yazık ki, bu lekeleme katıksız bir uydurmadır. Gerçekte Steuart, sözde Steuart'ların fesat hareketine katılmış olması yüzünden Büyük Britanya'dan kovulmuş, anakara üzerindeki uzun eğleşme ve yolculuklarından [sayfa 361] çeşitli ülkelerin ekonomik durumu ile içli-dışlı olmak için yararlanan büyük bir İskoçyalı toprak sahibi idi.[179]

Sözün kısası, *Eleştirel Tarih*'e göre bütün geçmiş iktisatçılar, yalnızca ya bay Dühring'in daha derin ve daha "kesin" temellerine "başlangıç bilgileri" vermek, ya da ona, kendi değimsizlikleriyle, bir açmalık sağlamak değerine sahiptirler. Bununla birlikte iktisatta bile, yalnızca "daha derin temeller"in "ilk bilgiler"ini değil, ama bu temellerin, doğa felsefesinde buyurulduğu gibi, kendilerinden başlayarak "geliştirilmiş" olmayıp, gerçekten "bileştirilmiş" bulunduğu ilkeleri oluşturan birkaç kahraman var; örneğin, bir Ferrier ve başkalarının "biraz ince" merkantilist öğretilerini, Alman fabrikatörler yararına, "daha güçlü" bir söz ebeliğiyle şişiren o "görülmemiş derecede ünlü" *List*; sonra, "Ricardo'nun sistemi bir düzensizlik sistemidir. ... Sınıflar arasında düşmanlık yaratma sonucuna varır. ... Yapıtı, toprakların paylaşılması, [sayfa 362] savaş ve yakma aracıyla erkliğe can atan demagogun elkitabıdır" tümcelerinde bilgisinin içten özünü oraya koyan *Carey*.[180]

Ensonu, ağız tatlandırmak için, London City'nin karışık kafası *MacLeod*.[181]

Sonuç olarak, bugün ve yakın gelecekte, ekonomi politik tarihini irdelemek isteyen kimseler, bay Dühring'e özgü "parlak üsluplu tarih yazma biçimi"ne güvenmektense, "sulandırılmış şeyler","en basit okul kitapları"nın "yuvarlak" ve "sulu yavan yemekleri" ile içli-dışlı olmakla daha güvenilir güvencelerle kuşatılmakta devam edeceklerdir.

*

Peki, ensonunda bay Dühring tarafından “kendi malı olarak yaratılmış” ekonomi politik sistemi üzerindeki çözümlememizden ne çıkar? Yalnızca bütün bu büyük sözler ve daha da büyük vaatlerle, tıpkı Felsefede olduğu gibi aldatılmış [sayfa 363] bulunduğumuz gerçeği. Değer teorisi, “ekonomik sistemlerin sağlamlığının bu denek taşı”, bay Dühring’in değerden birbirinden büsbütün farklı ve birbiriyle açık çelişki durumunda beş ayrı şey anladığı; öyleyse, en hafif deyimiyle, ne istediğini kendisinin de bilmediği sonucuna vardı. O denli tantanayla ilân edilen “tüm iktisadın doğal yasaları”nın, herkes tarafından bilinen ve hatta her zaman o denli de doğru anlaşılmamış en kötü cinsten yavanlıklar oldukları görüldü. Ekonomik olaylar üzerine “özel olarak yaratılmış sistem”in bize vermeye yetenekli olduğu tek açıklama, bunların “zor” sonuçları olduklarıdır, – binlerce yıldan beri her ulustaki hamkafanın başına gelen her sıkıntıdan kurtulmasına yarayan ve bize bu konuda yeni hiçbir şey öğretmeyen formül. Bu zoru, kökeni ve sonuçlan içinde irdeleyecek yerde bay Dühring, bütün ekonomik olayların açıklanmasının son ve kesin nedeni olarak, büyük bir gönül borcu içinde, yalın “zor” *sözcüğü* ile avunmamızı telkin eder. Emeğin kapitalist sömürüsü üzerine başka açıklamalar vermek zorunda kalınca, önce bunu genel olarak haraç ve pahalanmaya dayanan bir şey olarak gösterir, böylece Proudhon’un “zorla-alma”sını (*Prélèvement*) tamamen kendine maleder ve daha sonra bu sömürüyü, özelde marksist artı-emek, artı-ürün ve artı-değer teorisi yardımı ile açıklar. Böylece, her ikisini de bir solukta kopya ederek, tamamen çelişik iki anlayış türünü başarılı bir biçimde uzlaştırma becerisini gösterir. Ve nasıl Felsefede, sulandırarak durmadan sömürdüğü Hegel’e

sövmek için yeterince sövgü bulamıyorduysa, *Eleştirel Tarih*'te de tıpkı öyle, Marks'ın sınırsız kötülenmesi, ancak ve ancak *Dersler*'de sermaye ve emek üzerine biraz ussal olarak bulunabilecek her şeyin, Marks'in sulandırılmış bir çalıntısından başka bir şey olmadığını gizlemeye yarar. "Büyük toprak sahibi"ni, *Dersler*'de, toprağın gerçekte tüm tarihin çıkış noktası olan aşiret ve köy toplulukları tarafından kolektif mülkiyeti üzerine tek sözcük bilmeksizin, uygar halklar tarihinin kökenine koyan bilgisizlik, günümüzde aşağı yukarı us almaz bir şey olan bu bilgisizlik, *Eleştirel Tarih*'te kendi kendine, [sayfa 364] izlenmeyecek birkaç örneğini vermiş bulunduğumuz "tarihsel çevrenin evrensel genişliği" madalyasını veren bilgisizlik tarafından hemen hemen geride bırakılır. Kısacası: önce büyük bir kendisini överek "işe başlama"sı, şarlatanca gürültü patırtılar, birbirinden baskın vaatler; sonra da... sıfıra eşit "sonuç". [sayfa 365]

125 Bu bölümün Marks tarafından yazıldığı ve Engels'in, *Anti-Dühring*'in, çeşitli baskılarına uyarlamak için onu gözden geçirmekten başka bir şey yapmadığı bilinir (ikinci ve üçüncü önsözlere bakınız). Ne var ki "*Ekonomi Politiğin Eleştirel Tarihi* Üzerine Marjinal Notlar"ın, Marks'ın kendisi tarafından kaleme alındığı biçimiyle, özgün elyazması da elimizde bulunuyor. Bu elyazması, ilk kez olarak Marks-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından, Engels'in ölümünün 40. yıldönümü dolayısıyla Moskova'da, 1935 yılında çıkarılan bir cilt içinde yayımlanmıştı. O metin, bu bölümün metni ile birçok noktada tam bir tıpkılık gösterir. Bundan ötürü o metni, tam olarak vermekten vazgeçiyor ve "Marjinal Notlar" metninin başlıca değişik biçimlerini dipnot olarak eklemekle yetiniyoruz.

"Marjinal Notlar"ın üç versiyonu var: Marks'ın karalamaları olan iki not defteri ile Marks tarafından Engels'e aktarılan metin olan ve "*Eleştirel Tarih Üzerine*" bölümünün kesin yazılışına temel hizmeti gören temize çekilmiş kopya. Dipnotlarımızdan her birine, eğer Marks'ın temize çektiği "Marjinal Notlar"ın kendinden alınmışlarsa (MN), birinci not defterinden alınmışlarsa (M1) ve ikinci not defterinden alınmışlarsa (M2) işaretini koyuyoruz.

126 Marks'ın "Yunan İlkçağı" başlığım taşıyan elyazması işte burada başlar.

127 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 379. -Ed.

128 *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 67. -Ed.

129 Ml'de bundan sonra şunlar okunur:

Ama Dühring bize, hemen kendi ürünü bir bilgelikmiş gibi "bilimin biraz ciddi bir kuruluşunun Hume ve Adam Smith'ten sonra başladığını" söyler (s.15). Bu buluşun ne olduğunu göreceğiz.

Kutz ve Roscher Üzerine Dühring'in Haksızlıkları (s. 14). Bu vesileyle Roscher'in *İngiliz Ekonomi Politiğin Tarihine Katkı*'sının adını anmaktan özellikle kaçınır; "haklı nedenler"i olan bir

davranış, çünkü orada bilgisizliği içinde çok yararlı her türlü not bulmuştur.

(Gene bu vesileyle, List'in "ölçüştürülemez derecede üstün büyüklüğü" s. 16.)

İlkçağı (ilkçağın ekonomik ilişkilerini) irdelemek için, onun "her şeyden önce hiçbir zaman yalanlanmayan ilişkiler ve yasalar üzerine sağlam bir teoriye gereksinmesi var" (16).

130 Stirner'in ünlü yapıtına anıştırma. -ç.

131 MN'de şöyle devam eder:

Aristoteles'in, "her Kthma"nın, biri, ömeğin kunduranın giyilme yararlılığı gibi, şey olarak ona özgü, öteki şey olarak ona özgü olmayan, değişilebilir olma gibi "ikili bir yararlılığı olduğu" yolundaki tezi olan [h (özellikle gjhsz) metablpch ... allaghz enecen] parçaya kendin bak, çünkü rusça nedeniyle yunancayı doğru yazmasını bilmiyorum, (*Eleştiriye Katkı*, s. 3, n° 1.) – Bu tez yalnızca "çok bayağı ve çocukça" bir biçimde anlatılmakla kalmaz (s. 18) ama bu tezde "kullanım-değeri ile değişim-değeri arasında bir ayrım" bulanlar, kendilerini ayrıca, "hemen şu son zamanlarda" ve "yalnızca en ileri sistem çerçevesinde", yani bay Dühring'in sisteminin ta kendisi çerçevesinde, kullanım-değeri ile değişim-değerinin hükümden düştüğünü unutma "düşlem"ine de kaptırırlar.

132 Aristote, *De republica*, Kitap I, Bölüm 9. -Ed.

133 *Kapital*, Birinci Cilt, Ondördüncü Bölüm, s. 379-382. -Ed.

134 Platon, *République*, Kitap II. -Ed.

135 Xenophon, *Cyropédie*, Kitap VIII, Bölüm 2. -Ed.

136 Wilhelm Roscher, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, 3. baskı, Stuttgart ve Augsbourg 1858, s. 86. -Ed.

137 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 763-767. -Ed.

138 Aristote, *De republica*, Kitap I. Bölüm 8-10. -Ed.

139 Aristote, *Ethique à Nicomaque*, Kitap V, Bölüm 8. -Ed.

140 Friedrich List, *Das nationale System der politischen Ökonomie*, c. I. Stutgart ve Tübingen 1841, s. 451 ve 456. -Ed.

141 MN'de yukarda "Bay Dühring'in merkantilizm üzerindeki bölümüne gelince" diye başlayan paragraftan önce şu parça gelir:

II. MERKANTİLİZM

"Demek ki kesinlikle söylemek gerekirse, *bilim* olarak merkantil sistem yoktur. ... *Öyleyse*, sistemlerin bilinen üçlüsü içinde (merkantil sistem, fizyokrasi ve sınai sistem) anılmasını kınamak gerek" (27). Öte yandan: "Sistemler [üç sistem) ... gerçekten vardır ve engellenmesi gereken tek şey ... merkantil sistemin sunduğu biçimdeki pratik davranış kurallarını yorumlama ya da formüle etme biçimindeki virtüözlüklerin ... fizyokratlardaki ... bağımsız teorik saptamalar ile *tek bir türdeş birlik* içinde karıştırılmalarıdır" (29)!?![a]

[a] M1'de şöyle devam eder:

Yüksekten atan saçmalık!

Peki ama 19. yüzyılın bay Dühring'e benzer birkaç gizli merkantilisti dışında , böyle bir suç kim işledi? Ama *hiçbir* sözde ekonomi politik *sistemi*, gerçek anlamda "bilim olarak kesinlikle" mevcut değildir.

Ekonomi politik tarihi bakımdan hepsinin, sistemin ya da burjuva iktisadı, daha doğusu kapitalist iktisat sistemindeki şu ya da bu halkanın gerçek teorik dışavurumları olarak göreli bir değeri vardır. Yalnızca bay Dühring türünden bir metafizikçi, bu çeşitli uğrakları "tek bir türdeş birlik içinde" birbirine karıştırabilir.

142 MN'de şöyle izler:

III. DAHA USSAL BİR İKTİSAT ÖĞRETİSİNİN GEÇMİŞ ÖRNEKLERİ VE GÖSTERGELERİ.
PETTY.

Parlak üsluplu tarih yazma biçiminin en büyük “iç” yanlarından biri (ve beyaz kağıdı karalamak için, bu yan “dıştan” çok üretkendir) şuna dayanır ki Dühring, daha sonra o portre sayesinde yapıtlarının ayırdedici özelliğini yeniden kurmak üzere, herkesin bildiği biyografik notlar yardımıyla çeşitli iktisatçıların bir portre taslağırı yapar. Böylece, Petty’nin çok çeşitli yaşamından, kolayca “bol sayıda boş düşünce içeren ve gerçekte ciddiyet olarak ciddi işadamı türünden başka bir şey tanımayan bir kafa yapısı” (64) çıkar. (Gerçekte *hakiki* ciddiyet olarak ... ciddi işadamı *türünün* nasıl tanınacağını anlamak güç.) “Petty’nin *anlayışının* en güçsüz yanı, kendini ... kavramların iç ve biraz da ince ayrımları bakımından duyarlık yoksunluğunda gösterir” (53). “Petty’e karşı, kendi öz işlerini sonunda 1.500 sterlinlik bir yıllık gelire sahip olacak biçimde yürüttüğü için saygı besleyecek kimseler bulunacaktır.” Ayrıca Petty, “İngiliz papaz sınıfının türlü oyunlarını son derece göze çarpan bir biçimde” kopya etme “virtüözite”sine de sahipti, vb..

143 William Petty, *A Treatise on Taxes and Contributions*.... London 1662, s. 24-25. -Ed.

144 “Ve büyük şeylerden küçük şeylere inmek gerekirse...”den başlayarak bu parça MN’de yoktur. -Ed.

145 Petty, *Quantulumcumque*...’unu 1682’de yazdı ve 1695’te Londra’da yayımladı. *The Political Anatomy of Ireland 1672*’de yazılmış ve 1691’de Londra’da yayınlanmıştır. -Ed.

146 Lavoisier, *De la richesse territoriale du Royaume de France* (Paris 1791), *Essai de la population de la Ville de Paris*.... ve matematikçi Lagrange ile birlikte, *Essai d’arithmétique politique*... (Paris 1791) adlı iktisadi çalışmalar da yazmıştır. -Ed.

147 MN’de bundan sonra şu başlık gelir: BOISGIULLEBERT VE LAW

148 Pierre Boisguillebert, “*Dissertation sur la nature des richesses, de l’argent et des tributs*...” Bölüm II, *Économistes financiers du XVIII. siècle* içinde, Paris 1843, s. 397. -Ed.

149 M1’de şöyle devam eder:

Görülüyor: Dühring eski yazarlar karşısında hep *privat-dozent rolü* oynar ve onlara sınav notları vererek yetkilerini aşar. Bizzat bay Dühring hakkında onun hiçbir zaman “ince” olmasa da, “merkantilizmin modern değişimini yaptığı” söylenebilir. Gerçekten bay Dühring, üretim meta üretim biçimi içinde yapılır olmaktan çıktığı zaman bile, paranın rolünü oynamaya devam edeceğini varsayar.

Dühring, Boisguillebert’ten Law’a geçer.

Law: İskoçya bankalarını inceleyen Adam Smith, kitap II, bölüm 2, (bu arada denk düştükçe Law’u da eleştirir), –ötekiler arasında, ulusal kredi bankaları da kurulmuştu– şu gözlemi yapar:

“Kendi çıkarı ile çelişkiye düşmemek için bir banka, iş yaptığı dolaşan sermayenin hepsini ya da hatta çok büyük bir bölümünü bir tüccara borç veremez; çünkü her ne denli bu sermaye ona sürekli olarak para biçimi altında gelse de ondan aynı biçim altında çıksa da, girişlerin tümü çıkışların tümünden gene de çok farklıdır ve bir bankanm rahatça çalışmasına uygun, ölçülü *öneller içinde*, tüccarın ödemelerinin toplamı bankanın avanslarının toplamına eşit olmaz. Bir banka, iş adamına sabit sermayesinin önemli bir kısmını, örneğin toprağı iyileştirmeye girişen birinin kullandığı sermayeyi ödünç verme olanağına daha da az sahiptir. ... Sabit sermaye girişleri, hemen her zaman dolaşan sermaye girişlerinden çok daha yavaştır ve ... bunlar işadamına, uzun yıllar süren ve bir bankanın rahatça çalışmasına uygun düşmek için gereğinden uzun olan bir dönem geçmeden, çok seyrek olarak geri gelirler.”

Law eleştirisinde bay Dühring, bunu şu biçimde değiştirir: “Bir para sisteminin temeli, gerçekte ... hiçbir zaman yalnızca geleceği geniş ölçüde öncelemeleri ve somut olarak şimdiki zaman için doğal üretimlerin ancak çok küçük bir parçası ile görünmeleri *nedeniyle*, büyük bir tutar meydana getiren sermaye değerlerinden bileşemez. İçiçe geçen ekonomik üretimlerin işleyişinde, zaman ve *deyim*

yerindeyse uyum başrolü oynar. Ama asıl anlamda para, bir anlık dolaşıma ve o anda verilmiş ilişkilerin dengelenmesine hizmet edecek bir şeydir... *Yüzeysel olmamalarına karşın* yalın olan bu fikirler, para sistemeni değerli madenler temelinden ayırma yolundaki her girişimin eleştirisini içerir." (s. 94)

İlkin A. Smith'in kendini beğenmiş yavaşlaştırılması, değerli fikirlerinin arı söz ebeliği durumuna çevrilmesi; ama eşeğin kulakları, paragrafın sonunda görünüyor. Para sisteminin "değerli madenler temelinden" ayrılamama nedeni, bu "yüzeyde olmayan" fikirden çok başka bir yerdedir. "Metayı isteyen ama parayı istemeyen, özel değişime dayanan üretimi isteyen ama bu üretimin zorunlu koşullarını istemeyen ütopyacılar demek ki parayı yalnızca elle tulular biçimi altında değil, ama saçmalamanın gazsal biçimi altında da değerlerin ölçüsü olarak 'ortadan kaldırdıkları' zaman, mantığa ters düşmezler." (*Contribution à la critique de l'economie politique*, s. 47.) Ama bay Duhring'in para üzerindeki fikirlerini aydınlatmayı *Kapital* bile başaramadı.

150 Bundan sonra MNde şu başlık gelir:

YENİDEN PETTY, YUKARDA ADI GEÇEN LOCKE VE NORTH VE
1691 ILE 1752 ARASINDA DÜHRİNG'DE OLUP BİTENLER

151 M1'de söyle izler:

Locke: Petty'den, Dühring, *Locke*'a geçer. Ama, Locke'un *Treaty Concerning Government*' ından yanlış olarak yorumlanmış, dolayısıyla yanlış olarak eleştirilmiş bir parça bir yana, onun (*Barbon*'un *Locke*'a karşı yapıtında [1696] kınadığı) merkantilist görüşleri üzerindeki birkaç boş söz bir yana, Locke'un en önemli iktisat yapıtı: *Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest and Rasing of Money* (1661) üzerine öğrendiğimiz şey işte şu.

152 W. Petty, *A Treatise on Taxes and Contributions*..., London 1662, s. 28-29. -Ed.

153 Dudley North, *Discourses upon Trade*..., London 1691, s. 4. -Ed.

154 Bundan sonra MN'de şöyle devam eder:

" ... yoksa onların arkasma değil, ama öte yandan, bizden bilgeliğinin kaynaklarını ortaya koyarak, bir yazarın "ayırdedici özgülüğü"ne zarar vermememizi isteyen bay Dühring'in çok çıkar gözetir yasaklamasına karşın (bkz: s. 50), Hume ile birlikte o polis yönetmeliklerine karşı gelen özgürlüğü kullanacağız. (a)

DAVID HUME

(a) Bunu M1'de şu izler:

Valckenaer, bundan otuz yıl kadar önce, Hume'u modern ekonomi politiğin temelini atan adam olarak göstermeye kalkmıştı; ama bu iş, Dühring'deki gibi "kalleşçe" bir niyetle yapılmamıştı, bu konu üzerinde birazdan gene konuşacağız.

155 David Hume, *Essays, Moral and Political, and Dialoques Concerning Natural Religion*, vol. 4, Political discourses, Edinburgh, 1752. -Ed.

156 Montesquieu, *De I'Esprit des lois*, Cenevre 1748. -Ed.

157 David Hume, *Essays and Treatises on Several Subject*, vol. I, London 1777, s. 303-304. -Ed.

158 *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 208-212. -Ed.

159 *M2'de* şöyle devam eder:

Öte yandan, bay Dühring'in Hume'un On Interest denemesi üzerine yaptığı sunuş, son derece yüzeysel ve kısmen de yanlıştır.

160 M2'de şöyle devam eder:

17. yüzyıldan beri Hollanda, İngiliz iktisatçıların gözüne örnek bir ülke olarak görünüyordu. Bu ülkenin zenginliği ve düşük faiz oranı da onları etkiliyordu. Culpeper ve Child'dan bu yana, faiz oranının düşüklüğüne verilen büyük önemin nedeni budur.

Hume, beylik bir fikir durumuna düşmüş bir kanıyı kendine malederek, önemli bir fikir durumuna getirme savında bulunacak bir Dühring değildir. Faiz üzerindeki denemesine, daha ilk anda E. Dühring'in çürütülmesini içeren şu tümce ile başlar: "Her ne denli ben..."

161 David Hume, op. cit., s. 313. -Ed.

162 MN'de şöyle devam eder:

Bu aynı "kişi"nin davranış biçimi üzerine, paralarını çaldığı yazarların anılması karşısında o denli ince bir hoşnutsuzluk duymasının nedenlerini de gösterecek bir başka örnek! (a)

Faiz oranını para miktarının belirlediği yolundaki "halk yanılgısının bir başka nedeni" der Hume, "dış fetih sonucu ellerine birdenbire para ve değerli madenler geçmesi üzerine, paranın yayılması ve her köşeye sızmasından sonra, yalnızca kendilerinde değil ama bütün komşu devletlerde de faizin düştüğü çeşitli uluslar örneği olsa gerekir". *Fatih* ulusta para, toprak satın alarak ya da faize vererek onu değerlendirmeye çalışan birçok yırtıcı kuşun eline geçer ve böylece "kısa bir zaman için sanki sanayi ve ticarette büyük bir gelişme olmuş gibi bir sonuç meydana gelir [yani faiz oranında bir düşme görülür]".(b) Ama bu görünüş uzun süre devam etmez, hatta devam ettiği görülse bile, fatih ulusa kalan ganimet para sonucu, meta fiyatlarında buna uygun düşen bir yükselme olur, faiz oranı yeniden eski düzeyine döner. (c)

Ama fatih ulus ile tecimsel ilişkilerde bulunan komşu uluslara gelince, faiz oranının düşüşü, bunlarda fatih ulus ile bilançolarında *dengenin* kurulmasından, yani fatih ulusun soyduğu hazinenin "ticaret yoluyla ötekiler arasında dağılmasından" *sonra* başlar (yoksa "*kişi*"nin onu koyacağı gibi *önce* değil). "Ama faiz oranının bu düşüşü", salt kendi başına alınmış paranın artışından değil, bu artış *emek ve gerekli geçim araçları fiyatını artırmadan* önce, para artışının doğal sonucu olan sanayideki gelişmeden ileri gelir. Sanayideki bu gelişme, diye devam eder Hume, "para miktarının aynı kalmış [sayfa 344] miş olmasma karşın", "başka nedenler"e de dayanabilirdi. Daha önce *Of Money* denemesinde görmüş bulunduğumuz gibi bütün etki, *bütün* meta fiyatları ve dolayısıyla son çözümlemede *ücret* de buna uygun yükselişlere uğramadan önce, burada yeni baştan değerli madenlerdeki değer düşmesine yüklenir. Hume için, değerli madenlerin artışları durumunda değer yitirmeleri ya da azalışları durumunda değer kazanmalarından bağımsız olarak ortaya çıkan başka para miktarı değişikliği yoktur. (d)

Hume'un yalnızca özetini verdiğimiz ve *kesin olarak* para miktarının faiz oranını sözde belirleyeceği yolundaki "halk yanılgısı"nın nedenlerinden birini, para soyan vb. uluslar örneğinden alınan nedeni, bütün hiçliği içinde göstermek için giriştiği bu açıklama, bay "Kişi"de şu küçük tümcede görünür:

"Böylece, örneğin yukarda sözü edilen denge kurulmadan önce, para miktarı *değişikliğinin* faiz oranını etkileyebileceğine işaret edilir [Hume tarafından]" (s. 171).

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu biçim altında tek doğru söz içermeyen ve Hume'un aslında ne dediğini okura tahmin ettirmekten bile uzak olan bu tümce, bay Dühring'i bir solukta şöyle devam etmekten alıkoymaz:

"*Böylece* bir Hume'un, kendi dargörüş ya da ideolojilerini savunmak için ondan yana olduklarını söyleyen kimselerden daha bir dikkatlice düşündüğü görülüyor" (s. 131).

Gerçekte bay Dühring'in sevgili Hume'unun, gerçi biraz pısırık bir özgür-değişim havarisi olması; dolayısıyla özgür-değişim doktrinerlerinin bile ondan yana olduklarını söylemekte haklı bulunmaları, oysa "kişi"nin, 19. yüzyılın "biraz ince" merkantilistlerinden alınmış "kendi dargörüş ve ideolojilerini savunmak" için biraz önce göstermiş bulunduğumuz biçimde onu çarpıtma zorunda kalması gibi bir şanssızlığı var.

(a) M2'de şöyle devam eder:

"Böylece, örneğin para miktarı değişikliğinin yukarda sözü geçen denge kurulmasından önce faiz haddini etkileyebileceği [Hume tarafından] kabul edilir" (130, 131).

İlkin bay Dühring, "yukarda sözü geçen denge" sözü ile, sanki bu söz çeşitli uluslar arasındaki bilançoların "denge"si ile ilgiliymiş gibi, ikinci olarak da Hume'a göre para miktarındaki bir

değişikliğin faiz haddine “zararlı olabileceği” çok özel koşulların sözünü etmeyerek, okurunu iki nedenle şaşırtır.

(b) M2’de şöyle devam eder:

Ne var ki faiz oranındaki düşüşün fatih ülke ile komşu devletlerde farklı nedenleri vardı ama ne birinde, ne de ötekilerde bu sonucu yalnızca altın ve gümüş artışına yükleyebiliriz.

(c) M2’de şöyle devam eder:

Demek ki burada Hume tarafından ele alınan olayın, kendi öz düşüncesine göre, faiz oranının normal hareketi ile hiçbir ilgisi yoktur.

(d) M2’de şöyle devam eder:

Bay Dühring, sarsıcı “açıklama”sında, ilkin bir yandan Hume’un fetih yoluyla elde edilen para ile ticaret yoluyla elde edilen paranın etkileri arasında yaptığı ayrımın sözünü hiç etmeyerek, öte yandan Hume’a, fatih ulus ile komşu uluslar arasında yukarda sozü edilen dengenin kurulmasından *sonra*, yani birincinin parasının bir kısmının, faiz oranını düşürecek biçimde, bu sonuncuların ülkesine akmasından sonra dedirtecek yerde, “yukarda” sözü edilen denge [yani çeşitli uluslar arasındaki parasal bilanço dengesi, Dühring’de “yukarda” sözkonusu olan yalnızca ve yalnızca bu dengedir, başkası değil] kurulmadan *önce* dedirterek çarpıtır. Ve eğer faiz oranı düşerse bu, paranın arttışı için değil ama para artışı, fiyatlarda ve özellikle ücrette genel bir yükselmeye neden olmadığı sürece, sanayiyi geliştirdiği içindir.

163 David Hume, *op. cit.*, s. 314. -Ed.

164 R. Cantillon’un *Essai sur la natura du commerce en général* adlı kitabı 1752’de değil 1755’te yayımlandı. Adam Smith bu yapıttan, *An Inquiry into the Nature*...’de söz eder. -Ed.

165 David Hume, *op. cit.*, s. 367. -Ed.

166 *Ibid.*, s. 379. -Ed.

167 Bismarck, dostu Wagener’in aracılığı ile bay Dühring’ten toplumsal sorun üzerine bir inceleme istemiş ve bay Dühring de bu incelemeyi yazmakta özen göstermiştir. -Ed.

168 F. C. Schlosser, *Weltgeschichte für das deutsche Volk*, c. 17, Frankfurt-am-Main 1855, s. 76. -Ed.

169 William Cobbet, *A History of the Protestant “Reformation” in England and Ireland...*, London 1824, s. 149, 116 ve 130. -Ed.

170 MN’de şöyle devam eder:

V. FİZYOKRASİ

“Quesnay hiç olmazsa ekonomik kavramlarla yazılmış bir şiir denebilecek bir şey vermiştir.” (s.131.) Bay Dühring de fizyokrasi üzerindeki bölümünde özel bir başarıyla irdelenebilecek kendi şiir ya da daha doğrusu yapıntı (*fiction*) türüne sahip bulunmakla birlikte, aynı şey, bay Dühring için söylenemez.

Önce Quesnay’nin kişiliği vb. ‘fizyokrasi” adı vb. üzerine sekiz tatsız tuzsuz yineleme sayfası. Bu sekiz sayfalık girişten sonra, bay Dühring şöyle devam eder:

“Üretim ve bölüşüm ilişkilerinin bu ekonomik kopyasının Quesnay’de ne anlama geleceği, ancak eğer *daha önce* zenginliklerin üretimi üzerine ona özgü bulunan yönetici kavramlar adamakıllı irdelenirse gösterilebilir. Bu konudaki fikirler, hatta en iyi çözümlemelerde, örneğin A. Smith’in çözümlemesinde bile bellibaşlı çizgileri gereğince öğrenilemeyecek denli kararsız bir belirsizlikle gösterilmiş oldukları için, bu irdeleme işi zorunludur. ... Öyleyse, bu temel görüşler için geleneksel kolay çözümlemelerle yetinmek, amaca kötü hizmet etmek olacaktır.” (105).

Sonra tam beş sayfa, her türlü cafcaflı sözler, sürekli yinelemeler ve hesaplı bir düzensizlikle dolu beş sayfa gelir; Quesnay’nin *Tableau économique*’in temelinde yatan görüşler üzerine şimdiye değin görülmüş bulunanların hepsinden üstün olan bu “çözümleme”nin, şu çiçeği burnunda açıklamalan

içerdiğini gözlerden saklamak için: Quesnay “bir tek üretken sınıf kabul eder, yani tarımsal çalışmayi yürütenlerin sınıfını”, bunlar yalnızca “etkinlikleri boyunca tükettiklerinden daha çoğunu ürettikleri için üretkendirler”, bu “artık, bu net ürün” (109), “toprağın kullanılmasında doğanın insan emeğini kendi kişisel tüketiminden, bu emek için zorunlu tüketiminden daha çok ödüllendirmesi” sonucudur (107). Bu üretken sınıf yanında, “ çiftlik kirasını alan ... toprak sahipleri” (105) sınıfı ve son olarak da “kısır sınıf”, “çalışması sırasında ürünlerine ancak [tarımın] bu net ürün[ün]den tükettiği kadar değer geçiren” “bir sanayide çalışan kimselerin” (106, 107) sınıfı bulunur. Adam Smith üzerindeki bölümünde bay Dühring, fizyokrasinin “temel görüşleri”nden anladıklarının özetini şu terimlerle verir: “Fizyokratlar doğaya tarımsal alanda [!] yüksek anlamda üretken güç olarak bakmışlardı, ayrıca *tarımcının tüketimi* üzerindeki artığı [!] gözönünde tutmuşlar [!] ve bu nedenle, doğrusunu söylemek gerekirse, tarımsal çalışmayi, tarımsal çalışma niteliğiyle hareket noktası olarak almamışlardı.” (148,149).

İnsanın “en basit okul kitaplarından” (109) bile daha çoğunu çıkarmamak için kalın kafalının biri, bir *potache* (lise öğrencisi) olması gerekirdi.

“Özel olarak kurulmuş bir sistemin yüksekliğinden” yapılan “tarihsel eleştiri” (s. 9): n° I, Quesnay’nin “temel görüşleri”nin, “geleneksel kolay çözümlemeler”den son derece yüksek olacak bir çözümlemesini vaat ediyor ve böylece bizi n° II’ye: *Tableau économique*’in “*Quesnay’de ne anlama geleceği*”nin açıklamasına hazırlıyordu. Prelüd n° I’in “en nazik yönlerinden biri” şudur ki henüz adından başka bir şeyi bilinmeyen *Tableau économique*, konu dışı olarak ve gizlice, geçerken şöyle bir koklanmış ve homurtularla selamlanmıştır; bundan sonra sıvışılır ve şunun ya da bunun üstüne, örneğin “işe başlama ve sonuç” üstüne “derin düşünceler”e dalınır (s. 109). Gerçekte bay Dühring , sonunda, kendini n° I geniş işe başlamasmdan n° II kısa soluklu sonucuna geçmekten alıkoyamadığı an bu ayrım, sonderece açık bir şeydir. Bundan ötürü, *Tableau économique* konusunda n° I altında gizlice ve n° II altında kesin bir biçimde kendini gösteren şeyin hepsini, ama hepsini sözcüğü sözcüğüne vereceğiz.

N° I. *TABLEAU ÉCONOMIQUE* ÜZERİNE ARA VE AYRINTI
HAZIRLIK ÇALIŞMALARI.

171 Quesnay’nin “*I’Analyse du tableau économique*”i ilk kez olarak 1766’da fizyokratların dergisi olan *Journal de l’agriculture, commerce, arts et finances*’da yayımlandı. Tablonun metni, Eugène Daire’in *Physiocrates*...’ında yeniden yayımlandı, 1. Bölüm, Paris 1846,s. 57-66. -Ed.

172 Abbé Baudeau’nun “*Explication du tableau économique*”i 1767’de *Ephémérides du Citoyen ou Chronique de l’esprit national* dergisinde yayımlandı. Bkz: Daire, *Physiocrates*, 2. Bölüm, Paris 1846, s. 864-867. -Ed.

173 N’de şöyle devam eder:

Ama kendi payına bay Dühring, deyim yerindeyse, burada yalnızca geçerken şöyle bir koklamış bulunan *Tableau économique*’e yeniden sırt çevirir ve birçok kez Quesnay’ye göre “üretkenliğin doğadan geldiğini” yineler, çünkü *repetitio mater studiorum*, buna “fizyokrasi” teriminin yeni bir irdelemesini bağlar, “Quesnay’nin kırda yetiştiğini ve kırsal yaşam için özel bir sevgi beslediğini” anımsatır, Quesnay’nin “temel kavramlar”i üzerine *Tableau*’nun yorumlanmasını hazırlayacak “ince düşünceler”inden bir sözü yeniden ele alır ve “işe başlama ile sonuç arasındaki ayrımı düşünerek” onları tamamlar.

N° II. *TABLE ÉCONOMIQUE* ÜZERİNE KESİN

DÜŞÜNCELER

174 MN’de bundan sonra şu başlık gelir:

TABLEAU ÉCONOMIQUE'IN QUESNAY'DE NE ANLAMA GELDİĞİ ÜZERİNE KISA AÇIKLAMA

175 Bunu izleyen paragraf MN'de baştan başa eksiktir.

176 Eugene Daire, *Physiocrates*, 1. Bölüm, s. 68. -Ed.

177 Bundan sonraki paragraf MN'de tamamen eksiktir, buna karşılık, onun yerine şu başlık bulunur: GÜÇLÜ DÜHRING'E DÖNÜŞ.

178 James Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, London 1767. -Ed.

179 MN'de şöyle devam eder:

VI. ADAM SMITH

Bay Dühring'in bayağıyı ciddiye alma yeteneği, yalnızca önemli şeylerden bayağıca sözetme yeteneği tarafından geride bırakılır. Bunun sonucu, Adam Smith üzerindeki bölümünde, aşağıdaki tümceden başka, sözü edilme çabasına değer hiçbir şey bulunmaz.

"Salt ekonomik nedenlerden başka, *fiyatların belirlenmesinin* toplumsal nedenleri de olduğu ya da bir başka deyişle, *karşılıksız sahiplenmenin* (temellükün) ekonomik olayların zorunlu bir öğesi olması sonucunu veren toplumsal bir haraç bulunduğu fikri, ancak iktisat öğretisinin en yeni eleştirel formüllerinde, yani *benim sistemimin değer öğretisinde* tamamen açık bir duruma geldi." (152) (a)

Bundan, "tam bir açıklık ile", bay Dühring'in Adam Smith ve hatta ardıllarını fizyokrasiden daha çok anlamadığı ve o halde Malthus, Ricardo vb. konusundaki ağız kalabalıkları üzerinde uzun boylu durmanın (b) zaman yitirmekten başka birşey olmayacağı sonucu çıkar.

VII. BÜYÜK ÜRKÜNTÜ İÇİNDE SON

(a) Ml'de şöyle devam eder:

(Yani aslan, bu sistem temeli üzerinde, toprak rantının fiyatın sonucu değil, nedeni olduğu yolundaki bayatlamış fikri yeni baştan sahipleniyor. Bu tümceden apaçık bir biçimde çıkan sonuç şudur ki, değerin ve artı-değerin içyüzü, bay Dühring için Quesnay'nin Tableau éonomique'inden daha az anlaşılmaz kalmamıştır.

(b) M l'de şöyle devam eder:

... ve eğer iyi ya da kötü özgün kaynakları, onları karikatürize ederek, –hatta gerçekte, Goethe anlamında öyle olsa bile–, "kendi başına bir budala" görüşü kazanmak için nasıl yeniden ürettiğini göstermek gibi çok ikincil bir erek yoksa, bay Dühring'in Malthus, Ortes, Ricardo, Sismondi vb. konusunda getirdiği şeyle uğraşmanın...

180 Henry Charles Carey, *The Past, the Present, and the Future*, Philadelphia 1848, s. 74-75. -Ed.

181 Ml'de şöyle devam eder:

Kendini bugünün ve geleceğin çağ açan iktisaçısı diye adlandırdıktan sonra bay Dühring'in, geçmiş çağ açan iktisaçıların da adını anmasından daha doğru ve daha normal ne var!

MM'de de şöyle:

Bundan ötürü, bay Dühring'in *Ekonomi Politiğin Eleştirel Tarihi*'nin kendilerine yöneldiği olgunluktan yoksun üniversite öğrencileri, gizlice, bay Dühring tarafından kınanan "yavanlık ve düşünce eksikliği"ne karşın, "Budapeşteli bir profesörün, bay Kautz'un 1860'taki tatsız yapıtı" (s. 14) ile ve bir o denli de profesör Roscher'in İngiliz *Ekonomi Politiği Tarihine Katkı*'sı ve öteki yazarları ile ve bay Dühring'in sözü geçen "Bay Kautz'un bay Roscher'in sofrasından dökülen kırıntıları, onlardan yavan bir yemek yapmak üzere sulandırarak, sofra sahibinin baş yemeğinin niteliği üzerine hayale kapıldığını göstermiş bulunduğu" yolundaki uyarısından ürküntüye kapılmaksızın, biraz aşinalık etmekle kötü bir şey yapmış olmazlar. (a)

(a) Ml'de şöyle devam eder.

Sözü geçen olgunluktan yoksun öğrenciler, biri için uygun olanın bir başkası için de uygun olduğunu, yani tıpkı bir *privat-dozent*in kendini profesörden kurtardığı gibi, bir üniversite

öğrencisinin de, gerçi daha nazik bir biçimde kendini üniversite *privat-dozent*inden kurtarması gerektiğini düşüneceklerdir.

(Marjinal Notlar burada biter.)

ÜÇÜNCÜ KISIM
S O S Y A L İ Z M

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL BİLGİLER

"GİRİŞ"TE[182] Devrimi hazırlayan 18. yüzyıl Fransız filozoflarının var olan her şeyin tek yargıcı olarak nasıl usa başvurduklarını gördük. Ussal bir devlet, ussal bir toplum kurulmalıydı; ölümsüz usa karşı olan her şey, amansızca ortadan kaldırılmalıydı. Aynı biçimde, bu ölümsüz usun, evrimi o zaman bir burjuvanın ta kendisini oluşturan orta sınıf yurttaşın idealize edilmiş anlığından (müdrikesinden) başka bir şey olmadığını da görmüştük. Ne var ki, Fransız Devrimi, bu us toplumunu ve bu us devletini gerçekleştirdiği zaman, yeni kurumlar, daha önceki koşullara göre ne kadar ussal olurlarsa olsunlar, gene de tamamen usa-uygun olarak görünmediler. Us devleti tam bir iflâsa uğramış, Rousseau'nun *Contrat Social*'i (*Toplum Sözleşmesi*), gerçekleşmesini Terör döneminde bulmuştu; ve bu dönemden kurtulmak için, kendi öz [sayfa 369] siyasal kapasitesine inancını yitirmiş bulunan burjuvazi, önce *Directoire*'ın kokuşmuşluğuna, ve sonra da Napoléon despotizminin koruyuculuğuna sığınmıştı; vaadedilmiş bulunan sonsuz barış, sonu gelmez bir fetihler savaşı durumuna dönüşmüştü. Us toplumunun yazgısı daha iyi olmadı. Zenginler ve yoksullar karşıtlığı genel gönenç içinde ortadan kalkacak yerde, onu örtbas eden loncasal ve öbür ayrıcalıkların ve onu yumuşatan kilise hayır kurumlarının ortadan kaldırılması ile daha da keskinleşmişti; mülkiyetin feodal engellerinden kurtuluşu, bir kez gündeme girdikten sonra, küçük-burjuva ve küçük köylü bakımından, kendini, büyük sermaye ve büyük toprak mülkiyetinin çok

güçlü rekabeti ile ezilmiş bulunan küçük mülkiyetin satılması, hem de o güçlü beylerin ta kendilerine satılması özgürlüğü olarak gösteriyordu; böylece bu kurtuluş, küçük-burjuva ve küçük köylü bakımından, *her türlü* mülkiyetten kurtuluş durumuna dönüşüyordu; sanayinin kapitalist bir temel üzerindeki hızlı gelişmesi, işçi yığınlarının yoksulluk ve sefaletini, toplumun yaşama koşulu durumuna getirdi. Peşin ödeme, gitgide, Carlyle'in diliyle söylemek gerekirse, toplumun tek bağı oldu. Suç sayısı yıldan yıla arttı. Vaktiyle utanıp sıkılmadan orta yere kurulan feodal kurumlar ortadan kaldırılmasalar bile, hiç değilse ikinci plana itilmiş idiyseler de, o zamana kadar gizlilik içinde beslenen burjuva kötülükler, bundan böyle daha da büyük bir taşkınlıkla patlak verdi. Ticaret gitgide dolandırıcılık durumuna dönüştü. Devrimci dövizin "kardeşlik"i, rekabetin uyuşmazlık ve kıskançlıkları içinde gerçekleşti. Zora dayanan baskı, yerini ahlâk bozukluğuna; başta gelen toplumsal güç aracı olarak kılıç, yerini paraya bıraktı. İlk gece hakki, feodal beylerden burjuva fabrikatörlere geçti. Fuhuş, o zamana kadar görülmemiş derecede yayıldı. Fuhşun yasal olarak kabul edilmiş bir biçimi, resmi bir örtüsü olarak kalan evlilik ise, dörtbaşı bayındır bir eşaldatma ile tamamlandı. Kısacası, aydınlanma filozoflarının görkemli vaatleri karşısında, "usun utkusu" ile kurulan toplumsal ve siyasal kurumlar, acı bir biçimde aldatıcı karikatürler olarak göründüler. [sayfa 370] Bir bu düş kırıklığını saptayacak adamlar eksikti, onlar da yüzyılın dönümü ile geldiler. 1802'de, Saint-Simon'un *Lettres de Genève*'i ("Cenevre Mektupları"); 1808'de, teorisinin temeli daha 1799'da atılmış olmasına karşın, Fourier' nin ilk yapıtı yayımlandı; 1 Ocak 1800'de, Robert Owen New-Lanark'ın yönetimini eline aldı.

Ama bu çağda, kapitalist üretim biçimi ve, onunla birlikte, burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki henüz çok az gelişmişti. İngiltere'de daha yeni doğmuş bulunan büyük sanayi, Fransa'da henüz bilinmiyordu. Ama nedir ki, bir yandan, üretim biçiminin bir altüst oluşunu, bir devrimini kaçınılmaz bir zorunluluk haline getiren çatışmaları, –sadece üretim biçiminin meydana getirdiği sınıflar arasındaki çatışmaları değil, ama onun yarattığı üretici güçler ile değişim biçimleri arasındaki çatışmaları da–; ve öte yandan, bu devsel üretici güçler içinde, bu çatışmaları çözme araçlarını da, sadece ve sadece büyük sanayi geliştirir. Öyleyse, 1800'e doğru, yeni toplumsal düzenden doğan çatışmalar eğer henüz oluş durumunda idiyseler, bu çatışmaları çözme araçları haydi haydi o durumda bulunuyorlardı. Eğer Paris'in varlıksız yığınları, Terör döneminde, egemenliği bir an ellerine

geçirebilmiş ve böylece burjuva devrimini burjuvazinin kendine *karşı* utkuya götürebilmiş iseler, bununla bu egemenliğin o zamanki koşullar içinde ne kadar olanaksız olduğunu tanıtlamaktan başka bir şey yapmamışlardır. Bu varlıksızlar yığınından, yeni bir sınıfın kökeni olarak, yeni yeni ayrılmaya başlayan, bağımsız bir siyasal eyleme henüz tamamen yeteneksiz bulunan proletarya, kendini, kendi kendisine yardıma yeteneksizliği içinde, olsa olsa dışardan, yukardan bir yardım alabilecek, ezilmiş, acı çeken bir zümre olarak gösteriyordu.

Bu tarihsel durum, sosyalizmin kurucularını da etkiledi. Kapitalist üretimin olgunluktan uzaklığına, sınıfların durumunun olgunluktan uzaklığına, teorilerin olgunluktan uzaklığı yanıt verdi. Toplumsal sorunların, henüz gelişmesinin ilk basamağında olan iktisadi ilişkiler içinde saklı bulunan çözümü, beyinden çıkmalıydı. Toplum sadece düzgüsüzlükler [sayfa 371] (*anomalies*) sunuyordu; bu düzgüsüzlüklerin ortadan kaldırılması, düşünen usun göreviydi. Bu erekle toplumsal rejimin daha yetkin yeni bir sistemini bulmak, ve bunu, propaganda, ve eğer olanaklı olursa, model deneyler örneği aracıyla, topluma dışardan vermek gerekiyordu. Bu yeni toplumsal sistemler, daha baştan ütopyaya mahkümdular. Ne denli ince işlenirlerse, o denli düşleme (fantezi) dalacaklardı.

Bu bir kez saptandıktan sonra, şimdi tamamen geçmişe malolan bu yön üzerinde artık bir an bile durmayacağız. Dühringvari kitabi kılı kırka yarıcılar, bugün sadece eğlendirici olan bu düşlemleri (fantezileri) tören ve gösterişle didik didik ederek kusur mu arıyorlar; bırakalım bu türlü "çılgınlıklar"ın karşısına konulmuş zekalarının üstünlüğünü herkese göstersinler. Biz, düşlemsel (fantastik) dış görünüş altında her yerde kendini belli eden, bu hamkafaların, görmekte yeteneksiz bulundukları dahice fikir tohumları ve dahice fikirler karşısında sevinmeyi yeğ tutarız.

Saint-Simon, Fransiz Devriminin çocuğu idi; Devrim patladığı zaman otuz yaşında bile yoktu. Devrim, *tiers-état*'nın, yani ulusun üretim ve ticarette *etkin* olan büyük yığınının, o zamana değin aylak olan, ayrıcalıklı zümreler üzerindeki, yani soyluluk ve din adamları sınıfı üzerindeki utkusu idi. Ama *tiers-état*'nın utkusu, az zaman sonra, yalnızca bu zümrenin küçük bir bölümünün utkusu olarak, siyasal iktidarın, bu aynı zümrenin toplumsal bakımdan ayrıcalıklı katmanı olan varlıklı burjuvazi tarafından fethi olarak görünmüştü. Ve, doğrusunu söylemek gerekirse, bu burjuvazi, soyluluğun ve Kilisenin elkonulup *satılan* toprak mülkiyeti üzerinde spekülasyon yaparak olsun, orduya satılan mallar aracıyla ulusun sırtından çalıp çırparak

olsun, Devrim sırasında hızlı bir biçimde gelişmişti de. *Directoire* döneminde Fransa'yı ve Devrimi yıkımın kıyısına götüren, ve böylece Napoléon'a hükümet darbesi bahanesini veren, işte bu dolandırıcıların egemenliği oldu. Öyle ki, Saint-Simon'un kafasında, *tiers-état* ile ayrıcalıklı zümreler arasındaki karşıtlık "emekçiler" ile "aylaklar" arasındaki karşıtlık biçimini aldı. Aylak olanlar, [sayfa 372] sadece eski ayrıcalıkları değil, ama üretime ve ticarete katılmaksızın, hazırdan yaşayan kimselerin hepsini kapsıyordu. Ve "işçiler", sadece ücretlileri değil, ama fabrikacıları, tüccarları, bankacıları da kapsamına alıyordu. Aylakların entelektüel yönetim ve siyasal egemenlik yeteneğini yitirdikleri apaçıktı, ve bu da Devrim tarafından kesinlikle doğrulanmıştı. Yoksulların bu yeteneğe sahip bulunmadıklarına gelince, bu konu Saint-Simon'a Terör deneyleri aracıyla tanıtlanmış gibi görünüyordu. Peki, kim yönetecek ve egemen olacaktı? Saint-Simon'a göre, dinsel görüşlerin Reformdan bu yana bozulmuş birliğini yeniden kurmaya yönelik yeni bir dinsel bağın, zorunlu olarak mistik ve sıkı sıkıya aşamalandırılmış bir "yeni hıristiyanlık"ın birleştireceği bilim ve sanayi. Ama bilim demek, irdeleme adamları, ve sanayi demek de, ön safta etkin burjuvalar, fabrikacılar, tüccarlar, bankacılar demekti. Bu burjuvalar, kuşkusuz, bir tür kamu görevlileri, toplumun güvenilir adamları haline dönüşecek, ama gene de işçiler karşısında, iktisadi ayrıcalıklarla da donatılmış bir buyurma konumunu koruyacaklardı. Hele bankacılar, kredi ayarlaması ile, toplumsal üretimin tümünü yoluna koymaya aday olacaklardı. Bu görüş, Fransa'da, büyük sanayinin, ve onunla birlikte burjuvazi ile proletarya arasındaki karşıtlığın sadece doğuş halinde bulundukları bir döneme tastamam uygun düşüyordu. Ama Saint-Simon'un üzerinde özellikle durduğu bir konu var: onun için her yerde ve her zaman en önemli olan şey, "en kalabalık ve en yoksul sınıf"ın yazgısıdır.

Daha Cenevre Mektupları'nda, Saint-Simon, "bütün insanlar çalışacaklardır" ilkesini koyar.[183] Aynı yapıtta, Terörün, varlıksız yığınların egemenliği olduğunun da farkındadır.

> "Bakınız, diye haykırır onlara, arkadaşlarınızın egemen olduğu zaman boyunca Fransa'da ne oldu; onlar orada açlık yarattılar."[184]
> [sayfa 373]

Nedir ki, Fransız Devrimini, soyluluk, burjuvazi ve varlıksızlar arasında bir sınıf savaşımı olarak tasarlamak, 1802 yılında, en dahicesinden bir bulgu idi. 1816'da, siyasetin, üretim bilimi olduğunu söyler, ve siyasetin iktisat

içindeki tam özümlenişini öngörür.[185] İktisadi durumun, siyasal kurumların temeli olduğu fikri, her ne kadar burada ancak tohum durumunda görünüyorsa da, insanların siyasal yönetiminden (*gouvernement*), şeylerin yönetimine (*administration*) ve üretim işlemlerinin yönetimine (*direction*) geçiş, yani son zamanlarda üzerinde o kadar gürültü yapılan devletin ortadan kalkması, burada, daha şimdiden açıkça ifade edilmiş bulunur. Çağdaşları üzerindeki aynı üstünlükle, 1814'te, Müttefiklerin Paris'e girişinden hemen sonra, ve 1815'te de, Yüz-Gün Savaşı sırasında, Fransa'nın İngiltere ile ittifakını, ve ikinci safta, bu iki ülkenin Almanya ile ittifakını, Avrupa için bayındır gelişme ve barışın tek güvencesi olarak ilân eder.[186] 1815 yılında Fransızlara Waterloo galipleri ile ittifakı öğütlemek, kuşkusuz, Alman profesörlerine bir çekiştirme savaşı açmaktan biraz daha çok bir yürekliliği gerektiriyordu.

Eğer Saint-Simon'da, daha sonraki sosyalistlerin sıkı sıkıya iktisadi olmayan hemen bütün fikirlerinin onda daha o zamandan tohum durumunda bulunması sonucunu veren dahice bir görüş genişliği buluyorsak, Fourier'de de, varolan toplumsal koşulların, tepeden tırnağa Fransız bir düş gürlüğü ile yapılmış da olsa, gene de daha az derine gitmeyen bir [sayfa 374] eleştirisini buluyoruz. Fourier, burjuvazinin, onun Devrimden önceki coşkun yalvaçları ile, sonraki çıkarcı dalkavuklarının sözüne mim koyar. Burjuva dünyasının maddi ve manevi sefaletini acımasızca ortaya serer ve onu, aydınlanma filozoflarının, sadece usun egemen olacağı toplum üzerindeki, evrensel mutluluk getiren uygarlık üzerindeki, insanın sınırsız yetkinleşme anıklığı üzerindeki vaatleri ile olduğu kadar, çağdaşları olan burjuva ideologların gülpembe anlatışları ile de karşılaştırır; en içler acısı gerçekliğin, her yerde nasıl en cafcaflı lafazanlığa karşı geldiğini gösterir, ve boş sözün bu onarılmaz fiyaskosu üzerine iğneli alaylarını yağdırır. Fourier, sadece bir eleştirici değildir; sonsuzluğa dek neşeli mizacı, onu bir yergici, ve gelmiş geçmiş en büyük yergicilerden biri durumuna getirir. Devrimin çöküşü ile alıp yürüyen aşırı spekülasyonu olduğu gibi, o çağın Fransız ticaretinde genel olarak yaygın bulunan dükkâncı kafasını da aynı görkem ve tatlılık derecesi ile betimler. Burjuvazi tarafından cinsel ilişkilere verilen biçim ve burjuva toplumda kadının konumu üzerine yaptığı eleştiri daha da ustacadır. O, belli bir toplumda, kadının kurtuluş derecesinin, genel kurtuluşun doğal ölçüsü olduğunu söyleyenlerin birincisidir.[187] Ama onun en büyük göründüğü yer, toplum tarihi anlayışıdır. Toplum tarihinin tüm geçmiş evrimini dört evreye böler: yabanıllık, barbarlık, ataerkil ve şimdi burjuva

toplumu adı verilen şeyle örtüşen uygarlık; ve “uygar düzenin, barbarlığın kendini saflıkla kaptırdığı kusurların herbirine karmaşık, birkaç anlama çekilebilen ve ikiyüzlü bir biçim verdiği”ni, uygarlığın bir “kısır döngü” içinde, her zaman elde etmek istediği, ya da elde etmek istediğini ileri sürdüğü şeyin karşıtına erişecek biçimde, üstesinden gelememeksizin, durmadan yarattığı çelişkiler içinde dönendiğini gösterir; şöyle ki, örneğin, “*uygarlıkta, yoksulluk, bolluğun kendinden doğar*”.[188] Fourier, görüldüğü gibi diyalektiği, çağdaşı Hegel kadar ustalıkla [sayfa 375] kullanır.[189] Boydaş bir diyalektikle, insanın sonsuz etkinleşme anıklığı üzerindeki gevezeliğe karşıt olarak, her tarihsel evrenin bir yükselen, ama bir de alçalan kolu olduğunu belirtir,[190] ve bu görüşü, insanlığın tüm geleceğine de uygular. Kant’ın, dünyanın gelecekteki sonunu doğa bilimine sokması gibi, Fourier de, tarih irdelemesine, insanlığın gelecekteki sonunu sokar.

Fransa’da Devrim fırtınası ülkeyi süpürürken İngiltere’de daha sessiz, ama daha az güçlü olmayan bir altüst oluş gerçekleşiyordu. Buhar ve yeni makinecilik (maşinizm), manüfaktürü modern büyük sanayi durumuna dönüştürdü ve böylece burjuva toplumun tüm temelini altüst etti. Manüfaktür döneminin uyuşuk gidişi, üretimin karşı konmaz bir canlılık dönemi durumuna dönüştü. Toplumun büyük kapitalistler ve varlıksız proleterler halindeki bölünüşü, durmadan artan bir hız kazanıyor, bunlar arasında, bir zamanların kararlı orta sınıfı yerine, hareketli bir zanaatçılar ve küçük tecimenler yığını, nüfusun en çalkantılı bölümünü oluşturarak, sallantılı bir yaşam sürüyordu. Yeni üretim biçimi henüz yükselen kolunun ancak başında bulunuyordu; henüz bu koşullar içinde, olanaklı olan tek normal üretim biçimi idi. Ama daha o zamandan apaçık toplumsal düzgüsüzlükler (*anomalies*) yolaçıyordu: Kökünden kopmuş bir nüfusun, büyük kentlerin en kötü konutlarında üstüste yığılması – aile içindeki bütün geleneksel soyzinciri, ataerkil bağımlılık bağlarının çözülmesi, – özellikle kadınlar ve çocuklar için, tüyler ürpertici bir ölçüde aşırı çalışma, – kırdan kente, tarımdan sanayiye, kararlı koşullardan her gün değişen kararsız koşullara geçerek, birdenbire yepyeni koşullar içine atılmış bulunan emekçi sınıfın yoğun ahlâk bozukluğu. İşte o zaman, yüceliğe kadar giden çocuksu bir sadelikte, ve aynı zamanda, insanlar için örneği pek görülemeyecek türden doğuştan yönetici bir adam, 29 yaşında bir fabrikacı ortaya çıktı. Robert Owen, [sayfa 376] Aydınlanma çağı materyalist filozoflarının, insan kişiliğinin bir yandan doğuştan gelen yapılışının, öte yandan insanı yaşamı boyunca, ama özellikle yetişme dönemi sırasında çevreleyen koşulların

ürünü olduğu yolundaki öğretisini benimsemişti. Onun toplumsal kümesinde bulunan insanların çoğu, sanayi devriminde, bulanık suda balık avlanacak ve hızla zenginleşilecek bir karışıklıktan başka bir şey görmüyorlardı. O, bunda, gözde tezini uygulama ve böylece karışıklığı düzene koyma fırsatını gördü. Bu işi, daha önce, Manchester'de, bir fabrikadaki 500 işçinin yöneticisi olarak başarıyla denemişti; 1800 yılından 1829 yılına kadar İskoçya'da büyük New-Lanark pamuk ipliği fabrikasını yönetici ortak olarak yönetti ve bu işi aynı anlayış içinde, ama daha büyük bir davranış özgürlüğü ve ona Avrupa çapında bir ün kazandıran bir başarı ile yaptı. Çoğu son derece bozulmuş, yavaş yavaş 2.500 kişiye yükselen, ve başlangıçta en karışık öğelerden bileşen bir insan topluluğu, onun tarafından, sarhoşluk, polis, ceza yargılaması, duruşma, toplumsal yardım ve yardımseverlik gereksinmesi gibi şeylerin bilinmediği dörtbaşı bayındır örnek bir koloni durumuna dönüştürüldü. Ve bu işi, sadece insanları insana daha yakışır koşullar içine sokarak, ve özellikle yetişen kuşağa özenli bir eğitim verdirerek başardı. Anaokullarının bulucusu ve ilk uygulayıcısı oldu. İki yaşından başlayarak, çocuklar okula gidiyorlar, ve orada öylesine eğleniyorlardı ki, onları eve getirmekte güçlük çekiliyordu. Rakipleri günde onüç-ondört saat çalışırken, New-Lanark'ta sadece onbuçuk saat çalışılıyordu. Bir pamuk bunalımı, işi dört ay boyunca durdurduğu zaman, işsiz kalan işçiler tam ücretlerini almakta devam ettiler. Ve bu durum, fabrikanın, değer olarak, iki katından çok büyümesini ve sahiplerine sonuna kadar büyük kârlar sağlamasını engellemedi.

Ama bütün bunlar Owen'a yetmiyordu. İşçilerine sağladığı yaşam, onun gözünde, henüz insana yakışır olmaktan uzaktı; "insanlar kölelerim idiler": Onları içine sokmuş bulunduğu, bir dereceye kadar elverişli koşullar, kişilik ve zekanın tam ve ussal bir gelişmesini, hele özgür bir yaşamsal [sayfa 377] etkinliği sağlamaktan henüz çok uzaktı.

> "Ve, bununla birlikte, bu 2.500 insanın çalışan bölümü, toplum için, bundan ancak bir yarım yüzyıl önce 600.000 kişilik bir nüfusun üretebileceği kadar gerçek zenginlik üretiyordu. Kendi kendime soruyordum: 2.500 kişi tarafından tüketilen zenginlik ile 600.000 kişinin tüketimi için gerekecek zenginlik arasındaki fark ne oluyor?"

Yanıt açıktı. Zenginlik, fabrika sahiplerine yatırımlar üzerinden %5 faiz ve ayrıca 300.000 sterlinden çok (6 milyon marktan çok) bir kâr sağlamak

için kullanılmıştı. Ve New-Lanark için doğru olan şey, İngiltere'deki tüm fabrikalar için haydi haydi doğruydu.

> "Makineler tarafından meydana getirilen bu yeni zenginlik olmasa, Napoléon'u devirmek ve toplumun aristokratik ilkelerini ayakta tutmak için yapılan savaşlar başarılı bir sonuca bağlanamazdı. Ve bununla birlikte, bu yeni güç, işçi sınıfının yapıtı idi".[191]

Öyleyse meyveler işçi sınıfının hakkıydı. O zamana kadar sadece birkaç kişinin zenginleşmesine ve yığınların köleleşmesine yarayan yeni ve güçlü üretim güçleri, Owen için toplumsal bir yeniden-örgütlenmenin temelini sunuyor, ve sadece, herkesin ortak mülkiyeti olarak, ortak gönenç işin çalışmaya aday bulunuyorlardı.

Ovıncı komünizm, işte bu arı işadamı düşüncesinden, deyim yerindeyse, tecimsel hesap meyvesi olarak doğdu. Bu komünizm, bu pratiğe dönük niteliğini daima korur. Böylece, 1823'te, İrlanda'nın sefaletine komünist koloniler aracıyla bir çare bulunmasını öneren Owen, tasarısına, kuruluş giderlerinin, yıllık harcamalar ve beklenen kazançların tam bir keşif defterini ekler.[192] Gene böylece, gelecek üzerindeki kesin planında, ayrıntıların teknik işlenişi öylesine bir yetki ile yapılmıştır ki, Owen'ın toplumsal reform yöntemi bir kez kabul [sayfa 378] edildikten sonra, örgütlenmenin ayrıntısına karşı, hatta teknik bakımdan bile, söylenecek az şey vardır.

Komünizme geçiş, Owen'ın yaşamının dönüm noktası oldu. İnsansever rolü ile yetindiği sürece, zenginlik, onama, saygınlık ve ünden başka bir ürün devşirmemişti. Avrupa'nın en popüler adamıydı; sadece meslektaşları değil, ama devlet adamları ile prensler de onu dinliyor ve onaylıyorlardı. Ama ortaya komünist teorileri ile çıktığı zaman, her şey değişti. Onun toplumsal reform yolunu keser gibi görünen üç büyük engel vardı: özel mülkiyet, din ve evliliğin güncel biçimi. Eğer onlara saldırırsa, kendisini neyin beklediğini biliyordu: resmi toplumun gözünden düşme, tüm toplumsal durumunu yitirme. Ama onlara amansızca saldırmaktan geri kalmadı, ve düşündüğü başına geldi. Resmi toplumun dışına atılmış, basının susku fesadı altında ortadan yitmiş, bütün servetini adadığı Amerika'daki başarısız komünist deneyleri yüzünden yıkıma uğramış olarak, doğrudan doğruya işçi sınıfına döndü ve onun bağrında daha otuz yıl iş görmekte devam etti. İngiltere'de emekçiler yararına iyiye götürülen her toplumsal hareket, her gerçek ilerleme, Owen'ın adına bağlanır. Böylece, beş yıllık

çabadan sonra, fabrikalarda kadınların ve çocukların çalışmasını sınırlandıran yasayı, 1819’da o kabul ettirdi.[193] Böylece, tüm İngiltere *trade-union*larının (sendikalarının) bir tek büyük sendikal topluluk biçiminde birleştikleri ilk kongreye o başkanlık etti. Böylece, toplumun tamamen komünist bir örgütlenmesine götüren geçiş önlemi olarak, bir yandan, o zamandan beri, hiç değilse satıcının da, fabrikacının da kolayca vazgeçilebilecek kişiler olduklarını, pratik kanıtını vermiş bulunan kooperatif şirketleri (tüketim ve üretim kooperatifleri),[194] öte yandan da, çalışma [sayfa 379] ürünlerinin, birimi çalışma saati tarafından oluşturulan bir çalışma kağıt-parası aracıyla değişimini gözeten kurumlar olan çalışma pazarlarını o kurdu; zorunlu olarak başarısızlığa mahkum bu kurumlar Proudhon’un çok daha sonra kuracağı değişim bankasının tam bir öncelemesi (*anticipation*) idiler, ve ondan, toplumsal kötülüklerin devasını değil, ama sadece toplumun çok daha köklü bir dönüşümüne doğru atılmış bir ilk adımı temsil etmeleri ile ayrılıyorlardı.

Ulu bay Dühring’in, “son çözümlemede kesin doğruluk”unun doruğundan, “Giriş”te birkaç örneğini vermiş bulunduğumuz küçümseme ile baktığı adamlar, işte bunlar. Ve bu küçümseme, bir anlamda, pek o kadar da haksız değil: Gerçekten, bu küçümseme esas olarak üç ütopyacının yapıtlarının gerçekten korkunç bir bilgisizliğine dayanır. Böylece, bize Saint-Simon üzerine, “esas olarak, temel düşüncesinin doğru olduğu, ve birkaç dargörüşlülük dışında, bu düşüncenin, gerçek kuruluşlar oluşturmak için, bugün bile yönetici atılım sağladığı” söylenir.

Ama, bay Dühring’in, Saint-Simon’un yapıtlarından birkaçını gerçekten eline almışa benzemesine karşın, ondan sözettiği tüm 27 sayfa boyunca, Saint-Simon’un “temel düşüncesi”ni, en sonunda şu “imgeleme yetisi ve insansever tutku ... düş kurma yeteneğinin bunlara uygun düşen aşırı uyarılganlığı ile birlikte, Saint-Simon’un tüm düşüncesini belirler!” tümcesi ile payımızı alma pahasına, tıpkı Quesnay’nin *Tableau économique*’inin “Quesnay’nin kendisinde ne anlama geldiği”ni aramış olduğumuz kadar boşuna arıyoruz.

Fourier’den, bay Dühring, sadece, gelecek üzerindeki, betimlemesi romansı bir ayrıntıya kadar inen düşlemleri (fantezileri) bilir ve sadece onları dikkate alır, ki bu, bay Dühring’in Fourier üzerindeki sonsuz üstünlüğünü saptama bakımından, Fourier’nin “gerçek koşulları *fırsat çıkarsa* nasıl eleştirmeye çalış”tığını araştırmaktan kuşkusuz “çok daha önemli”dir. Fırsat çıkarsa! Gerçekte, Fourier’nin yapıtlarının hemen her

sayfasından, onca övülen uygarlığın sefaletleri üzerine yergi ve eleştiri kıvılcımları fışkırır. Bay Dühring, bay Dühring'i, [sayfa 380] sadece "fırsat çıkarsa" geçmişin ve geleceğin en büyük düşünürü olarak ilân eder demek gibi bir şey. Robert Owen'a ayrılmış oniki sayfaya gelince, bay Dühring'in bu sayfaları yazmak için, Owen'ın en önemli yazılarını –evlilik ve komünist örgütlenme üzerindeki yazılarını–, tıpkı bay Dühring gibi bilmeyen hamkafa Sargant'ın zavallı biyografisinden[195] başka hiç bir kaynağı yok. Böyle olduğu için bay Dühring, Owen'da "kararlı bir komünizm varsayma"nın doğru olmadığını ileri sürmek gibi cüretli bir savda bulunabilir. Kuşkusuz, eğer bay Dühring, eline, sadece Owen'ın *Book of the New Moral World*'unu ("Yeni Ahlâk Dünyasının Kitabı") almış olaydı, orada –Owen'ın her zaman eklediği gibi, yaşa göre– eşit çalışma görevi ve eşit ürün hakkı ile, sadece komünizmlerin en kararlısının dile getirildiğini görmekle kalmaz, ama plan, yükseklik ve kabataslak perspektif ile, geleceğin komünist topluluğuna yönelik mimarlığın eksiksiz bir işlenişini de görürdü. Ama "sosyalist düşünce temsilcilerinin öz yapıtlarının dolaysız irdelenmesi" eğer bay Dühring'in burada yaptığı gibi, bu yapıtlardan birkaçının adının ve olsa olsa, baş taraflarındaki kısa tanıtma yazısının (*épigraphe*) bilinmesi ile sınırlanırsa, elbette ortaya bu türlü budala ve kafadan atma savlar sürmekten başka bir iş çıkmaz. Owen sadece "kararlı komünizm"i öğütlemekle kalmadı, ama komünizmi "karar" konusunda eksik hiç bir şey bırakmayan Hampshire'deki *Harmony Hall* kolonisinde, onu, beş yıl boyunca (30 yıllarının sonu ile 40 yıllarının başı) uyguladı da. Ben, bu örnek komünist deneyin eski üyelerinden birçoğunu tanıdım. Ama, genel olarak Owen'ın 1836 ile 1850 arasındaki faaliyeti üzerine olduğu gibi, bütün bunlar üzerine de Sargant hiç bir şey bilmez, ve bay Dühring'in böbürlendiği "büyük üsluplu tarih yazma biçimi" bu yüzden kapkara bir bilgisizlik içinde kalır. Bay Dühring, Owen'ı, "insansever ölçüsüzlüğün, her bakımdan, gerçek bir ucubesi" olarak adlandırır. Ama bay Dühring ancak başlığını ve *épigraphe*'ini bildiği kitapların [sayfa 381] içeriği üzerine bize ders verdiği zaman, onun "her bakımdan, bilgisiz ölçüsüzlüğün gerçek bir ucubesi" olduğunu söyleyemeyiz, çünkü bizim ağzımızda, bu bir "sövgü" olur.

Eğer ütopyacılar, görmüş bulunuyoruz, ütopyacı idiyseler, bu, kapitalist üretimin henüz çok az gelişmiş bulunduğu bir dönemde, başka bir şey olamayacakları içindi. Eğer yeni bir toplumun öğelerini kafalarından çıkarmak zorunda kaldılarsa, bunun nedeni, bu öğelerin henüz eski

toplumda gözle görülür bir biçimde ortaya çıkmamalarıydı; eğer yeni yapılarının temellerini atmak için usa başvurma durumunda kaldılarsa, bu, henüz çağdaş tarihe başvuramamalarının sonucuydu. Ama, şimdi, onlardan hemen hemen seksen yıl sonra, bay Dühring, tarih içinde oluşan bu sistemi kendi zorunlu sonuçları olarak veren güncel gereçlerden hareketle değil de, onu yüce kafasında, kesin doğruluklara gebe usunda kurarak, yeni toplumsal rejimin “kural hizmeti gören” bir sistemini açıklama savıyla sahneye girerse, o zaman, her yerde artçılar (*epigonlar*) kokusu alan bu adam, ütopyacıların artçısından, sonuncu ütopyacıdan başka bir şey değildir. O, büyük ütopyacıları “toplumsal simyagerler” olarak adlandırır. Olabilir. İlmi simya, zamanında zorunlu bir şeydi. Ama o zamandan beri, büyük sanayi, kapitalist üretim biçimi içinde uyuklayan çelişkileri öylesine açık karşıtlıklar durumuna getirdi ki, bu üretim biçiminin yakın yıkılışına, deyim yerindeyse, elle dokunulabilir; yeni üretici güçler, ancak onların bugünkü gelişme derecelerine uygun düşen yeni bir üretim biçiminin kurulması ile korunup geliştirilebilirler; iki sınıfın, şimdiye değin egemen olan üretim biçimi tarafından yolaçılan ve durmadan daha keskin bir çelişki içinde üreyen savaşımları bütün uygar ülkelere yayıldı, gün günden daha zorlu bir durum alıyor, ve bu tarihsel bağlantının, bunun zorunlu kıldığı toplumsal dönüşüm koşullarının, son olarak gene bunun koşullandırdığı biçimiyle bu dönüşümün temel çizgilerinin bilgisi, daha şimdiden edinilmiş bulunuyor. Ve eğer şimdi bay Dühring, varolan iktisadi gereçlerden yararlanacak yerde, yüce beyninde yeni bir toplumsal ütopya imal ederse, [sayfa 382] düpedüz “toplumsal ilmi simya”dan başka ne yapmış olur? Ya da daha doğrusu, modern kimyanın bulunması ve yasalarının saptanmasından sonra, eski ilmi simyayi yeniden kurmak, ve atom ağırlıklarını, molekül formüllerini, atomların birleşme değerini, billurlar bilimini ve tayf analizini sadece... *filozof taşının*[196] bulunması için kullandırmak isteyen biri gibi davranmış olmaz mı? [sayfa 383]

182 Bkz: Birinci Kısım, Felsefe. -Ed.

183 Saint-Simon, *Lettres d'un Habitant de Genéve à ses Contemporains*, s. 55, Paris 1868. -Ed.

184 İbid., s. 41-42.-Ed.

185 Saint-Simon'uti bir mektubuna anıştirma: "Correspondance politique et philosophique. Lettres de H. Saint-Simon à un Américain", şu derlemenin içinde: *L'Industrie, ou discussions politiques morales et philosophiques dans l'intérét de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendants*, e. 2, Paris 1817, s. 83-87. -Ed.

186 Engels burada Saint-Simon ile öğrencisi Augustin Thierry tarafından ortaklaşa yazılmış iki çalışmaya göndermede bulunur: *De la réorganisation de La société européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples d'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale, Paris 1814, ve Opinion sur les mesures à prendre contre la coalition de 1815*, Paris 1815. Nicolas Gustave Hubbard, Saint-Simon, Yaşam ve Çalışmaları içinde, Paris 1857, ilk çalışmadan bir parça, s. 149-154 ve her iki çalışmanın tahlili, s. 68-76, bulunur. -Ed.

187 *La téorie des quatre mouvements* içinde. Bkz: Charles Fourier, *Œuvres compètes*, t. I, Paris 1841, p. 195-196. -Ed.

188 Charles Fourier, *Le Nouveau Monde Industriel et Sociétaire*, p. 35, Paris 1870. -Ed.

189 Bkz: Charles Fourier, *Œuvres complètes*, t. 2, p. 78-79 ve t. 5, p. 214. -Ed.

190 Charles Fourier, op. cit., t. 1, s. 50, vd.. -Ed.

191 Owen, *The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race*...s. 21-22, Londra 1849. -Ed

192 Robert Owen, *Report of the proceeding at the several public meetings, held in Dublin... On the 18th March; 12th April; 12th April and 3rd May.* Dublin 1823 s. 110 vd.. -Ed.

193 Owen, 1812'de, Glasgow'da bir mitingde, pamuk iplik fabrikalarında çalışan tüm çocuk ve erginlerin durumunu düzeltmek için bir dizi önlemler önerdi. Owen'ın girişimi üzerine 1815'te sunulan yasa tasarısı, parlamento tarafından birçok ağırlaştırmalarla birlikte, ancak 1819'da kabul edildi. -Ed.

194 Ekim 1833'te, Owen'in başkanlığında, kooperatif şirketler ve sendikaların (*trade-union*lar) bir kongresi oldu, ve program ve tüzüğü Şubat 1834'te kabul edilen Büyük UIusal Sendikalar Birliği (*Consolidated Trades-Union*) bu kongrede kuruldu. Bu kuruluş ancak altı ay sürecekti. -Ed.

195 William Lucas Sargant, *Robert Owen and His Social Philosophy*, Londra 1860.

196 Madenleri altına çeviren taş. -ç.

İKİNCİ BÖLÜM
TEORİK BİLGİLER

MATERYALİST tarih anlayışı, üretimin ve üretimden sonra, üretilen ürünlerin değişiminin, her toplumsal rejimin temelini oluşturduğu; tarihte görülen her toplumda, ürünlerin bölüşümünün, ve ürünlerin bölüşümü ile birlikte, sınıflar ya da zümreler biçimindeki toplumsal eklemlenmenin üretilen şeye, bunun üretiliş biçimine ve üretilen şeylerin değişim tarzına göre düzenlendiği tezinden hareket eder. Sonuç olarak, bütün toplumsal değişikliklerin ve bütün siyasal altüst oluşların son nedenlerini insanların kafasında, ölümsüz doğruluk ve ölümsüz adalet üzerindeki artan kavrayışlarından değil, üretim ve değişim biçiminin değişikliklerinde aramak gerekir; onları, ilgili dönemin *felsefesinde* değil, *iktisadında* aramak gerekir. Eğer varolan toplumsal kurumların usaaykırı ve adaletsiz oldukları, usun budalalık, ve iyiliğin kötülük durumuna geldiği sonucuna varılırsa, bu, üretim [sayfa 384] yöntemleri ve değişim biçimlerinde, daha eski iktisadi koşullara uyarlanmış toplumsal rejimin artık bağdaşamadığı gizli dönüşümler olduğunun bir göstergesinden başka bir şey değildir. Bu, aynı zamanda, farkına varılan düzgüsüzlükleri ortadan kaldırma araçlarının da –azçok gelişmiş bir durumda–, zorunlu olarak değişmiş üretim ilişkileri içinde bulundukları anlamına gelir. Öyleyse, insanın bu araçları kafasında *uydurması* değil, ama beyni yardımıyla, gözönünde bulunan maddi üretim olguları içinde *bulması* gerekir.

Buna göre modern sosyalizmin konusu nedir?

Varolan toplumsal rejim –genel olarak kabul edildiği üzere–, bugün egemen olan sınıf tarafından, burjuvazi tarafından kurulmuştur. Burjuvaziye özgü, Marks'tan bu yana kapitalist üretim biçimi olarak adlandırılan üretim biçimi, feodal rejimin karşılıklı kişisel bağlılıkları ile olduğu gibi, yer ve zümre ayrıcalıkları ile de bağdaşmaz bir şeydi. Burjuvazi, feodal rejimi paramparça etti, ve onun yıkıntıları üzerine, serbest rekabetin, gitme-gelme özgürlüğünün, meta sahiplerinin hukuksal eşitliğinin ve öbür burjuva parlaklıklarının imparatorluğu olan burjuva toplum düzenini kurdu. Kapitalist üretim biçimi artık özgürce gelişebilirdi. Burjuvazinin yönetimi altında yetkinleştirilen üretici güçler, buhar ve yeni maşinizm, eski manüfaktürü, büyük sanayi durumuna dönüştürdükten sonra, o zamana kadar görülmemiş bir hızlılık ve bir genişlikte gelişti. Ama tıpkı, zamanında manüfaktür ve onun etkisi altında gelişmiş bulunan zanaatçılığın, loncaların feodal köstekleri ile çatışmaya girmiş oldukları gibi, büyük sanayi de, bir kez tam olarak geliştikten sonra, kapitalist üretim biçiminin onu içine sardığı engeller ile çatışmaya girer. Yeni üretici güçler kullanımlarının burjuva biçimini aşmış bulunurlar; ve üretken güçler ile üretim biçimi arasındaki bu çatışma, örneğin ilk günah ile tanrısal adalet arasındaki çatışma gibi, insanların kafasında doğmuş bir çatışma değildir: olgular içinde, nesnel olarak bizim dışımızda, hatta kendisine neden olan insanların istenç ve eylemlerinden bile bağımsız biçimde varolan bir çatışmadır. Modern sosyalizm, bu gerçek çatışmanın [sayfa 385] düşüncedeki yansısından, herşeyden önce, bu çatışmadan acı çeken sınıfın beyinlerinde, fikirler biçimi altında yansımasından başka bir şey değildir.

Peki, bu çatışma neye ?

Kapitalist üretimden önce yani ortaçağda, her yerde emekçilerin kendi üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetine dayanan küçük üretim görülüyordu: Küçük özgür köylü ya da toprak kölelerinin tarımı, kentlerin zanaatçılığı. Çalışma araçları, –toprak, tarım aletleri, atölye, zanaatçı avadanlığı,– bireyin, yalnızca bireysel kullanım için hesaplanmış çalışma araçları idi; yani zorunlu olarak küçük, ufacık, sınırlı idiler. Ama işte bu nedenle de, normal olarak üreticiye ait bulunuyorlardı. Bu dağınık ve daracık üretim araçlarını bir araya toplayıp genişletmek, onları bugünkü üretimin güçlü kaldıraçları durumuna getirmek – kapitalist üretim biçiminin ve onun dayanağı olan sınıfın, burjuvazinin tarihsel rolü işte tam da bu oldu. *Kapital*'in dördüncü kısmında Marks, 15. yüzyıldan başlayarak yalın elbirliği, manüfaktür ve büyük sanayiden oluşan üç aşamada, burjuvazinin

bu işi nasıl başardığını ayrıntılı bir biçimde betimlemiştir. Ama Marks'ın gene aynı yerde tanıtladığı gibi burjuvazi, bu sınırlı üretim araçlarını, bireysel üretim araçlarını ancak bir *insan topluluğu* tarafından kullanılabilecek *toplumsal* üretim araçları durumuna dönüştürmeksizin, güçlü üretici güçler durumuna dönüştüremezdi. Çıkrık, dokumacı eltezgahı, demirci çekici yerine iplik bükme makinesi, mekanik dokuma tezgahı, buharlı çekiç; bireysel atölye yerine yüzlerce ve binlerce insanın elbirliğini egemenlik altında bulunduran fabrika geçti. Ve tıpkı üretim araçları gibi üretim, bir dizi bireysel eylem durumundan bir dizi toplumsal eylem durumuna ve ürünler de bireysel ürünler durumundan toplumsal ürünler durumuna dönüştü. Artık fabrikadan çıkan iplik, dokuma, madeni eşya, bitmeden önce sıra ile zorunlu olarak ellerinden geçtikleri birçok işçinin ortaklaşa ürünü idiler. İşçiler arasında: "bunu yapan benim, bu benim ürünümdür" diyebilecek bir tek kişi yoktu. [sayfa 386]

Ama, toplum içinde doğal işbölümünün temel üretim biçimi olduğu yerde, bu işbölümü ürünlere, bu ürünlerin karşılıklı değişimi yani alım ve satımı bireysel üreticilerin birçok gereksinmelerini karşılayabilecek bir duruma getiren meta niteliğini kazandırır. Ve ortaçağdaki durum da buydu. Örneğin köylü, tarlaların ürününü zanaatçıya satıyor ve karşılık olarak ondan zanaatçılık ürünlerini alıyordu. Demek ki yeni üretim biçimi işte bu bireysel üreticiler, meta üreticileri toplumu içine sızdı. Tüm toplumda egemen olan bu *yöntemsiz*, doğal işbölümünün orta yerine, bireysel fabrikada örgütlendiği biçimiyle, *yöntemli* işbölümünün girdiği görüldü; *bireysel üretimin* yanında, *toplumsal* üretim ortaya çıktı. Her ikisinin de ürünleri aynı pazarda, öyleyse hiç olmazsa aşağı yukarı eşit fiyatlar üzerinden satılıyordu. Ama yöntemli örgütlenme, doğal işbölümünden daha güçlü idi; toplumsal olarak çalışan fabrikalar, tek tek çalışan küçük üreticilerden çok daha ucuza üretiyorlardı. Bireysel üretim, bir alandan sonra bir başkasında yenik düştü, toplumsal üretim tüm eski üretim biçimini devrime götürdü. Ama toplumsal üretime özgü bu devrimci nitelik o denli az anlaşıldı ki toplumsal üretim, tersine, meta üretimini artırma ve kolaylaştırma aracı olarak benimsendi. Toplumsal üretim, meta üretimi ve meta değişiminin tecimsel sermaye, zanaatçılık, ücretli emek gibi daha önce varolan bazı kaldıraçlarına doğrudan doğruya bağlanarak doğdu. Meta üretiminin yeni bir biçimi olarak ortaya çıktığı için, meta üretiminin sahiplenme biçimleri onun için de yürürlükte kaldi.

Ortaçağda gelişmiş bulunduğu biçimiyle meta üretiminde, emek ürününün kimin malı olacağı sorunu ortaya bile çıkamazdı. Genel kural olarak bireysel üretici, kendi öz çalışma araçları ve kişisel çalışması ya da ailesinin çalışması yardımıyla, onu kendi malı olan ve çoğu kez kendi başına ürettiği hammaddeler ile üretmişti. Ürünün önce onun tarafından sahiplenilmesinin hiçbir gereği yoktu, kendiliğinden onun malı idi. Yani ürünlerin mülkiyeti, *kişisel emeğe* dayanıyordu. Hatta başkasının yardımından yararlanıldığı yerde bile, [sayfa 387] bu yardım genel kural olarak önemsiz kalıyor ve ücretten çok, çoğu kez bir başka karşılık alıyordu: Lonca çırak ve kalfası, beslenme ve ücretten çok, ustalığa hazırlanmak için çalışıyordu. Üretim araçlarının büyük atölyeler ve inanüfaktürlerde toplanmaları, gerçekten toplumsal üretim araçları durumuna dönüşmeleri, işte o sırada başgösterdi. Ama toplumsal üretim araçları ve toplumsal ürünler, sanki şimdi de bireysel üretim araçları ve bireysel ürünler olarak kalmışlar gibi işlem gördüler. Eğer şimdiye değin çalışma araçlarının sahibi, ürünü genel kural olarak kendi öz ürünü olduğu ve başkasının yardımcı çalışması ayrıklama durumunda bulunduğu için sahipleniyorduysa, şimdi de ürün *kendi* ürünü değil ama tamamen *başkasının emek* ürünü olduğu halde, onu kendine maletmeye devam etti. Böylece, bundan böyle toplumsal olarak yaratılan ürünler, üretim araçlarını gerçekten kullanan ve ürünleri gerçekten üreten kimseler tarafından değil ama *kapitalist* tarafından sahiplenildiler. Üretim araçları ve üretim, özsel olarak toplumsal duruma geldi; ama bireylerin, herkesin kendi öz ürününe sahip olduğu ve pazara taşıdığı özel üretimini öngerektiren bir sahiplenme biçimine bağlı tutuldular. Üretim biçimi onun önkoşulunu ortadan kaldırdığı halde, bu sahiplenme biçimine bağımlı kalındı.[197] Yeni üretim biçimine kapitalist niteliğini veren bu çelişkide, *daha o zamandan günümüzün büyük çatışması tohum durumunda* yatar. Yeni üretim biçimi, bütün önemli üretim kesimlerinde ve ekonomik bakımdan önemli bütün ülkelerde egemen bir duruma geldiği ve bunun sonucu bireysel üretimi önemsiz kalıntılar durumuna indirgeyecek denli yerinden ettiği ölçüde, *toplumsal üretim ile kapitalist sahiplenme arasındaki* [sayfa 388] *uyuşmazlığın da o ölçüde kabaca ortaya çıktığı görülüyordu.*

Söylemiş olduğumuz gibi ilk kapitalistler, ücretli emek biçimini daha önceden hazır olarak buldular. Ama onu ayrıksın ikincil uğraşım, yardım kaynağı, geçici durum olarak buldular. Zaman zaman ücret karşılığı çalışmaya giden kırsal emekçinin, kendi malı olarak sahibi bulunduğu ve

onu kıt kanaat geçindiren birkaç dönümlük bir toprağı vardı. Lonca kuralları bugünün kalfasının, yarının ustası olmasını gözetiyordu. Ama üretim araçları toplumsal araçlar durumuna dönüştükten ve kapitalistler elinde toplandıktan sonra, her şey değişti. Küçük bireysel üreticinin üretim aracı da, ürünü de, gitgide değerlerini yitirdiler; ona bir ücret karşılığı gidip bir kapitalist yanında çalışmaktan başka yapacak bir şey kalmadı. Vaktiyle ayrıklama ve yardımcı kaynak olan ücretli emek, tüm üretimin kuralı ve temel biçimi durumuna geldi; eskiden ikincil bir uğraşım iken, şimdi emekçinin tek etkinliği oldu. Zaman zaman ücretli, ömürboyu ücretli durumuna dönüştü. Ömürboyu ücretliler yığını üstelik, feodal rejimin zamandaş yıkılışı, feodal beylerin bileliklerinin (maiyetlerinin) dağılışı, köylülerin topraklarından kovuluşu vb. sonucu, aşırı derecede arttı. Bir yanda kapitalistler elinde toplanmış üretim araçları ile öte yanda emek-güçlerinden başka bir şeye sahip olmama durumuna indirgenmiş üreticiler arasındaki ayrılma, tamamlanmıştı. *Toplumsal üretim ile kapitalist sahiplenme arasındaki çelişki, kendini proletarya-burjuvazi karşıtlığı olarak gösterir.*

Kapitalist üretim biçiminin bir meta üreticileri toplumuna, ürünlerinin değişimi toplumsal bağlantılarının aracı olan bir bireysel üreticiler toplumuna sızmış bulunduğunu görmüştük. Ama meta üretimine dayanan her toplumun, üreticilerin o toplumda kendi öz toplumsal ilişkileri üzerindeki egemenliklerini yitirmiş olmaları gibi bir özelliği vardır. Herkes kendi hesabına, rasgele elde edilmiş üretim araçları ile ve bireysel değişim gereksinmesi için üretir. Pazara kendi malından ne kadar geleceğini, hatta o maldan ne kadar gerekeceğini kimse bilmez; kendi bireysel ürününün pazarda gerçek [sayfa 389] bir gereksinmeyle karşılaşıp karşılaşmayacağını, giderlerini kurtarıp kurtarmayacağını, hatta malını satıp satmayacağını kimse bilmez. Toplumsal üretim anarşisinin egemenliğidir bu. Ama bütün öteki üretim biçimleri gibi meta üretiminin de özgün, içkin, kendinden ayrılmaz yasaları vardır ve bu yasalar, anarşiye karşın ona, onun tarafından, zorla kabul ettirilirler. Bu yasalar kendilerini, toplumsal bağın varlığını sürdüren tek biçimi olan değişimde gösterir ve bireysel üreticiler karşısında rekabetin zorlayıcı yasaları olarak etkili olurlar. Yani bu yasalar başlangıçta, bu üreticiler tarafından bilinmeyen yasalardır ve önce onların, bu yasaları uzun bir deney aracıyla öğrenmeleri gerekir. Öyleyse bu yasalar kendilerini, üreticiler olmaksızın ve üreticilere karşı, onların üretim biçimlerinin

körükörüne işleyen doğal yasaları olarak kabul ettirirler. Ürün, üreticilere egemen olur.

Ortaçağ toplumunda, özellikle ilk yüzyıllarda üretim, özsel olarak kişisel tüketime yöneltilmişti. Başlıca görev olarak, yalnızca üreticinin ve ailesinin gereksinmelerini karşılıyordu. Kırda olduğu gibi kişisel bağımlılık ilişkilerinin varolduğu yerlerde, feodal beyin gereksinmelerini karşılamaya da katkıda bulunuyordu. Demek ki o toplumda hiçbir değişim (mübadele) olmuyor ve bunun sonucu ürünler de meta niteliği kazanmıyordu. Köylü ailesi, yiyecek maddesi olsun, alet ve giysi olsun, gereksinme duyduğu hemen her şeyi kendi üretiyordu. Ancak kendi öz gereksinmeleri ve feodal beye borçlu bulunulan mala ilişkin yükümlülükler ötesinde bir artık üretecek denli ileri gittiği zamandır ki meta da üretiyordu; toplumsal dolaşıma sokulan, satışa çıkarılan bu artık, meta durumuna geldi. Kent zanaatçıları, gerçi daha başlangıçta değişim için üretme zorunda kaldılar. Ama onlar da, kendi öz gereksinmelerinin en büyük bölümünü kendi çalışmaları ile karşılıyorlardı; bahçeleri ve küçük tarlaları vardı; sürü hayvanlarını, kendilerine ayrıca inşaat kerestesi ve yakacak odunu da sağlayan kamusal ormana gönderiyorlardı; kadınlar keten, yün, vb. eğiriyorlardı. Değişim ereğiyle üretim, meta üretimi, ancak ilk adımlarını atıyordu. Sınırlı [sayfa 390] değişim, sınırlı pazar, kararlı üretim biçimi, dışa karşı yerel kapalılık, içerde yerel,ortaklaşma: kırda Mark (tarımsal ortaklık), kentte lonca, işte bunun sonucuydu.

Ama meta üretiminin yayılması ve hele kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkması ile birlikte, o zamana değin uyuklayan meta üretimi yasaları da daha açık ve daha güçlü bir biçimde eyleme geçti. Eski çerçeveler gevşedi, eski kapalılık engelleri parçalandı, üreticiler gitgide bağımsız ve tek başına çalışan meta üreticileri durumuna dönüştü. Toplumsal üretimde anarşi doğdu ve gitgide doruğa götürüldü. Ama kapitalist üretim biçiminin toplumsal üretimde bu anarşiyi kendisi aracıyla artırdığı başlıca alet, gene de anarşinin tam karşıtı idi: üretimin, tek başına alınmış her üretim kurumundaki toplumsal üretim olarak, artan örgütlenmesi. Kapitalist üretim biçimi, bir zamanların o dingin kararlılığına işte bu aletle son verdi. Bir sanayi koluna girdiği her yerde, kendi yanında daha eski hiçbir işletme yöntemini yaşatmadı. Zanaatçılığı egemenliğine aldığı her yerde, eski zanaatçılar sınıfını yıktı. Çalışma alanı bir savaş alanı durumuna geldi. Büyük coğrafi bulgular ve onları izleyen kolonizasyon girişimleri, çıkakları (mahreçleri) çoğalttı ve zanaatçılığın manüfaktür durumuna dönüşümünü

hızlandırdı. Savaşım, yalnızca yerel bireysel üreticiler arasında patlamadı; yerel savaşımlar ulusal savaşımlar yani 17. ve 18. yüzyılların tecimsel savaşları durumuna gelecek derecede büyüdüler. Sonunda büyük sanayi ve dünya pazarının kuruluşu, savaşımı evrenselleştirdi ve aynı zamanda ona görülmemiş bir zorluluk kazandırdı. Tek tek kapitalistler arasında olduğu gibi sanayiler ve ülkeler arasında da, az ya da çok elverişli olduklarına göre, var ya da yok olmayı kararlaştıran şey, doğal ya da yapay üretim koşullarıdır. Yenik, gözünün yaşına bakılmadan elenir. Bu, bireyin, doğadan topluma on kat taşkınlıkla aktarılmış darvinci yaşama savaşımıdır. Hayvanın doğadaki durumu, insan gelişmesinin en yüksek aşaması olarak görünür. Toplumsal üretim ile kapitalist sahiplenme arasındaki çelişki, kendini üretimin *bireysel fabrika içindeki* [sayfa 391] *örgütlenmesi ile tüm toplum içindeki üretim anarşisi arasındaki karşıtlık* olarak yeniden üretir.

Bu üretim biçimi, Fourier'nin onda daha önce keşfettiği o "kısır döngü"yü içinden çıkamamaksızın izleyerek, işte kökeninden kapitalist üretim biçimine içkin çelişkinin bu iki ortaya çıkış biçimi içinde devinir. Bununla birlikte bu döngünün yavaş yavaş daraldığı ve hareketin daha çok, gezegenlerin sarmal eğrisi gibi sonuna, merkezle çarpışmaya girerek erişecek bir sarmal eğri oluşturduğu da Fourier'nin kendi zamanında henüz göremediği bir şeydir. İnsanların büyük çoğunluğunu gitgide proleterler durumuna dönüştüren şey, üretimdeki toplumsal anarşinin itici gücü ve sonunda üretimdeki anarşiye bir son verecek olanlar da proleter yığınlardır. Büyük sanayideki makinelerin sonsuz yetkinleşme anıklığını tek başına alınmış her sanayici kapitalist için, onu yıkım tehdidi altında kendi makineli üretimini gitgide daha da yetkinleştirmeye zorlayarak, buyurucu bir yasa durumuna dönüştüren şey, üretimdeki toplumsal anarşinin itici gücüdür. Ama makineleri yetkinleştirmek, insan emeğini gereksiz kılmak anlamına gelir. Eğer makinelerin kullanılması ve çoğalması, milyonlarca el işçisinin az sayıda bir makine işçisi tarafından işinden edilmesi anlamına gelirse, makineli üretimin iyileştirilmesi de gitgide artan sayıda makineli işçinin işinden edilmesi ve son çözümlemede, sermayenin ortalama çalıştırma gereksinmesini aşan bir sayıda çalışmaya hazır ücretliler, daha 1845'te kullandığım adlandırmaya göre,[198] tam bir yedek sanayi ordusu üretimi anlamına gelir – sanayinin yüksek basınçla çalıştığı dönemlerde kullanılabilen, bu dönemleri zorunlu olarak izleyen çöküş (*krach*) ile sokağa atılan ordu; işçi sınıfının sermayeye karşı varoluş savaşımında her zaman ayaklarında sürüklediği pranga; ücreti, kapitalist gereksinmeye uygun düşen

düşük düzeyde tutan düzenleyici. Böylece makineli üretim, Marks gibi söylemek gerekirse, sermayenin işçi sınıfına karşı en güçlü silahı durumuna [sayfa 392] gelir; böylece çalışma aracı, işçinin elinden yaşama aracını durmadan çekip alır; böylece işçinin öz ürünü, işçiyi köleleştiren bir alet haline dönüşür. Böylece çalışma araçları tasarrufu, aynı zamanda emek-gücünün en hoyrat savurganlığı, çalışma görevinin normal koşulları üzerinden bir hırsızlık durumuna gelir; böylece emek-zamanını kısaltmanın en güçlü aracı olan makineli üretim, işçinin ve ailesinin tüm yaşam süresini sermayeyi değerlendirmek için kullanılacak emek-zamanına dönüştürmenin en sağlam aracı durumuna döner; böylece bir bölüm insanın aşırı çalışma bitkinliği (*surmenage*), bir başka bölüm insanın işsizliğine neden olur ve bütün dünyada yeni tüketici avına çıkan büyük sanayi, kendi evinde yığınların tüketimini bir açlık tabanı ile sınırlandırır ve bu yoldan kendi öz iç pazarının kuyusunu kazar.

> "Göreli artı-nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin büyüklüğü ve hızı ile her zaman dengeli durumda tutan yasa, işçiyi sermayeye, Volcanus'un Prometheus'u kayalara mıhlamasından daha sağlam olarak perçinler. Sermaye birikimine karşılık düşen bir sefalet birikimi yaratır. Bu yüzden bir kutupta servet birikimi, öteki kutupta yani kendi emeğinin ürününü *sermaye şeklinde üreten* sınıfın tarafında sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, cahilliğin, zalimliğin, ussal yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur." (Marks, *Kapital*, s. 671.)[199]

Kapitalist üretim biçiminden ürünlerin bir başka bölüşümünü beklemeye gelince bu, bir bataryanın elektrotlarından, bataryaya bağlı oldukları halde, suyu ayrıştırmamalarını ve pozitif kutupta oksijeni, negatif kutupta da hidrojeni açığa çıkarmamalarını istemek gibi bir şey olur.

Modern makineli üretimin en ileri dereceye götürülmüş yetkinleşme anıklığının, toplumdaki üretim anarşisi etkisiyle, tek başına alınmış sanayici kapitalist için, onun makineli üretimini durmadan iyileştirmeye, üretim gücünü durmadan artırmaya zorlayarak, nasıl buyurucu, bir yasa durumuna dönüştüğünü gördük. Üretim alanını büyütme yalın edimsel [sayfa 393] olanağı da, onun için bir o denli buyurucu bir başka yasa durumuna dönüşür. Gazların genişleme gücünün, yanında gerçek bir çocuk oyunu kaldığı büyük sanayinin aşırı genişleme gücü, şimdi kendini bize, tüm karşı-basınca boş veren nitel ve nicel bir genişleme *gereksinmesi* olarak gösterir. Karşı-basınç tüketim, çıkak, büyük sanayi ürünleri için pazarlar tarafından oluşturulur.

Ama pazarların gerek genişliğine, gerek derinliğine yayılma olanağı, ilkin etkisi çok daha az etkili olan bambaşka yasalar tarafından yönetilir. Pazarların genişlemesi, üretimin genişlemesi ile birlikte gidemez. Çarpışma kaçınılmaz olur ve bu çarpışma, kapitalist üretim biçiminin kendini parçalamadığı sürece bir çözüm yaratamayacağı için, devirli duruma gelir. Kapitalist üretim yeni bir "kısır döngü" doğurur.

Gerçekten, ilk genel bunalımın patlak verdiği tarih olan 1825 yılından bu yana, sanayi ve ticaret dünyasının tümü, uygar halklar ve onların az ya da çok barbar uyduları topluluğunun üretim ve değişimi, her on yıl dolaylarında bir kez şirazesinden çıkar. Ticaret durur, pazarlar tıkanmıştır, ürünler sürümsüz oldukları ölçüde yığılıp kalır, peşin para görünmez olur, kredi ortadan çekilir, fabrikalar kapanır, emekçi yığınlar fazla geçim gereci üretmiş olmaktan ötürü geçim gereçlerinden yoksun kalırlar, batkılar batkıları, zoraki satışlar zoraki satışları kovalar. Tıkanıklık yıllarca sürer; üretici güçler ve ürünler, birikmiş meta yığınları, sonunda değerlerinin az ya da çok altında bir fiyat üzerinden sürülene, üretim ve değişim yavaş yavaş canlanana değin, yığın halinde israf ve imha edilirler. Yavaş yavaş gidiş hızlanır, tırısa döner, sınai tırıs dörtnal olur ve bu dörtnal da sonunda, en tehlikeli atlamalardan sonra kendini yeni baştan... çöküntü çukurunda bulmak üzere, bir sanayi, ticaret, kredi ve spekülasyon *steeple chase*'inde[200] doludizgine değin yükselir.[201] Ve [sayfa 394] hep aynı yineleme. İşte, 1825'ten bu yana beş kezden az yaşamadığımız ve şu anda (1877) altıncı kez olarak yaşadığımız durum. Ve bu bunalımların niteliği öylesine belirgindir ki Fourier, bunlardan birincisini aşırı bolluk bunalımı olarak nitelendirerek, hepsinin üzerine parmak basmıştır.

Bu bunalımlarda, toplumsal üretim ile kapitalist sahiplenme arasındaki çelişkinin tam bir patlamaya vardığı görülüyor. Meta dolaşımı bir anda durmuştur; dolaşım aracı, para, dolaşıma engel olur; bütün meta üretimi ve dolaşımı yasaları altüst duruma gelir. Ekonomik çatışma, doruğuna ulaşır. *Üretim biçimi, değişim biçimine karşı başkaldırır, üretim biçimi için çok büyük bir duruma gelmiş bulunan üretici güçler, üretim biçimine karşı başkaldırırlar.*

Üretimin fabrika içindeki toplumsal örgütlenmesinin, bu örgütlenme yanında ve üstünde varlığını sürdüren toplumdaki üretim anarşisi ile bağdaşmaz duruma gelecek derecede gelişmesi olgusu, bunalımlar sırasında birçok büyük kapitalist ile daha da çok küçük kapitalistin yıkımı pahasına gerçekleşen sermayelerin güçlü yoğunlaşması aracıyla, kapitalistler için de

elle tutulabilir bir duruma gelir. Kapitalist üretim biçimi mekanizmasının tümü, kendi yarattığı üretici güçlerin baskısı altında işlemez olur. Üretim biçimi, artık bütün bu üretim araçları yığınını sermaye durumuna dönüştüremez; bu araçlar işsiz kalır ve bu nedenle yedek sanayi ordusu da işsiz kalacaktır. Üretim araçları, geçim araçları, çalışmaya hazır işçiler, tüm üretim ve genel zenginlik öğeleri, gereğinden çok durumdadır. Ama "bolluk, kıtlık ve sefaletin kaynağı durumuna gelir"[202] (Fourier), çünkü üretim ve geçim araçlarının sermaye durumuna dönüşümünü engelleyen şey, bu bolluğun ta kendisidir. Çünkü, kapitalist toplumda üretim araçları, daha önce sermaye durumuna, insan emek-gücünün sömürü aracı durumuna girmedikçe, etkinliğe geçemezler. Üretim ve geçim araçları için sermaye niteliğini kazanma zorunluluğu, bu araçlar ile işçiler arasında korkunç bir hayalet gibi dikilir. Üretimin maddesel ve kişisel [sayfa 395] kaldıraçlarının birbirine bağlanmasını yalnızca bir zorunluluk engeller; üretim araçlarını işlemekten, işçileri çalışmak ve yaşamaktan, yalnızca bu zorunluluk alıkoyar. Demek ki bir yandan kapitalist üretim biçimi, bu üretici güçleri yönetmeye devam etmekteki yeteneksizliğini anlamış bulunmaktadır. Öte yandan bu üretici güçlerin kendileri de, artan bir güç ile çelişkinin ortadan kaldırılmasına, sermaye niteliklerinden kurtulmalarına, *toplumsal üretici güçler alma niteliklerinin gerçek tanınmasına* götürmektedirler.

İşte güçlü bir gelişme içinde bulunan üretici güçlerin sermaye olma niteliklerine karşı bu güçlü tepkileri, toplumsal niteliklerini kabul etmekte içinde bulunulan bu büyüyen zorunluluktur ki kapitalistler sınıfının kendisini, onlara gitgide, hiç değilse kapitalist ilişki içinde olanaklı olduğu ölçüde, toplumsal üretici güçler olarak davranmaya zorlar. Sanayinin canlanma dönemi, büyük üretim araçları yığınını, kredinin sınırsız şişkinliği ile olduğu denli, çöküşün kendisi ve büyük kapitalist kurumların yıkılışı ile de toplumsallaşmanın, o çeşitli hisse senetli şirket türlerinde karşımıza çıkan biçimine götürür. Bu üretim ve ulaştırma araçlarından çoğu, daha ilk anda, demiryolları gibi öylesine büyüktürler ki bütün öteki kapitalist işletme biçimlerini dıştalarlar. Ama gelişmenin belli bir derecesinde, bu biçim artık yetmez; bir tek ve aynı sanayi kolunun büyük ulusal üreticileri, üretimin düzenlenmesi ereğine sahip bir birlik olan "tröst" biçiminde birleşirler; üretilecek toplam niceliği belirler, bunu aralarında dağıtır ve böylece önceden saptanmış satış fiyatını zorla elde ederler. Ama bu tröstler işlerin kötü gitmeye başlamasının ilk döneminde dağıldıklarından, bununla daha da yoğun bir toplumsallaşmaya götürürler: Tüm sanayi kolu, tek bir büyük

hisse senetli şirket durumuna dönüşür, iç rekabet yerini bu tek şirketin tekeline bırakır; 48 büyük fabrikanın hepsinin birleşmesinden sonra, şimdi 120 milyon marklık bir sermaye ile tek elden yönetilen bir tek şirketin elinde bulunan İngiliz alkali üretiminde, daha 1890'da bu iş böyle olmuştur. [sayfa 396]

Tröstlerde serbest rekabet, tekel durumuna dönüşür, kapitalist toplumun plansız üretimi, yaklaşan sosyalist toplumun planlı üretimi karşısında teslim bayrağını çeker. İlk anda, kuşkusuz kapitalistler yararına. Ama burada sömürü öyle elle tutulur bir duruma gelir ki yıkılması gerekir. Tröstler tarafından yönetilen bir üretime, bütünün küçük bir kupon biriktiricileri tarafından bu derece utanmazcasına sömürülmesine katlanacak bir halk yoktur.

Ne olursa olsun, tröstlerle ya da tröstlersiz, sonunda kapitalist toplumun resmi temsilcisinin, devletin, üretimin yönetimini eline alması gerekir.[203] Devlet mülkiyeti durumuna dönüşüm zorunluluğu, kendini önce posta, telgraf, demiryolları gibi büyük ulaştırma örgenliklerinde gösterir.

Eğer bunalımlar, burjuvazinin modern üretici güçleri yönetmedeki yeteneksizliğini ortaya çıkarmış bulunuyorsa, [sayfa 397] büyük üretim ve ulaştırma örgenliklerinin hisse senetli şirketler ve devlet mülkleri durumuna dönüşümü de bu erek için burjuvaziden ne denli kolay vazgeçilebilineceğini gösterir. Kapitalistin tüm toplumsal işlevleri şimdi ücretli görevliler tarafından sağlanır. Artık kapitalistin gelirleri cebe indirmek, kuponları kesmek ve çeşitli kapitalistlerin karşılıklı olarak birbirlerinin sermayelerini kaptığı borsada oynamak etkinliği dışında, hiçbir toplumsal etkinliği yoktur. İşe işçilerin ayağını kaydırmakla başlamış bulunan kapitalist üretim biçimi, şimdi kapitalistlerin ayağını kaydırır ve tıpkı işçiler gibi onları da daha şimdiden yedek sanayi ordusu içine değilse bile, gereksiz nüfus içine atar.

Ama ne hisse senetli şirketler durumuna dönüşüm, ne de devlet mülkiyeti durumuna dönüşüm, üretici güçlerin sermaye niteliğini ortadan kaldırır. Hisse senetli şirketler bakımından bu durum açıktır. Ve modern devlet de, burjuva toplumunun, kapitalist üretim biçiminin genel dış koşullarını, işçilerden olduğu kadar tek tek kapitalistlerden de gelen saldırılara karşı korumak için kurduğu örgütten başka bir şey değildir. Modern devlet, biçimi ne olursa olsun, esas olarak kapitalist bir makinedir: kapitalistlerin devleti, düşüncedeki kolektif kapitalist. Üretici güçleri ne kadar çok kendi mülkiyetine geçirirse, o kadar çok gerçek kolektif kapitalist durumuna gelir, yurttaşları o kadar çok sömürür. Kapitalist ilişki ortadan kaldırılmamış, tersine doruğuna götürülmüştür. Ama bu doruğa vardıktan

sonra, tersine döner. Üretici güçler üzerindeki devlet mülkiyeti, çatışmanın çözümü değildir, ama biçimsel çareyi, çözümü yakalama biçimini içinde saklar.

Bu çözüm, ancak, modern üretici güçlerin toplumsal özlüğünün gerçekten kabul edilmesine, bunun sonucu üretim, temellük ve değişim biçiminin, üretim araçlarının toplumsal niteliği ile uyum durumuna getirilmesine dayanabilir. Ve bu da, ancak, toplum kendi yönetiminden başka her yöntem için çok büyük bir duruma gelmiş bulunan üretici güçlere açıkça ve içtenlikle elkoyduğu zaman olabilir. Böylelikle, üreticiler, üretim araçları ve ürünlerin bugün üreticilere [sayfa 398] karşı dönen, üretim ve değişim biçimini devirli olarak parçalayan, ve zor ve yıkım içinde, kendini ancak körükörüne etkide bulunan bir doğa yasası gibi kabul ettiren toplumsal niteliğini, tam bir bilinçle üste çıkarırlar; bunun sonucu, karışıklık ve devirli çöküş nedeni olan bu toplumsal nitelik, böyle olmaktan çıkarak, üretimin tüm kaldıraçlarından en güçlüsü durumuna dönüşür.

Toplumsal olarak etkide bulunan güçler, tıpkı doğa güçleri gibi etkide bulunurlar: onları tanımadığımız ve hesaba katmadığımız sürece, kör, zorlu, yıkıcı güçler olarak. Ama bir kez onları tanıdıktan, etkinlik, yön, ve etkilerini bir kez kavradıktan sonra, onları gitgide kendi irademize bağlamak, ve onlar sayesinde ereklerimize erişmek sadece bize bağlıdır. Ve bu, bugünkü çok büyük üretici güçler konusunda, özellikle böyledir. Biz, bu güçlerin, özlük (mahiyet) ve niteliklerini anlamak istememekte direndiğimiz sürece –ve kapitalist üretim biçimi ve onun savunucuları, işte bu anlayışa karşı çıkarlar–, bu güçler, ayrıntılı bir biçimde açıklamış bulunduğumuz gibi, bize karşı, tüm etkilerini gösterir, bizi egemenlikleri altına alırlar. Ama özlükleri içinde bir kez kavrandıktan sonra, birleşmiş üreticilerin elinde, şeytan ruhlu efendiler durumundan uysal hizmetkârlar durumuna dönüşebilirler. Bu, fırtına şimşeğindeki elektriğin yıkıcı gücü ile telgraf ve elektrik arkının evcilleştirilmiş elektriği arasında varolan farklılıktır, yangın ile insan hizmetinde kullanılan ateş arasındaki farklılıktır. Bugünkü üretici güçleri, aynı biçimde, sonunda onların özlüğünü tanıdıktan sonra kullanınca, üretimdeki toplumsal anarşi yerine, üretimin, topluluğun olduğu gibi her bireyin de gereksinmelerine göre toplumsal olarak planlanmış bir düzenlenmesinin geçtiği görülür; böylece, ürünün önce üreticiyi, sonra temellükçüyü egemenliği altına aldığı kapitalist temellük biçimi yerine, ürünlerin, modern üretim araçlarının özlüğüne dayanan temellük biçimi geçer: bir yandan üretimi sürdürme ve geliştirme aracı olarak dolaysız

toplumsal temellük, öte yandan yaşama ve zevk alma aracı olarak dolaysız bireysel sahiplenme. [sayfa 399]

Kapitalist üretim biçimi, nüfusun büyük kısmını gitgide proleter durumuna düşürürken, yok olma tehdidi altında, bu devrimi gerçekleştirme zorunda bulunan gücü yaratır. Toplumsallaşmış büyük üretim araçlarının gitgide devlet mülkiyeti durumuna dönüşümüne götürerek, bu devrimi gerçekleştirmek için izlenecek yolu kendi gösterir. *Proletarya, devlet iktidarını ele geçirir ve üretim araçlarını önce devlet mülkiyeti durumuna dönüştürür.* Ama, bunu yapmakla, proletarya olarak kendi kendini ortadan kaldırır, bütün sınıf farklılıkları ile sınıf karşıtlıklarını, ve aynı biçimde, devlet olarak devleti de ortadan kaldırır. Sınıf karşıtlıkları içinde evrimlenen daha önceki toplumun devlete, yani, her durumda, sömürücü sınıfın kendi dış koşullarını sürdürmek, öyleyse özellikle sömürülen sınıfı varolan üretim biçimi (kölelik, toprak köleliği, ücretlilik) tarafından verilmiş baskı koşulları içinde tutmak için kurduğu bir örgüte gereksinmesi vardı. Devlet, tüm toplumun resmi temsilcisi, onun gözle görülür bir kurul biçimindeki bireşimi idi, ama bu, tüm toplumu, zamanı için, kendi başını temsil eden sınıfın devleti olduğu ölçüde böyle idi: İlkçağda, köle sahibi yurttaşların; ortaçağda, feodal soyluluğun; çağımızda, burjuvazinin devleti. Sonunda gerçekten tüm toplumun temsilcisi durumuna geldiği zaman, kendi kendini gereksiz kılar. Baskı altında tutulacak hiç bir toplumsal sınıf kalmayınca; sınıf egemenliği ve üretimdeki güncel anarşi üzerine kurulu bireysel yaşama savaşımı ile birlikte, bunlardan doğan çatışma ve aşırılıklar da ortadan kalkınca, artık baskı altında tutulacak hiç bir şey yok demektir ve özel bir baskı iktidarı, bir devlet, zorunlu olmaktan çıkar. Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak görüldüğü ilk eylem –üretim araçlarına toplum adına elkonması–, aynı zamanda onun devlete özgü son eylemidir de. Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere müdahalesi, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz duruma gelir ve sonra kendiliğinden uykuya dalar. Kişilerin hükümeti (*gouvernement*), yerini, şeylerin idaresi (*administration*) ve üretim işlemlerinin yönetimine (*direktion*) bırakır. Devlet "ilga" edilemez, söner. "Özgür halk [sayfa 400] devleti"[204] üzerindeki kof tümcenin, ajitasyon aracı olarak geçici doğruluğu bakımından olduğu kadar, bilimsel fikir olarak kesin yetersizliği bakımından da değerlendirilmesini işte bu sağlar, – bunun gibi, anarşist denilen kimselerin, devletin bugünden yarına ortadan kaldırılması (ilga edilmesi) yolundaki istemlerinin değerlendirilmesini de.

Kapitalist üretim biçiminin tarihsel olarak ortaya çıkışından bu yana, tüm üretim araçlarına toplum tarafından elkonulması, gelecek ülküsü olarak, belli-belirsiz bir biçimde, birçok bireyin olduğu kadar, birçok tarikatın (*secte*) gözlerinde de, sık sık tüttü. Ama bu, ancak gerçekleşmesinin maddi koşulları bir kez verildikten sonra olanaklı olabilir, ancak bundan sonra tarihsel bir zorunluluk durumuna gelebilirdi. Bütün öbür toplumsal ilerlemeler gibi, bu ilerleme de, sınıfların varlığının, adalet, eşitlik, vb. ile çatıştığı gerçeğinin kavranması ile, salt bu sınıfların ortadan kaldırılması istenci ile değil, ama bazı yeni iktisadi koşullar ile uygulanabilir bir duruma gelir. Toplumun sömüren bir sınıfı ile sömürülen bir sınıf, egemen bir sınıf ile ezilen bir sınıf biçimindeki bölünüşü, üretimin geçmişteki güçsüz gelişmesinin zorunlu bir sonucu idi. Toplam toplumsal emek, ancak herkesin kıtı kıtına yaşaması için zorunlu olanı çok az aşan bir verim sağladığı sürece, yani emek, toplum üyelerinin büyük çoğunluğunun bütün ya da hemen hemen bütün zamanını gerektirdiği sürece, toplum, zorunlu olarak, sınıflara bölünür. Salt emek angaryasına adanmış bu büyük çoğunluk yanında, toplumun: emeğin yönetimi, siyasal işler, adalet, bilim, güzel sanatlar vb. ortak işlerini üzerine alan, doğrudan doğruya üretken emekten kurtulmuş bir sınıf oluşur. Öyleyse, sınıflar biçiminde bölünmenin temelinde işbölümü yasası yatar. Ama bunun böyle olması, sınıflar biçimindeki bu bölünmenin zor ve hırsızlık, kurnazlık ve hile aracıyla gerçekleşmesini de, ve egemen sınıfın, bir kez yerini yer ettikten sonra, çalışan sınıf zararına egemenliğini sağlamlaştırmak ve toplumsal yönetimi [sayfa 401] yığınların sömürüsü haline dönüştürmekten geri kalmamasını da engellemez.

Ama, eğer buna göre, sınıflara bölünmenin belli bir tarihsel meşruiyeti varsa, o bu meşruiyete, ancak belli bir zaman için, ancak belli toplumsal koşullar içinde sahiptir. Sınıflar biçiminde bölünme, üretimin yetersizliğine dayanıyordu; modern üretici güçlerin tam bir gelişmesi ile silinip süpürülecektir. Ve gerçekten, toplumsal sınıfların ortadan kaldırılması, sadece şu ya da bu belirli egemen sınıfın değil, ama genel olarak bir sınıfın varlığının, öyleyse sınıflar ayrılığının ta kendisinin bir anachronisme, bir çağdışılık durumuna geldiği tarihsel bir gelişme derecesini öngerektirir. Yani üretimin gelişmesinde, üretim araçları ve ürünlerin, ve bunun sonucu, siyasal egemenlik, kültür tekeli ve entelektüel yönetimin özel bir toplumsal sınıf tarafından temellükünün, sadece bir gereksizlik durumuna değil, ama iktisadi, siyasal ve entelektüel açıdan, bir gelişme engeli durumuna da

geldiği bir yükseklik derecesini öngerektirir: şimdi bu noktaya ulaşılmıştır. Eğer burjuvazinin siyasal ve entelektüel iflâsı artık kendisi için bile öyle sır olmaktan çıkmışsa, iktisadi iflâsı, her on yılda bir düzenli olarak yinelenir. Her toplumda, toplum, kullanılmaz durumda bulunan kendi öz üretici güçleri ile kendi öz ürünlerinin yükü altında boğulur, ve şu saçma çelişki karşısında çaresiz kalır: üreticilerin tüketecek hiç bir şeyleri yoktur, çünkü tüketiciler eksiktir. Üretim araçlarının genişleme gücü, kapitalist üretim biçiminin kendisine vurduğu zincirleri parçalar. Onun bu zincirlerden kurtuluşu, üretici güçlerin, durmadan daha hızlı bir düzenle artan kesintisiz bir gelişmesi, ve bunun sonucu, üretimin kendisinin pratik olarak sınırsız bir artışı için gerekli tek koşuldur. Hepsi bu kadar değil. Üretim araçlarının toplumsal temellükü, sadece üretim üzerinde şimdi varolan yapay yasağı değil, ama üretici güçlerin ve ürünlerin, bugün üretimin kaçınılmaz sonuçları olan ve bunalımlarda son kertesine ulaşan israf ve yıkımını da ortadan kıldırır. Ayrıca, bugün egemen olan sınıfların ve onların siyasal temsilcilerinin lüksü [sayfa 402] tarafından gerçekleştirilen budalaca savurganlığı ortadan kıldırarak, bir üretim araçları ve ürünlerin yığınını topluluk yararına özgür bırakır. Toplumsal üretim araçlarıyla, toplumun bütün üyelerine sadece maddi bakımdan adamakıllı yeterli ve gün günden zenginleşen bir yaşam değil, ama onlara fizik ve entelektüel yeteneklerinin tam bir özgür gelişim ve kullanımını da güvence altına alan bir yaşam sağlama olanağı, bugün ilk kez olarak var, ama *var*.[205]

Üretim araçlarına, toplum tarafından elkonulması ile, meta üretimi, ve bunun sonucu, ürünün üretici üzerindeki egemenliği ortadan kalkar. Toplumsal üretim içindeki anarşi yerine, bilinçli, planlı örgüt geçer. Bireysel yaşama savaşımı son bulur. Böylece, ilk kez olarak, insan, belli bir alanda, hayvanlar âleminden kesinlikle ayrılır, hayvansal yaşama koşullarından, gerçekten insanca yaşama koşullarına geçer. İnsanı çevreleyen, şimdiye kadar insanı egemenliği altında tutan yaşama koşulları alanı, şimdi, kendi öz toplum yaşamlarının efendileri oldukları için ve kendi öz toplum yaşamlarının efendileri niteliği ile, ilk kez olarak, doğanın gerçek ve bilinçli efendileri durumuna gelen insanların egemenliği ve denetimi altına geçer. Kendi öz toplumsal pratiklerinin, şimdiye değin, karşılarında doğal, yabancı ve egemenlik altına alıcı yasaları olarak dikilen yasaları, bundan böyle insanlar tarafından tam bir bilinçle uygulanan ve bu yoldan egemenlik altına alınmış yasalardır. İnsanlara özgü bir şey olan, ve şimdiye kadar karşılarında doğa ve tarih tarafından ihsan edilmiş bir şey olarak

dikilen toplum durumunda yaşama, şimdi onların gerçek ve özgür eylemleri durumuna gelir. Şimdiye değin tarihsel egemenlik altında tutan yabancı, nesnel güçler, [sayfa 403] insanların denetimi altına girer. İnsanlar, işte ancak bu andan başlayarak kendi tarihlerini tam bir bilinçle kendileri yapacak; onlar tarafından harekete getirilen toplumsal nedenler, ağır basan bir biçimde ve durmadan artan bir ölçüde, işte ancak bu andan başlayarak onlar tarafından istenen sonuçları vereceklerdir. İnsanlığın, zorunluluk dünyasından özgürlük dünyasına sıçrayışıdır bu.

Sonuca bağlamak için, ayrıntılı açıklamamızın gidişini kısaca özetleyelim:

I. *Ortaçağ Toplumu*. – Küçük bireysel üretim. Bireysel kullanıma uyarlanmış, bundan ötürü ilkel bir ağırlıkta, bayağı, az etkili üretim araçları. Ya üreticinin, ya da feodal beyinin doğrudan tüketimi için üretim. Sadece bu tüketim üzerinden bir üretim fazlasına rastlandığı yerde, bu fazla (artı) satışa sunulur ve değişime girer: sadece doğuş durumunda meta üretimi ama bu üretim daha şimdiden *toplumsal üretimdeki anarşiyi* tohum durumunda içerir.

II. *Kapitalist Devrim*. – Sanayiin, önce yalın elbirliği ve manüfaktür aracıyla, dönüşümü. O zamana değin dağınık bir durumda bulunan üretim araçlarının büyük atölyelerde toplanması; bunun sonucu bireyin üretim araçlarının toplumsal araçlar durumuna dönüşümü –genellikle değişim biçimine dokunmayan dönüşüm. Eski temellük biçimleri yürürlükte kalır. *Kapitalist* ortaya çıkar: üretim araçlarının sahibi olma niteliğiyle, ürünleri de temellük eder ve onları meta durumuna getirir. Üretim, toplumsal bir iş haline gelmiştir; değişim ve onunla birlikte temellük, bireysel eylemler, tekil insanın eylemleri olarak kalırlar: *toplumsal ürün, bireysel kapitalist tarafından temellük edilir*. Bugünkü toplumun içinde devindiği tüm çelişkilerin kendisinden fışkırdığı ve büyük sanayiin açıkça ortaya çıkardığı temel çelişki.

A.– Üreticinin üretim araçlarından ayrılması. İşçinin ömürboyu ücretliliği mahküm edilmesi. *Proletarya burjuvazi karşıtlığı.*

B. – Meta üretimin yöneten yasaların gitgide daha açık [sayfa 404] bir biçimde kendini göstermesi ve artan etkinliği. Dizginsiz rekabet savaşımı. *Her fabrikadaki toplumsal örgüt ile üretimin bütünündeki toplumsal anarşi çelişkisi.*

C. – Bir yanda, maşinizmin, rekabet tarafın dan her fabrikacı için buyurucu bir yasa durumuna getirilen ve işçilerin durmadan büyüyen bir

elenmesinin yerine geçen yetkinleşmesi: *Yedek sanayi ordusu*. Öte yanda, üretimin sınırsız gelişmesi, gene her fabrikacı için buyurucu rekabet yasası. Her iki yanda da, üretici güçlerin görülmemiş gelişmesi, arzın talebi aşması, aşırı-üretim, pazarların tıkanması, her on yılda bir bunalımlar, kısır döngü : *şurada, üretim araçları ve ürün – burada, işsiz* ve yaşama araçlarından yoksun *işçi çokluğu*; ama üretim ve toplumsal gönencin bu iki çarkı birbirine geçemez, çünkü kapitalist üretim biçimi, üretici güçleri etkili olmaktan, ürünleri de, daha önce sermaye durumuna dönüşmüş bulunmadıkça –ki bunu onların bolluğu engeller–, dolaşımdan alıkoyar. Çelişki, saçmalık olarak yeğinleşmiştir: *üretim biçimi, değişim biçimine karşı başkaldırır.* Burjuvazi, kendi öz toplumsal üretici güçlerini daha çok yönetmedeki yetersizliğini görmüştür.

D. – Üretici güçlerin, kendini kapitalistlere de kabul ettiren toplumsal niteliğinin kısmi tanınması. Büyük üretim ve ulaştırma örgenliklerinin, önce *hisse senetli şirketler*, sonra tröstler, en sonra da devlet tarafından temellükü. Burjuvazi artık gereksiz bir sınıf olarak görünür; onun tüm toplumsal görevleri, ücretli görevliler tarafından yerine getirilir.

III. *Proleter Devrim*. – Çelişkilerin çözümü: proletarya, kamu iktidarını ele geçirir, ve bu iktidar gereğince, burjuvazinin elinden kaçan toplumsal üretim araçlarını, kamu mülkiyeti durumuna dönüştürür. Bu eylem aracıyla, proletarya, üretim araçlarını daha önceki sermaye niteliklerinden kurtarır, ve onların toplumsal niteliklerine, kendilerini kabul ettirme yolunda tam bir özgürlük verir. Önceden belirlenmiş bir plana göre toplumsal bir üretim, bundan böyle olanaklıdır. [sayfa 405] Üretimin gelişmesi, çeşitli toplumsal sınıfların bundan böyle varlığını bir çağdışılık (*anachronisme*) durumuna getirir. Toplumsal üretimdeki anarşi ortadan kalktığı ölçüde, devletin siyasal yetkisi (*autorite*) uykuya dalar. Ensonu, toplumdaki kendi öz yaşama biçimlerinin efendisi olan insanlar, böylece, doğanın da kendilerinin de özgür efendisi durumuna gelirler.

Bu, dünyayı kurtarma işinin üstesinden gelmek: işte modern proletaryanın tarihsel görevi. Bu işin tarihsel koşullarını, ve bu yoldan içyüzünü derinliğine irdelemek, ve böylece bugün ezilen sınıf olan bu işi görmekle görevli sınıfa, kendi öz işinin koşulları ve içyüzü üzerine bilinç vermek: İşte proleter hareketin teorik ifadesi olan bilimsel sosyalizmin görevi. [sayfa 406]

197 Her ne denli sahiplenme *biçimi* aynı kaldıysa da, yukarda betimlenen süreç sonucu, sahiplenmenin *niteliğinin* üretimden daha az devrim geçirmediğini burada açıklamak gereksiz. Benim kendi öz ürünümü ya da bir başkasının ürününü sahiplenmem, elbette birbirinden çok farklı iki sahiplenme türüdür. Bu arada şunu da ekleyelim: Tüm kapitalist üretim biçiminin tohum durumunda içinde bulunduğu ücretli emek çok eskidir; yer yer ve dağınık durumda, kölelik ile yüzyıllarca yanyana yaşamıştır. Ama bu tohum, ancak tarihsel önkoşullar gerçekleştiği gündür ki kapitalist üretim biçimi durumuna gelmek üzere gelişebildi. [F.E.]

198 *La Situation de la classe laborieuses en Angleterre*, Editions Sociales, 1961, s. 128 vd., -Ed.

199 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 663. İtalikler Engels'in. -Ed.

200 Engelli yarış. -ç.

201 Üretim araçları ve ürünlerin bunalımlardaki yakılıp yıkılmasına gelince, 21 Şubat 1878'de Berlin'de toplanan II. Alman Sanayicileri Kongresi, *yalnızca Alman demir-çelik sanayisinin* son çöküntü (*krach*) sırasındaki toplam zararını 455 milyon mark olarak saptadı. [F.E.]

202 Charles Fourier, *Œuvres complètes.*, t. 6, Paris, 1845, p. 393-394. -Ed.

203 *Gerekir* diyorum. Çünkü ancak üretim ve ulaştırma araçları *gerçekten* hisse senetli şirketler tarafından yönetilemeyecek kadar büyük oldukları, bunun sonucu devletleştirme *ekonomik* bir zorunluluk durumuna geldiği durumda, ancak bu durumda, hatta bu işi yapan bugünkü devlet de olsa, devletleştirme ekonomik bir ilerleme anlamına, tüm üretici güçlere toplum tarafından elkonulmasına öngelen yeni bir aşamaya erişildiği anlamına gelir. Ama son zamanlarda Bismarck, kendini devletleştirmelere verdiğinden bu yana ortaya, hatta şurada burada bir ruh düşkünlüğü biçiminde yozlaşan ve *her türlü* devletleştirmeyi, hatta Bismarck'ın bile sosyalist [devletleştirme] olarak ilan eden düzmece bir sosyalizmin çıktığı görüldü. Kuşkusuz, eğer tütünün devletleştirilmesi sosyalist [devletleştirme] olsaydı, Napoléon ile Metternich sosyalizmin kurucuları arasında sayılırlardı. Eğer Belçika devleti, çok yalın siyasal ve mali nedenlerden ötürü, başlıca demiryollarını kendisi yaptıysa; eğer Bismarck hiçbir ekonomik zorunluluk olmaksızın, Prusya'nın başlıca demiryolu hatlarını, yalnızca onları daha iyi örgütleyebilmek ve savaş zamanında yararlanabilmek, demiryolu görevlilerini hükümet hizmetinde bir seçim sürüsü durumuna getirmek ve özellikle parlamento kararlarından bağımsız yeni bir gelir kaynağı edinmek için devletleştirdiyse, bunlar hiç de dolaysız ya da dolaylı, bilinçIi ya da bilinçsiz sosyalist önlemler değildi. Yoksa, Krallık Deniz Ticareti Şirketi, (a) Krallık Porselen Yapımevi ve orduda bölük terzisi, hatta 30 yıllarına doğru, Friedrich Wilhelm III çağında, büyük bir muzip tarafından çok büyük bir ciddiyetle önerilen devletleştirme, –genelevlerin devletleştirilmesi– sosyalist kurumlar olurdu. [F.E.]

(a) Krallık Deniz Ticareti Şirketi, Friedrich II tarafından 1772'de kuruldu ve büyük devlet ayrıcalıkları ile donatıldı. Bu şirket pratik olarak Prusya hükümetine banka hizmeti gördü, 1820'de Prusya hükümetinin mali ve tecimsel enstitüsü durumuna geldi ve 1904'te de devlet bankası oldu. -Ed.

204 Lassalle'den esinlenmiş ve Gotha birleşme kongresinde kabul edilmiş bir istem olan özgür halk devleti, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, Marks'ın temel bir eleştiri konusu olmuştur. -Ed.

205 Birkaç rakam, modern üretim araçlarının, hatta kapitalist baskı altında bile, çok büyük genişleme gücü üzerine yaklaşık bir fikir verebilecektir. Giffen'in[a] son hesaplarına göre, İngiltere ve İrlanda'nın toplam zenginliği, yuvarlak rakamlarla şöyle:

1814'te - 2.200 milyon İngiliz lirası = 44 milyar mark
1865'te - 6.100 - = 122 -
1875'te - 8.500 - = 170 -

[a] Burada verilen rakamlar, Robert Giffen'in 15 Ocak 1877'de Statistical Soeiety'de verdiği ve Mart 1878'de Londra'da *Journal of the Statistical Society*'de yayımlanmış bulunan konferansından alınmıştır. [F.E.]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÜRETİM

BURAYA değin tüm okuduklarından sonra okur, bundan önceki bölümde verilmiş bulunan sosyalizmin temel çizgilerindeki evrimin hiç de bay Dühring'in gönlüne göre olmadığını öğrenmekle şaşırmayacaktır. O bu evrimi, "tarihsel ve mantıksal kuruntunun öteki soysuz ürünleri", "dağınık görüşler", "bulanık ve karışık betimlemeler" vb. ile birlikte, kınama uçurumuna fırlatıp atmak zorundadır. Ona göre sosyalizm tarihsel evrimin zorunlu bir ürünü, hele yaşadığımız çağın yalnızca yiyip içme ereklerine dönük kabaca maddesel ekonomik koşullarının bir ürünü hiç mi hiç değildir. Çok daha talihlidir o. Bay Dühring'in sosyalizmi, son çözümlemede kesin bir doğruluktur; "toplumun doğal sistemi"dir, köklerini "evrensel bir adalet ilkesi"nde bulur ve eğer bay Dühring onu iyileştirmek için geçmişin günahkar tarihi tarafından yaratılmış kurulu düzeni hesaba katmaktan kendini [sayfa 407] alamazsa bu, arı adalet ilkesi bakımından daha çok bir mutsuzluk olarak düşünülmesi gereken bir durumdur. Bay Dühring, her şeyi olduğu gibi sosyalizmini de o iki ünlü adamcağızının yardımı ile kurar. Ama bu iki kukla bundan önce olduğu gibi efendi ve uşak rollerini oynayacak yerde, değişiklik olsun diye bu kez hak eşitliği oyununu oynarlar – ve böylece Dühringvari sosyalizmin temelleri dörtbaşı bayındır bir biçimde ortaya çıkar.

Buna göre, devirli sınai bunalımların bay Dühring'de, bizim onlara vermek zorunda kaldığımız tarihsel anlama hiç de sahip olmadıkları açıktır.

Onun gözünde bunalımlar, “normal”den rasgele sapmalardan başka bir şey değildirler ve olsa olsa “daha düzenli bir düzenin geliştirilmesi”ne neden olurlar. Bunalımları aşırı-üretim ile açıklama yolundaki “alışılmış tarz”, bunun “daha doğru bir anlayış”ına hiç de yetmez. Bu tarz, gerçi “özel alanlardaki özel bunalımlar bakımından kuşkusuz kabul edilebilir”. Örneğin “kitapçılık piyasasının, birdenbire kamunun malı olan ve yoğun bir sürüme sahip yapıtların yayınlanması ile tıkanması” gibi. Kuşkusuz, bay Dühring, yatağa, ölümsüz yapıtlarının hiçbir zaman böyle bir dünya felaketine neden olmayacakları hayırsever bilinci ile girebilir. Ama büyük bunalımların nedenine gelince bu, aşırı-üretim değil, daha çok “stoklar ile sürüm arasındaki çatlağı, sonunda çok tehlikeli bir biçimde genişleten ... ulusal tüketimin geride kalması ... yapay olarak meydana getirilmiş eksik-tüketim ... *ulusal gereksinmenin* [!] doğal büyümesi içinde engellenmesi” olurdu.

Ve bay Dühring, bu çok kendine özgü bunalım teorisi için gene de kendine bir çömez bulma talihine sahip.

Ne yazık ki yığınların eksik-tüketimi, yığın tüketiminin yaşama ve çoğalma bakımından zorunlu asgariye indirgenmesi, hiç de yeni bir olay değil. Sömüren ve sömürülen sınıflar varolduğundan beri, bu olay da vardı. . Hatta yığınların durumunun, örneğin 15. yüzyılda İngiltere’de olduğu gibi, son derece elverişli bulunduğu tarih dönemlerinde bile, bu yığınlar eksik-tüketici idiler. Tüketmek için kendi öz yıllık [sayfa 408] ürünlerinin tümüne sahip olabilmekten çok uzakta bulunuyorlardı. Öyleyse eksik-tüketim, binlerce yıldan beri devam eden tarihsel bir olgu olduğuna, oysa pazarın üretim fazlalığı sonucu olan bunalımlarda patlak veren durgunluğu ancak elli yıldan bu yana duyulur bir duruma geldiğine göre, yeni çatışmayı *yeni* aşırı-üretim olayıyla değil, ama binlerce yıllık eksik-tüketim olayı ile açıklamak için, bay Dühring’in tüm bayağı iktisat yavanlığı gerek. Bu tıpkı, matematikte biri değişmez, biri değişken iki büyüklük arasındaki ilişkinin değişmesini, değişkenin değişmesi olayıyla değil, değişmezin aynı kalması olayı ile açıklamak istemeye benzer. Yığınların eksik-tüketimi, sömürüye dayanan bütün toplum biçimlerinin, öyleyse kapitalist toplumun da zorunlu bir koşuludur; ama yalnızca kapitalist üretim biçimi bunalımlara yolaçar. Buna göre, eksik-tüketim de bunalımların bir önkoşuludur ve bu işte uzun zamandan beri bilinen bir rol oynar; ama bunalımların bugünkü varlığının nedenlerini, bize geçmişteki yokluğunun nedenlerini açıkladığından daha çok açıklamaz.

Ayrıca bay Dühring'in dünya pazarı üzerine tuhaf düşünceleri de var. Onun gerçek bir Alman *érudit*'si (derin bilgin) olarak, sanayinin gerçek özel bunalımlarını Leipzig kitap pazarındaki sanal bunalımlar yardımıyla, denizdeki fırtınayı bir bardak sudaki fırtına ile nasıl açıklamaya çalıştığını görmüştük. Ayrıca bugünkü patronal üretimin, "pazarı ile birlikte, özellikle *varlıklı sınıflar çevresine* yönelmesi" gerektiği sanısına da kapılır, ama bu, onu yalnızca onaltı sayfa ötede, demir ve pamuk sanayilerini, yani ürünleri ancak son derece küçük bir bölümü bakımından varlıklı sınıflar çevresinde tüketilen ve bütün öteki kollardan daha çok yığın tüketimi için çalışan iki üretim kolunun ta kendisini, alışılmış biçimde, en önemli modern sanayiler olarak göstermekten alıkoymaz. Hangi yana bakarsak bakalım boş ve çelişik, gelişigüzel bir gevezelikten başka bir şey görmeyiz. Ama pamuklu sanayisinden bir örnek alalım. Eğer, oldukça küçük bir kent olan Oldham kenti –Manchester yöresinde pamuk sanayisi ile uğraşan 50.000-100.000 nüfuslu on iki kadar kentten biri–, [sayfa 409] tek başına, yalnızca 32 numara iplik eğiren iğ sayısının 1872'den 1875'e dört yıl içinde 2,5 milyondan 5 milyona yükseldiğini, öyleki İngiltere'nin yalnızca orta büyüklükteki bir kentinin, Alsace dahil tüm Almanya pamuklu sanayisinin toplam olarak sahip bulunduğu iğ kadar, yalnızca tek bir numara eğiren iğe sahip olduğunu gördüyse ve eğer İngiliz ve İskoç pamuk sanayisinin bütün öteki kol ve bölgelerindeki genişleme de hemen hemen aynı oranlarda olduysa, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma pazarındaki bugünkü tam durgunluğu, İngiliz pamuk fabrikalarının aşırı-üretimi ile değil de, İngiliz halk yığınlarının eksik-tüketimi ile açıklamak için, yüksek dozda bir radikal denge gerek.[206]

Yeter. İktisatta Leipzig kitap pazarını, modern sanayi anlamında bir pazar sanacak denli bilgisiz kimselerle tartışılmaz. Öyleyse bay Dühring'in, bize bunalımlar üzerine şunlardan başka hiçbir şey söylemesini bilmediğini saptamakla yetinelim: Bunalımlarda "yüksek gerilim ile gevşeme arasında günlük bir hareket"ten başka bir şey sözkonusu değildir; aşırı spekülasyon "yalnızca özel girişimlerin plansız birikiminden ileri gelmez", ama "bireysel patronların düşüncesizliği ile kişisel ölçülülük eksikliğini, aşırı sunu (arz) sonucunu veren nedenler arasında saymak" da gerekir. Peki, düşüncesizlik ve kişisel ölçülülük eksikliği "sonucunu veren neden", bir kez daha nedir? Kapitalist üretimde kendini özel girişimlerin plansız birikiminde gösteren o aynı plan yokluğunun ta kendisi. Yeni bir neden

bulmak için, ekonomik bir olgunun yer değiştirmesini ahlaksal bir eleştiri olarak almak da güzel bir "düşüncesizlik" değil mi?

Ama bunalımları bir yana bırakalım. Bundan önceki bölümde bu bunalımların kapitalist üretim biçiminden zorunlu olarak nasıl doğduklarını ve bu üretim biçiminin kendisinin bunalımları olarak, toplumsal altüst oluşun buyurucu araçları olarak ne anlama geldiklerini tanıtlamış bulunduktan [sayfa 410] sonra, bay Dühring'in bu konu üzerindeki yavanlıklarına yanıt vermek için bir tek sözcük eklemeye gereksinme duymuyoruz. Onun olumlu yaratılarına, "toplumun doğal sistemi"ne geçelim.

"Evrensel bir adalet ilkesi" üzerine kurulu, yani cansıkıcı somut olguları dikkate hiç almayan bu sistem, aralarında "gelip-gitme özgürlüğü ve yeni üyeleri belirli yönetsel yasa ve kurallara göre kabul etme zorunluluğu" bulunan bir ekonomik komünler federasyonundan bileşir.

Ekonomik komünün kendisi de her şeyden önce "tarihsel önemde geniş bir şema"dır ve örneğin Marx diye birinin "sapıtık yarı-önlemler"ini çok geride bırakır. Bu komün, "bir toprak bölgesine ve bir grup üretim kurumuna sahip olma kamusal hakları ile ortaklaşa çalışmak ve ürüne ortaklaşa katılmak zorunda olan bir kişiler topluluğu" anlamına gelir.

Kamu hakkı, "üretim kurumları ve *doğa ile an bir kamu hukuku ilişkisi anlamında* ... nesne üzerinde bir hak"tır. Geleceğin ekonomik komün hukukçuları bunun ne demek olduğunu anlamak için istedikleri denli kafa patlatsınlar, biz bu işten tamamen vazgeçiyoruz. Yalnızca bunun, "işçi birliklerinin" ne karşılıklı rekabeti, hatta ne de ücretlilik yolu ile sömürüyü dıştalayan "kooperatif mülkiyeti" ile hiç de aynı şey olmadığını öğreniyoruz. Ve söz arasında, Marx'ta da görüldüğü biçimde bir "ortak mülkiyet" fikrinin, "gelecekle ilgili bu fikir, işçi gruplarının kooperatif mülkiyetinden başka bir anlama gelmez gibi göründüğüne göre, en azından karanlık ve sakıncalı" olduğu yumurtlanıyor.

İşte bay Dühring'de bol bol görülen ve "bayağı niteliği [kendisinin de dediği gibi] gerçekten usa yalnızca bayağı soysuzluk sözcüğünü getiren" bir fikri sinsice aşılamanın o "bayağı küçük yöntemleri"nden biri daha.

İşte bay Dühring'in, Marx'ta ortak mülkiyetin, "aynı zamanda hem bireysel, hem de toplumsal bir mülkiyet" olduğu yolundaki o öteki türetimi kadar temelden yoksun bir gerçeğe aykırılığı daha.

Bir şey her durumda açık: Bir ekonomik komünün kendi [sayfa 411] çalışma araçları üzerindeki kamu hakkı, en azından bütün öteki ekonomik komünler

karşısında ve toplum ve devlet karşısında da, dar bir mülkiyet hakkıdır. Ama bu hak, “dışa karşı ... bir ayrılma akımı olarak davranma” gücüne sahip olmamalıdır, “çünkü çeşitli ekonomik komünler arasında gelip-gitme özgürlüğü ve yeni üyeleri belirli yönetsel yasa ve kurallara göre kabul etme zorunluluğu vardır ... tıpkı ... bugün siyasal bir kuruluşa üyelik ve komünün ekonomik yeteneklerine katılma gibi”.

Demek ki, zengin ve yoksul ekonomik komünler olacak ve denge nüfusun zengin komünlere akını ve yoksul komünleri bırakması ile kurulacak. Öyleyse bay Dühring, her ne denli ürünlerin çeşitli komünler arasındaki rekabetini ulusal ticaret örgütü aracıyla ortadan kaldırmak isterse de, üreticilerin rekabetinin devam etmesine hiç ses çıkarmaz. Nesneler rekabetten kurtarılır, insanlar ona bağlı kalır.

Bununla birlikte, henüz “kamu hukuku” üzerinde açık fikirlere sahip olmaktan uzak bulunuyoruz. İki sayfa ötede bay Dühring bize, ekonomik komünün “önce uyrukları bir tek hukuksal özne durumunda toplanan ve bu nitelikle bütün toprağı, konutları ve üretim kurumlarını istediği gibi kullanan tüm siyasal-toplumsal alan üzerine” yayıldığını bildirir.

Buna göre, istediği gibi kullanan, tek başına alınan komün değil, ama tüm ulustur. Öyleyse “kamu hukuku”, “nesne üzerindeki hak”, “doğa ile kamu hukuku ilişkisi” vb., yalnızca “en azından karanlık ve sakıncalı” değil, kendi kendisi ile doğrudan doğruya çelişki içindedir de. Gerçekte bu hak –hiç değilse her ekonomik komünün aynı zamanda hukuksal özne olduğu ölçüde–, “aynı zamanda hem bireysel, hem de toplumsal bir mülkiyet”tir ve bu “ne idüğü belirsiz melez”e de, yeniden, ancak bay Dühring’in ta kendisinde raslanır!

Her durumda ekonomik komün, kendi çalışma araçlarını üretim erekleri ile istediği gibi kullanır. Bu üretim nasıl yapılır? Bu konuda bay Dühring’den bütün öğrendiklerimize göre, komünün kapitalistin yerini alması bir yana, tamamen eski usulde. Olsa olsa, tarihte ilk kez olarak her bireyin [sayfa 412] mesleğini seçme özgürlüğüne sahip bulunduğunu, oysa çalışma zorunluluğunun herkes için eşit olduğunu öğreniyoruz.

Her türlü üretimin geçmişteki temel biçimi, bir yandan toplum içindeki, öte yandan her üretim kurumu içindeki işbölümüdür. Dühringvari “sosyalite”, işbölümü karşısında nasıl davranır?

İlk büyük toplumsal işbölümü, kent ile kırın ayrılmasıdır. Bay Dühring’e göre, bu karşıtlık, “şeyin doğası gereği, kaçınılmaz” bir şeydir. Ama “öte yandan tarım ile sanayi arasındaki uçurumu, doldurması olanaksız bir şey

olarak düşünmek de tehlikelidir. Gerçekte birinden ötekine geçişte, gelecekte daha da artacağını gösteren belli bir süreklilik derecesi vardır.”

Daha şimdiden iki sanayi, tarıma ve kırsal alana kaymıştır: “Önce damıtma işleri, sonra da şekerpancarının işlenmesi ... alkol üretiminin yeterince değerlendirilemeyen bir önemi vardır;. [Ve] eğer bazı buluşlar sonucu, yeterince geniş bir sanayi çevresinin, kırdaki işletme yerleşimini ve bu çevrenin hammadde üretimi ile dolaysız bağlanımını düzenleyecek bir biçim alması olanaklı olursa, [kent ile kır arasındaki karşıtlık azalır ve] uygarlığın gelişmesi için en geniş temel kazanılmış olur. [Bununla birlikte] benzer bir perspektif, bir başka biçimde de açılabilirdi. Teknik zorunluluklar dışında, toplumsal gereksinmeler gitgide daha büyük bir önem kazanırlar ve eğer bu sonuncular insan etkinliklerinin kümelendirilmesi bakımından kararlaştırıcı bir duruma gelirlerse, kır uğraşları ile teknik dönüşüm çalışması işlemleri arasında sıkı ve yöntemli bir ilişki kurulmasından doğacak üstünlükleri savsaklamak artık olanaklı olmayacaktır.”

Oysa ekonomik komünde önemli olan, toplumsal gereksinmelerin ta kendisidir: Ekonomik komün acaba tarım ile sanayi arasındaki birleşmenin yukarda sözü edilen üstünlüklerini kendine tamamen maletmekte ivedilik gösterecek mi? Bay Dühring, ekonomik komünün bu sorun ile ilgili konumu üzerindeki “en doğru görüşler”ini o çok sevdiği genişlik ile bize hemen iletmekte kusur edecek mi? Buna inanacak [sayfa 413] okur çok aldanır. Yukarda sözü edilen karmakarışık yavan beylik düşünceler, Prusya töresine göre rakı damıtımı ile pancar şekeri sanayisi arasında boş yere dönüp duran o beylik düşünceler, – kent ile kır arasında şimdiki ve gelecekteki karşıtlık konusunda bay Dühring’in bize bütün söyleyip söyleyebileceği işte bu.

Ayrıntıdaki iş bölümüne geçelim. Burada bay Dühring, biraz “daha doğru”dur. “Kendini *tamamen bir tek* etkinlik türüne vermesi gereken bir kişi”den söz eder. Yeni bir üretim kolunun yaratılması sözkonusu olduğu zaman tek sorun, kendilerini *belli bir maddenin üretimine vermeleri* gereken belli bir sayıdaki kişinin, kendileri için zorunlu olan tüketim [!] ile birlikte, deyim yerindeyse yaratılabilip yaratılamayacağını bilmektir. Sosyalitede üretimin şu ya da bu kolu “*çok nüfus istemeyecektir*”. Ve hatta sosyalitede, “insanların birbirinden yaşama biçimleri ile ayrıldıkları *ekonomik çeşitlilikleri*” bile var. Böylece üretim alanı içinde, her şey eskiden nasılsa aşağı yukarı gene öyle kalır. Gerçi geçmiş toplumda “düzmece bir işbölümü” egemendir; ama bu düzmece işbölümü nedir ve ekonomik komünde onun yerine ne geçecektir? Bunun üzerine

öğrendiğimiz tek şey şu: "İşbölümünün kendisi tarafından ortaya konan sorunlara gelince, yukarda bu sorunların, çeşitli doğal uygunluklar ve kişisel yetenekler ile ilgili olgular hesaba katıldığı andan başlayarak çözülmüş olarak kabul edilebileceklerini söylemiş bulunuyoruz."

Yeteneklerin yani sıra, kişisel eğilime de bakılır: "Daha çok yetenek ve daha çok eğitim gerektiren etkinliklere yükselmenin çekiciliği, yalnızca ve yalnızca sözkonusu uğraşa karşı duyulan eğinime ve *bir başka şey değil tam da bu şeyi* uygulama [bir şeyi uygulama!] sevincine dayanır."

Böylece sosyalitede yarışma özendirilecek ve "üretimin kendisi çekicilik kazanacak ve bu üretimi yalnızca kazanç aracı olarak gören gevşek üretim uygulaması, artık işler üzerine damgasını vurmayacaktır".

Üretimin doğal bir gelişme izlediği her toplumda, –ve bugünkü toplum bu durumdadır,– üretim araçlarını [sayfa 414] egemenlikleri altına alanlar, üreticiler değil, ama üreticileri egemenlikleri altına alanlar üretim araçlarıdır. Böyle bir toplumda, her yeni üretim kaldıracı, zorunlu olarak, üreticileri üretim araçlarına yeni bir köleleştirme aracı durumuna dönüşür. Bu, özellikle, büyük sanayi döneminden önce, hepsinden en güçlü olan üretim kaldıracı için: işbölümü için böyledir. İlk büyük işbölümünün kendisi, kent ile kırın ayrılması, kırsal nüfusu binlerce yıllık bir kafa körlüğüne, ve kentlileri de, herbirini kendi bireysel zanaatının kulluğuna mahkum etti. Bu işbölümü, birilerinin entelektüel gelişme ve ötekilerin fizik gelişme temellerini yıktı. Eğer köylü, toprağı, ve kentli, zanaatını kendine malederse, toprak köylüyü, ve zanaat da kentliyi bir o denli kendine maleder. İşi bölerek, insan da bölünür. Bir tek etkinliğin yetkinleşmesi, bütün öteki fizik ve entelektüel yeteneklerin kurban edilmesi sonucunu verir. İnsanın bu solup sararması, en yüksek gelişmesine manüfaktürde erişen işbölümü arttığı ölçüde artar. Manüfaktür, zanaatı, tekil parçasal işlemlerine ayrıştırır ve bu işlemlerden her birini, ömür boyu mesleği olarak tekil bir işçiye verir; böylece onu bütün yaşamı boyunca belirli bir parçasal göreve ve belirli bir alete zincirler.

> "Manüfaktür ... işçinin tek bir işteki hünerini, bir yığın üretici yeteneği ve içgüdüsü aleyhine zorlayarak, onu çoğu organlarından yoksun garip bir yaratık haline getirir. ... Bireyin kendisi de, bir parça-işlemin otomatik zembereği durumuna getirilir",[207]

– birçok durumda, yetkinliğe ancak işçinin gerçek bir fizik ve entelektüel sakatlanışı ile erişen zembereği. Büyük sanayi maşinizmi, işçiyi

makine düzeyinden bir makinenin yalın bir yardımcı parçası düzeyine düşürür.

> “Bir ve aynı aleti yaşam boyu kullanmanın verdiği uzmanlık, şimdi bir ve aynı makineye yaşam boyu hizmet etmenin verdiği uzmanlık durumuna gelir. Makine işçiyi, ta çocukluğundan başlayarak, parça-makinenin bir parçası durumuna sokmak amacıyla kötüye kullanmıştır.”[208] [sayfa 415]

Ve işbölümü yalnızca işçileri değil, ama işçileri dolaysız ya da dolaylı bir biçimde sömüren sınıfları da kendi etkinliklerinin aleti durumuna düşürür; kafası işlemeyen burjuva, kendi öz sermayesi ve kendi öz kâr hırsının; hukukçu, kendisini bağımsız bir güç gibi egemenlik altına alan kemikleşmiş hukuk düşüncelerinin; “kültürlü sınıflar”, genel olarak bir yığın yerel önyargı ve küçüklüklerin, kendi öz fizik ve entelektüel miyopluklarının, bir uzmanlığa uyarlanmış bir eğitimden ve –arı bir tembellik de olsa– bu uzmanlığın kendisine yaşam boyu zincirlenmelerinden doğan sakatlanmışlıklarının kölesidirler.

Ütopyacılar, işbölümünün etkileri üzerine, bir yandan işçinin solup sararması, bir yandan da, tüm yaşam boyunca bir tek ve aynı işin mekanik, tekdüze yinelenmesi ile sınırlanan çalışma etkinliği üzerine ne düşüneceklerini daha o zamandan çok iyi biliyorlardı. Kent ile kır arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması, eski işbölümünün ortadan kaldırılmasının ilk temel koşulu olarak, Fourier gibi Owen tarafından da istendi. Her ikisinde de, nüfusun ülke üzerinde 1.600’den 3.000’e değin giden kümeler biçiminde dağılması gerekir; her grup, kendi toprak bölgesinin merkezinde ev işleri ortaklaşa görülen dev bir sarayda oturur. Gerçi Fourier, şurada burada kentlerden söz eder, ama bu kentler de bu saraylardan dört-beşinin bir araya gelmesinden bileşirler. Her ikisinde de, toplumun her üyesi, tarıma olduğu denli sanayiye de katılır. Fourier’de zanaatçılık ve manüfaktür, sanayide başlıca rolü oynarlar; Owen’da tersine, bu rolü daha şimdiden büyük sanayi oynar ve Owen daha şimdiden, buhar ve maşinizmin ev işleri çalışmasına sokulmasını ister. Ama tarımda olsun, sanayide olsun, her ikisi de, her birey için uğraşların olanaklı olan en büyük çeşitliliğini ve sonuç olarak, gençliğin olanaklı olduğunca çok yönlü bir teknik etkinliğe göre yetiştirilmesini isterler. Her ikisinde de, insanın, evrensel bir pratik eylem aracıyla evrensel bir biçimde gelişmesi, ve bölünmenin işe yitirttiği o çekişi güzelliğin, önce bu çeşitlilik ve, Fourier’nin deyişiyle söylemek gerekirse, her özel işe ayrılan [sayfa 416]

çalışma süresi”nin kısalığı aracıyla ona geri verilmesi gerekir.[209] Her ikisi de, sömürücü sınıflardan bay Dühring’e kalıt kalan kent ile kır arasındaki karşıtlığı, işlerin doğası gereği kaçınılmaz bir şey sayan belli bir sayıdaki “kişiler”in, her koşulda bir *tek* maddenin üretimine mahkum oldukları önyargısı içinde kapalı ve insanın başka hiçbir şeyi değil de şu şeyi yapmakta sevinç bulan, yani köleliklerinden ve dapdaracık yaşamlarından sevinecek denli düşmüş bulunan insanların yaşama biçimine göre ayrılan “ekonomik çeşitlilikler”ini ölümsüzleştirmekte kararlı düşünce biçimini iyiden iyiye aşmışlardır. “Budala” Fourier’nin en gözüpek düşlemlerinin bile temelinde yatan düşünce karşısında; “bayağı, kaba ve yoksul” Owen’ın hatta en zavallı fikirleri karşısında, henüz işbölümüne adamakıllı köle şu bay Dühring, kendini beğenmiş bir cüceden başka bir şey değil.

Toplum, onları bir plana göre toplumsal olarak kullanmak üzere, tüm üretim araçlarının egemeni durumuna geçerek, insanların kendi öz üretim araçlarına daha önceki köleliklerini ortadan kaldırır. Toplumun, her bireyi kurtarmaksızın, kendi kendini kurtaramayacağı açıktır. Öyleyse eski üretim biçimi zorunlu olarak tepeden tırnağa altüst olmalı ve özellikle eski işbölümü ortadan kaldırılmalıdır. Onun yerine, bir yandan hiçbir bireyin, insan varlığının doğal koşulu olan üretken emek payını başkalarının üstüne yükleyemediği, öte yandan üretken emeğin, köleleştirme aracı olacak yerde, her bireye fizik ve entelektüel yeteneklerinin tümünü her yönde yetkinleştirme ve kullanma olanağını sunarak, insanların kurtuluş aracı durumuna geldiği ve çalışmanın yük olmaktan çıkıp, bir zevk olduğu bir üretim örgütünün geçmesi gerekir.

Bu, bugün artık bir düşlem dindarca bir dilek değildir. Üretici güçlerin güncel gelişmesi ile üretici güçlerin toplumsallaşması olgusu içinde verilmiş üretim artışı, kapitalist üretim biçiminden doğan engel ve bozuklukların ortadan [sayfa 417] kaldırılması, ürünlerin ve üretim araçlarının savur-ganlığına son verilmesi, daha şimdiden, herkesin çalışmaya katılması durumunda emek-zamanını, güncel düşüncelere göre en düşük olacak bir ölçüye indirmek için yeter.

Öte yandan, eski işbölümünün ortadan kaldırılmasının, ancak emek üretkenliği zararına gerçekleştirilebilir bir istem olduğu da doğru değildir. Tersine, büyük sanayi ile bu istem, üretimin kendisinin koşulu durumuna gelmiştir.

> “Makinenin kullanılması, manüfaktürdeki gibi belli bir adamın belli bir göreve sürekli olarak bağlı kalması biçimindeki bu

> dağılımın katılaşması zorunluluğunu ortadan kaldırır. Sistemin bütününün hareketi, işçiden değil de makineden doğduğu için, iş kesintiye uğramaksızın, her an herhangi bir kimsenin değişmesi olanaklıdır. ... Ensonu, makine üzerinde çalışmanın genç insanlara kazandırdığı hızlılık, salt makine üzerinde çalışmak üzere özel bir sınıfın eğitilmesi zorunluluğunu ortadan kaldırır."[210]

Ama makineli üretimin kapitalist kullanım biçimi, teknik bakımdan gereksiz bir duruma gelmiş bulunmasına karşın, eski işbölümünü, kemikleşmiş uzmanlaşması ile birlikte sürdürüp götürmek zorunda olduğu için, bu çağdışılığa karşı makineli üretimin kendisi başkaldırır. Büyük sanayinin teknik temeli, devrimcidir.

> "Makineler, kimyasal süreçler ve diğer yöntemler yardımıyla büyük sanayi, yalnız üretimin teknik temelinde sürekli değişikliklere yolaçmakla kalmaz, işçilerin görevleriyle işsürecinin toplumsal bileşiminde de değişikliklere yolaçar. Böylece aynı zamanda, toplumdaki işbölümünde de köklü değişiklikler yapmakta, ve sermaye ile işçi yığınlarını durup dinlenmeden bir üretim sürecinden diğerine atmaktadır. Bu nedenle, büyük sanayi, niteliği gereği, ... işte değişmeyi, görevde akıcılığı, işçide genel bir hareketliliği zorunlu kılmıştır. ... Bu mutlak çelişkinin, işçinin durumundaki her türlü kararlılık ve güvenliği nasıl yok ettiğini; ... emek-gücünü har vurup harman savurmasında ve ... toplumsal anarşinin [sayfa 418] yolaçtığı yıkımlarda olanca çılgınlığı ile görmüş bulunuyoruz. Bu olumsuz yandır. Ama bir yandan şimdi işteki çeşitlilik, karşı konulmaz doğal bir yasa biçiminde ve her yerde direnmeyle yüz yüze gelen doğal bir yasanın gözü kapalı yıkıcılığı ile kendisini gösterirken, öte yandan da modern sanayi, getirdiği felaketler aracılığı ile üretimin temel yasası olarak, işin çeşitliliğinin kabul edilmesi zorunluluğunu ortaya koyarak, işçilerin bu çeşitli işler için yatkın duruma gelmesini ve bu yeteneklerinin, en geniş ölçüde gelişmesini sağlamıştır. Üretim biçimini bu yasanın normal olarak işlemesine uydurmak, toplum için bir ölüm kalım-sorunu oluyor. Büyük sanayi, gerçekte toplumu, bütün yaşamı boyunca bir ve aynı işi yineleyerek güdükleşen ve böylece bir 'parça-insan' haline gelen bugünün parça-işçisinin yerine, çeşitli işlere

> yatkın, üretimdeki herhangi bir değişmeyi karşılamaya hazır ve yerine getirdiği çeşitli toplumsal görevleri kendi doğal ve sonradan kazanılmış yeteneklerine özgürce uygulama alanı sağlayan bir şey olarak benimseyen, tam anlamıyla gelişmiş bir bireyi koymayı, bir ölüm-kalım sorunu olarak zorlamaktadır."[211]

Büyük sanayi, bize, azçok her yerde üretilebilecek moleküler hareketi, teknik erekli yığın hareketi durumuna dönüştürmeyi öğreterek, sınai üretimi yerel engellerden çok büyük bir ölçüde kurtarmıştır. Su gücü yerel güç idi, buhar gücü özgür güçtür. Su gücü her ne denli zorunlu olarak kırsal bir güç ise de, buhar gücü bundan ötürü zorunlu olarak hiçbir biçimde kentsel bir güç değildir. Onu ağır basan bir biçimde kentlerde toplayan ve fabrika köylerini fabrika kentleri durumuna dönüştüren şey, kapitalist uygulamadır. Ama bu yoldan, o, aynı zamanda kendi öz kullanılma koşullarını kemirir. Buhar makinesinin ilk gerekirliği ve büyük sanayinin hemen tüm işletme kollarının baş gerekirliği, bir dereceye değin temiz bir sudur. Ne var ki, fabrikalar, kenti, her türlü suyu lağım suyu durumuna dönüştürür. Kentsel toplanma, kapitalist üretimin temel bir koşulu olmasına karşın, gene [sayfa 419] de tek başına alınmış her kapitalist, kırsal bir işletme kurmak için bu toplanmanın zorunlulukla yarattığı büyük kentlerden kaçmaya yönelir. Bu süreç, Lancashire ve Yorkshire tekstil sanayisi bölgelerinde ayrıntılı bir biçimde irdelenebilir; büyük kapitalist sanayi, arası kesilmeksizin kentten kıra doğru kaçarak, bu bölgelerde durmadan yeni büyük kentler yaratır. Kısmen farklı nedenlerin aynı sonuçları yarattığı maden sanayisi bölgelerinde de durum böyledir.

Yeniden, modern sanayinin içine düştüğü bu yeni kısır döngüyü, durmadan kendisine döndüğü bu çelişkiyi yoketmeye, yalnızca onun kapitalist niteliğinin ortadan kaldırılması yeteneklidir. Sanayinin tüm ülkede, kendi öz gelişmesi ve üretimin öteki öğelerinin korunma ve gelişmesine en uygun bir dağılım ile kurulmasını, yalnızca kendi üretici güçlerini tek bir planın görkemli çizgilerine göre uyumlu bir biçim de birbirine kenetleyen bir toplum sağlayabilir.

Demek ki kent ile kır arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması, yalnızca olanaklı olmakla kalmaz. Sınai üretimin dolaysız bir zorunluğu durumuna gelir, aynı biçimde tarımsal üretimin ve üstüne üstlük halk sağlığının da bir zorunluluğu durumuna gelmesi gibi. Havanın, suyun ve toprağın bugünkü kirlenmesi, ancak ve ancak kent ile köyün kaynaşmasıyla ortadan kaldırılabilir; bugün kentlerde mum gibi eriyen yığınları,

pisliklerinin hastalıklar yerine bitkiler üretilmesine yarayacağı noktaya, ancak bu kaynaşma götürebilir.

Kapitalist sanayi daha şimdiden, hammaddelerinin üretim yerlerinin oluşturduğu yerel engellerden bir dereceye değin bağımsız bir duruma gelmiş bulunmaktadır. Tekstil sanayisi, büyük bölümü bakımından dışardan getirilmiş hammaddeler üzeride çalışır. İspanyol demir maden filizleri İngiltere ve Almanya'da, İspanya ve Güney Amerika bakır maden filizleri İngiltere'de işlenir. Her kömür havzası, yıldan yıla, bu havzanın sınırları dışında büyüyen bir sanayi çevresine yakıt sağlar. Bütün Avrupa karasında buhar makineleri, İngiliz, bazen de Alman ve Belçika kömürü ile [sayfa 420] çalıştırılır. Kapitalist üretimin engellerinden kurtulmuş toplum çok daha ileriye gidebilir. Bu toplum, tüm sınai üretimin bilimsel temellerini kavrayacak ve her biri bütün bir üretim kollan dizisi pratiğinde bir uçtan ötekine baştanbaşa dolaşacak bir üreticiler soyu yetiştirerek, uzak yerlerden getirtilen hammadde ya da yakıt taşıma çalışmasını bol bol ödünleyen yeni bir üretici güç yaratacaktır.

Demek ki, kent ve kır ayrılığının ortadan kalkması, hatta büyük sanayinin ülke içinde olanaklı olduğuca eşit bir biçimde dağılmasını şart koşan bir olay olarak bile, bir ütopya değildir. Kuşkusuz uygarlık bize, büyük kentler ile ortadan kaldırılması için çok zaman ve çok çaba gerekecek bir kalıt bırakmıştır. Ama bu, uzun süreli bir süreç de olsa, o büyük kentleri ortadan kaldırmak gerekecektir ve o büyük kentler de ortadan kalkacaklardır. Prusya ulusunun Alman İmparatorluğu için yazılmış alınyazısı ne olursa olsun, Bismarck, büyük kentlerin sona ermesi yolundaki en değerli dileğinin yerine geleceği kurumlu bilinci ile ölebilir.[212]

Ve şimdi de bay Dühring'in, eski üretim türünü tepeden tırnağa alt-üst etmeksizin, ve özellikle eski işbölümünü ortadan kaldırmaksızın, toplumun tüm üretim araçlarına elkoyabileceği, ve yalnızca "doğal uygunluklar ve kişisel yetenekler hesaba katıldığı" andan başlayarak her şeyin yoluna gireceği yolundaki çocukça düşüncesi gözönüne getirilsin, – "doğal uygunlukların ve kişisel yeteneklerin hesaba katılması", büyük insan yığınlarının, önce olduğu gibi sonra da *bir tek* maddenin üretimine bağlanmasını, büyük "nüfuslar"ın bir tek üretim kolu tarafından istenmesini, ve insanlığın, önce olduğu gibi sonra da, tıpkı şimdi "niteliksiz işçiler" ile "mimarlar"ın olması gibi, belli bir sayıda türlü biçimde sakatlanmış "ekonomik çeşitlilikler" durumunda bölünmesini engellemez. [sayfa 421] Demek toplumun tüm üretim araçlarına egemen olması gerekiyorsa,

her bireyin kendi üretim aracının kölesi olarak kalması ve yalnızca bu üretim aracının hangisi olacağını seçme hakkına sahip olması için gerekiyor! Bunun gibi, bay Dühring'in kent ve kır ayrılığını nasıl "işlerin doğası gereği kaçınılmaz" bir şey saydığı ve buna karşı bula bula –bir araya gelmesi bakımından tamamen Prusyalı bir nitelik taşıyan– damıtma ve pancar şekeri üretimi kollarında, nasıl küçücük bir geçişi çare bulabildiği de göz önüne getirilsin; bay Dühring, sanayinin ülke içindeki dağılımını, işletmeyi doğrudan doğruya hammadde çıkarımıyla –daha şimdiden çıkarıldıkları yerlerden gitgide daha uzak yerlerde tüketilen hammaddelerin çıkarımıyla!– pekiştirme *zorunluluğu* üzerine geleceğin bilmem hangi bulgularına bağlar! Ve en sonunda da, toplumsal gereksinmeleri, tarım ve sanayi birliğini, sanki bu işte yapılacak ekonomik bir özveri varmış gibi, hatta ekonomik kaygılara *karşı* bile en sonunda zorla kabul ettirecekleri güvencesini vererek, gerisinin güvenliğini sağlamaya çalışır!

Kuşkusuz, eski işbölümünü olduğu gibi, kent ve kır ayrılığını da ortadan kaldıracak ve üretimin tümünü altüst edecek devrimci öğelerin, modern büyük sanayi üretimi koşulları içinde daha şimdiden tohum durumunda içerildiklerini ve onların gelişmesini engelleyen şeyin bugünkü kapitalist üretim biçimi olduğunu görmek için, schnaps [Prusya rakısı] ve pancar şekerinin en önemli sınai ürünler oldukları ve tecimsel bunalımların kitap pazarında irdelenebildiği bir ülke olan Prusya'nın, töresel yargılama çevresinden biraz daha geniş bir çevrene (ufka) sahip olmak gerek. Bunun için, gerçek büyük sanayiyi, tarihi ve bugünkü gerçekliği içinde, özellikle kendi yurdu olan ve klasik yetkinliğine erişmiş bulunduğu biricik ülkede tanımak gerek; ve o zaman modern bilimsel sosyalizmin sulandırılması ve bay Dühring'in *özgül Prusya sosyalizmi* düzeyine düşürülmesi de düşünülmeyecektir. [sayfa 422]

206 Bunalımların eksik-tüketim ile açıklanması Sismondi'den gelir ve onda henüz belli bir anlama sahiptir. Rodbertus bu açıklamayı ondan almış ve bay Dühring de o bilinen her şeyi

yavanlaştırma biçimi ile bunu Rodbertus'tan kopya etmiştir. [F.E.]

207 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 373-374. -Ed.

208 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 434. -Ed.

209 Charler Fourier, *Le nouveau monde industriel et sociétaire* ..., bölüm II, V ve VI, *Œuvres complètes* içinde, c. 6, Paris 1845. -Ed.

210 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 433. -Ed.

211 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 497-498. -Ed.

212 Bismarck, 20 Mart 1852 günü, Prusya Landtagının (Parlamentosunun) ikinci meclisinde verdiği bir söylevde, gerçek Prusya halkının kentlerde yaşamadığını söyleyerek, yunkerlerin devrimci hareket ocakları olan kentlere karşı duydukları nefreti dile getirmişti. "Eğer büyük kentler yeniden ayaklanırsa, gerçek Prusya halkı onları yeryüzünden silmek zorunda da kalsa, onlara boyun eğdirmesini bilecektir." -Ed.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BÖLÜŞÜM

DAHA ÖNCE, dühringvari iktisadın şu teze vardığını görmüştük: Kapitalist *üretim* biçimi tamamen iyidir ve varlığını sürdürebilir, ama kapitalist *bölüşüm* biçimi metelik etmez ve ortadan kalkması gerekir. Şimdi bay Dühring'in "sosyalite"sinin, bu tezin düşsel uygulamasından başka bir şey olmadığını saptıyoruz. Gerçekten bay Dühring'in, kapitalist toplumun üretim biçiminde, üretim biçimi olarak eleştirecek hiç bir şey bulamadığı, eski işbölümünü bellibaşlı bütün ilişkileri içinde korumak istediği ve sonuç olarak kendi ekonomik komünü içindeki üretim üzerine söyleyecek hemen hiçbir şeyi olmadığı ortaya çıkmış bulunuyor. Üretim, kuşkusuz elle tutulur gerçekliklerin sözkonusu olduğu, "ussal imgeleme yetisi"nin özgür ruhunun atılışına ancak az bir yer verebildiği bir alandır: Kendini gülünç etme tehlikesi çok yakındır! Buna karşılık, bay Dühring'in görüşlerine göre üretim [sayfa 423] ile hiçbir ilişkisi olmayan, ona göre üretim tarafından değil, ama arı bir istenç eylemi tarafından belirlenen bölüşüm, onun "toplumsal ilmi simya"sının öz alanıdır.

Ekonomik komünde ve birçok ekonomik komün içeren tecimsel komünde örgütlenmiş eşit üretim görevine karşılık eşit tüketim hakkı var. Burada "emek... eşit değerlendirme ilkesine göre bir başka emek ile değişilir. ... Edim ve karşı-edim burada, emek büyüklüklerinin gerçek bir eşitliğini simgelerler. [Ve] insan güçlerinin [bu] eşitlenişini [uygulama bakımından], bu güçlerin az ya da çok üretmiş ya da raslansal olarak *hiç bir şey* üretmemiş olması o denli önemli değildir"; çünkü zaman ve güç

istemeleri ölçüsünde, öyleyse tüymek ve gezinti yapmak dahil her türlü iş, çalışma edimi olarak kabul edilebilir. Ama bütün üretim araçlarına, öyleyse bütün ürünlere de sahip olan topluluk olduğuna göre, bu değişim bireyler arasında olmaz: Bir yandan, her ekonomik komün ve onun üyeleri arasında, öte yandan çeşitli ekonomik ve tecimsel komünlerin kendileri arasında olur.

"Özellikle çeşitli ekonomik komünler, kendi öz çerçeveleri içinde, perakende ticaretin yerine tamamen planlı bir sürümü geçireceklerdir."

Toptan ticaret de bir o denli örgütlü: "Sonuç olarak özgür ekonomik toplum sistemi, işlemleri değerli madenler tarafından verilmiş temeller sayesinde yapılan, büyük bir değişim kurumu olarak kalır. Bu temel özelliğin kaçınılmaz zorunluluğunun anlaşılması, bizim şemamızı bugün ortalıkta dolaşan sosyalist fikirlerin en ussal biçimlerinde bile bulunan tüm belirsizliklerinden ayıran şeydir."

Ekonomik komün, toplumsal ürünlerin ilk sahiplenicisi olarak, bu değişim ereğiyle, ortalama üretim giderlerine göre, "her madde çeşidi için bir birim fiyatı" saptamalıdır.

> "Üretim maliyet gideri denilen öğenin... bugün değer ve fiyat bakımından taşıdığı anlam... [sosyalitede] kullanılacak emek niceliği değerlendirmeleri tarafından temsil edilecektir. Her kişinin, iktisada da yayılmış hukuksal eşitliği ilkesine göre, sonunda ortak olanlar sayısını dikkate almaya [sayfa 424] indirgenebilen bu değerlendirmeler, aynı zamanda, hem doğal üretim koşullarına ve hem de değeri gerçekleştirme toplumsal hakkına uygun düşen fiyatlar ilişkisini vereceklerdir. Değerli madenler üretimi, paranın değerini belirleme bakımından, tıpkı bugünkü gibi kararlaştırıcı bir önem taşımakta devam edecektir. ... O halde görülüyor ki, değişikliğe uğramış toplumsal kuruluşta, değerlerin varlık nedeni ve ölçeğini, ve sonuç olarak ürünlerin birbirleri ile kendilerine göre değiştirildikleri oranları yitirmek şöyle dursun, onlara gereğince ilk kez olarak sahip olunur."

Ünlü "mutlak değer" ensonu gerçekleşti.

Ama, öte yandan komün, herkese emeğinin karşı-edimi olarak, herkes için eşit olacak günlük, haftalık ya da aylık bir para tutarı vererek, bireyleri üretilen maddeleri kendisinden satın alma durumuna getirme zorunda da kalacaktır.

> "Öyleyse, sosyalite bakımından, ücret ortadan kalkar ya da zorunlu olarak ekonomik gelirlerin tek biçimi durumuna gelir

demek arasında bir fark yoktur.”

Oysa eşit ücretler ile eşit fiyatlar “tüketimin, nitel değilse de, nicel eşitliği”ni meydana getirirler ve böylece de “‘evrensel adalet ilkesi” ekonomik bakımdan gerçekleşmiş olur. Geleceğin bu ücretinin düzeyinin belirlenmesi üzerine bay Dühring, bize, burada, yalnızca bütün öteki durumlarda olduğu gibi, “eşit emeğe karşı eşit emek” verildiğini söyler. Buna göre altı saatlik bir emek için, kendinde altı saatlik emeği cisimleştiren bir para tutarının ödenmesi gerekecektir.

Bununla birlikte “evrensel adalet ilkesi”ni, burjuvayı her çeşit komünizm karşısına, özellikle ilkel işçi komünizmi karşısına çıkaran o kaba eşitçilik ile karıştırmamak gerek. Bu ilke, o kaba eşitçiliğin onu göstermek istediği denli acımasız olmaktan uzaktır.

> “Ekonomik hakların ilkel eşitliği, adaletin gerektirdiği şeye, *gönüllü olarak özel* bir iyilik bilme ve saygı dışavurumunun eklenmesini dıştalamaz. ... Toplum, üstün verim türleri üzerine *tüketim için ölçülü bir ek gelir* aracıyla dikkati çekerek, *kendi kendini onurlandırır*.” [sayfa 425]

Ve bay Dühring de güvercinin suçsuzluğu ile yılanın kurnazlığını birleştirerek, geleceğin Dühring’lerinin ölçülü aşırı-tüketimi için çok dokunaklı bir kaygı gösterdiği zaman, kendi kendini onurlandırır.

Böylece kapitalist üretim biçimi, kesinlikle ortadan kaldırılmıştır. Çünkü “böyle bir durumda, birinin bir özel araçlar çokluğuna gerçekten sahip olduğunu varsayalım, o, bu çokluk için hiçbir kapitalist kullanım yolu bulamayacaktır. Hiçbir birey ya da bir grup, ondan bu fazlalığı üretim için, değişim ya da satın almadan başka hiçbir yoldan almayacaktır; ama o, kendini hiçbir zaman kendisine faizler ya da bir kâr ödenen bir durum içinde bulamayacaktır. [Böylece], eşitlik ilkesine uygun düşen kalıtım yoluyla bir geçirme [kabul edilir bir şeydir. Bu kaçınılmaz bir şeydir, çünkü] kalıtım yoluyla belli bir geçirme (*transmission*), aile ilkesine her zaman zorunlu olarak eşlik edecektir. [Kalıtım hakkı da] geniş bir mal birikimine götüremez, çünkü burada mülkiyetin oluşması... artık hiçbir zaman üretim araçları ve arı rantiye kişiler meydana getirme ereğine sahip olamaz.”

Böylece ekonomik komün uygun bir biçimde kurulmuş oluyor. Şimdi de nasıl işlediğine bakalım.

Bay Dühring’in bütün varsayımlarının tastamam gerçekleştiğini kabul edelim; öyleyse ekonomik komünün, üyelerinden her birine, altı saatlik bir

günlük emek için, içinde gene altı saatlik emeğin cisimleştiği bir para tutarı, diyelim on iki mark ödediğini varsayıyoruz demektir. Ayrıca fiyatların değerlere tastamam eşit olduklarını, yani varsayımımız içinde yalnızca hammadde giderlerini, makinelerin aşınmasını, çalışma araçları tüketimini ve ödenen ücreti kapsadıklarını kabul edelim. Çalışan yüz üyesi bulunan bir ekonomik komün, o zaman her gün 1.200 mark, 300 işgünlük bir yıl içinde de 360.000 mark değerinde meta üretir ve bu tutarı, her biri 12 marklık günlük ya da 3.600 marklık yıllık payı ile istediğini yapan üyelerine öder. Yıl sonunda ya da yüz yıl sonra, komün başlangıçta olduğundan daha zengin değildir. Bu zaman içinde komün, kendi üretim araçları stokuna zarar [sayfa 426] vermedikçe, bay Dühring'in tüketimi için ölçülü ek geliri sağlamaya bile yetenekli olmayacaktır. Birikim, büsbütün unutulmuştur. Daha da kötüsü: Birikim toplumsal bir zorunluluk olduğu ve para saklama olgusunda da elverişli birikim biçimi bulunduğu için, ekonomik komün örgütü kendi üyelerini doğrudan doğruya özel birikime ve sonuç olarak kendi öz yıkımına çağırır.

Ekonomik komünün özlüğündeki bu parçalanmadan nasıl kaçınmalı? Komün, sevgili "vergileme"ye, fiyat yükseltmeye başvurabilir ve yıllık üretimini 360.000 mark yerine 480.000 marka satabilir. Ama bütün öteki ekonomik komünler de aynı durum içinde bulundukları ve buna göre aynı şeyi yapmak zorunda kalacakları için, her biri öteki ile değişimde cebine attığı kadar "vergileme" ödeyecek ve bunun sonucu "haraç", yalnızca kendi öz üyelerinin sırtına yüklenmiş olacaktır.

Ya da komün bu sorunu, her üyeye altı saatlik emek için altı saatlikten az bir emeğin, diyelim dört saatlik emeğin ürününü ödeyerek, yani ona günde oniki mark yerine sekiz mark vererek, ama meta fiyatlarını eski düzeyde bırakarak, bir anda çözer. Bu durumda, daha önce üstü kapalı bir biçimde ve dolambaçlı bir yoldan yapmaya giriştiği şeyi, açıkça ve doğudan doğruya yapar: Üyelerine, tamamen kapitalist bir biçimde, üretimleri değerinin altında ödeyerek ve üstelik onların ancak kendinden satın alabilecekleri metaları tam değerleri üzerinden hesaplayarak, yıllık 120.000 mark tutarında marksist artı-değeri oluşturur. Demek ki, ekonomik komün, bir yedeklik fonunu, ancak kendini en geniş komünist temel üzerinde "yetkinleşmiş" *truck-system*[213] olarak açığa vurarak oluşturabilir.

Öyleyse, iki şeyden biri: Ya ekonomik komün "eşit emeğe karşı eşit emek" verir ve bu durumda, üretimin sürdürülmesi ve genişletilmesi için bir

fonu o değil, ancak özel kişiler biriktirebilir. Ya da bu fonu o oluşturur; ama bu durumda artık [sayfa 427] "eşit emeğe karşı eşit emek" vermez.

Ekonomik komündeki değişimin içeriğinin içyüzü, işte bu. Ya biçiminin içyüzü ne? Değişim maden para aracılığı ile yapılır ve bay Dühring de bu iyileştirmenin "tarihsel önemi" konusunda az kurumlanmaz. Ama komün ile komünün kendi üyeleri arasındaki ticarette para, kesin olarak para *değildir* ve hiçbir zaman para olarak iş görmez. Salt emek belgesi işini görür; yalnızca, Marx gibi söylemek gerekirse, "üreticinin ortak çalışmadaki bireysel payını ve tüketim için ayrılan ortak üretimdeki bireysel hakkını" saptar ve bu görev içinde, "tiyatro için bilet ne denli 'para' sayılırsa, o denli 'para'dır"[214] Öyleyse para, örneğin onu bir sayfaya iş saatlerinin ve ötekine de buna karşılık elde edilen yararlanımların yazıldığı bir "büyük tecimsel defter" ile değiştiren Weitling'de olduğu gibi, herhangi bir işaret ile değiştirilebilir.[215] Uzun sözün kısası, ekonomik komünün kendi üyeleri ile olan ticaretinde para, yalnızca Owen'ın "çalışma saati-para"sı olarak bay Dühring'in yukardan baktığı ama gene de kendi gelecekteki iktisadına kendi eliyle sokmak zorunda kaldığı o "kuruntu"nun ta kendisi olarak iş görür. Yerine getirilmiş "üretim görevi" ile böylece edinilmiş "tüketim hakkı" ölçüsünü gösteren belge ister bir kağıt parçası, ister bir jeton, isterse bir altın sikke olsun, bunun *bu* erek bakımından hiçbir önemi yoktur. Ama, görecek olduğumuz gibi, başka erekler bakımından bu, hiç de böyle değildir.

Eğer maden para, ekonomik komünün kendi üyeleri ile olan ticaretinde para olarak değil, ama emeğin kılık değiştirmiş belgesi olarak iş görüyorsa, çeşitli ekonomik komünler arasındaki değişimde kendi para görevini daha da az görür. Burada, bay Dühring'in varsayımlarına göre maden para tamamen geçersizdir. Gerçekten, eğer emeğin doğal ölçeğiyle –zaman, birim olarak çalışma saati– hesaplansaydı, eşit bir emek ürünü ile eşit bir emek ürününün değişimini, ilkin çalışma saatlerini paraya çevirmekten çok daha yalın bir [sayfa 428] biçimde yerine getiren basit bir muhasebe yeterdi. Değişim, aslında arı ayni değişimdir; bütün artan alacaklar, öteki komünler üzerine çekilen poliçeler aracıyla kolayca ve yalın bir biçimde ödünlenirler. Ama eğer bir komünün öteki komünler karşısında gerçekten bir açığı olacaksa, o zaman dünyanın bütün altını istediği denli "doğal yönelimi ile para" olsun, bu durum komünü, eğer borcu yüzünden öteki komünlere bağımlı bir duruma düşmek istemiyorsa, o açığı kendi öz çalışmasındaki bir artış ile kapama zorunluluğundan kurtaramaz. Bununla birlikte okurdan,

burada gelecekle ilgili bir yapı kurmadığımızı aklından hiç çıkarmaması dilenir. Yalnızca bay Dühring'in varsayımlarını kabul ediyor ve onlardan kaçınılmaz sonuçları çıkarmaktan başka bir şey yapmıyoruz.

Demek ki ne ekonomik komün ile kendi üyeleri, ne de çeşitli komünler arasındaki değişimde, "doğal yönelimi ile para olan" altın, bu özlüğünü gerçekleştiremez. Bununla birlikte bay Dühring, onun hatta "sosyalite"de bile parasal bir işlev görmesini buyurur. Öyleyse bu parasal işlev için bir başka eylem alanı aramamız gerek. Ve bu eylem alanı da var. Bay Dühring gerçi herkesi "nicel olarak eşit bir tüketim" yapabilecek bir duruma koyar ama kimseyi buna zorlayamaz. Tersine, kendi dünyasında herkes parasıyla istediğini yapabilir, diyerek kurumlanır. Öyleyse o, kimileri kendilerine ödenen ücretle geçinemezken, başka kimilerinin bir yana biraz para koymalarını engelleyemez. Hatta kalıtım (miras) hakkında, sonuç olarak ana-babalar için çocukların bakım zorunluluğunu çıkaran ailenin ortak mülkiyetini açıkça kabul ederek, bunu kaçınılmaz kılar. Ama işte böyle yapmakla da nicel olarak eşit tüketimde büyük bir gedik açar. Bekar erkek, günde sekiz veya oniki mark ile parlak bir biçimde ve mutluluk içinde yaşar, oysa sekiz küçük çocuğu ile birlikte dul erkek, sürünür. Ama öte yandan, ödemede parayı koşulsuz kabul ederek komün, bu paranın kişisel çalışmadan başka bir yoldan da kazanılabilmesi olanağını açık bırakır. *Non olet*,[216] [sayfa 429] "paranın kokusu yoktur". Komün onun nerden geldiğini bilmez. Ama böylece, o zamana değin yalnızca bir emek jetonu rolünü oynamış olan maden paranın, gerçek bir parasal işlev kazanması için bütün koşular verilmiş bulunur. İşte, bir yandan para biriktirme ve öte yandan da borçlanmanın etkeni ve nedeni budur. Sıkıntı çeken, para biriktirenden ödünç alır. Komün, tarafından yaşama araçlarının ödenmesi için kabul edilen ödünç para, böylece bugünkü toplumda ne ise gene o olur: İnsan emeğinin toplumsal cisimleşmesi, emeğin gerçek ölçeği, genel dolaşım aracı. Dünyanın bütün "yönetsel yasa ve kurallar"ı, çarpım cetveline ya da suyun kimyasal bileşimine karşı ne denli güçsüzseler; buna karşı da o denli güçsüzdür. Ve para biriktiren kişi, sıkıntı içinde bulunan kişiden faiz isteyebilecek bir durumda olduğundan, böylece maden paranın para işlevi ile aynı zamanda, tefeci de yeni baştan yaşama dönmüş bulunur.

Buraya değin, yalnızca maden paranın dühringvari ekonomik komünün eylem alanı içinde tutulmasının etkilerini dikkate aldık. Ama bu eylem alanı dışında kahrolası dünya, şimdilik kendi bildiği yolda kaygısızca devam eder. Altın ve gümüş dünya pazarında, *evrensel para*, genel alım ve ödeme

aracı, zenginliğin mutlak toplumsal cisimleşmesi olarak kalır. Ve,değerli madenin bu özgülüğü ile birlikte, ekonomik komün üyesi olan bireyler için ortaya yeni bir para biriktirme; zenginleşme, tefecilik nedeni çıkar: Komün karşısında ve komün sınırları dışında özgürlük ve bağımsızlık içinde hareket etmek ve birikmiş bireysel zenginliği dünya pazarında değerlendirmek isteği. Tefeciler, dolaşım aracı ticareti yapan adamlar durumuna, bankacılar durumuna, dolaşım aracı ve evrensel para egemenleri durumuna, bunun sonucu üretim egemenleri durumuna, bunun da sonucu, hatta üretim araçları saymaca olarak daha yıllar boyunca ekonomik ve tecimsel komün mülkiyeti olarak görünseler bile, üretim araçları egemeni durumuna dönüşürler. Ama sonuç olarak, [sayfa 430] bankacılar durumuna dönüşmüş bulunan para biriktiriciler ve tefeciler, artık ekonomik ve tecimsel komünün de efendisidirler. Bay Dühring'in "sosyalite"si, öteki sosyalistlerin "belirsizlikler"inden gerçekten pek özsel bir biçimde ayrılır. Bu "sosyalite"nin, –eğer gene de kurulur ve güçlenirse,– denetimi altında ve kesesi için canını dişine takarak yiğitçe çalışacağı yüksek finansı dünyaya yeniden getirmekten başka bir ereği yoktur. Onun için tek kurtuluş, para biriktiricilerin, evrensel paralan sayesinde ..., komünden bir an önce kaçmayı yeğlemeleri olacaktır.

Eski sosyalizm üzerine Almanya'da egemen olan geniş bilgisizlik sonucu iyi yürekli bir genç, örneğin Owen'ın emek bonolarının da böyle bir kötüye kullanmaya neden olup olamayacağı sorununu ortaya sürebilir. Burada bu emek bonolarının anlamı üzerinde uzun boylu durmamıza gerek olmamasına karşın, gene de dühringvari "geniş şema"yi, Owen'ın "bayağı, kaba ve yoksul fikirleri" ile karşılaştırmak için şunları söyleyelim: Önce, Owen'ın emek bonolarının böyle kötüye kullanılması için, onların gerçek para durumuna dönüşmeleri gerekir, oysa bay Dühring gerçek parayı varsayar ama onun basit bir emek jetonundan başka türlü bir iş görmesini yasaklamak ister. Orada gerçek kötüye kullanma varken, burada paranın, insan isteğinden bağımsız içkin özlüğü kendini gösterir; burada para, bay Dühring'in paranın özlüğü üzerindeki kendi öz bilgisizliği gereği ona yüklemek istediği kötüye kullanma karşısında, kendi öz ve gerçek kullanımını gerçekleştirir. İkincisi, Owen'da emek bonoları, toplumsal kaynakların tam ortaklığı ve özgür kullanımına bir geçiş biçiminden ve bunun yanısıra olsa olsa komünizmi Britanya halkı için kabul edilebilir gösterme aracından başka bir şey değildir. Öyleyse, eğer herhangi bir kötüye kullanma Owen'ın toplumunu, emek jetonlarını ortadan kaldırmak

zorunda bıraksaydı, bu toplum, böylece kendi ereğine doğru bir adım daha atar ve daha yüksek bir evrim aşamasına girerdi. Buna karşılık dühringvari ekonomik komün, parayı ortadan bir kaldırmaya görsün, bir anda kendi "tarihsel önem"ini yok [sayfa 431] eder, en özgün güzelliğini ortadan kaldırır, dühringvari ekonomik komün olmaktan çıkar ve bay Dühring'in onu ancak o denli acı ve ussal düşünce çalışması pahasına çekip çıkarabildiği belirsizlikler düzeyine düşer.[217]

Peki, dühringvari ekonomik komünün içinde çabalayıp durduğu bütün tuhaf yanlışlık ve karışıklıklar nerden geliyor? Yalnızca bay Dühring'in kafasında değer ve para kavramlarını saran ve ensonunda onu emeğin değerini bulmak istemeye götüren belirsizlikten. Ama bay Dühring bu türlü belirsizliğin Almanya tekelini elinde tutmadığı, tersine büyük bir rekabetle karşılaştığı için, onun dolaştırmış bulunduğu "yumağı çözme işini bir an için üzerimize almak" istiyoruz.

İktisadın tanıdığı tek değer, meta değeridir. Meta nedir? Az çok birbirinden ayrı bir üreticiler toplumunda, üretilen ürünler, öyleyse en başta özel görünür. Ama bu özel ürünler, ancak üreticinin tüketimi için değil, ama başkaları tarafından tüketim için, yani toplumsal tüketim için üretildikleri zaman meta durumuna gelirler; bunlar toplumsal tüketime, değişim aracıyla girerler. Demek ki özel üreticiler, toplumsal bir ilişki içindedirler; bir toplum oluştururlar. Ürünleri her birinin özel ürünleri olmasına karşın, böylece aynı zamanda ama güdeksiz (*sans intention*) ve deyim yerindeyse istençlerine karşı, toplumsal ürünlerdir de. Şu halde bu özel ürünlerin toplumsal niteliği neye dayanır? Açıkça iki özgülüğe: Önce hepsinin, herhangi bir insanın gereksinmesini karşılamasına, yalnızca üretici için değil, ama başkaları için de bir kullanım-değeri taşımasına; ikinci olarak da bir yandan çok çeşitli bireysel emeklerin ürünleri olmakla birlikte, aynı zamanda yalnızca insan emeği, genel insan emeği ürünleri de olmalarına. Başkaları için de bir kullanım-değeri taşıdıkları ölçüde, genel bir biçimde değişime girebilirler; hepsinde de genel insan [sayfa 432] emeği, yalın insan emek-gücü harcaması bulunduğu ölçüde, her birinin içerdiği bu emek niceliği aracıyla değişimde birbirleri ile karşılaştırılabilir, eşit ya da eşitsiz olarak değerlendirilebilirler. İki eşit özel üründe, toplumsal koşullarda herhangi bir değişiklik olmadıkça, eşitsiz bir bireysel emek niceliği bulunabilir, ama her zaman ancak eşit bir genel insan emeği niceliği vardır. Beceriksiz bir demirci beş atnalı yapmak için, becerikli bir demircinin on atnalı yapmaya harcadığı kadar bir zaman harcayabilir. Ama toplum, birinin

olağan beceriksizliğini değerlendirmez, yalnızca orta beceriklilikte normal bir emeği, genel insan emeği olarak tanır. Öyleyse birincinin beş atnalından biri, değişimde, öteki tarafından eşit bir emek zamanı içinde yapılan on atnalının birinden daha çok değer taşımaz. Bireysel emek, ancak ve ancak toplumsal bakımdan gerekli olduğu ölçüdedir ki genel insan emeği içerir.

Öyleyse ben, bir meta şu belirli değere sahiptir dediğim zaman: l° onun toplumsal bakımdan yararlı bir ürün olduğunu; 2° özel bir kişi tarafından kendi hesabına üretilmiş bulunduğunu; 3° bir yandan özel emek ürünü olmakla birlikte bu metaın, aynı zamanda ve deyim yerindeyse bilmek ya da istemeksizin, toplumsal emeğin ve bu emeğin toplumsal bir yöntem tarafından, değişimi tarafından saptanmış belirli bir niceliğinin ürünü de olduğunu; 4° bu niceliği emeğin kendisi ile, şu ya da bu çalışma saati sayısı ile değil, ama bir başka meta ile belirttiğimi söylemiş olurum. Öyleyse eğer ben, bu saat; şu kumaş değerindedir ve bunlardan her biri elli mark eder dersem: saat, kumaş ve para aynı nicelikte toplumsal emeği içeriyor demiş olurum. Demek ki onlarda temsil edilmiş toplumsal emek süresinin, toplumsal olarak ölçülmüş ve eşit bulunmuş olduğunu saptarım. Ama bu zaman, emek süresinin genellikle çalışma saatleri, işgünleri, vb. olarak ölçüldüğü gibi, doğrudan doğruya mutlak biçimde ölçülmemiştir; bir dolambaçlı yolla, değişim aracıyla, bağıntılı olarak ölçülmüştür. Bu nedenle, emek süresinin bu saptanmış niceliğini de, sayısı bana bilinmez kalan çalışma saatleri ile [sayfa 433]belirtemem: Onu da ancak bir dolambaçla, bağıntılı bir biçimde, aynı toplumsal emek süresi niceliğini temsil eden bir başka meta durumunda belirtebilirim. Saatin değeri, kumaşın değeri kadardır.

Ama temeli oldukları toplumu bu dolambaca zorlayan meta üretimi ve meta değişimi, onu bu dolambacı olanaklı olduğunca kısaltmaya da zorlarlar. Metaların bayağı ayaktakımı içinden, kendisinde bütün öteki metaların değerinin kendini her zaman dışavurabildiği kral bir metaı, toplumsal emeğin dolaysız cisimleşmesi olarak görünen ve bunun sonucu bütün öteki metalar ve dolaysız ve koşulsuz bir biçimde değişebilir bir duruma gelen bir metaı: parayı bir yana ayırırlar. Değer kavramı içinde tohum durumunda içerilen para, gelişmiş değerden başka bir şey değildir. Ama meta değerinin, para biçimi altında meta karşısında bağımsız bir varoluş kazanması sonucu, meta üreten ve meta değişimi yapan topluma yeni işlevler ve yeni toplumsal etkiler ile bezenmiş yeni bir etken katılır. Şimdilik ayrıntılarına girmeden, bunu saptamamız yeter.

Meta üretimi iktisadı, yalnızca bir dereceye değin bilinen etkenleri hesaba katma durumunda bulunan tek bilim değildir. Fizikte de belli bir gaz hacmi içinde, basınç ve sıcaklık da belli iken, ne kadar tekil gaz molekülü olduğunu bilmeyiz. Ama Boyle yasasının doğru olması ölçüsünde, herhangi bir gazın bu belli hacminin eşit basınç ve eşit sıcaklıktaki herhangi bir başka gazın eşit hacmi kadar molekül içerdiğini biliriz. Bundan ötürü, en çeşitli gazların en çeşitli hacimlerini, en çeşitli basınç ve sıcaklık koşulları altında, molekül içerikleri bakımından karşılaştırabiliriz; ve eğer 0° santigrad sıcaklık ve 760 mm basınç altında bir litre gazı birim olarak kabul edersek, bu birim ile molekül içeriğini ölçebiliriz. Kimyada, çeşitli öğelerin mutlak atom ağırlıkları da, bilmediğimiz şeyler arasındadır. Ama karşılıklı ilişkilerini bilerek onları da bir dereceye değin biliyoruz. O halde meta üretimi ve meta üretimi iktisadı, çeşitli metalar içinde bulunan bilinmeyen emek niceliklerinin göreli bir dışavurumunu bu [sayfa 434] metaların göreli emek içerikleri bakımından karşılaştırılması sayesinde nasıl elde ediyorsa, kimya da kendisi için bilinmeyen şeyler arasında bulunan atom ağırlıkları büyüklüğünün göreli bir dışavurumunu, çeşitli öğeleri atom ağırlıkları bakımından karşılaştırarak, birinin atom ağırlığını ötekinin (kükürt, oksijen, hidrojen) katları ya da kesirleri biçiminde belirterek, öyle dışavurur. Ve meta üretimi altını, mutlak meta, öteki metaların mutlak eşdeğeri, tüm değerlerin ölçeği durumuna nasıl yükseltiyorsa, kimya da hidrojeni, atom ağırlığını l’e eşit olarak kabul ederek ve bütün öteki öğelerin atom ağırlıklarını hidrojene indirgeyerek, onları onun kendine özgü atom ağırlığının katları biçiminde dışavurarak, kimyasal para durumuna öyle yükseltir.

Bununla birlikte meta üretimi, toplumsal üretimin tek biçimi değildir. Eski Hint topluluğunda, güney Slavları aile topluluğunda, ürünler meta durumuna dönüşmez. Komün üyeleri doğrudan doğruya üretim için örgütlenmiş iş, gelenek ve gereksinmelere göre bölünmüştür – tüketime ayrıldıkları ölçüde, ürünler de öyle. Dolaysız bölüşüm gibi dolayımsız toplumsal üretim de her türlü meta değişimini, öyleyse (hiç değilse komün içinde) ürünlerin meta durumuna dönüşümünü ve sonuç olarak *değerler* durumuna dönüşümlerini dıştalar.

Toplum, üretim araçlarını mülkiyetine alıp da onları dolayımsız bir biçimde toplumsallaşmış bir üretim için kullanır kullanmaz, her bireyin emeği, özgül yararlılık niteliği ne denli farklı olursa olsun, hemen ve doğrudan doğruya toplumsal emek durumuna gelir. Bir ürünün içerdiği

toplumsal emek niceliğinin, bundan böyle önce bir dolambaç aracıyla saptanmasına gereksinme yoktur; ortalama olarak hangi niceliğin zorunlu olduğunu günlük deney doğrudan doğruya gösterir. Toplum yalnızca, bir buhar makinesinde, son üründen bir hektolitre has buğdayda, belirli bir nitelikteki yüz metrekare kumaşta ne kadar çalışma saati bulunduğunu hesaplayabilir. Öyleyse, ürünler içine konmuş ve toplumun dolaysız ve mutlak bir biçimde bildiği emek niceliğini, onun [sayfa 435] doğal, eksiksiz, mutlak ölçeği olan *zaman* ile belirtecek yerde, bir üçüncü ürün durumundaki, bir zamanlar çıkar yol olarak, kaçınılmaz bulunan, göreli dalgalanan, eksik bir ölçek ile belirtmekte devam etmek toplumun usuna bile gelemez. Tıpkı atom ağılıklarını eksiksiz ölçekleri ile, yani gramın milyarda ya da katrilyonda-biri biçimindeki gerçek bir ağırlık ile belirtebilecek bir duruma geleceği gün, onları gene de göreli bir biçimde, hidrojen atomu dolambacı aracıyla belirtmenin kimyanın usuna gelemeyeceği gibi. Öyleyse, yukarda varsayılan koşullar içinde toplum, ürünlere değer de yüklemez. Toplum yüz metrekare kumaşın, üretimi için diyelim bin çalışma saati istediği yalın gerçeğini, bu kumaş bin çalışma saati *değerindedir* gibi şaşı ve saçma bir biçim altında dile getirmeyecektir. Kuşkusuz toplum, o zaman da her kullanım nesnesinin üretimi için ne kadar emek gerektiğini bilmek zorunda olacaktır. Üretim planını, en önemli parçasını emek-güçlerinin oluşturduğu üretim araçlarına göre hazırlamak durumunda kalacaktır. Planı belirleyecek olan şey, eninde sonunda, çeşitli kullanım nesnelerinin kendi aralarında ve üretimleri için gerekli emek niceliklerine göre tartılmış yararlı etkileridir. İnsanlar her şeyi, ünlü “değer”in işe karışması olmaksızın, çok yalın bir biçimde düzenleyeceklerdir.[218]

Değer kavramı, meta üretiminin ekonomik koşullarının en genel ve bunun sonucu en geniş dışavurumudur. Öyleyse değer kavramı, yalnızca paranın değil, ama meta üretiminin ve meta değişiminin daha geniş bir biçimde gelişmiş bütün biçimlerinin de tohumunu içinde taşır. Daha değerin özel ürünler içinde içerilen toplumsal emeğin dışavurumu olduğu gerçeğinde, bu toplumsal emek ile aynı ürün içinde içerilen bireysel emek arasındaki farklılık olanağı yatar. Öyleyse, [sayfa 436] eğer toplumsal üretim biçimi geliştiği halde özel bir üretici eski biçimde üretmeye devam ederse, bu farklılık onun için çok belirli bir duruma gelir. Belirli bir meta türünün bütün özel üreticileri, bu metadan toplumsal gereksinmeleri aşan bir nicelikte ürettikleri zaman da aynı şey olur. Daha bir metaın değerinin,

ancak bir başka meta biçiminde belirtilebilmesi ve ancak o meta ile değişimi aracıyla gerçekleşebilmesi gerçeğinde, değişimin hiç olmaması ya da en azından tam değeri gerçekleştirmemesi olanağı yatar. Son olarak özgül emek-gücü metaı, kendini pazarda gösterdiği zaman değeri, başka herhangi bir meta değeri gibi, üretimi için toplumsal bakımdan gerekli emek süresine göre belirlenir. Bundan ötürü ürünlerin değer biçimi, bütün kapitalist üretim biçimini, kapitalist ile ücretli arasındaki karşıtlığı, yedek sanayi ordusunu, bunalımları, tohum durumunda içerir. Sonuç olarak, "gerçek değer"i baş köşeye oturtarak kapitalist üretim biçimini ortadan kaldırmak istemek, "gerçek" papayı başa geçirerek katolikliği ortadan kaldırmak ya da üreticilerin, sonunda bir gün, üreticinin kendi öz ürününe köleleşmesinin en geniş bir dışavurumu olan bir ekonomik kategorinin tutarlı bir kullanılması aracıyla, ürünlerini egemenlik altına aldıkları bir toplumun kurulmasını istemektir.

Meta üreten toplum, meta olarak meta içindeki değer biçimini para biçimine değin geliştirdikten sonra, değer içinde henüz saklı bulunan tohumlardan birçoğunun ortaya çıktığı görülür. İlk ve en önemli sonuç, meta biçiminin genelleşmesidir. Para, hatta o zamana değin üreticinin dolaysız tüketimi için üretilen nesnelere bile meta biçimini kabul ettirir, onları değişime çeker. Böylelikle meta biçimi ve para, üretim bakımından doğrudan doğruya toplumsallaşmış toplulukların iç ekonomilerine girer, bir ortaklaşma bağından sonra bir başkasını koparır ve topululuğu bir özel üreticiler yığını biçimine dönüştürür. Para ilkin, Hindistan'da görülebildiği gibi, toprağın ortaklaşa işlenmesi yerine bireysel işlenmesini geçirir; daha sonra, ekilebilir toprağın devirli yeniden-dağıtımında hâlâ görülen ortaklaşa mülkiyetini, kesin bir [sayfa 437] paylaşma ile yok eder (örneğin Moselle kıyılarındaki tarımsal topluluklarda olduğu gibi; bu iş Rus topluluklarında da başlıyor); ensonu, orman ve otlakların ortaklaşa mülkiyetinden geriye ne kalmışsa, onu da bölüşmeye götürür. Üretimin gelişmesine dayanan öteki nedenler ne olursa olsun para, bunları topluluklar üzerinde etkili kılmak için hep en güçlü araç olarak kalır. Ve aynı doğal zorunluluktadır ki para, tüm "yönetsel yasa ve kurallar"a karşın, eğer bir gün kurulursa, dühringvari ekonomik komünü de dağıtmaktan başka bir şey yapamaz.

Bir emek değerinden sözetmenin, terimlerde bir çelişki olduğunu daha önce yukarda (Ekonomi Politik, Bölüm VI) görmüştük. Emek, belli toplumsal koşullar içinde, yalnızca ürünler değil, ama değer de ürettiği ve bu değer emekle ölçüldüğü için, yerçekimi yerçekimi olarak özel bir

ağırlığa ya da ısı özel bir sıcaklığa nasıl sahip olamazsa, emek de özel bir değere öyle sahip olamaz. Ama bugünkü toplumda işçinin, emeğinin tam "değer"ini almadığını ve sosyalizmin buna çare bulmaya aday olduğunu düşünmek, "gerçek değer" üzerine düş kuran tüm toplumsal düşçülüğün (*confusionnisme*) belirtici özgülüğüdür. Bunun sonucu, önce emeğin değerinin ne olduğunu bulmak gerekir; ve bunun ne olduğu da emeği asıl kendi ölçüsüne, zamana göre değil, ama ürününe göre ölçmeye çalışarak bulunur. İşçi "emeğin tam ürünü"nü almalıdır. Yalnızca emeğin ürünü değil, ama emeğin kendisi de bir ürün ile, bir saatlik emek bir başka saatlik emeğin ürünü ile dolayımsız değişebilir olmalıdır. Ama ortaya hemen "çok çetin" bir pürüz çıkar. *Tam ürün,* üleştirilir. Toplumun en önemli ilerleyici görevi, birikim, toplumdan geri alınır; bireylerin eline ve keyfine bırakılır. Bireyler, kendi "meyve"leri ile ne isterlerse onu yapabilirler; toplum, en iyi durumda, ne denli zengin ya da ne denli yoksul idiyse, gene o denli zengin ya da o denli yoksul olarak kalır. Demek ki eğer geçmişte birikmiş bulunan üretim araçları toplumun elleri arasında toplanmışsa bu, yalnızca gelecekte tüm üretim araçları bireylerin elleri arasında yeniden dağılsınlar diyedir. Kendi öz [sayfa 438] varsayımlarına bir şamar indirilir, katıksız bir saçmalığa varılır.

Akışkan emeğin, çalışmakta olan emek-gücünün, bir emek ürünü ile değişilmesi istenir. Bu güç, o andan başlayarak, tıpkı kendisi ile değişilecek olduğu ürün gibi, metadır. Bu emek-gücünün değeri, artık hiçbir zaman ürününe göre değil ama kendinde cisimleşen toplumsal emeğe, o halde bugünkü ücret yasasına göre belirlenir.

Ama bu, istenmeyen şeyin ta kendisidir. Akışkan emeğin, emek-gücünün, kendi tam ürünü ile değişilebilir olması istenir. Bu, onun kendi *değeri* ile değil, ama kendi *kullanım-değeri* ile değişebilir olması gerektiği anlamına gelir; değer yasası bütün öteki metalara uygulanmalı, ama emek-gücü için ortadan kaldırılmalıdır. "Emeğin değeri" arkasında saklanan, kendi kendini ortadan kaldırmaya özgü düşçülük, işte budur.

"Eşit değerlendirme ilkesine göre emeğin emek ile değişimi", bunun bir anlamı olduğu ölçüde, öyleyse eşit toplumsal emek ürünlerini birbirleri ile değiştirme olanağı, öyleyse değer yasası meta üretiminin ta kendisinin, öyleyse bu üretimin en yüksek biçiminin, kapitalist üretimin de temel yasasıdır. Bu yasa kendini, bugünkü toplumda, ekonomik yasaların kendilerini bir özel üreticiler toplumunda kabul ettirebilecekleri tek biçimde kabul ettirir: Nesnelerde ve ilişkilerde yatan, üreticilerin istenç ve

etkinliğinden bağımsız, körü körüne işleyen bir doğa yasası olarak. Bay Dühring, bu yasayı kendi ekonomik komününün temel yasası durumuna yükselterek ve ondan bu yasayı tam bir bilinçle uygulamasını isteyerek, varolan toplumun temel yasasını, kendi düşsel toplumunun temel yasası durumuna getirir. Varolan toplumu, ama düzgüsüzlükleri olmaksızın, ister. Böylelikle, Proudhon ile aynı alan üzerinde devinir. Onun gibi, meta üretiminin kapitalist üretim durumuna evriminden çıkan düzgüsüzlükleri, onların karşısında meta üretiminin, işleyişi tam da bu düzgüsüzlükleri meydana getirmiş bulunan temel yasasını yücelterek ortadan kaldırmak ister. Proudhon gibi değer [sayfa 439] yasasının gerçek sonuçlarını, düşsel sonuçları yardımıyla ortadan kaldırmak ister.

Ama bizim soylu Rossinante'ı "evrensel adalet ilkesi" üzerine binmiş ve yiğit Sancho Pança'sı Abraham Ensz tarafından izlenen modern Don Quijote'miz, haksızlıklarla savaşmak üzere ülke ülke gezen şövalye olarak, Mambrino'nun zırhlı başlığının,[219] "emek değeri"nin fethine gitmek için savaşa ne denli kurumlu bir biçimde girişirse girişsin, korkarız, çok korkarız ki geriye, romanın eski berber tasından başka hiçbir şey getirmeyecek. [sayfa 440]

213 Fabrikacıların dükkanlar açtıkları ve işçilerini bu dükkanlardan alışveriş yapmaya zorladıkları Almanya'da da iyi bilinen sisteme, İngiltere'de *truck-system* denir. [F.E.]

214 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 1 10, dipnot. -Ed.

215 Wilhelm Weitling, *Garantien der Harnwnie und Freiheit*, Kesim II. Bölüm 10, Vivis 1842, s. 155 vd.. -Ed.

216 "Onun [paranın] kokusu yoktur." anlamındaki bu sözler, Roma İmparatoru Vespasianur'un (MS 69-79), tuvaletlere vergi koyduğu için onu suçlayan oğluna verdiği yanıtında geçmektedir. -Ed.

217 Söz arasında, Owen'ın komünist toplumunda emek jetonlan tarafından oynanan rolün, bay Dühring için tamamen bilinmez olduğunu da belirtelim. O bu jetonları, –Sargant aracıyla,– yalnızca doğal olarak başarısızlığa uğramış ve dolaysız emek değişimi aracıyla bugünkü toplumdan komünist topluma geçiş girişimi olan emek değişim pazarları girişiminde aldıkları yer ölçüsünde bilir. [F.E.]

218 Üretimle ilgili kararda, yararlı etki ile emek harcaması arasındaki bu değerlendirmenin, komünist bir toplumda ekonomi politiğin değer kavramından kalacak tek şey olduğunu, ben daha 1844' te söyledim (*Frasız-Alman Yıllıkları*, s. 95).[a] Ama görüldüğü gibi, bu tezin bilimsel tanıtlanışı ancak Marks'ın Kapital'i ile mümkün oldu. [F.E.]

[(a)] Engels burada *Fransız-Alman Yıllıkları*’nda yayımlanmış bulunan “Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Denemesi” adlı makalesine iletmede bulunuyor.

219 Mambrino’nun zırhlı başlığı, *l’armet de Mambrin*, şövalye romanlarının ünlü Magrip Kralının, onu silah işlemez yapan tılsımlı başlığı. Renauld, Mambrino’yu öldürür ve zırhlı başlığı alır. Bu tılsımlı başlık, ününü özellikle Don Quijote yazan Miguel de Cervantes’in onu anmış olmasına borçludur.

BEŞİNCİ BÖLÜM
DEVLET, AİLE, EĞİTİM

BUNDAN önceki iki bölüm ile bay Dühring'in "yeni sosyaliter kuruluş"unun ekonomik içeriğini hemen hemen eksiksiz bir biçimde açıklamış bulunuyoruz. Olsa olsa bir de, "tarihsel çevrenin evrensel genişliği"nin, hatta bilinen ölçülü aşırı-tüketimi bir yana bıraksak bile, onu kendi özel çıkarlarını görmekten alıkoymadığını belirtmek gerekirdi. Eski işbölümü toplumda varlığını sürdüreceğinden, ekonomik komün yalnızca mimarlar ile niteliksiz işçileri değil, ama meslekten kalem erbabını da hesaba katmak zorunda kalacaktır ve bu da telif hakkının geleceği sorununu ortaya çıkarır. Bu sorun bay Dühring'i, bütün öteki sorunlardan çok uğraştırır. Örneğin Louis Blanc ve Proudhon dolayısıyla, sonunda *Dersler*'in dokuz sayfası üzerinde sergilenmek ve –ölçülü aşırı-tüketim ile birlikte mi, yoksa onsuz mu olduğu söylenmeksizin– "emek karşılığı" gizemli biçimi altında sosyalite limanına [sayfa 441] sağ-salim sığınmak üzere, telif hakkı her yerde okurun bacaklarına dolaşır. Toplumun doğal sisteminde pirelerin konumu üzerine bir bölüm de en azından o denli uygun ve herhalde daha az sıkıcı olurdu.

"Felsefe", geleceğin siyasal rejimi üzerine ayrıntılı buyruklar verir. Bu konuda Rousseau istediği denli bay Dühring'in "tek önemli habercisi" olsun, gene de temelleri yeterli bir derinlikle atmamıştır; daha derin olan ardılı Rousseau'yu son derece sulandırarak ve ona Hegel'in sulu bir yavan yemek halinde kaynatılmış *Hukuk Felsefesi* artıklarından karıştırarak, bu işe

köktenci bir çare bulur. “Birey egemenliği”, gelecekteki dühringvari devletin temelini oluşturur. Bu egemenlik, çoğunluk egemenliği altında ezilmemeli ama orada ilk kez olarak doruk noktasına varmalıdır. Bu nasıl olur? Çok yalın bir biçimde.

> “Eğer herkesin herkesle her konuda anlaşmalar yaptığı varsayılır ve eğer bu sözleşmelerin konusu da haksız zararlara karşı karşılıklı yardımlaşma olursa, – zaman yalnızca hukukun korunup sürdürülmesine yönelik bir güç pekişmesi olacak ve artık düpedüz yığının birey ya da çoğunluğun azınlık üzerindeki erklik aşırılığından kaynaklanan hiçbir hak olmayacaktır.”

Gerçeksel felsefenin ta kendisi olan bu hokkabazlığın canlı gücü, en aşılmaz engeller arasından işte bu kolaylıkla geçer ve eğer okur eskisinden daha ileri gitmediğini düşünürse, bay Dühring ona bu işi o kadar hafife almaması gerektiği yanıtını verir, çünkü “genel istencin rolü anlayışındaki *en küçük yanlışlık* bireyin egemenliğini *yok edebilir* ve gerçek haklardan bir sonuç çıkarılmasını sağlayan şey de yalnızca bu egemenliktir”.

Bay Dühring alay ettiği zaman, hayranlarına tam da değimli oldukları biçimde davranır. Çok daha kötü şeyler de yapabilirdi: Nasıl olsa gerçeksel felsefe öğrencileri farkına bile varmazlardı.

Oysa birey egemenliği, özsel olarak şuna dayanır ki “devlet karşısında birey, *mutlak bir baskı durumu* içinde [sayfa 442] bulunur”, ama bu baskı, ancak “doğal adalete gerçekten hizmet ettiği” ölçüde doğrulanabilir. Bu amaçla, “yasama ve yüksek görevliler sınıfı” olacak, ama bunlar “topluluk ile birlikte kalacak”lardır; ayrıca kendini “orduda ya da iç güvenlik bakımından gerekli, yürütücü bir kesimdeki dayanışma ile” gösteren bir savunma birliği, yani ordu, polis ve jandarma da olacaktır. Gerçekte bay Dühring, şimdiye değin ne yiğit bir Prusyalı olduğunu çok gösterdi! Burada da müteveffa bakan von Rochow’un o “jandarmasını kalbinde taşıyan” örnek Prusyalısının ta kendisi olarak görünür. Ama geleceğin bu jandarması, bugünün “geriyecileri”[220] denli tehlikeli olmayacaktır. O, egemen bireye karşı ne türlü zor kullanırsa kullansın, egemen bireyin her zaman *bir avuntusu* var: “Özgür toplum tarafından koşullara göre uğratıldığı haklılık ya da haksızlık, hiçbir zaman doğal durumun uğratacağından *daha kötü bir şey* olamaz!”

Ve gene o kaçınılmaz telif hakları üzerinde bizi bir kez daha sendelettikten sonra bay Dühring, kendi gelecekteki dünyasında “baroya, kendiliğinden anlaşıldığı üzere, tamamen özgür ve genel olacak bir giriş

hakkı” bulunacağı konusunda bize güvence verir. “Bugün tasarlanmış bulunan özgür toplum”, gitgide daha karışık bir durum alır: mimarlar, niteliksiz işçiler, kalem-adamları, jandarmalar ve üstüne üstlük, bir de avukatlar! Bu “sağlam ve eleştirel entelektüel krallık”, çeşitli dinlerin, iman sahibinin dünyasal yaşamını kendisine tatlı kılan şeyi orada her zaman biçim değiştirmiş bir durumda bulduğu çeşitli göksel krallıklarına tıpatıp benzer. Ve bay Dühring de, “herkesin kurtuluşunu kendine göre sağlayabildiği”[221] devlete uyruk değil mi? Başka ne istenebilir?

Ayrıca bizim isteyebildiğimiz şeyin önemi de yok. Önemli olan, bay Dühring’in istediği. Ve bay Dühring; Friedrich II’den şu bakımdan ayrılır ki, onun gelecekteki devletinde, [sayfa 443] herkesin kurtuluşunu kendine göre sağlayabildiği hiç de doğru değildir. Bu gelecekteki devletin anayasası şöyle der:

> “Özgür toplumda tapınış (*culte*) olamaz; *çünkü* üyelerinin her biri, doğanın arkasında ya da üstünde, kurban ya da dua yoluyla etkili olunabilecek varlıklar bulunduğu ilkel ve çocuksu kuruntusunu aşmıştır. Öyleyse, doğru olarak anlaşılmış [bir] sosyalite sisteminin ... kiliseye değin tüm gözbağcılık aygıtını ve bunun sonucu bellibaşlı bütün din öğelerini *ortadan kaldırması gerekir*.”

Din, yasaklanır.

Nedir ki, her din, insanların günlük yaşayışını egemenlik altında bulunduran dış güçlerin, onların kafalarındaki düşlemsel yansımalarından, dünyasal güçlerin içinde dünyaüstü güçler biçimine büründükleri bir yansımadan başka bir şey değildir. Tarihin başlangıçlarında bu yansımaya uğrayan ve gelişmenin devamında çeşitli halklar arasında çok çeşitli ve çok değişik kişileştirmelere bürünen güçler, önce doğa güçleridir. Bu ilk sürecin, karşılaştırmalı mitologya aracıyla Hint Veda’larında, hiç olmazsa Hintli-Avrupalı halklar için kaynağına değin çıkılmış ve Hintler, İranlılar, Yunanlılar, Romalılar ve Germenlerde, ve yeterince belgeye sahip bulunduğumuz ölçüde de Keltler, Litvanyalılar ve Slavlarda bu süreç, ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. Ama az sonra, doğal güçlerin yanı sıra bir o denli yabancı ve başlangıçta bir o denli açıklanmaz bir biçimde insanların karşısına dikilen güçler olan toplumsal güçler de işe karışır ve onları doğa güçlerinin doğal zorunluluk görünüşlerinin tıpkısı bir doğal zorunluluk görünüşü ile egemenlikleri altına alırlar. Başlangıçta içlerinde yalnızca doğanın gizemli güçlerinin yansıdıkları düşlemsel kişilikler,

böylece toplumsal öznitelikler kazanır, tarihsel güçlerin simgeleri durumuna gelirler.[222] Evrimin [sayfa 444] daha da gelişmiş bir aşamasında, çok sayıdaki tanrıların tüm doğal ve toplumsal öznitelikleri, bu kez soyut insanın yansımasından başka bir şey olmayan her şeye yetenekli tek bir tanrıya geçirilir. Tarihte, çöküş durumundaki bayağı Yunan felsefesinin son ürünü olan ve dörtbaşı bayındır cisimleşmesini Yahudilerin kendilerine özgü ulusal tanrısı Yahova'da bulan tektanrıcılık, işte böyle doğmuştur. Bu elverişli, kullanılabilir ve her şeye uyarlanmaya yetenekli biçim altında din, insanlar o güçlerin egemenliği altında kaldıkları sürece onları yöneten yabancı, doğal ve toplumsal güçlere göre dolaysız, yani duygusal biçim olarak varlığını sürdürebilir. Oysa bugünkü burjuva toplumda insanların, gene kendileri tarafından yaratılmış ekonomik ilişkiler, gene kendileri tarafından üretilmiş üretim araçları aracıyla, sanki yabancı bir güç aracıyla yönetilir gibi yönetildiklerini birçok kez görmüş bulunuyoruz. O halde dinsel yansımanın gerçek temeli ve onunla birlikte dinsel yansının kendisi de varlığını sürdürür. Ve burjuva iktisadı, bu yabancı egemenliğinin nedensel bağlantısına bir göz atmaya izin verse bile, bu hiçbir şeyi değiştirmez. Burjuva iktisadı ne genel olarak bunalımları önleyebilir, ne bireysel kapitalisti yitiklerden, karşılıksız borçlardan ve batkıdan, ne de işçiyi işsizlik ve sefaletten esirgeyebilir. Atasözü hep haklı: İnsan önerir, Tanrı düzenler (Tanrı, yani kapitalist üretim biçiminin yabancı egemenliği). Yalın bilgi, burjuva iktisadı bilgisinden daha ileri ve daha derine de gitse, toplumsal güçleri toplumun egemenliği altına almaya yetmez. Bunun için her şeyden önce toplumsal bir *eylem* gerekir. Ve bu eylem yerine getirildiği, toplum tüm üretim araçları üzerine elkonması ve planlı bir biçimde kullanılması aracıyla, kendini ve bütün üyelerini, şimdilik kendileri tarafından üretilmiş, ama karşılarına ezici bir yabancı güç olarak dikilen bu üretim araçlarının onları egemenliği altında tuttuğu kölelikten kurtardığı zaman; yani insan yalnızca önerir olmaktan çıktığı ama düzenleyici de olduğu zaman; – işte ancak o zaman, dinde yansıyan son yabancı güç ortadan kalkacak ve böylece artık yansıtacak hiçbir şey bulunmaması [sayfa 445] yalın nedeniyle, dinsel yansının kendisi de ortadan kalkacaktır. Tersine bay Dühring, dinin bu kendisine vaat edilmiş bulunan doğal ölümle ölmesini bekleyemez. Daha köktenci bir biçimde davranır. O, Bismarck'tan daha bismarkçıdır; yalnızca katolikliğe karşı değil, ama genel olarak tüm dine karşı ağırlaştırılmış mayıs yasaları çıkarır,[223] gelecekteki jandarmalarını dinin izlenmesine gönderir ve böylece onun şehitlik mertebesine

yükselmesine yardım eder ve ömrünü uzatır. Nereye bakarsak bakalım, her yerde o özgül Prusya sosyalizmi!

Bay Dühring dini, böyle başarılı bir biçimde ortadan kaldırdığı zaman, “kendi kendisi ile ve doğa ile güçlü ve kendi kolektif güçlerini bilecek denli olgun insan, bundan böyle işlerin gidişinin ve kendi has özünün ona açtığı bütün yolları korkmadan tutabilir”.

Şimdi değişiklik olsun diye, kendi kendisi ile güçlü insanın, bay Dühring’in işaretleri üzerine hangi “gidişat”ı korkmadan tutabileceğini görelim.

İşlerin insanı kendi kendisi ile güçlü kılan ilk gidişi, doğumdur. Sonra, doğal erginlik öncesi çağı boyunca, “çocukların” “doğal eğitici”sine, anneye teslim edilmiş olarak kalır.

> “Bu dönem, eski Roma hukukunda olduğu gibi, erginlik çağına değin, yani aşağı yukarı ondört yaşına değin sürebilir.”

Yalnızca bu yaşa gelmiş oğlanlar, annenin yetkesine gerektiği gibi saygılı olmayacak denli kötü yetişmiş oldukları zamandır ki baba yardımı, ama özellikle devletin eğitici önlemleri, bu kusura bir çare bulacaktır. Erginlik ile birlikte çocuk, eğer “söz götürmez gerçek bir babalık” sahibi bir baba varsa, “babanın doğal vesayeti” altına girer; yoksa, topluluk bir vasi görevlendirir.

Bay Dühring daha önce, üretimi baştan başa değiştirmeden kapitalist üretim biçimi yerine toplumsal üretim biçiminin geçirebileceğini düşünmüş bulunduğu gibi, burada da [sayfa 446] modern burjuva ailesinin biçimini tepeden tırnağa değiştirmeden, ekonomik temelinden koparılabileceğini tasarlar. Bu biçim onun için öylesine değişmez bir şeydir ki “eski Roma hukuku”nu, “arındırılmış” bir biçim altında da olsa, ailenin ölümsüz yasası durumuna getirir ve bir aileyi ancak “kalıtçı” olarak, yani mal sahibi birim olarak düşünebilir. Bu konuda ütopyacılar, bay Dühring’i iyiden iyiye geride bırakırlar. Onlara göre insanların özgür toplumsallaşması ve özel ev işinin kamusal bir sanayi durumuna dönüşümü, hemen gençliğin eğitiminin toplumsallaşması ve böylece aile üyelerinin gerçekten özgür bir karşılıklı ilişkisi sonucunu veriyordu. Ve ayrıca Marx, “kadınlara ve çocuklara ev alanı dışında toplumsal olarak örgütlenmiş üretim süreçlerinde verdiği kesin rol sayesinde, büyük sanayinin ailenin ve cinsler arası ilişkilerin yüksek bir biçiminin üzerinde yükseleceği yeni ekonomik temeli de yarattığı”nı tanıtlamış bulunmaktadır (*Kapital*, s. 515 vd.).[224]

> "Her toplumsal reform kaçığı, *der bay Dühring*, yeni toplumsal yaşamına karşılık düşen pedagojiyi doğal olarak hazır sayar."

Bu tümceye göre yargılanırsa bay Dühring, toplumsal reform kaçıkları arasında "gerçek bir ucube" olarak görünür. Geleceğin okulu, onu en azından telif hakları denli uğraştırır ve bu da onunla az uğraştığı anlamına gelmez. Onun yalnızca tüm "önceden görülebilir gelecek" için değil ama geçiş dönemi için de dörtbaşı bayındır bir okul ve üniversite öğrenim planı var. Bununla birlikte, son çözümlemede kesin sosyalitede her iki cinsten gençliğin ne öğreneceği ile yetinelim.

Zorunlu ilkokul, "kendiliğinden ve ilke olarak insan için bir çekimi olabilen her şeyi", öyleyse özellikle "bütün bilimlerin, dünya ve yaşam görüşleri ile ilgili başlıca temel ve sonuçlarını" sunar. Öyleyse zorunlu ilkokul, her şeyden önce, hem de yalın sayı sayma ve toplamdan entegral hesaba değin, bütün temel bilgiler ve bütün araçlar bölümünü "tamamen" gözden geçirecek biçimde, matematik öğretir. Ama bu, [sayfa 447] bu okulda, gerçekten diferansiyel ve entegral hesap yapılacağı anlamına gelmez. Tersine. Daha çok tüm matematiğin yepyeni öğeleri öğretilecek ve bunlar, günlük ilkel matematiği olduğu denli yüksek matematiği de tohum olarak içereceklerdir. Ama her ne denli bay Dühring, geleceğin bu okuluna yönelik "elkitaplarının içeriğinin, şematik olarak ve ana çizgileri ile [daha şimdiden] gözleri önünde" olduğunu ileri sürerse de, ne yazık ki o, "tüm matematik öğeleri"ni bulma başarısını şimdiye değin gösterememiştir ve onun bulamadığı şeyi, ancak ve ancak, "toplumun yeni durumunun, yeni ve artmış güçlerinden beklemek" gerekir. Ama her ne denli şimdilik geleceğin matematik üzümleri henüz koruksalar da, geleceğin astronomi, mekanik ve fiziği bir o denli az güçlük çıkartacak ve "tüm yetişmenin çekirdeğini verecekler"dir; oysa "botanik ve zooloji, bütün teorilere karşın, özsel olarak betimlemeci kalan tarzları ile", daha çok "eğlence" işine yarayacaklardır. İşte, *Felsefe*, sayfa 417'de basılmış olan şey, bu. Bugüne değin bay Dühring, özsel olarak betimlemeci olanlardan başka botanik ve zooloji bilmez. Karşılaştırmalı anatomi, embriyoloji ve organik dünyanın paleontolojisini kapsayan organik morfolojinin adını bile bilmez. Haberi olmadan, biyoloji alanında yepyeni bilimler hemen hemen düzinelerle doğarken, onun çocuksu ruhu hep "doğa bilimlerine özgü düşünce biçiminin çok yüksek ölçüde modern kültür öğeleri"ni Raff çocukları için yazılmış doğal tarihte aramaya gider ve tüm "önceden görülebilir gelecek"e

de organik dünyanın bu anayasasını ihsan eder. Her zaman olduğu gibi kimya, burada bir kez daha tamamen unutulmuştur.

Öğretimin estetik yanına gelince bay Dühring, her şeyi yeniden yaratacaktır. Geçmişin şiiri metelik etmez. Tüm dinin yasaklandığı yerde, eski ozanlar da çok görülen "mitolojik ya da genel olarak dinsel özentiler", okulda elbette hoş görülemez. Hatta örneğin Gœthe'nin iyiden iyiye geliştirdiği ozanca mistisizm" bile kınanacak bir şeydir. Öyleyse bay Dühring, "anlık ile dengeli bir imgeleme yetisinin yüksek gerekirliklerine yanıt veren" ve "dünyanın tamamlanması [sayfa 448] anlamına gelen" doğru ülküyü temsil eden o ozanca başyapıtları bize kendisi verecek. Aman geri kalmasın! Ekonomik komün, ancak *alexandrin*in[225] anlıkla dengeye getirilmiş saldırı adımıyla yürüyeceği andan sonra dünyayı fethedebilecektir.

Filoloji, geleceğin yetişmekte olan yurttaşını pek sıkmayacak.

> "Ölü diller tamamen bir yana bırakılmışlardır. ... Yaşayan yabancı dillere gelince... onlar ikincil bir şey olarak kalacaklardır."

Ancak halklar arasındaki ticaretin, halk yığınlarının günlük yaşamına karıştığı yerlerdedir ki yaşayan yabancı dilleri gereksinmelere göre herkesin kolayca öğrenebileceği bir durama getirmek gerekecektir. "Gerçekten eğitici dil öğretimi", bir tür evrensel dilbilimi ve özellikle "ana dilin öz ve biçmi" içinde bulunur. – Bugünün insanının sınırlı ulusal çevreni (ufku) bile bay Dühring için çok fazla kozmopolittir. Bundan ötürü, hiç değilse bugünkü dünyada sınırlı ulusal görüş açısının üstüne yükselme fırsatı veren iki kaldıracı: bütün halklardan hiç olmazsa klasik bir eğitim görmüş insanlara geniş bir ortak çevren açan eski diller bilgisi ile çeşitli uluslardan insanlara, aralarında anlaşabilmek ve kendi sınırları dışında olup biten şeyler üzerine bilgi edinebilmek için zorunlu olan modern diller bilgisini ortadan kaldırmak ister. Buna karşılık ulusal dilin dilbilgisi, özene bezene kafanıza sokulacaktır. Ama "anadilin öz ve biçimi" ancak doğuş ve ilerleyici gelişmeleri izlenirse anlaşılabilirler ve bu da: 1° bu dilin sönmüş biçimlerini ve 2° akraba, canlı ve ölü dilleri göz önünde tutmadıkça olanaklı değildir. Bu da bizi, kesin olarak yasaklanmış alan üzerine götürür. Bununla birlikte eğer bay Dühring, eğitim planından tüm modern tarihsel dilbilgisini böylece silerse, ona kendi dil öğretimi için tarihsel temellerden yoksunluğa bağlı tüm kazüistik ve keyfiliği ile eski Frankonya dilbiliminin, tamamen eski klasik filoloji üslubu içinde onarılmış teknik kurallarından başka bir

şey kalmayacaktır. Eski filoloji düşmanlığı, onu bu filoloji [sayfa 449] ürünlerinden en kötüsünü, "gerçekten eğitici dil öğretiminin merkezi" durumuna getirmeye götürür. Altmış yıldan beri o kadar yetke ve başarı ile geliştirilen tarihsel dilbilim araştırmalarından söz edildiğini hiç duymamış ve sonuç olarak dil eğitiminin "yüksek derecede modern kültür öğeleri"ni Bopp, Grimm ve Diez'de değil, ama mutlu belleğin Heyse ile Becker'inde arayan bir filolog karşısında bulunduğumuz açıkça görülüyor.

Ama bütün bunlarla birlikte geleceğin genç yurttaşı, henüz "kendi kendisi ile güçlü" olmaktan uzaktır. Bunun için "son felsefi temellerin sahiplenilmesi" aracıyla, bir kez daha daha derin bir temel gerek. "Ama böylesine bir derinleşme" bay Dühring'in yolu açmasından bu yana, "hiç de bir dev işi olmayacaktır". Gerçekten, "eğer genel şematik varlık bilgisinin övünebildiği birkaç kesin kavramın falsolu skolastik ara nağmeleri arındırılırsa, ve eğer hiçbir yerde [bay Dühring tarafından] doğrulanmış gerçeklikten başka hiçbir şeyi üste çıkarmamaya karar verilirse", temel bilgiler veren felsefe de geleceğin gençliği için tamamen anlaşılabilir bir duruma gelir.

Sonsuz kavramlarını ve bunların eleştirisini bugüne değin görülmemiş bir genişliğe kavuşturduğumuz *son derece* yalın yöntemler anımsanırsa, güncel derinleştirme ve inceltme sonucu öylesine yalın bir biçim almış bulunan evrensel uzay ve zaman anlayışı öğelerinin, sonunda neden hazırlık bilgileri dizisi içine giremeyecekleri hiç mi hiç anlaşılamaz. ... [Bay Dühring'in] en köklü fikirler[i] yeni toplumun evrensel kültür sisteminde, ikincil olmayacak bir rol oynama hakkına sahiptirler."

Maddenin kendi kendine özdeş durumu ile sayılmış-sayılmaz (*innombrable nombré*) tersine, "yalnızca insanı kendi ayakları üzerinde tutmaya değil, ama ona *Mutlak* denilen şeyin aslında ayakları altında olduğunu bildirmeye de" adaydırlar.

Görüldüğü gibi geleceğin halk okulu, Yunanca ve Latincenin yerine biraz daha çok arı ve uygulamalı,matematiğin ve özellikle gerçek felsefesi öğelerinin geçtiği ve Almanca [sayfa 450] öğretiminin müteveffa Becker, yani aşağı yukarı lise bir düzeyine indirgendiği yetkinleştirilmiş bir Prusya "sultani"sinden başka bir şey değil. Gerçek şudur ki, bay Dühring'in değindiği bütün alanlardaki son derece okulsal niteliğini artık göstermiş bulunduğumuz "bilgiler"inin ya da daha doğrusu önceden yapılması gereken köklü bir "arındırma"dan sonra bu bilgilerden geri kalacak şeylerin, gerçeklikte o diziden hiç ayrılmadıkları halde, "eninde sonunda,

ayrıklamasız hepsinin, hazırlık bilgileri içine" neden girmedikleri "hiç mi hiç anlaşılamaz". Sosyalist toplumda emek ile eğitimin birbirine bağlanacağından ve böylece bilimsel eğitim için bir temel gibi çok yönlü bir teknik kültürün de sağlanacağından söz edildiğini, belli belirsiz, kuşkusuz bay Dühring de duymuştur: Bu nedenle bu nokta da, bilinen biçimde, sosyalitenin hizmetine konmuştur. Ama, görmüş bulunduğumuz gibi eski işbölümü, geleceğin dühringvari üretiminde varlığını özsel olarak sürdürmeye rahatça devam edeceğinden, okuldaki bu teknik eğitim, gelecekteki her türlü pratik uygulamadan, üretim için her türlü anlamdan kopuk tutulur; bu eğitimin yalnızca okulsal bir ereği vardır; bu eğitim, köktenci devrimcimizin hiç bilmek istemediği jimnastiğin yerini almak üzere uygulanır. Bundan ötürü o bize ancak, örneğin: "Gençler ve yaşlılar, sözcüğün gerçek anlamıyla çalışırlar", gibisinden birkaç tümce sunabilir. Bu ipsiz sapsız gevezelik, *Kapital*'in, sayfa 508-515'teki,[226] Marx'ın içinde aşağıdaki tezi açıkladığı parçası ile karşılaştırıldığı zaman, ne denli içler acısı görünür:

> "Robert Owen'in ayrıntılarıyla gösterdiği gibi, gelecekteki eğitimin tohumu fabrika sistemi içinde atılmış ve filizlenmeye başlamıştır; bu tür bir eğitimle belli bir yaşın üzerindeki her çocuk, üretici işi öğrenim ve jimnastik ile birarada yürütecek ve bu yalnızca üretimdeki etkinliğin artırılmasında bir yöntem olarak değil, tam anlamıyla gelişmiş bir insanın yetiştirilmesinde tek yöntem olarak uygulanacaktır."[227] [sayfa 451]

Gerçek felsefesinin her şeyi bilmenin çekirdeğini oluşturacağı ve tip fakültesinin yanısıra hukuk fakültesinin de bütün ferahlığı içinde varlığını sürdüreceği geleceğin üniversitesini bir yana bırakalım; ancak yalnızca "birkaç konu"ya yöneltileceklerini öğrenebildiğimiz "özel teknik kurumlar"ı da bir yana bırakalım. Geleceğin genç yurttaşının, tüm öğrenimini bitirdikten sonra, sonunda evlenebilecek denli "kendi kendisi ile güçlü" olmaya yetenekli bir duruma geleceğini kabul edelim. Bay Dühring ona, burada hangi gidişatı salık verir?

> "Döl vermenin, gerek niteliklerin saptanması, ayıklanması ve karışımı bakımından, gerekse bu nitelikleri oluşturan yeni gelişme bakımından taşıdığı önem karşısında, insanal olan ya da olmayan köklerini büyük ölçüde cinsel birleşme ve seçmede, ayrıca da şu ya da bu doğumlu sonuca yatkın ya da karşıt önyargıda aramak gerekir. Pratikte, bu alanda egemen olan

> düzensizlik ve us durgunluğunu yargılama işini daha sonraki bir çağa bırakmak gerekir. Gene de, hatta önyargıların baskısı altında, şimdilik hiç olmazsa doğumların sayısından çok niteliğinin, doğanın ya da insan sakınımının başarı ya da başarısızlığının göz önünde tutulması gerektiği anlatılabilir. Gerçi ucubeler her zaman ve bütün hukuksal rejimlerde yok edilmeye aday olmuşlardır; ama normalden, varlığın insan görünüşünü yok eden biçimsizliğe kadar giden ölçeğin, çeşitli dereceleri var. ... Kusurlu bir yaratık olacak bir insanın doğuşunu önlemek – bu olgu, açıkça bir başarıdır."

Aynı biçimde bir başka parçada şöyle okunur:

> "Felsefi açıdan, henüz doğacak dünyanın olanaklı olan en iyi bileşiminin sağlanması hakkını anlamak güç değildir. ... Gebelik ve herhalde doğum, işin içine bu bakımdan önleyici ve ayrıklama olarak da seçici bir çaba sokma fırsatını sunar."

Ve daha ilerde:

> "İnsanı mermerde ülküleştirme amacına dönük Yunan sanatı, sanat alanını pek ilgilendirmeyen ama milyonlarca [sayfa 452] insanın yaşamsal yazgısı bakımından çok daha ciddi olan etten kemikten insanın yetişmesini kusursuz bir biçime sokma görevi ele alınacağı andan başlayarak aynı tarihsel önemi korumayacaktır. Bu tür sanat, yalın bir taş işlemesi sanatı değildir ve onun estetiğinin, ölü biçimlerin hayran hayran seyredilmesi ile bir ilgisi yoktur, vb.."

Bizim gelecekteki genç yurttaşımız şaşakalır. Evlilikte basit bir taş işleme sanatının ya da ölü biçimlerin seyrinin sözkonusu olmadığını, o gerçi bay Dühring olmadan da biliyordu; ama bay Dühring ona, kendisine bağlanan beden ile birlikte kardeş bir ruh bulmak üzere, işlerin gidişinin ve kendi öz doğasının ona açtıkları bütün yolları tutabileceğini söz vermişti. "Derin ve sert ahlaklılık" şimdi ona bir gökgürültüsü sesiyle: Hiçbir zaman! diye haykırır. Sözkonusu olan, önce cinsel birleşme ve seçme alanında egemen olan düzensizlik ve us durgunluğuna son vermek ve yeni dünyanın olanaklı olan en iyi bileşim hakkını göz önünde tutmaktır. Genç yurttaş için bu gösterişli anda, etten ve kemikten insanın yetişmesini kusursuz bir duruma sokma, bir çeşit etten ve kemikten Phidias durumuna gelme sözkonusudur. Ama bu işi nasıl yapmalı? Bay Dühring her ne denli bir

“sanat”ın sözkonusu olduğunu söylüyorsa da, yukarda aktarılmış bulunan gizemli açıklamaları, ona en küçük bir bilgi vermez. Sakın bay Dühring raslantı sonucu bu sanatın, “şematik olarak gözler önünde duran”, belki de kağıt bir bantla sarılmış olarak bugün Alman kitap pazarında dolaşımda bulunan kitaplara benzer bir elkitabına sahip olmasın? Gerçekte biz artık burada sosyalitede değil, tersine Sihirli Flüt’te[228] bulunuyoruz; şu farkla ki iri ve yağlı din adamı Farmason Sarastro, bizim derin ve sert ahlakçımız karşısında ancak “ikinci sınıf bir köy papazı” gibi görünebilir. Sarastro’nun kendi aşık çömez çiftini geçirdiği sınamalar, bay Dühring’in “ahlaklı ve özgür evlilik” durumuna girmelerine izin [sayfa 453] vermeden önce, kendi iki egemen bireyini geçirdiği korku dolu sınav karşısında gerçek bir çocuk oyunu kalır. Bizim geleceğin “kendi kendisi ile güçlü” Tamino’muzun, Mutlak denilen şeyi ayakları altında bulundurması, ama ayaklarından birinin normalden birkaç derece sapması, öyleki bazı kötü dillilerin ona topal demesi olanaklıdır. Sevgilisi olan geleceğin Pamina’sının, sağ omuza doğru, kıskançlığın hiç yoktan küçük bir kambur bile yapacağı hafif bir eğilme sonucu, kendini sözü geçen Mutlak üzerinde dimdik tutamaması da olanaklıdır. O zaman ne olacak? Derin ve sert Sarastro’ muz, etten ve kemikten insan yetkinleştirme sanatını onlara yasaklayacak, “gebelik” sırasında “önleyici”, “doğum” sırasında “seçici çaba”sını mı kullanacak? İşlerin başka türlü olacağına bire karşı on bahse girerim: Aşık çift Sarastro-Dühring’i yüzüstü bırakacak ve evlendirme memurunu bulmaya gidecektir.

Dur! diye haykırır bay Dühring. Benim demek istediğim bu değil. Biraz dinleyin.

> “Kurtarıcı cinsel birleşmelerin gerçekten insanal yüksek dürtüleri... yoğunlaşması kendini *tutkulu aşk* olarak gösteren cinsel uyarının insanca soylulaştırılmış biçimi olduğundan, sonuçlarında da yararlı bir birleşmenin en iyi güvencesi, onun karşılıklılığındadır. ... Kendiliğinden uyumlu bir ilişkiden duygu birliği belirtisi taşıyan bir ürün çıkarmak, ancak ikinci dereceden bir sonuçtur. Bundan da her zorlamanın zorunlu olarak zararlı bir sonuç vereceği sonucu çıkar, vb..”

Böylece, sosyalitelerin en iyisinde, her şey en iyiye doğru gider. Topal ile kambur, birbirlerini çılgınca severler ve bu nedenle “ikinci dereceden uyumlu bir sonuç”un en iyi güvencesini karşılıklılıklarında verirler. Her şey romandaki gibi olur; sevişirler, evlenirler ve tüm derin ve sert ahlak düşüncesi (*moralité*), her zaman olduğu gibi, uyumlu bir ala ala heye varır.

Bay Dühring'in, genel olarak dişi cinsiyet üzerine hangi soylu düşünceyi beslediğini bilmek ister misiniz? Bugünkü topluma karşı yaptığı suçlamada bu, görülür: [sayfa 454]

> "İnsanın insana satılması üzerine kurulu baskı toplumunda fuhuş, zoraki evliliğe erkekler yararına getirilmiş doğal bir tamamlayıcı olarak görünür ve *bu toplumda kadınlar için buna benzer hiçbir şey olmaması da en anlamlı* ve en anlaşılır olgulardan biridir."

Bu okşantı karşılığı bay Dühring'in kadınlardan alacağı teşekkürleri devşirmeyi dünyada istemezdim. Gene de kadınların kayrasından (lütfundan) yararlanarak sağlanan ve bugün artık pek öyle istisna olmayan o gelir türü bay Dühring'in büsbütün bilmediği bir şey olabilir mi? Bununla birlikte bay Dühring, vaktiyle genç bir sayıştay denetçisi idi ve benim zamanımda, bundan otuzaltı yıl önce, asteğmenlerin sözünü etmezsek, sayıştay denetçisi ile kadınların kayrası... beleşçisinin çoğu kez uyaklı düştüğü Berlin'de oturmaktadır!

*

Çoğu kez gerçi hayli kuru ve can sıkıcı olmuş bulunan konumuzdan, bir sevinç ve uzlaşma havası içinde ayrılmamıza izin verilsin. Ortaya konmuş bulunan çeşitli sorunları incelemek zorunda kaldığımız sürece yargı, söz götürmez nesnel olgulara bağlı idi; ve bu olgular nedeniyle de ister istemez çoğu kez oldukça kesin, hatta oldukça sert bir biçime bürünüyordu. Felsefeyi, iktisadı ve sosyaliteyi arkamızda bıraktığımız ve üzerinde ayrıntılı bir yargıya varma durumunda bulunduğumuz yazarın tüm kişilik portresi de önümüzde dikildiği şu anda; artık insanal düşünceler ön plana geçebilir, artık başka türlü anlaşılmaları olanaklı olmayan birçok yanlışlık ve birçok bilimsel böbürlenmeyi kişisel nedenlere indirgeyebilir ve bay Dühring üzerindeki genel yargımızı şu sözlerle özetleyebiliriz: *Büyüklük hastalığına bağlı sorumsuzluk*. [sayfa 455]

220 Almanca “Zarucker”, yığınla çatışmaya giren güvenlik güçlerinin ağzından sık sık duyulan “zurück” (geriye!) sözcüğünden türetilmiş bir sözcük. -Ed.

221 Prusya’da kilise okulları sorunu üzerine yazılmış bir rapor konusunda Friedrich II’nin düştüğü ünlü not. -Ed.

222 Tanrısal kişiliklerin bu daha sonraki ikili niteliği, zamanla mitologyalara giren karışıklığın, tanrıların niteliğini yalnızca doğal güçlerin yansımaları olarak kabul eden karşılaştırmalı mitologyanın göremediği bir nedenidir. Böylece bazı Germen aşiretlerinde savaş tanrısı, İskandinavların eski dilinde *Tyr*, eski Almancada *Zio* adını taşır ve Yunanca *Zeus* ile Latince *Diu piter* yerine *Jupiter*’e karşılık düşer; başka bazılarında *Er, Eor* adını taşır ve Yunanca *Ares* ile Latince *Mars*’a karşılık düşer. [F.E.]

223 1873 Mayıs yasaları, Bismarck’ın katoliklere karşı “*Kulturkampf*” adı altında tanınmış savaşımında çıkardığı ilk yasalardır. -Ed.

224 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 500. -Ed.

225 Alexandrin, on iki heceli Fransız dizesi.-ç.

226 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 492-501. -Ed.

227 *Kapital*, Birinci Cilt, s. 494. -Ed.

228 *Sihirli Flüt*, Mozart’ın ünlü operası. Liebeskind’in Wieland tarafından yayınlanan bir doğu masalları derlemesinde yer alan Lulu adlı yapıtından hareketle, Schikaneder’in yazdığı libretto üzerine 1791’de Viyana’da bestelendi. -ç.